

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра культурології

Актуальні питання культурології

**АЛЬМАНАХ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА «АФІНА»
КАФЕДРИ КУЛЬТУРОЛОГІЇ**

Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції

**«СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ
КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ
РОЗГОРТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ»
ТОМ I
15-16 листопада 2007 року**

Засновано у 2003 році

Рівне - 2008

ББК 71.0
А 43
УДК 008:168.522

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ: Альманах наукового товариства “Афіна” кафедри культурології: Матеріали третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції **“СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ”**: У 2-х т. – Випуск 6. – Рівне: РДГУ, 2008. – Т.1. – 204 с.

Головний редактор:

Виткалов В.Г. - кандидат педагогічних наук, професор, зав. кафедри культурології РДГУ (голова редколегії)

Редакційна колегія:

Афанасьєв Ю.Л. - доктор філософських наук, професор ДАКККіМ (Київ)
Баканурський А.Г. - доктор мистецтвознавства, професор Одеського національного політехнічного університету
Воробйов А.М. - кандидат педагогічних наук, професор РДГУ
Граб О.В. - кандидат мистецтвознавства, доцент РДГУ
Дем’янчук О.Н. - доктор педагогічних наук, професор Волинського національного університету ім. Лесі Українки
Жилиук С.І. - доктор історичних наук, професор РДГУ
Коваль Г.П. - доктор педагогічних наук, професор РДГУ
Крالیук П.М. - доктор філософських наук, професор НУ “Острозька академія”
Круль П.Ф. - доктор мистецтвознавства, професор Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка
Кушнарєнко Н.М. - доктор педагогічних наук, професор ХДАК
Поніманська Т.І. - кандидат педагогічних наук, професор РДГУ
Постоловський Р.М. - кандидат історичних наук, професор РДГУ
Стоколос Н.Г. - доктор історичних наук, професор РДГУ
Троян С.С. - доктор історичних наук, професор РДГУ
Швецова-Водка Г.М. - доктор історичних наук, професор РДГУ

Рецензенти:

Арцишевський Р.А. - доктор філософських наук, професор Волинського національного університету ім. Лесі Українки
Брилін Б.А. - доктор педагогічних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

Науковий редактор – **проф. Виткалов В.Г.**
Упорядники випуску – **проф. Виткалов В.Г., доц. Граб О.В.**

ISBN 978-966-8424-77-9

Редакція не завжди поділяє точку зору автора. За точність наведених цитат, імен, прізвищ, дат відповідальність несуть автори.

Друкується за рішенням вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 26.10.2007 р.)

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ КОНФЕРЕНЦІЇ, КОЛЕГИ, ГОСТІ!

Вітаю Вас від імені майже 14-тисячного колективу студентів та професорсько-викладацького складу у Рівненському державному гуманітарному університеті на цьому високому науковому зібранні.

Це вже Третя Всеукраїнська наукова конференція із залученням такої кількості учасників, що проводиться в нашому закладі і, думаю, одна із небагатьох такого рівня, що організуються сьогодні у нашій державі.

Входження України у європейський культурно-освітній простір, як відомо, передбачає значну активізацію наукової діяльності студентства, створення потужних

наукових центрів, спрямованих на формування високо гуманітарного суспільства загалом, розробку спільних наукових програм тощо, що не лише наблизять нашу українську спільноту до загальносвітових стандартів життя, але й до світових духовних цінностей. Адже кращий фахівець – це, безсумнівно той, хто постійно знаходиться у творчому пошуку, бере безпосередню участь у розробці різноманітних творчих проєктів, розширенні обривів своєї професії, піклується про своє духовне зростання.

За заявками, що надійшли із регіонів, про свою участь у конференції повідомили 184 особи із 44 вищих навчальних закладів, з яких 5 докторів наук, професорів, 34 кандидати наук, доценти, а також докторанти, аспіранти та молоді викладачі із вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, зокрема із національних університетів Луганська, Донецька, Запоріжжя, Харкова, Вінниці, Одеси, Чернівців, Івано-Франківська, Тернополя, Рівного, Острога, Луцька, Львова (академії мистецтв, медичного університету ім. Д.Галицького та академії державного управління при Президентові України), Київських національних університетів стратегічних досліджень, академії оборони, національного економічного ім. В.Гетьмана, УДУЕФ, культури і мистецтв, національної музичної академії ім. П.І. Чайковського, Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ) та її рівненського факультету, Інституту проблем виховання АПН України, державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М.Бойчука, національної академії образотворчого мистецтва, Київського славістичного університету, низки харківських ВНЗ: НУ ім. В. Каразіна, НПУ ім. Г.Сковороди, інституту регіонального управління національної академії управління при Президентові України, Харківського гуманітарного інституту „Народна академія”, Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі (Одеський інститут), Донецького інституту управління, Переяслав-Хмельницького педагогічного університету ім. Г.Сковороди, а також Кременецького гуманітарно-педагогічного інституту ім. Т.Шевченка, Волинського училища культури і мистецтв, Луцького педагогічного коледжу, Львівської спеціальної музичної школи-інтернату ім. С. Крушельницької, рівненських: Інституту слов'язнавства Київського славістичного університету, ПВНЗ „Європейський університет”, РІ ВМУРОЛ „Україна”, Міжнародного університету „РЕГІ ім. С.Дем'янчука” і, безперечно, багатьох спеціальностей та структурних підрозділів РДГУ (зокрема, училища культури та педагогічного коледжу м. Дубна), Рівненського відділення Малої академії наук тощо.

Традиційно у нашій конференції беруть участь науковці із далекого зарубіжжя: у 2006 році це були аспіранти з університетів Польщі (Католицького та ім. М.Скłodовської-Кюрі), на цей раз - із Інституту архітектури та дизайну (м. Майні) та Українського Вільного університету (м. Мюнхен, Німеччина), що надіслали свої статті до оргкомітету.

Надійшли матеріали і від переможців численних олімпіад та конкурсів Малої академії наук України, що є студентами Ровеньківської, Лисичанської філії та Стаханівського педагогічного коледжу, Брянківського технолого-економічного технікуму Луганського національного педагогічного університету ім. Т.Шевченка, Рівненського навчально-виховного комплексу „Колегіум”, які теж згодом стануть достойною науковою зміною у нашій державі, поповнять вітчизняні наукові школи.

Ця конференція (як і попередня, проведена минулого року) організована на базі кафедри культурології нашого навчального закладу, структури із великим науковим, навчальним та творчим досвідом, 36 років від дня заснування якої виповнилося у вересні 2007 року. І цей захід є її своєрідним звітом перед професорсько-викладацьким та студентським колективом нашого закладу, громадськістю міста, державою. 75% співробітників із науковими ступенями та вченими званнями у її штаті, 14 сумісників із науковими ступенями та вченими званнями, 100% результативність аспірантури, екстернат, магістратура, друга вища освіта, чимало монографій, навчальних посібників, 25 наукових збірників, сотні наукових статей тощо в її активі, а головне – якісних фахівців, чимало з яких є викладачами вищої школи, керівниками та викладачами середніх спеціальних закладів західного регіону, творчих працівників засобів масової інформації, методичних служб установ культури і мистецтва – ось головний результат діяльності цієї досить потужної науково-освітньої структури, яку очолює професор Виткалов Володимир Григорович.

Ректорат, вчена рада нашого університету, а також майже тисячний колектив співробітників вважає, що перенесення основної ваги в освітньо-науковій діяльності на молодь – перспективний і цілком виправданий шлях. Молодь завжди була рушієм суспільства, ініціатором якісних змін і лише за молоддю – майбутнє. Тож бажаю Вам у переддень Міжнародного Дня студентів творчих успіхів, нових ідей, нових наукових звершень і в цій складній та цікавій ділянці людської діяльності. Сподіваюся, що обмін думками під час проведення заходу допоможе вам зайвий раз ствердитися у незаперечності істини про те, що лише людина мисляча, людина творча, людина, що не полишає свого вдосконалення упродовж життя – зможе принести користь своїй державі, забезпечити і їй, і собі достойне майбутнє!

3

повагою

ректор університету,

Постоловський

Заслужений діяч науки і техніки України проф. Р.М.

УДК 329.78 (471)

ВИТКАЛОВ В.Г., ГРАБ О.В.

(РДГУ)

**МОЛОДЬ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ „СТАН І
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ
РОЗГОРТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ”**

Зміни в сучасному суспільстві, як відомо, не в останню чергу пов'язані із наданням та отриманням якісно вищої освіти. Та й світова практика свідчить, що лише тісне поєднання освіти і науки є результатом забезпечення високої якості як самої освіти, так і належного інтелектуального забезпечення процесу державотворення. Саме під таким кутом зору і розглядали організатори заходу факт проведення цієї науково-практичної конференції.

З іншого боку культурно-мистецька тематика завжди посідала поважне місце в системі наукового знання, духовному становленні молодого покоління. Тож ця конференція є певною мірою знаковою і в житті нашого міста, і в життєдіяльності університету, і його структури – кафедри культурології.

Уперше за історію існування нашого закладу 184 учасника із 44 ВНЗ України та окремих наукових й управлінських структур держави надіслали заявки на участь у такому заході, що, безперечно, є не лише визнанням досить високого рейтингу РДГУ в системі вищої освіти в Україні; це є й переконливим свідченням постійно зростаючого інтересу до вивчення історико-культурологічної проблематики загалом, бажання самої молоді активно сприяти формуванню нових підвалин духовного розвитку держави та особистості.

Робота конференції відбувалася у чотирьох секціях: „Освіта і виховання як основа розвитку культури ХХІ століття”, „Молодь і культурна динаміка України в контексті глобалізаційних проблем”, „Художня діяльність: сутність, проблематика, перспективи” та „Самореалізація і самоорганізація молодого покоління в культурному просторі ХХІ століття”.

Чимало учасників виявило бажання взяти участь в обговоренні питань становлення особистості в системі культурних координат ХХІ століття (І секція). При цьому відзначимо, що серед 43 осіб, задіяних безпосередньо в обговоренні проблеми, або тих, хто надіслав сюди матеріали і таким чином долучився до її вирішення, 26 – викладачі або аспіранти (докторанти), декілька магістрантів, ще 17 осіб – студенти спеціальностей „Менеджмент організацій”, „Економічна кібернетика”, „Англійська та японська мови”, „Банківська справа”, „Культурологія”, „Початкове навчання”, „Образотворче мистецтво”, „Соціологія”, „Музична педагогіка та виховання”, „Фізичне виховання і методика спортивно-масової роботи” тощо.

Треба зазначити, що окремі учасники (Кучина Н., Белова О., Виткалов С., Возна Т., Корольчук О. та ін.) вже втретє беруть участь у подібних заходах і практично визначилися із своєю майбутньою науковою проблематикою, а декілька з них за цей час захистили навіть дисертаційні дослідження.

Незаперечний інтерес становило й те, що представляючи різні регіони України, учасники у той же час репрезентували й відповідно різні наукові школи, технології навчання, дослідницькі методики тощо. І в цьому контексті перевагою проведення конференції стало те, що дослідники обговорювали обрану проблематику не зважаючи на наукові ступені, звання, посади тощо. Це давало потужний інтелектуальний ефект особливо для молоді, адже остання мала добру нагоду переконатися у перевагах чи недоліках обраних нею методик, порівняти рівень фахової підготовки у тому чи іншому закладі, творчу атмосферу наукових колективів та форми керівництва молодими дослідниками.

Звернемо увагу й на те, що чим далі молода держава просувається на шляху входження до європейського культурного простору, тим більш актуальними стають питання формування, а точніше збереження, вітчизняних засад у системі освіти, патріотичного виховання (Баранівський В., Чорний В., Зубцова Ю., Кречетова В., Бахомет С., Тарасюк А.), відповідного інтелектуального (Медведєва В., Кучина Н., Ковальчук С.) та технічного (Трачук Л., Костенко М., Степанюк О., Грипич С., Семенюк Г.) забезпечення цього процесу. І цей ракурс проблеми залишається однаково актуальним і для студентів, і для знаних фахівців.

На жаль, як свідчать надіслані матеріали, дослідники вже менше цікавляться результатами впровадження Болонської декларації в освітній простір України (хоча 8 повідомлень у секції у тій чи іншій

мірі зачіпали зазначену проблематику). Це можна пояснити багатьма чинниками, зокрема й фактичним розв'язанням, або, точніше, входженням у проблему українських ВНЗ незалежно від географічного розташування закладів, форм власності та бажання керівників закладів ці ідеї реалізовувати. Однак, як і у фаховій літературі, так і в матеріалах окремих доповідачів й надалі присутні полярні точки зору на окреслену проблематику (Стеблецька Г., Граб О., Виткалов С., Борисенко Л.).

З іншого боку, результати багатьох соціологічних досліджень свідчать, що понад 60% населення країни переконані в тому, що за роки незалежності погіршилася якість самої освіти та знизився загальний рівень освіченості населення (що помітно не лише за результатами досліджень, але й у ЗМІ, громадському транспорті, відвідувачах закладів культури та мистецтв тощо) і лише 18% респондентів вважають, що наша школа (зокрема й вища) дає достатньо глибокі знання та практичні навички. Ці показники, на думку і керівників відповідних освітянських структур, і, власне, самих викладачів відображають об'єктивне співвідношення в Україні між якісною і неякісною освітою і дають чимало підстав для термінової розробки як нових професіограм фахівця, методик організації навчального процесу у середній та вищій школі, затвердження державних стандартів вищої освіти (спеціальностей), покращення фінансування цих закладів, так і посилення контролю за здійсненням власне освітянських реформ, підготовкою (перепідготовкою) кадрового корпусу тощо. А отже спонукають до подальшої акцентації уваги на зазначених вище проблемах із залученням представників керівних структур держави.

Ще одним не типовим моментом проведеного заходу слід вважати той факт, що чимало учасників конференції репрезентували не суто культурологічний напрям науки (як очікувалося, виходячи з назви самого заходу), а різноманітні спеціальності інститутів (факультетів) іноземних мов, а також децю не характерні для зазначеної тематики спеціальності, зокрема „економічна кібернетика”, „соціологія”, „менеджмент організацій”, „банківська справа”, „правознавство”, „облік і аудит”, „міжнародна інформація”, „документознавство” тощо. Так само, як і серед викладачів певна частка співробітників – фахівці кафедр вищої математики, комп'ютерної техніки та інформаційних систем, фізики, або ж представники державного Комітету туризму і курортів, керівники управління внутрішньої політики та інформації ОДА, соціальних служб тощо. Що зайвий раз засвідчує важливість і необхідність культурного чинника в розв'язанні будь-яких проблем сьогодення, його домінування в суспільних відносинах. У той же час молодь фактично не цікавлять (аналізуючи програми заходу) питання історії науки чи інші теоретичні проблеми наукового пізнання. Основна увага концентрується виключно на прикладному аспекті.

Переважає більшість доповідей (статей) секції відрізняється наявністю власної експериментальної роботи (Граб О., Леснякова О., Музичко Л., Кучина Н. та ін.), що підкреслює особисту зацікавленість науковців, бажання безпосередньо долучитися до розв'язання складних освітньо-виховних та культурно-мистецьких проблем. А з іншого боку, давно відомо, що лише власна експериментальна діяльність допомагає перевірити правоту чи хибність обраного шляху. І в науці у тому числі. Зрозуміло, що рівень та глибина цих досліджень різні. І можна сперечатися про ті питання, які не попали в поле зору того чи іншого дослідника у зв'язку із можливостями та рівнем опанування ним соціологічним інструментарієм чи загальному розумінням значення у сучасних умовах фактичного матеріалу, так би мовити інформації „з периферії”, або ж навпаки, їм приділено чимало незаслуженої уваги. Проте сам факт такого намагання перевірити, апробувати власну точку зору в сучасній суспільній практиці характеризує цю категорію молодих науковців зовсім з іншого боку і дає підстави сподіватися й у перенесенні ними сформованих під час навчання у вищому навчальному закладі навичок дослідника у майбутню професійну діяльність. І це є головним.

У роботі другої секції взяло участь 42 особи, 20 з яких викладачі (аспіранти, докторанти) різних кафедр.

Основний напрям досліджень цієї секції – вивчення особистості в усіх її проявах. Тому акцент ставився на розгляді питань особистості як соціальної якості індивіда (Малафійк І.), громадянської культури як важливого освітнього феномену (Роговець О.), самоствердження особи в умовах глобалізації (Безкоровайна О.), гендерного виховання (Яценко Л.), та, безперечно, ролі сім'ї, формуванню культури сімейних відносин, інших гуманістичних чинників у студентської молоді тощо (Бондарчук А., Пузиченко Т.).

Звернемо увагу на той факт, що проблематика доповідей Першої, Другої і Третьої Всеукраїнських наукових конференцій не оминає складних питань вітчизняної історії і охоплює доволі широкі часові й географічні межі. Це, зокрема, стосується суспільно-культурного життя населення волинських теренів, яке досить строкато розгорталося у різні історичні періоди. Тому проблеми філософських пошуків

острозького традиціоналізму (XVI ст.) (Гуменюк С.), освітньо-культурна діяльність молодіжних організацій 20-30-х років XX століття (Герасимчук Л., Герасименко О.), культурно-мистецьких товариств середини XX століття (Глуцук О., Найда Р., Маркевич О., Мулявка О.), трансформацій у політичній свідомості та політичній культурі суспільства (Корольчук О., Кіянка І.) тощо – далеко не повний перелік тих тем, які й надалі продовжують хвилювати молоду генерацію. І беззаперечний інтерес викликає бажання дослідників порівняти духовно-культурні традиції власного етносу з, приміром, більш консервативними за культурними параметрами англійцями в умовах глобалізації (Тарасюк А.), чи представниками мистецьких кіл Німеччини (Овчаренко І.) і може саме тоді краще зрозуміти власні помилки чи переваги вибору шляху.

Декілька розвідок традиційно зачіпають питання джерельної бази культури, виводячи її в окремий предмет дослідження (Титечко О., Колесник С., Шеретюк Р.). Йдеться про висвітлення проблем вивчення вітчизняної культури в сучасній фаховій періодиці та, власне, виховному значенні подібних досліджень.

Порівнюючи напрями наукового пошуку учасників минулого року із сучасною проблематикою, легко помітити, що університетська молодь менше цікавиться питаннями мовної політики, зокрема сленгу, риторичної майстерності тощо (проте останнього їй так, на жаль, не вистачає). Та й робочою мовою цього заходу була українська, хоча значна кількість гостей представляла саме східні терени України. Тож треба думати, що мовна проблема на рівні використання мови як засобу спілкування, дискусії вже не стоїть так гостро у студентському середовищі. Її можна вважати розв'язаною, принаймні на рівні вищої школи. Проте більше уваги, як засвідчує програма конференції, акцентується сьогодні саме на проблематиці формування професійної культури майбутнього фахівця у широкому її розумінні (Семенюк-Іванюк Л., Вакульчук М.), яка залишається визначальною характеристикою особистості XXI століття.

Усе більше, як уже наголошувалося, цікавить молодь проблема якості освіти, цього провідного чинника підвищення культурного рівня особи, засобу її швидкої наступної адаптації в умовах ринкових відносин (Возна Т.) та сутність, шляхи формування ціннісних орієнтацій різних соціально-демографічних груп, а також комунікабельність, як важливий чинник знаходження взаєморозуміння, причому не лише у сфері службових стосунків. Тож цілком логічно, що підвищений інтерес викликають питання активізації пізнавальної діяльності, мотивації навчання, інформаційного забезпечення самостійної роботи студента (Борисенко Л., Забута Т., Трачук Л.).

Чи не вперше актуальності набули проблеми волонтерства (Гусарук Т., Демурова М., Вершиніна Н.) та самоврядування у студентському середовищі, його ролі у становленні молодої особистості, важливість контактів кураторів академічних груп зі студентським активом у спільному вирішенні освітньо-виховних проблем (Потапчук Т., Хиженяк О., Качорець Н., Турчик Я., Шолудько Н., Бахомет С., Тарасюк А. та ін.). Цьому значною мірою сприяли організаційні заходи, проведені представниками МОНУ зі студентським активом вищої школи упродовж року, надходження нормативної документації до закладів із зазначеного питання, надання певних важелів впливу молодим людям на адміністрацію ВНЗ тощо. І в розв'язанні цих питань думки і молоді, і її наставників фактично збігаються, що дає підстави сподіватися на покращення суспільно-психологічного клімату в студентських аудиторіях, підвищення якості навчання, повернення до старих традицій високої освіченості українського інтелігента.

У даному контексті наголосимо й на важливості врахування досвіду минулого, адже і в попередній політичній системі було чимало корисного, що із певним застереженням можна використовувати і в наш час. Йдеться про аналіз молодіжних ініціатив у сфері культурно-освітньої роботи 60-х років XX століття (Линда І.).

Окремо слід виділити дослідницькі матеріали, спрямовані на пошук виходу із духовної кризи, яку переживає наше заідеологізоване суспільство, засобами саме сучасної освіти, що зайвий раз засвідчує про як високий рейтинг освіти у системі ціннісних орієнтацій особи, так і розуміння необхідності підвищення власного рівня знань у цьому процесі. Зауважимо, що освіта небезпідставно розцінюється молоддю як важливий чинник і нашої європейської інтеграції.

У міру опанування молоддю новітньою технологією та технікою, засобами пошуку та передачі інформації, зростає інтерес не лише до активного її використання у сучасному навчальному процесі, але й поглиблюються роздуми над результатами такого впливу на психіку перш за все саме молодої людини. У цьому зв'язку звернемо увагу на розвідки Костенко М., Степанюк О., Бурковської О., Трачук Л., спрямованих на з'ясування ставлення молодих людей до системи електронних видавництва в Україні, їх доцільності й ефективності використання студентами гуманітарних і економічних спеціальностей,

особливостям міжкультурної комунікації в умовах вищої школи тощо, досліджуючи таким чином ефективність новітньої організації навчального процесу.

Треба відзначити також, аналізуючи матеріали представлених досліджень, й наступне: децю іншою з плином часу стає оцінка молоддю й багатьох явищ, подій, фактів, що її оточують чи учасником яких вона була. Йдеться, зокрема про визначення ролі глобалізаційних процесів у сучасному суспільстві. Якщо у попередніх матеріалах наших конференцій (див. „Актуальні питання культурології”: наук. альманах. Вип.4 та Вип. 5. – Рівне: РДГУ, 2005; 2006) мова йшла про глобалізацію як виключно позитивне (чи негативне) явище XXI століття, то вже зараз можемо стверджувати про зацікавлення не лише сутністю, але різними вимірами глобалізаційних процесів (Возна Т., Шевчук М., Желєзняк В.), її впливу на свідомість населення, змінах у системі цінностей (Скарбарчук Н.), ролі національної культури в цьому процесі та й зокрема, формам співіснування національних культур на певних теренах, наслідків для них цього, беззаперечно, непересічного феномену ХХ-ХХІ століття (Білик К. , Ткаченко О.).

Звернемо увагу на ще одну вкрай важливу, на нашу думку, проблему, якою переймається молода людина сьогодні. Йдеться про проблеми не лише своїх вчинків, але й певну кореляцію цих кроків із бажанням взяти на себе відповідальність за здійснені цією особою дії.

Найбільш розмаїтим за проблематикою залишається третій розділ аналізованого збірника – „Художня діяльність: сутність, проблематика, перспективи” (71 доповідь на конференції). Він, як і відповідний розділ у матеріалах попередньої конференції (2006 р.), є теж досить насиченим та строкатим за своєю проблематикою і фаховим рівнем: дослідників, як бачимо, цікавлять чимало питань теоретичного спрямування, зокрема, трансформації уявлень про трипільську культуру в сучасному українському мистецтві (Маркевич О.), стилістичних пошуків у вітчизняному образотворенні 20-х років ХХ століття (Заблоцька С., Белова О.), так і суто прикладного характеру, від вирішення яких багато залежить й у справі подальшого збереження пам’яток вітчизняної історії та культури (Полякова І.).

Чимало матеріалу цього розділу присвячено дослідженню невідомих граней творчості як окремих мистецьких колективів Західної України (Савка А.), загального стану культурно-мистецького процесу (Смирнова Т.), так і знакових постатей краю – В.Барвінського (Назар-Шевчук Т.), о. М.Вербицького (Забута Б.), Н.Хасевича (Крайлюк Л.). І саме у цьому розділі, природно, найбільше використовується архівної інформації, що не лише надає цим розвідкам справді наукового статусу, але й дозволяє повному поглянути на художню діяльність того чи іншого регіонального колективу або окремого діяча з висоти ХХІ століття.

Тут представлено розвідки аспірантів, магістрантів, докторантів та загалом молодих викладачів, які фактично вже визначилися із напрямками свого наукового пошуку. Тому їхні матеріали відрізняються, так би мовити, відповідною „прагматичністю”, більшою конкретикою та, безумовно, глибокою науковою аргументацією. Чимало досліджень розділу охоплюють локальну культурно-мистецьку проблематику, яку розробляють науковці місцевих ВНЗ. Це ще одна характерна риса сучасного наукового життя: дослідник постійно знаходиться у тому культурному середовищі, яке вивчає, обізнаний з його носіями, достатньо різноаспектно знає місцеву джерельну базу. Це, з одного боку, компенсує йому брак інформації з друкованих джерел, які часто не надходять до „периферійних” ВНЗ, а з іншого – робить ці розвідки надзвичайно насиченими саме місцевим матеріалом, який згодом втілюється у відповідну друковану продукцію. Теж випуцену дуже обмеженим накладом через все ті ж нерозв’язані фінансові проблеми. А взагалі за матеріалами подібних конференцій, відображених у наукових збірниках кафедри культурології РДГУ (особливо їх культурно-мистецького вектору), можна підготувати досить розлогу колективну монографію стосовно стану та еволюції художнього життя Західної України в його культурно-мистецькій ретроспективі.

Звернемо увагу й на дослідження магістра культури, співробітника наукової бібліотеки Львівського національного медичного університету ім. Д.Галицького – Л.Купець, коло наукових інтересів якої становить сучасна українська література межі ХХ-ХХІ століття, розмаїта мистецька проблематика полікультурного Львова, молодіжні культурологічні об’єднання Західної України. Постійно перебуваючи у художньому оточенні цього унікального західноєвропейського міста, вона має змогу безпосередньо відчувати особливості художнього життя, а відтак бачити шляхи суспільно-культурних трансформацій в мистецькому середовищі цього визначного культурного центру кінця ХХ-ХХІ століть і певним чином відтворювати це у своїх наукових розвідках („Ю.Андрухович та його прозова творчість як феномен постмодерну”, 2006 р.). Сьогодні вона децю розширює коло свого пошуку і акцентує увагу на творчих експериментах мистецького об’єднання „БУ-БА-БУ”. Проте феномен Ю.Андруховича й надалі хвилює українську молодь (Нагорний В.).

До речі, чотири подібних заходи, проведені на кафедрі впродовж 2003-2007 років, дають змогу

прослідкувати як формується й уточнюється погляд молодих дослідників на обрану ними наукову тему.

Сучасна мистецька практика, стилістика композицій, як і форми побутування музичного мислення, зокрема джаз (Рось З.), рок-музика (Ігнатова Л., Петлій С.), народне хорове виконавство (Тарасенко О., Цейко Н.) – теж є предметом особливого зацікавлення. Так само, як і кіномистецтво в його історичній ретроспективі. Хоча й тут інтереси значно диференціюються: від спроб дослідження специфіки аматорського кіномистецтва Волині другої половини ХХ століття (Москалець Д.), до з'ясування стану кіномистецтва в сучасній Україні (Ковальчук В.), висвітлення образу молоді в сучасному кінематографі на пострадянському просторі (Артюх Г.).

У розділі зібрано чимало матеріалу стосовно стилістики, символіки різних видів мистецтв в їх історичній ретроспективі, ролі традицій у функціонуванні різних мистецьких шкіл тощо. Достатньо переконливо авторами здійснюється порівняльний аналіз багатьох культурно-мистецьких явищ в історико-культурному контексті (Гнатюк Е., Заблоцька С., Козачишина Г.). Цікавий досвід практичної діяльності закладено й у розвідці В. Опанасюка стосовно формування пластичної культури людей творчих професій.

Зрозуміло, що аналізовані матеріали відрізняються певною строкатістю як з боку дослідницького опрацювання тексту, так і з точки зору форми подачі матеріалу, роботи з джерельною базою, глибини розробки обраної теми тощо. Проте та кількість учасників, що долучилася до розгляду зазначеної вище культурологічної проблематики зайвий раз засвідчує, що незважаючи на складний суспільно-економічний період, який переживає зараз Україна, в її значній частки гуманітаріїв є велике бажання не стояти осторонь цих процесів, а навпаки, активно втручатися у сучасне життя, змінюючи його на краще.

Враховуючи обсяг та розмаїтість представленої інформації третьої секції (див. програму конференції), частину матеріалу розміщено у фаховому збірнику з проблем мистецтвознавства „Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку” вип.13, що друкується в Рівненському державному гуманітарному університеті.

У четвертій секції зосереджено інформацію стосовно нагальних проблем сучасної вищої школи – підготовки фахівців окремих спеціальностей, особливо у магістратурі (Жук В.), формуванню риторичної культури та культури мовлення молоді і студентів (Вакульчук М., Вітюк В.), продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів економіки (Дубовик С.), методологічних засад покращення культури здоров'я педагогічного колективу (Терешко Л., Башавець Н.).

Чимало цікавого матеріалу вміщено тут і стосовно організації різних граней студентського самоврядування, особливостей спілкування педагогів та студентів, пошуку шляхів зближення студентської аудиторії та викладача, нових форм організації навчально-виховного процесу у системі середньої освіти за допомогою Малої академії наук (Качорець Н.), системі організації роботи зі студентами заочної форми навчання в умовах експерименту (Гринберг Л.). Ці розвідки також вирізняє широке використання дослідницьких методів, розмаїті порівняльні характеристики, опитування, контент-аналіз тощо. Їх автори, як правило, мають певний досвід практичної діяльності у цьому напрямі.

Таким чином, результати проведення Третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції зайвий раз засвідчили як необхідність організації подібних заходів із метою подальшого обміну не лише самою інформацією про те чи інше явище суспільного буття, подію тощо, але й для уточнення спільних поглядів на загальні проблеми, обміну дослідницькими методиками, обговорення найбільш актуальних для кожного регіону проблем, врешті-решт, для подальшого з'ясування особливостей організації навчально-наукового процесу на магістральних напрямках підготовки сучасних фахівців у вищій школі України.

ËÎÇÃËÈ I.

ÎÑÃ³ÒÀ³ ÆËÕÎÃÃÎÝ ÿË ÎÑÎÃÀ ðÎÇÃËËËÓ ËÓËÛÓÓËÈ XXI ÑÒËË³ÓÛ

УДК 572.026

Петрушкевич М.С. – кандидат
філософських наук, старший викладач
кафедри культурології та філософії
Національного університету
„Острозька академія”, м. Острів

До проблеми зміни парадигм осмислення суті сучасної людини

Розуміння культурного простору як одного із способів побудови картини світу, містить у собі не стільки форми суб'єктивного сприйняття фізичного простору, характерні для різних культур, скільки ті символічні значення, якими кожна культура його наділяє. Культурний простір – це, перш за все, антропологічний простір, спосіб існування людини в культурі.

На жаль, національні погляди на образ людини у XXI столітті відходять на другий план, стають надто традиційними та закостенілими для ультра швидкого сучасного світу. Ця проблема стосується й української культури. Хоча постмодерні тенденції нас, нібито, торкнулися зовсім нещодавно і їх теоретичне осмислення ще попереду, але наслідки (і далеко не завжди позитивні для української культури) вже давно проявилися. Традиційні людські якості: співчуття, милосердя, готовність допомогти інтерпретуються масовою культурою як неактуальні. Тому і українська молодь, орієнтуючись на стандарти надані телебаченням, пресою, загалом ЗМІ, шоу-бізнесом, рекламою, цурається та нехтує традиційною парадигмою, фактично прагне до космополітичних зразків.

Сама людина, під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, сприяє розвитку все нових і нових якостей власної сутності. Нерозривною стала залежність „людина – культура”. Внаслідок нового, постмодерного, погляду на світ і свою суть, людина усвідомила, що зараз вона не тільки homo sapiens, але і homo ludens (за Х.Ортегою-і-Гасетом), homo publicus та ін.

Таким чином, щоб зрозуміти яким є сучасний українець і ще у більшій мірі, яким він буде найближчим часом, метою слід поставити звернення уваги на зміну парадигм осмислення суті сучасної людини. Антропологічні питання, розкриті через феномени постмодерної культури, відображаються в усіх сучасних філософських напрямках, провідні діячі філософського постмодерну розкладають людину на найменші елементи, намагаються досягнути її таємниці. Виникає казус: про людину все більше говорять, пропонують моделі комфортного існування як у мікрокосмі, так і у макрокосмі, а її буття реально все більше проблематизується не залежно від культурної приналежності.

Homo publicus. Сучасна людина – істота публічна. Це спосіб її самовираження і саморозкриття. Сьогодні фактично зникають кордони між приватним і публічним і це відображається на духовному житті людини. Сфера публічного – досягнення новоевропейської культури, у тому числі й української. Публічне не зводиться ні до політичного, ні до суспільного, а виступає як певна сфера дискурсивних практик [1].

Сфера приватного також є відкриттям новоевропейської культури. На відміну від античності, середніх віків, коли сфера приватного пов'язувалась із домогосподарством, життям за товстими стінами (що, подекуди, збереглося в українських селах і понині), у Новий час вона стала розумітися як світ інтимності, людської душі.

Відкриття приватного було втечею людини у суб'єктивність душевного, втечею від соціуму, від тиску публічного і загального.

Але світ інтимного не приніс людині відчуття захищеності, яке вона раніше отримувала у стінах будинку, замку. Не випадково, ХХ століття у філософії осмислюється як епоха бездомності, звучать мотиви покинутості, самотності, постійний пошук Іншого. Душа не може замінити дому, вона сама потребує захисту, але сучасна культура такого захисту не дає, про що говорив ще З.Фрейд.

Душевне життя ускладнилося і диференціювалося, людина постійно рефлексує про власне буття. Тож сьогодні здійснюється втеча з приватного у публічне. Українець розказує про свої інтимні почуття у дозволених формах у публічному просторі, він де-приватизує їх, унаслідок чого почуття втрачають

хворобливу гостроту. Втеча у публічне також диктується відсутністю у сучасної людини домівки. Українець більше не відчуває себе домогосподарем, живе скупчено: у гуртожитку, комунальній квартирі, будинку типової забудови [4].

Засоби комунікації подовжують перебування людини у публічному. Людина вдома продовжує вести справи, дім стає продовженням офісу.

Сучасна втеча в публічне – це втеча від тягара душевного життя. Експонуючи себе у всьому, бажаючи бути у центрі уваги, людина намагається подолати розлад із собою через успіх у публічному – своєрідна компенсація за невдачі у приватному.

Homo virtualis. За допомогою Інтернету людина наприкінці ХХ століття отримала доступ в іншу реальність, у незвіданий віртуальний світ комп'ютерних технологій, де суб'єкт стає безпосереднім учасником подій, які відбуваються в ірреальному світі, але в реальному часі, де спілкування між комп'ютером і людиною максимально спрощене.

Можна виділити характерні риси Інтернету: він структурно копіює людський світ; згладжуються часові і просторові межі; посилюються інтелектуальні можливості і створюються передумови до виникнення надінтелекту [9].

Віртуальний простір – новий тип культурного простору, створений сучасною цивілізацією. Віртуальна реальність – образ реальності, який певним чином формується у свідомості. Відомий науковець С.Хорунжий зазначає, що віртуальна реальність – часткове, недовтілене існування. Філософствування про віртуальну реальність виходить за межі дискурсу сутності, оскільки сама віртуальна реальність є своєрідним недобуттям [7].

У широкому сенсі віртуальна реальність – це будь-які змінені стани свідомості: психічний чи шизофренічний, параноїдальний стан, наркотичне чи алкогольне сп'яніння, гіпнотичні стани. Віртуальні реальності виникають у всіх, хто штучно обмежений у просторі на досить тривалий час.

Таким чином, віртуальна реальність – поняття не нове, проте зараз воно стало надзвичайно актуальним якраз через виникнення нового типу людини пов'язаного з віртуальною реальністю.

Специфіка віртуальної реальності полягає у інтерактивності, яка дозволяє замінити мисленнєву інтерпретацію реальним впливом. Ілюзія тривимірності та тактильні ефекти створюють відчуття “нової тілесності”, атрибутами якої часто виступають скафандр, окуляри, рукавиці, датчики.

У віртуальному просторі порушуються фізичні закони незворотності часу, оскільки програму можна запустити знову і пережити минулі події. Порушуються стійкі стереотипи і культурні звички, наприклад, ставлення до вбивства. Ця реальність створює новий тип людини – якому дуже складно переходити від рівня віртуальної реальності до рівня повсякденної реальності. Як наслідок, віртуальна людина, за Ж.Бодріаром, стає прив'язаною до машини, перетворюється у протез, змінюється парадигма її чуттєвості (зору, слуху) [2]. І таких віртуальних людей в Україні постійно більше, особливо серед молоді.

Важлива характеристика віртуальної людини – операціональність. Вона позбавляє людський розум від притаманної для нього природи антиномічності, подвійності. Він уподібнюється штучному, тому сам віртуальний простір не потребує людини, у якій була б розвинута душевна сфера, оскільки вона включає емоції, переживання, які потрібно виключити, бо вони суперечать головній вимозі перебування у віртуальній реальності – умінню виробляти і культивувати операційні якості.

Як наслідок – новий тип спілкування між людьми в інформаційному суспільстві характеризується як безособистісний обмін блоками інформаційних текстів та абсолютно технічною взаємодією у рамках певного алгоритму.

Суспільство *homo virtualis* постає як безлика і звільнена від теоретичного мислення сукупність споживачів і носіїв інформації. Звичка до мовленнєвих ігор і швидкісних інформаційних потоків може викликати деструкції у мисленні і свідомості (породити хаотизм, кліповість, зруйнувати здатність концентруватися і утримувати у свідомості якийсь один ідеальний об'єкт).

На думку низки авторів, скоро виникне проблема вибору: у якому із світів ми залишимося? Користувачі мережі говорять про виникнення „нової історичної спільноти людей” – adeptів Інтернету. Так, К.Кедров стверджує, що багато, але не більшість, нададуть перевагу віртуальному щастю в Інтернеті перед нашою повсякденною реальністю” [9; 29].

Homo sexualis. Гендерні проблеми та сексуальність, еротика є невід'ємною частиною культури, як масової так і традиційної, але лише зараз актуалізувався сексуальний простір, який ефективно експлуатується ЗМІ, рекламою. З відкриттям психоаналізу стало зрозумілим, що наше душевне життя є проявом лібідо, нашої сексуальності. Майже всю постмодерну філософію можна назвати пансексуалістською. Зараз сексуальність

розглядається як модель, тип відтворення, що нагадує принцип побудови та існування машинної цивілізації. З'явилося навіть поняття – „бажаюча машина”, яке породив філософський дискурс. Сучасна українська культура постулює людину як істоту сексуально стурбовану, культура має механізми для використання такого стану у своїх цілях: вона формує ставлення до сексуальності, як до знакової системи; створює знакові моделі (іміджі) чоловіка і жінки; інтенсифікує еротичні переживання людини [10]. Суть цих переживань – людина відчуває, що не потрапляє у знаковість: у неї зайва вага, целюліт, лупа, слабкі м'язи. І вона прагне скористатися засобами, які пропонує цивілізація для того, щоб ліквідувати випадання із знакової системи. Стаючи моделлю тіло перестає бути вмістилищем душі.

Ж.Бодрійяр акцентує увагу на тому, що у сучасній культурі зникають такі феномени, як спокуса, любовні пригоди. Зникає „мовлення”, яке вуалює бажання (мистецтво витонченого флірту поступово зникає, оскільки зараз взагалі немає необхідності щось приховати) [3].

Змінюється і сам любовний дискурс, який відмовляється від романтичного ідеалу і приймає карнавалізовані форми, коли слова із сфери матеріально-тілесного низу стають єдино можливими для опису об'єкта бажання. Самі ж любовні стосунки також уявляються певною різновидністю карнавалу.

Ж.Бодрійяр виділяє різні базові моделі тіла. Для медицини – труп, який можна анатомувати; для релігії – тварина, інстинкт плоті, який необхідно придушити і дисциплінувати; для політекономії матеріального виробництва – робот, робоча сила, яку потрібно ефективно використовувати; для політекономії знаку – манекен, якому за допомогою одягу можна надати будь-якого смислу. В сучасній культурі на перше місце вийшла остання модель.

Різні соціальні контексти дозволяють по-різному конструювати як чуже, так і власне тіло. Нагота не є чимось самостійним; це лише сексуальний інструмент.

Репрезентація напіводягнутого чи голого тіла у культурі споживання – не нова спроба, а просто новий засіб капіталовкладення, коли контроль здійснюється не стільки шляхом придушення, скільки шляхом стимулювання: роздягайся, але будь струнким, красивим, загорілим! Не випадково тон у цій справі задає не образотворче мистецтво, і навіть не кіно, а реклама [4].

Тілесні аспекти культивують українські журнали і телепрограми, які поєднують пропаганду здоров'я і краси з еротикою. У цих виданнях відбувається своєрідне розмиття гендерних кордонів і сексуальних стереотипів. Навіть дії, які, на перший погляд, належать виключно до інтимної сексуальної сфери людини, стають своєрідними знаковими системами у парадигмальному осмисленні суті сучасної людини. У такому смислі Ж.Бодрійяр зазначає, що стриптиз – не просто оголене тіло, а нарцистичних міраж, свого роду дія фундаментальною якістю якої є повільність [2].

Зрозуміло, що тенденції до виникнення *homo publicus*, *homo virtualis* та *homo sexualis* були завжди, але лише у сучасних культурних умовах вони отримали благодатний ґрунт для інтенсивного розвитку. Звичайно, крім згаданих парадигм осмислення суті сучасників можна акцентувати увагу і на інших особливостях людини. Наприклад, у сучасній масовій культурі залишається так звана людина, яка сповідається. Культурний простір фактично не залишає місця для життя душі, але сучасна культура залишає певний простір для душевного. Такими формами життя душі є традиційна форма сповіді у храмі; сповідь на кушетці в аналітика; мемуарна та автобіографічна література; сповідь під впливом алкогольного сп'яніння, яке є способом приєднання до трансцендентного [4]. Інакше кажучи, парадигматика осмислення людського в українській культурі безпосередньо залежить від акцентування уваги на комплексі феноменів, інтерпретованих постмодерною культурою відповідно до своїх потреб та показує пріоритет матеріального над духовним.

Джерельні приписи

1. *Арендт Х.* Vita activa, или О деятельной жизни. – СПб., 2000.
2. *Бодрийяр Ж.* Прозрачность зла. – М., 2000.
3. *Бодрийяр Ж.* Забыть Фуко. – М., 2000.
4. *Марков Б.Г.* Храм и рынок. Человек в пространстве культуры. – СПб., 1999.
5. *Руднев В.* Прочь от реальности. Исследования по философии текста. – М., 2000.
6. *Руднев В.* Морфология реальности: Исследования по философии текста. – М., 1996.
7. *Хоружий С.С.* Род или нерод? Заметки к онтологии виртуальности // О старом и новом. – СПб., 2000.
8. *Зубрилин А.А., Александрова Р.И.* Эмигрировавшие в интернет // Человек. – 2002. – №2. – С. 131-138.

9. *Кедров К.* Интернет. Религия XXI века // На грани невозможного. – 1998. – №5.

10. *Культура и культурология:* Словарь / Сост. и ред. А.И. Кравченко. – М., 2003.

УДК 130.2

Козловець М.А. – докторант

Київського національного університету

ім. Т.Шевченка

Національна ідентичність у контексті мультикультуралізму

Сучасний світ чим далі, тим більш стає розмаїтим, плюралістичним, диференційованим і, зрештою, полікультурним. Перед сучасними націями не стоїть питання: бути чи не бути їм мультикультурними. Множинність, розмаїття культур їм уже „нав’язана”. Зростаюча популярність доктрин мультикультуралізму і диверсифікації в інтелектуальних і політичних колах Заходу, поширення англійської мови, як другої в багатьох країнах, утвердження нових групових ідентичностей, зростання міграційних потоків і впливів діаспори, тяжіння космополітичних еліт до трансцендентальних ідентичностей – ці та інші чинники стали помітними явищами сучасного глобалізованого світу.

Глобалізація веде до зіткнення ціннісних систем, зумовлює болісні колізії свідомості. Нормою життя стає взаємодія різних цивілізацій, культурне розмаїття, еkleктичне поєднання стилів і смаків. Це може, з одного боку, розширити культурні обрії суспільства, посилити його дієздатність, збагатити палітру фарб буття, а з другого – підірвати його життєві сили, зумовлювати моральний занепад і деградацію. Подальша глобалізація сучасного світу загострює проблему збереження культурної самобутності окремих етнічних спільнот, перспектив із національно-культурною ідентичністю [1; 23-72].

Наукова література, присвячена проблемі глобалізації, вражає своїм обсягом і широтою тем. У контексті нашої теми на увагу заслуговують праці У.Бека, В.Воронкової, Т.Воропай, С.Гантінгтона, Е.Гіденса, М.Головатого, Л.Губерського, М.Гумбогло, Р.Дарендорфа, І.Дзюби, Л.Дробіжевої, Д.Сміта Ентоні, А.Єтціоні, М.Жулинського, М.Кастельса, П.Кононенка, І.Кресіної, С.Кримського, В.Кувалдіна, Л.Нагорної, Ю.Павленка, О.Панаріна, М.Поповича, Ю.Римаренка, М.Рябчука, В.Тишкова, В.Толстих, М.Шульги, В.Ядова та інших зарубіжних і вітчизняних дослідників, у яких йдеться про людину і культуру в сучасному глобалізованому світі, культурно-цивілізаційну самоідентифікацію.

Однак, вплив глобалізації на формування національно-культурної ідентичності в українській суспільствознавчій літературі вивчено недостатньо. Зрозуміло, що ця тема – багатопланове дослідження, яке неможливо подати в короткій статті. Тому ми ставимо за мету означити сутність сучасної культурної глобалізації, простежити вплив феномена мультикультурності на ідентичність, дослідити вектори трансформації соціокультурного простору України у глобалізованому світі.

Ідентичність (від лат. *identicus* – той самий, однаковий) розуміють як збереження своєї сутності, найістотнішого за всіх часових змін, що завжди і скрізь є основою, проявом сенсу життя, самоідентифікацією особистості, соціальної спільноти; стан відповідності самому собі, усвідомлення індивідом самого себе як особистості, відмінної від інших; усталеність індивідуальних, соціокультурних, національних або цивілізаційних параметрів, їх самототожність [2; 29-40].

З-поміж інших колективних ідентичностей національна ідентичність є найбільш інтеграційною, здатна акумулювати в себе родову, релігійну, мовну тощо, а, значить ідентичністю найвищого рівня порівняно з іншими варіантами ідентичностей – соціальною, етнічною, етнокультурною, культурною тощо. Закономірно, що на неї, ніби на „матрицю” накладаються інші компоненти, котрі виокремлюють індивідуальну автентичність [3; 217-221].

Найважливішим засобом, за допомогою якого індивіди й соціальні групи організують і концептуалізують власну ідентичність у просторі й часі, є культура. Як механізм людської взаємодії національна культура допомагає людям жити у середовищі, зберігати єдність і цілісність співтовариства у взаємовідносинах з іншими спільнотами, усвідомлювати свою відмінність та окремішність, тобто культура виступає способом самовідтворення нації в самоідентифікації. Деструкція національної культури та зміна системи цінностей, у свою чергу, породжують таку проблему, як криза ідентичності. Власне, національна самодостатність культури є серцевиною ідентичності, а національно-культурне осереддя – стимулюючим струменем її збереження. Саме в культурі концентрується національна енергія, нереалізована у практичних сферах історичної діяльності [4].

У глобалізованому світі кожен шукає свою ідентичність, знаходячи або не знаходячи при цьому спільну мову з іншими людьми. Власне, конфлікт між людьми, які мислять категоріями глобального світу,

і людьми, які асоціюють себе з локальною субкультурою, – конфлікт ідентичності й мультикультуралізму. Ідентичність і мультикультуралізм постають як природна тожсамість (у першому випадку) і розмаїття (у другому). Відповіддю на поглиблення конфліктів між людьми, що живуть у глобальному світі, і людьми локальної культури, є політика мультикультурної ідентичності, котра ґрунтується на толерантності до всіх меншин, передусім культурних.

Говорячи про особливості національно-культурної ідентифікації в умовах глобалізації, слід визнати, що наприкінці ХХ століття відбулася низка кількісних і якісних змін щодо безпосередності й динаміки культурних взаємодій та комунікацій, ключовими елементами яких є:

1. У ХХ столітті прокотилася хвиля принципово нових технічних відкриттів у галузях комунікації, транспортування, що разом із вдосконаленням старих технологій уможливило створення діючих глобальних інфраструктур. Ці зміни відкрили шлях до потужної серії каналів зв'язку, що безперешкодно долають державні кордони, підвищують рівень комунікацій, доступних для кожного регіону або місцевості та радикально знижують вартість трансляції й транспортування.

2. Сучасна культурна глобалізація відрізняється від попередніх форм вищою інтенсивністю практик, масштабами та швидкістю поширення культур й культурного обміну, ніж у попередні роки, котрі як на національному рівні, так і міжнародному стають інформаційно насиченими, щільними. Таке зростання щільності інформації поєднується з появою іноземних знаків, символів та артефактів у межах національних економік і культур. Різко зросла роль маніпулювання символами й контролювання прикладного та стратегічного знання. Комунікація дедалі більше стає миттєвою.

3. Новітні комунікаційні технології використовуються не лише в царині підприємництва та комерційних зв'язків, а й у виробництві, передаванні та сприйнятті масової культури. Елітарні, університетські, наукові культури, використовуючи ці технології і часом визначаючи їхній зміст, потопають у морі бізнесових інформаційних систем та комерціалізованої масової культури.

4. Стали іншими панівні форми культурної глобалізації. Якщо в колишніх імперських державах мережі осередків інтелектуалів і теократії були головними чинниками поширення культури, то в сучасному світі їхнє місце заступили потужні галузі індустрії разом із більшими потоками індивідів і груп. Мультинаціональні корпорації перебувають в епіцентрі цих взаємопов'язаних процесів, що, в свою чергу, призводить до поширення технократичного мислення, речового фетишизму, зменшення цінності особистості як такої, зокрема, людського життя, падіння авторитету вже сформованих багатовіковою історією людства моральних норм та інститутів (сім'ї, родини, народу, нації тощо).

5. Швидко змінюється стратифікація культурної глобалізації. Якщо на початку доби європейського модерну культурні потоки спрямовувалися із Заходу до решти світу згідно з політикою імперського панування, то в сучасному світі географія цих потоків є вельми складною. Нині домінує потік культурної продукції з її образами, жанрами та змістом головним чином із США й деяких західних держав до решти країн Заходу та більшості країн, що розвиваються. Разом із Тим, ці потоки почали рухатися і в зворотному напрямі, переважноув зв'язку з міграцією, через переміщення інших культурних форм із Півдня до Півночі та зі Сходу на Захід. Музика, національні страви, ідеї, вірування та література проникають у культури Заходу з Півдня та Сходу, утворюючи нові напрями культурних взаємозв'язків. Звісно, міра національного залучення кожної країни до глобальних і регіональних культурних потоків є неоднаковою. Нерідко західні цінності подаються як „природні”, „універсальні”, „загальнолюдські”.

6. У сучасному дискурсі про культурну глобалізацію світ постає як сфера, що постійно обертається в просторі. Домодерна й нинішні форми, в яких культури уявляли себе на тлі всеосяжного космосу – земного й небесного, – дуже відрізняються одна від одної. До часів європейського Просвітництва небагато культур уявляли світ як єдине ціле, а народи – як єдину спільноту, що стоїть вище будь-яких соціальних, духовних або біологічних відмінностей і поза ними. Саме з точки зору такого дискурсу ми можемо описати особливу форму глобалізації культури – появу й поширення ідей, вірувань про земну кулю та людство. Попри те, що більшість людей залишаються укоріненими в місцевій або національній культурі та у певній місцевості, для них стає дедалі важче жити культурно відокремленими від світу, в якому вони існують. Нові світи – це і нові ідентичності, де вже знайомі символи і традиції набувають нового значення й перспективи [5; 424- 430].

Тенденцією сучасної культурної глобалізації є певне культурно-ментальне „усереднення”, нівелювання національних, мовних, релігійних, гендерних та інші індивідуальних особливостей – створення космополітичного індивіда, своєрідного „громадянина світу”. Причому домінантною сферою прояву такого індивіда є інформаційне середовище. Зазначимо, що нові („креалізовані”) культурні форми можуть не стирати розмаїття життєвих варіантів, а надавати їм нових форм, які почасти інтегрують

попередні. Є переконливі приклади того, як окремі суспільства плідно використовують сучасні медіа для того, аби відроджувати свою ідентичність – розповсюджувати власні традиції, передавати їх нащадкам. Навіть „мильні серіали”, перекладені рідною мовою, сприяють підсвідомому її опануванню.

Отже, транспарентні кордони істотно змінюють конфігурацію міжкультурної взаємодії, національно-культурні спільноти набувають дедалі більше екстериторіальних ознак, на зміну внутрішній гомогенності приходить культурна гетерогенність. За всієї потужності інтеграційних процесів зберігається етнічний архіпелаг людства у сенсі культурної диференціації. Глобалізаційні процеси охоплюють, головним чином, сферу виробництва, економіки, комунікацій і науки, а в питаннях культури залишається фундаментальна диференціація людства.

Разом із тим глобалізація перетворює „інструментальні компоненти культури: структуру матеріального споживання, способи інформації, економічні інститути, тип освіти, меншою мірою і далеко не скрізь – політичні інститути – і набагато менше її глибинні, екзистенціональні аспекти, „душу” – релігійну свідомість, структуру самосвідомості особи і міжлюдських відносин, життєві смисли” [6; 18].

Культурна глобалізація ставить питання про „герметичність”, непроникливість національної культури й ідентичності. Деяким державам унаслідок ізольованого розташування, урядового контролю, браку ресурсів або досить потужної вітчизняної індустрії культури та глибоких традицій вдається значною мірою залишатися поза цією тенденцією. Наприклад, могутність індійської чи американської кіноіндустрії виявляється в тому, що вони продовжують панувати на більшості власних внутрішніх ринків, а могутність іранської держави та культурна гегемонія ісламу є запорукою того, що внутрішнє споживання продуктів культури передбачає передусім вітчизняне їх виробництво.

Сучасна соціокультурна ситуація в Україні характеризується її включеністю у глобалізаційні процеси. На духовний розвиток суспільства дедалі більше впливають глобальні „мережеві залежності” (економічні, політичні, культурні, соціальні). Відбулася суттєва зміна ідентифікаційного простору особистості, з’явилися проблеми „переналаштування” свідомості українців, її глобалізації. Постають нові „значущі інші”, ставлення до яких так чи інакше опосередковується мас-медіа.

Україна знаходиться на перехресті кількох цивілізаційних конгломератів, а це означає, що вона неминуче опиняється в зоні перетину їх інтересів і стає об’єктом активного політичного, економічного, інформаційного й культурного впливу з боку провідних держав, зацікавлених у розширенні ареалів свого впливу. Чи готові ми сьогодні після десятиліть закритості відразу відкритися світові? І як відкритися? Яка наша готовність до діалогічних „зіткнень” із західною цивілізацією, з цим навальним інформаційним вторгненням у нашу свідомість?

На жаль, після десятиліть закритості український соціум не готовий до зустрічі різних культур і життєвих світів. Не є активним і процес духовного оновлення суспільства, не функціонує динамічно традиція, не пульсує історична пам’ять. В інформаційному просторі домінує русифікована та американізована масова культура. Структури глобальної культури виникали без активної участі українців, а наша присутність у цьому глобальному культурно-духовному просторі незначна. І це стосується не лише української культури, а й багатьох інших культур, які з тривогою дивляться на те, як зміцнюються позиції домінуючих у цьому просторі культур.

Глобалізація не може трактуватися тільки як інтеграція в транснаціональні економічні, фінансові, політичні системи, де ми, зрозуміло, не маємо шансів бути в авангарді. Проте навіть у тому економічному, фінансовому, політичному просторі треба бути інтелектуально забезпеченим, духовно сильним і мати міцну культурну основу. Без них наше суспільство не матиме перспектив. Саме духовні і культурні цінності здатні стимулювати національну творчу енергію, породжувати цивілізаційні імпульси в ім’я досягнення національної гармонії і постмодерної орієнтації світу.

Аби вистояти в процесі неминучого зіткнення з раціоналізмом і прагматичністю глобалізованого світу, навальною й раціонально спрощеною інформацією та сурогатами масової культури, необхідна модернізація наших духовних цінностей. Первісне бажання захистити досягнуте, відродити й зберегти – цілком природне, бо іншого на старті просто не було. Однак примітивний інтравертивний підхід до власної долі (обгородимося, побудуємо державу – й інтегруємося у світову „співдружність народів”) на практиці виявився ще більш руйнівним, ніж попередня „совєтизація” України у межах Росії-СРСР. Етнографічні традиції і цінності української культури значною мірою не відповідають динамічному, урбаністичному сьогоденню, не знаходять відгуку серед молодих українців, що породжує дилему: або модернізація суспільства і культури, або нівелювання нації. Лібералізації змісту та форм дозвільної

діяльності, відхід від централізованої системи моноідеологічних цінностей, супроводжуються спробами створити нові ідеологічні „універсалії”, абсолютизацією нових „антицінностей” всупереч минулим. Накладені на традиційний український комплекс меншовартості, ці не найкращі зразки масової культури породжують споживацькі установки населення щодо культури, „розмивають” малотривке національне ядро в ній, загрожують сформувати покоління, байдуже до проблем своєї країни.

Але головна біда полягає в тому, що значна частина українських громадян – маргінальні люди, „вирощені” на так званій радянській культурі, тоді як повинна превалювати національна культура, національна духовна традиція як базова основа сприйняття, набуття культури європейської, світової. Звідси й поширене ігнорування української мови, страх чи небажання виявити свої національні почуття, гордість, честь. Маргінальність – це приреченість на вторинність, втрату цивілізаційного обличчя.

Злом для українського поступу стає, на наш погляд, своєрідний провінційний герметизм – отаке собі „натуральне господарство” на ниві культури, що прирікає Україну замість достойного входження безнадійно плентатися по шляху до сучасної світової культури. Саме за культурним рівнем ми не відповідаємо визначенню „центр Європи”, ми втратили відчуття цінностей цієї культури. Адже причетність до глобального процесу обміну між культурами вимагає активізації культурного діалогу, процесу структурування системи: світ – Україна – світ. Не можна погодитись із твердженням, що українцям немає що продемонструвати світу, крім фольклору. Ми володіємо унікальним духовно-культурним потенціалом, маємо традиційні духовно-культурні „запаси” і можливості, щоб сформувати українську цивілізацію як соціокультурний організм, як суспільство, цікаве світу. Проблема полягає в тому, що бракує фінансово потужних механізмів трансляції наших культурних цінностей у світ. Чимало діячів української культури і дотепер вважають, що культурне відродження – це лише повернення до спадщини минулого, і виявляють апатію та пасивність щодо розвитку її нових форм й напрямів, без чого культура немислима. „Українська культура, – слушно зазначає з цього приводу М. Жулинський, – має орієнтуватися і на минуле, аби підняти з глибини традицій унікальний культурний капітал, і на майбутнє – з тим, щоб мобільно й гідно інтегруватись у глобальну культуру. В мультикультурному світі ми повинні зберегти власну культурну ідентичність і ефективно вести інтеркультурний діалог” [7; 36].

Власним досвідом за роки незалежності ми довели, що у межах нового світу захисна позиція, яку займають нації-держави, прирікає їх на другорядну роль у чужих програмах розвитку. Малооригінальна культура не може чогось запропонувати іншим і приречена на пасивну роль у духовній взаємодії світових культур, запозичення й наслідування. Беззаперечно „надійною альтернативою нинішньому нігілістичному тискові на українську культуру є лише той стан суспільства, коли воно ідентифікує себе з нею, усвідомить її як узагальнене вираження творчих зусиль українського народу, його осягтів у світорозумінні, релігії, моралі, художньому мисленні, науці й філософії, – як спосіб самореалізації української людини з особливостями її психіки, темпераменту, творчої уяви – її спосіб бути українцем і бути індивідуальністю в сучасному світі” [8; 7].

Щоб зберегти національний образ, своє цивілізаційне „Я”, не перетворитися, за висловом М. Жулинського, на „невизначний контур у структурі глобальної культури”, потрібно утвердити свою відмінність в цій структурі, позиціонувати українську національну культуру у світовому культурному просторі як самобутню і самодостатню систему, повсякчас „підживлювати” і завдяки взаємовпливам збагачувати її національним потенціалом. Як синтез української культури та багатьох етнокультур народів, що духовно й територіально об’єднані в сучасній Україні, українська культура є унікальним явищем світової цивілізації, бо вона розвивалася на перехресті культурних, інтелектуальних і духовних потоків. Щоб здобути на взаємне визнання та взаємоповагу, треба насамперед духовно утвердитися на власному культурному просторі, розгорнути свій потенціал на різномовний, багатокультурний пострадянський ареал України [9; 34-35].

Для успішної реалізації цього завдання необхідно застосування принципово нових технологій управління гуманітарним середовищем, які повинні сприяти формуванню і захисту національної, політичної, гуманітарної, культурної та інформаційної ідентичності. Потрібна концепція гуманітарного розвитку України як пріоритет політики держави, система національних цінностей та пріоритетів, ідеологічних координат й орієнтирів: куди ми йдемо і що хочемо здобути в цьому світі. Необхідна також системна трансляція наших культурних цінностей у світ. Саме завдяки поширенню власних традицій і передачі їх наступним поколінням, прискоренню та інтенсифікації процесів культурного обміну ми будемо причетні до виникнення нових культурних форм і стандартів життя.

Якщо погодитися з тим, що феномен модерну передбачає діалогічну зустріч нового Сходу з культурною секулярного Заходу, а європейська християнська цивілізація відчуває потребу в нових

культурних ін'єкціях з боку традиційно багатих національних культур [10; 25], то можливо, саме українській культурі, з огляду на її стратегічне положення між Сходом і Заходом, між Півднем і Північчю, з огляду на її історичний досвід засвоєння і поєднання різних культурних традицій, випаде нова роль у забезпеченні їх симбіозу. Однак ця роль випаде не сама по собі, а може бути здобута завдяки відповідній політичній і культурній волі, відповідній інтелектуальній праці [11; 31].

Отже, самостійне національне буття українського народу в глобалізованому світі, формування і збереження національної ідентичності українців мають бути забезпечені культурою, традицією, вірою і духовним імунітетом супроти космополітичної системи стандартів та уніфікаційних „вирівнювань”. Інакше ми будемо змушені формувати нову культурно-історичну спільність – українську політичну націю як продукт транснаціональних спільнот, пов'язаних між собою соціальними, професійними чи релігійними інтересами, а не національними.

Джерельні приписи

1. *Толстых В.И.* Глобализация в социокультурном измерении // Практична філософія. – 2001. – №2. – С. 23-72.
2. *Ентони Д. Сміт.* Національна ідентичність / Переклад з англ. П. Тарашука. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
3. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи* / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632 с.
4. *Людина і культура в умовах глобалізації* // Зб. наук. статей. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. – 400 с.
5. *Гелл Д., Мак Грю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж.* Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура. Пер. з англ., передне слово Ю. Павленка. – К.: Фенікс, 2003. – 584 с.
6. *Кувалдин В.Б.* Глобализация и рождение мегаобщества // Практична філософія. – 2001. – №2. – С.3-23.
7. *Жулинський М.Г.* Духовна спрага по втраченій Батьківщині. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2002. – 67 с.
8. *Дзюба І.* Україна перед Сфінксом майбутнього // Урядовий кур'єр. – 2002. – 18 січня. – С. 7.
9. *Жулинський М.Г.* Духовна спрага по втраченій Батьківщині. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2002. – 67 с.
10. *Жулинський М.Г.* Духовна спрага по втраченій Батьківщині. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2002. – 67 с.
11. *Дзюба І. М.* Україна перед Сфінксом майбутнього. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2001. – 35 с.

УДК 1(075,8)

**Моргун О.А. – доцент кафедри
філософії, Криворізький технічний
університет**

Соціокультурні підходи до трансформаційних процесів у сучасному суспільстві

Проблема соціальної трансформації сучасного суспільства набуває все більшої актуальності. Дослідники цієї проблеми в Україні приходять до розуміння, що процес реформування економіки політичної і правової системи може затягнутись на десятки років, як це було в Західній Європі, а позитивні зміни в життєдіяльності українського суспільства необхідні вже зараз. При цьому замість модернізації може відбутись контрреформація, „відкочування назад”, повернення-реверс до неоконсервативних поглядів, як це було в США та інші неперспективні і навіть регресивні зміни в суспільстві. В концепцію суспільної трансформації вкладається різноманітний зміст: розглядається вона як „перехідний стан від тоталітарної системи до ринкової економіки”, як „дія або процес заміни форми, виду, природи або характеру суспільства”; з одного боку, – це „перетворення сутнісних компонентів соціуму, усіх сторін та сфер суспільного життя”, а з іншого, – „трансформація не передбачає вектора змін: вони можуть бути як прогресивними, так і регресивними” [1; 14].

На початку демократичних перетворень в Україні зміни розглядалися в аспекті „системної

трансформації українського суспільства” [2]. Зараз врешті-решт почав з’являтися „світоглядний вектор” суспільної трансформації, що прив’язується до „соціокультурних практик українського буття” [3; 156]. Але в контексті суспільної трансформації подібні „соціокультурні практики” розуміються як такі, що вимагають „знань про вихідні форми і про риси та властивості нової форми”, як перехід від „традиційного” суспільства що має свої „зразки мотивації, механізм людської поведінки і соціокультурних типів” до „ділових і безособових раціоналістичних суспільств із відносинами, що спираються на раціональні критерії ефективності” [1; 14-33].

Метою статті є постановка проблеми суспільних трансформацій на підґрунті соціокультурних змін в суспільстві. Завдання – показати, що на даному шляху соціокультурних перетворень існують такі перспективні підходи, які можливо ефективно реалізувати в соціокультурній трансформації українського суспільства. Нижче представлені основні соціокультурні підходи, що розроблені на методологічній основі соціальної філософії [4].

Перший з них – це *культурно-цивілізаційний підхід*. Вважається, що це такий трансформаційний процес, у ході якого на цивілізаційній основі виникає інформаційне суспільство як результат закономірного культурно-історичного руху [5; 13-31]. Він вимагає і певної періодизації. У подібних періодизаціях виявляється, що визначальними в цивілізаційному розвитку є не стільки техніко-економічні та індустріально-технологічні фактори, скільки світоглядні культурно-історичні, антропогенні та соціокультурні чинники. Так, будь-який історичний тип доіндустріального і постіндустріального суспільств своїм головним суспільним результатом мав товар, перетворюючи в тому числі й інформацію на товарний продукт. Проте, коли цивілізаційне суспільство почало перетворювати нетоварний продукт-знання в інтелектуальну цінність, уявлення про нього почало змінюватися. Адже знання не піддається адекватній фінансовій оцінці і не є інструментальним засобом існування, таким як гроші, а виступає базовою цінністю суспільства і суспільного розвитку. Традиційні історичні типології цивілізацій лише фіксували їх феноменальність практично без урахування стрижневої ролі знання і культури. Це регіонально-етнічні, теократичні, стадіальні цивілізації або цивілізації за способом життя і діяльності тощо. Сучасна „періодична типологія” світоглядно „пов’язує” цивілізації з загальними культурно-історичними закономірностями суспільного розвитку. Тим самим він стає вже „цивілізаційним розвитком” [6]. Цей процес закономірно направляє суспільство в русло цивілізаційного розвитку, прив’язуючи його до різних підстав: історичних, культурних, географічних, техніко-економічних, індустріальних, етнічних, теологічних і навіть екологічних [5; 31]. При цьому світоглядна складова, як видно, випадає. Цивілізаційний розгляд історії на методологічному підґрунті соціальної філософії дозволяє фіксувати досягнутий суспільний рівень соціуму, визначити його „високоінформаційний стан”, виявити рівень розвитку суспільства в контексті „інформаційного прогресу”, ступінь складності цілісності суспільства як соціальної системи. Більш того, встановити її соціокультурний тип у разі історичних трансформацій або зафіксувати в якості культурно-історичного феномену і закономірного етапу історії [7; 31].

Зараз найчастіше виділяють чотири основні „цивілізаційні періоди” суспільного розвитку в культурно-інформаційному контексті: передцивілізації прадавніх первісних суспільних станів (до Античності), цивілізації аграрного типу (період рабовласництва та феодалізму), техногенна цивілізація (капіталізм, індустріальне суспільство), сучасна інформаційна цивілізація, де головною цінністю є людина з інформаційно-ноосферним ставленням до природи, яка може розвивати свою життєдіяльність на соціокультурному підґрунті. В цей період встановлюється **культурно-інформаційний тип суспільної системи**, в якій досягнення науки і техніки реалізується не заради техногенії, а відповідно до гуманістичних ідеалів. Проте тільки в тій мірі, в якій ці ідеали є доцільними, неабстрактними. У процесі ствердження антропогенної цивілізації здійснюється перехід від технотронного „інформаційного виробництва” до суспільного виробництва, в якому відбувається відтворення людини як творчої особистості з високорозвиненим світоглядом. Деякі західні дослідники вважають, що цей „перехід” може відбутися тільки в акті „гуманітарної революції”, оскільки існують альтернативні антигуманні підходи цивілізаційного розвитку. Тому в соціальнокультурному контексті сучасне суспільство все більше турбує таке головне соціофілософське питання: „Що ж трапилося з сучасністю, коли вона перестала бути нашим спасінням і тепер перетворилася в демона? Сучасність, про яку ми говорили, – чи та це сучасність, про яку ми говоримо нині? Кінець якої сучасності ми споглядаємо?” [8; 124]. Робиться дедалі очевиднішим, що зі „смертю соціалізму” капіталізм попав, за І.Валлерстайном, у „смертельну небезпеку” і після „тріумфу демократії” (Ф.Фукуяма) наступив „крах лібералізму”. За своєю суттю, подібний крах відобразив світоглядне відчуження людини від суспільства, капіталістичної системи, що була побудована

за ліберально-ринковою моделлю і яка нині себе вичерпала. І.Валлерстайн погоджується з К.Марксом у тому, що „відчуження як втілення зла капіталістичної цивілізації” є головною суспільною „хворобою”: саме „відчуження є та недуга, що у своєму головному втіленні – власності – руйнує цільність людської особистості [8; 232]. Боротися проти відчуження означає боротися за те, щоб відтворити їх достатність. Це стає можливим „тільки у випадку, коли виникає можливість представити соціальний лад нового типу”. І.Валлерстайн вважає: якщо К.Маркс „недостатньо ясно промовляв свої утопії” (про відчуження людини у капіталістичному суспільстві), „то тоді це належить зробити нам” у відповідних соціально-філософських розробках та практичних діях. У цьому аспекті філософи повинні виступити як „органічні інтелектуали”, які світоглядно добре розуміють і зважують, що „все залишається в межах можливого, але все залишається невизначеним” [8; 233]. Невизначеними, перш за все, є внутрішні протиріччя техноінформаційного суспільства.

Другий підхід до дослідження процесів трансформації сучасного суспільства, котрий також сформувався на соціокультурному підґрунті – це соціокомунікативний підхід. Про „прихід” у недалекому майбутньому „комунікативного суспільства” пророкувало чимало західних дослідників цього процесу. Так, у 80-90 роках минулого століття, коли йшло інтенсивне формування інформаційного базису в найбільш розвинених у технологічному контексті суспільствах, становлення комунікативних суспільств відбувалося, як вважали, на основі розвитку інформаційного виробництва. Протікання цього процесу вбачалося у такому порядку. Спочатку відбувається накопичення первинного „інформаційного капіталу”, „інформаційного багатства” у вигляді телекомунікаційних засобів виробництва (концепція Т.Стоун’єра). У ході перетворення інформаційного капіталу на інформаційне багатство відбувається трансформація інформаційного суспільства на „телекомунікаційний світ”, а потім – на „телематичне суспільство” (концепція Дж.Мартіна). Це суспільство, зрощуючись із державно-бюрократичною Мегамашиною в якості „симбіотичною корпорацією”, таким чином перетворюється на „соціокомунікативний світ”, що постає як „система тотального контролю” (концепція Л.Мемфорда). Процес техногенного переплавлення світоглядних засад, духовних і соціальних сил людини у нову суспільно-політичну систему завершується створенням „програмованого суспільства” всезагальної контрольованої комунікації (концепція А.Турена) [9; 237, 335, 371-391, 410, 430].

Очевидно, у таких підходах можна вбачати типовий для західної соціологічної думки техногенний аспект проблеми без її філософсько-методологічного осмислення і світоглядного вираження. Фундаментальна світоглядна помилка техногенного підходу в осмисленні таких складних феноменів, як „інформаційна культура”, „комунікативність суспільства”, полягає в тому, що подібні феномени необхідно розглядати на соціодуховному підґрунті. Таку думку починають відстоювати дедалі більше західних і вітчизняних дослідників. Загалом стверджується концепція, що в просторі суспільного спілкування формується особливий інформаційний і комунікативний світогляд, який і породжує громадянські комунікації „відкритого суспільства”, спрямовує до громадянської самоорганізації у формі культурно-інформаційних соціокомунікативних відносин громадянської взаємодії.

У результаті функціонування в суспільстві подібного світогляду і відповідних суспільних відносин виникає, за К.-О.Апелем, такий феномен як „**комунікативна спільнота**”. Вона якісно вищого рівня, ніж звичайне громадянське суспільство. Це новий рівень порозуміння громадян, який, за В.Франклом, йде від „трансцендентальної людини” та її „самотрансценденції” [10; 54]. Створюються особливі соціально-трансцендентальні інтерсуб’єктивні відносини, в яких світоглядно кристалізується, за Г.Гадамером, „герменевтичний” досвід порозуміння людей. Він маніфестує себе з силою „соціального логосу” і створює свою особливу „герменевтичну онтологію” інформаційно-комунікативного буття людей [11; 335, 375, 405]. Прості соціальні домінанти суспільної поведінки (ситуативні, функціональні, стратифікаційні, оцінювальні) трансформуються у складні системні світоглядні утворення, що приводять до формування інформаційно-комунікативних систем із різними рівнями комунікативного прояву („рівні комунікації”). Тобто суспільні „соціальні системи” в новій інформаційно-комунікативній якості починають функціонувати як „соціокомунікативні системи” з якісно новим духовно-світоглядним дискурсом, „одинацями значення”, соціальною лінгвістикою, семіотикою та „семіотичною комуляцією” [12; 39-71]. Це, може, й дало К.-О.Апелю звести всі „комунікативні проблеми” до „трансцендентальної семіотики”, що світоглядно поєднувала феноменологію, екзистенціалізм і герменевтику в єдиний теоретико-пізнавальний континуум філософської істини. Коли К.-О.Апель задався питанням, чи можна побудувати теоретичні та філософські рамки, які б дозволили зберегти без викривлень емпіричний трансцендентальний вимір феноменологічної очевидності, він чекав відповідь лише від „трансцендентальної семіотики”, тобто у

світоглядних знаково-сміслових істинах комунікації. Вони є „комунікативними істинами”, що можуть бути і мовою науки („науковою істиною”), і мовою суспільного спілкування, і метамовою комунікації людей, об’єднаних єдиним комунікативним світоглядом. Подібні комунікативні істини проявляються в необхідності переходу до нової суспільної етики відкритого суспільства, такого, що знаходиться в безперервній, перманентній суспільній комунікації.

Для подібного перманентно-спілкуючого суспільства з „безперервними комунікаціями”, що роблять його „відкритим” громадянським суспільством, для якого, за К.-О.Апелем, характерна особлива „етична відповідність”, „універсалістська макроетика”, або навіть „метаєтика” вже глобального світоглядного рівня [13; 42-44]. Комунікативна макроетика українського суспільства, що зараз переживає період інтенсивного громадянського становлення як „відкритої” комунікативної спільноти, і дозволила йому ствердитися в якості найбільш передової соціокомунікативної системи.

Третій підхід є суто соціокультурним і його методологію розробляв ще М.Маклюен. Він вважав, що тільки культура встановлює історичну причинність, виявляє органіку еволюційних процесів розвитку, що йде в „надприродність” суспільних процесів. Виявляючи розумові здібності людини через соціокультурні комунікації, за М.Маклюеном, „теорія культурних змін неможлива без розуміння змін в почуттях” людей, викликаних „різними екстерналізаціями” цих культурних змін та їх сприйняття людьми [14; 63]. Світоглядні уявлення людей протягом тисячоліть базувалися на тому, що „культура механічно зумовлювала долю людських суспільств, оскільки являла собою автоматичну інтернізацію їх власних технологій” [14; 113].

Сучасні соціокультурні зміни в суспільстві мають нелінійний характер, бо соціальна інформація, що циркулює в комунікативних взаємодіях, має ціннісно-смісловий, полісеміотичний зміст. Самі соціокультурні зміни стають архетипічними, перманентними змінами в суспільній культурі інформаційного суспільства, „змінами змін”. М.Маклюен фіксує подібну суттєву інновацію в такому висновку: „З Гутенбергом Європа вступає в технологічну фазу прогресу, коли зміна як така стає архетипічною нормою життя суспільства” [14; 229].

У зв’язку з тим, що „кожному поколінню доводилося балансувати на межі радикальних перемін”, сучасному суспільству, яке безперервно модернізується (а зараз знаходиться в фазі „пост модернізації”), потрібно вироблення „свідомої стратегії культури” [14; 396]. М.Маклюен запитує: „Як старі форми сприйняття та мислення модифікуватимуться в новому електричному столітті?” Бо „нова електрична галактика подій уже глибоко виклинилася в галактику Гутенберга” і тому „знайомі інститути та суспільні форми стають грізними й зловісними”. І сам же відповідає: щоб техногенія не загубила суспільство, треба покластися на культуру і „стратегію культури,” щоб „множинні трансформації, які є нормальним наслідком розповсюдження нових засобів комунікації в будь-якому суспільстві, потребують спеціального дослідження” для „осмислення засобів комунікацій” не в технологічному аспекті, а в системі культури та соціокультурних світоглядних уявлень [14; 405].

Нині застереження Е.Маклюена набуває загрозливих і предметних ознак у гіперконструкції нової техноінформаційної Мегамашини. Уособленням подібної Мегамашини зараз є „світове павутиння” Microsoft, що приносить її творцям значний прибуток за рахунок глобальної інформаційної експлуатації людей. Інформаційний бізнес і торгівля інформацією носить таку відверту форму з монополізацією інформаційної комерції в одних руках (Біл Гейтс) і з відкритим бажанням збагачення (експлуатація інтелектуальної власності співробітників гіперкорпорації), що в умовах капіталізму породили свого антикапіталістичного антипода. Це співтовариство незалежних програмістів, інтелектуальних власників-розроблювачів програмного забезпечення з відкритим кодом (open source) GNU/Linux. Воно виникло на соціогуманітарній та соціокультурній світоглядній основі і зараз перетворилося на загальноновизнане явище нової інформаційної культури суспільства, що стало невід’ємною умовою громадського життя [15; 222]. Таким чином закладається підґрунтя для становлення інформаційного суспільства з „людським обличчям”, а за нашою концепцією, суспільства соціокомунікативного типу з іншим „лагом культури”, яке не гальмує і не затримує суспільний розвиток, а інноваційно його світоглядно випереджує. Сучасний „лаг культури” (Л.Іонін) є пасивним і відстає від розвитку суспільства, в той час як „культурний лаг” повинен забезпечувати випереджувальний суспільний розвиток, не придушуючи волю і свідомість людини, а проводячи прагнення громадян до одержання якісної та об’єктивної інформації в новій „повсякденності постмодерну” в поєднанні з „реально віртуальним” [16; 396]. Зміни в культурі обумовлюють зміни в науці та її парадигм, піднімають духовний потенціал суспільства за загальним пріоритетом культури, а не за її залишковим принципом.

Культурно-інформаційний підхід до суспільних трансформацій зараз тільки розробляється. Він базується на поглядах соціокультурних перетвореннях інформації в ході постмодернізаційних

процесів у сучасному суспільстві і „культурному постмодерні” [17; 12, 19]. У разі подібної „культурної постмодернізації” формується якісно нова культурно-інформаційна суспільна система, що є „посткапіталістичною” [18]. Подібна система за своєю природою є гуманологічною суспільною системою, що базується на антропогенній культурі „багатосутнісної людини” [19; 351-356]. Людина в ній є головною суспільною цінністю і „живим” буттям культури. Її „першосутність” – духовність і духовні сили, а найважливіший людський і суспільний ресурс – це інтелектуальний і соціальний капітал, що акумулюється через капіталізацію інформації, інформаційної культури і людського знання. В цьому випадку індустріальні і культурогенні процеси можуть синхронізувати та збігатися. За таким підходом „теорію постіндустріального суспільства вірніше буде представити однією з ...доктрин, що виражає постмодерністський світогляд” [17; 14]. У цьому ж напрямі йде і розвиток пострадянських суспільств. Демократичні перетворення в них ведуть до постіндустріального розвитку і постмодерну, але не у бік традиційного капіталізму ліберально-ринкової економіки, а „постекономіки” на основі акумуляції людських ресурсів, інформаційного і соціального капіталу, становлення культурно-інформаційної суспільної системи на громадянсько-демократичному підґрунті, саморегулюванні і самоврядуванні. Але щоб подібне відбулося, необхідна світоглядна ідентифікація духовно-інтелектуального потенціалу суспільства з його культурно-інформаційним потенціалом, відмова від ринкових ілюзій ліберальної економіки. Тобто демократичні перетворення слід розглядати в спектрі інформаційної культури, культурно-інформаційного розвитку суспільства в прямому співвідношенні демократії і культури суспільної інформатизації. Остання постає у вигляді „еволюції уявлень процесів самоорганізації” суспільства на основі інформатизації [22; 113, 178]. Тут дійсно діє певна закономірність: якщо є достатні культурно-інформаційні підстави розвитку суспільства, то необхідно встановлювати і світоглядні культурно-інформаційні підстави для громадської демократії. Однак реальність є такою, що навіть у найбільш розвинених суспільних системах проблеми інформатизації суспільства звужуються до поля політики і соціального державно-політичного впливу.

Розуміння постіндустріальних процесів в аспекті технологічного детермінізму, а зараз – „інформаційного детермінізму”, понижує бачення суспільної перспективи до рівня „технологічної революції” чи „техноінформаційної революції” в суспільстві, за якої не проглядаються інтелектуально-гуманістичні трансформації. Соціокультурні підходи, що розробляються стверджують, перш за все, необхідність корінної світоглядної трансформації суспільства, перебудови всієї системи відносин в напрямку розвитку духовно-ціннісних засад гуманізованого соціуму.

Джерельні приписи

1. *Катаєв С.Л.* Сучасне українське суспільство – К: Центр навч. літ., 2006. – 200 с.
2. *Ручка А.* Особенности системной трансформации современного украинского общества // Современное общество, 1994. – №4.
3. *Національна ідея і соціальні трансформації в Україні* (М.В. Попович та інші) – К: Український Центр духовної культури, 2005. – 328 с.
4. *Капіца В.М.* Соціокультурні трансформації інформаційного суспільства. – Кривий Ріг: Мінерал, 2007. – 293 с.
5. *Павленко Ю.* Підсумки цивілізованого розвитку людства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2000. – №4.
6. *Доктрина інформаціологічного розвитку людства у XXI столітті.* – Луганськ: Копицентр, 2001. – 51с.
7. *Глинський Б.А.* Философские и социальные проблемы информатики. – М.: Наука, 1990. – 110 с.
8. *Валлерстайн И.* После либерализма. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 253 с.
9. *Новая индустриальная волна на Западе.* – М.: Прогресс, 1986. – 452 с.
10. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
11. *Гадамер Г.-Г.* Истина і метод. – К.: Юніверс, 2000. – Т. 1. – 464 с.
12. *Конецкая В.П.* Социология коммуникаций. – М.: Межд. ун-т Бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
13. *К.О.Аpel.* Die Situations des Mensehen als ethisches Problem // К.-О. Apel. Diskurs und.
14. *Мак-Люен М.* Галактика Гутерберга. – К.: Ника-Центр, 2003. – 432 с.
15. *Социально-экономические проблемы информационного общества* / Под ред. Л.Г. Мельника. – Сумы: Унская кн., 2005. – 430 с.
16. *Ионин Л.Г.* Социология культуры: путь в новое тысячелетие. – М.: Логос, 2000. – 431 с.

17. *Емелин В.* Постиндустриальное общество и культурный постмодерн // Вопросы философии, 1998. – №1.
18. *Капица В.Ф., Цыгуль О.В.* Философско-методологические основания развития культурно-информационной общественной системы. – Кривой Рог: Минерал, 2006. – 315 с.
19. *Табачковський В.* Полісутнісне homo. – К.: Парапан, 2005. – 432 с.
20. *Абдеев Р.Ф.* Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.

УДК 32.1.8

Веденєєв В.О. – кандидат
політичних наук, доцент кафедри
філософії Криворізького технічного
університету

Політико-культурні засади процесу трансформації сучасного українського суспільства

На думку як вітчизняних, так закордонних дослідників ті інституціональні зміни, що відбуваються на сучасному етапі в українському суспільстві, безпосередньо пов'язані і з процесами культурного оновлення. Як важлива складова політичної культури, традиції задають темп і характер цим змінам, залишаючись найважливішим елементом політичної реальності, що структурує процес політичної трансформації [1; 64]. Але саме які елементи духовної спадщини є для нас культурними пріоритетами і чому, які політико-культурні засади найбільш активно впливають на процес трансформації сучасного українського суспільства? Відповіді на всі ці питання, незважаючи на постійне обговорення у науковій літературі (мають доволі суперечливий характер та не втрачають актуальності), формують логіку побудови статті. Запропоновані проблеми розглядаються з точки зору соціокультурного підходу.

Під час аналізу соціокультурного середовища варто усвідомлювати, що традиції – це не ті норми й орієнтації, що де-факто існують у нашій духовній спадщині, а переважно ті цінності, орієнтації, стереотипи, що активно використовуються суб'єктом як змістоутворюючі ідеї, визначаючи його поведінку і мислення. Тому саме в здатності суб'єкта вибірково засвоювати ті або інші цінності, орієнтації та інші ментальні структури, на власному досвіді збагачуючи їхній зміст, і криється загадка збереження історичної спадщини в політичному процесі. Таким чином, саме суб'єкти політики вносять інноваційність у політичне життя, тому що іноді у відповідності, а часом і всупереч запитам суспільства відбирають, засвоюють і транслюють як традиційні, так і нетрадиційні для даного суспільства культурні цінності. Отже, процес трансформації політичних відносин на основі визначених традицій означає не що інше, як зміну поглядів і суджень людей. Таким чином, ступінь трансформації політичних відносин в українському суспільстві буде залежати від міри засвоєння громадянами демократичних цінностей і традицій, або, говорячи іншими словами від того наскільки „ми наближаємося до розуміння суб'єктивності лібералізму” [2; 74].

Але варто так само враховувати і той факт, що в перехідних умовах, при тривалій відсутності стабільності у суспільстві (для України цей період почався приблизно з другої половини 80-х років ХХ сторіччя) пріоритетний вплив на процес засвоєння або відчуження традицій мають загальнокультурні уподобання та орієнтації громадян. Це ті цінності, формування яких пов'язано, по-перше, з життям багатьох поколінь, а, по-друге, з дією суспільних факторів, що синтезують різноманітні елементи соціального, політичного, національного і духовного розвитку людини. Ці загальнокультурні уподобання та орієнтації громадян формують так зване доволі стійке внутрішнє ядро політичної культури, що втілює національно-історичну специфіку і якісну визначеність даного духовного явища.

Серед найтипівіших рис, що обумовлюють специфіку і якісну визначеність ядра української пострадянської політичної культури, можна виділити наступні: по-перше, поширення колективістської (точніше корпоративної) моралі, що втілювала примат держави над індивідуальними цілями та інтересами; по-друге, ще з дорадянської доби „неорганічний” характер розвитку державності (яка, досить стало впливаючи на стан соціальних груп, у той же час, формувалась, переважно, „зверху”, ігноруючи механізми самоврядування, характеризувалася при цьому досить помітним запозиченням тих або інших форм правління з інших, більш розвинутих країн, прагненням додати ідеологічне навантаження своєму законодавству з метою впливу на суспільну свідомість у бажаному напрямі); по-третє, тривала дистанційованість основної частини населення від механізмів владного регулювання, що на цей час має прояв у відсутності достатньо розвинених вагомих механізмів впливу громадян на владу та механізмів артикуляції їх інтересів.

Особливо слід зазначити і те, що ця національно-історична специфіка і якісна визначеність культури зберігаються у більшості життєвих випадків, і навіть в умовах трансформації суспільства [3; 11]. Саме цьому внутрішньому ядру ми зобов'язані збереженням цілісності й морфологічних особливостей національної політичної культури. З огляду на фундаментальність образів, орієнтацій, звичок, що відтворюють „первинний” зміст політичного життя громадян, варто також визнати, що ядро політичної культури, головним чином, представляють цінності (і відповідні їм форми політичного поведіння), сформовані на світоглядному рівні. Власне політичні і тим більше ідеологічно оформлені уподобання та орієнтації громадян (і відповідні їм форми практичної діяльності) у даному випадку будуть вважатися переважно як тимчасові якості, тобто ті, що можуть змінюватися відповідно до загальних тенденцій суспільного розвитку. Тому будь-які ідеологічно „пофарбовані” погляди (тобто ідеї лібералізму, націоналізму або комунізму) і сьогодні спираються на те саме культурне підґрунтя [4; 216].

Таким чином, ведучи мову про модернізацію суспільства, слід зазначити найбільш істотні риси вітчизняної культури, що перешкоджають або роблять більш важкою для населення процедуру сприйняття ліберальних цінностей. На думку американського економіста Ф.Хайека індивідуальні цінності, пов'язані з поняттями ринку, економічної та політичної свободи, моральної автономії і незалежності особистості від держави були доволі слабо укорінені в нашій психології [5]. На противагу їм, у нас протягом століть переважно здійснювалась орієнтація на норми колективістської (точніше корпоративної) – а в роки тоталітарного правління і псевдоколективістської моралі, що втілювали примат держави над індивідуальними цілями й інтересами особистості. Або, як відзначає А.Ігнатов, „царизм, ...комунізм... формували систему цінностей, яка відзначалася абсолютною асиметрією (можливостей – прим. В.В.) держави і громадянина” [6; 43]. Людина з ранніх років відчувала безумовну залежність своїх особистих інтересів від корпоративних інтересів групи [5]. Особливо яскраво це виявилось у низці політико-культурних феноменів нашого минулого. Ще Н.Яковенко описав так звану „шляхетську” [7; 267], а М.Драгоманов – „вузькостанову козацько-старшинську демократію” [8, 569-574]. Незважаючи на різну природу цих явищ, їх поєднує, як мінімум, одна якісна риса, яка виявляється в тім, що орієнтація людини на власні інтереси, пошук життєвих цілей за межами свого співтовариства або стану однозначно зазнавала осуду і морального остракізму. У ХХ столітті ці традиції були підкріплені найжорстокішим тотальним контролем держави, що робило неможливим будь-яку ідеологічно несанкціоновану самодіяльність громадянина. Тому здебільшого люди з величезними труднощами сприймають засновані на неприродних для них цінностях ідеї ліберальної демократії. Тільки в окремих прошарках інтелігенції, міського або сільського населення, середовищі підприємців і частини керівництва відбулася так необхідна суспільству ціннісна переорієнтація. Саме ця незначна частина населення, як показує досвід українських, так і закордонних подій кінця ХХ – початку ХХІ століття, власне кажучи, і є соціальною опорою демократичним перетворенням суспільства. На противагу їм люди з колективістськими домінантами мислення зорієнтовані переважно на механічне приєднання до мети реформ або ж тяжіють до форм політичної участі, позбавлених індивідуальної відповідальності за свої вчинки. Тим самим їхня владна активність значною мірою зміцнює патерналістські риси в діяльності держави і взагалі не пов'язана з потребою в розширенні індивідуальних прав і свобод особи.

Патерналістська складова українського політичного життя, що якісно змінила зміст національної політичної культури, підсилювалась поетапно. Можемо це спостерігати, слідкуючи за перебігом найбільш важливих подій української історії. Серед цих подій слід звернути уваги на останню чверть ХVІІ століття, коли республіканські принципи козацтва, ослаблені екстремальною ситуацією національно-визвольної боротьби, спершу поступилися місцем „військовій диктатурі” козацької старшини, а згодом і політико-культурним стандартам Москви, де в той час проходив процес народження сильної централізованої держави. Не менш негативний вплив на зміст національної політичної культури мало і встановлення в Україні 20-х років ХХ століття Радянської влади, яка руйнувала всі досягнення і передумови демократичного суспільства, що поступово виникали наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, ще за часів Російської імперії.

Наслідком цих і багатьох інших подій є слабо розвинута індивідуальність громадян, низький статус особистісних домагань на владу і політичну участь, що, як видно, представляє одну із найсерйозніших втрат, понесених і кожною людиною зокрема, і сучасним українським суспільством загалом. Позбавлені індивідуального вигляду, політичні уявлення громадян знаходять виняткову схильність до конформізму, і ту рухливість мислення, яка спонукає людей до постійної переоцінки політичних принципів, що складають першооснову громадянських переконань у переважній більшості сучасних демократичних країн світу.

Одним із показових прикладів впливу загальнокультурних поглядів на ціннісні орієнтації громадянської поведінки є ступінь усвідомлення людьми змін у відносинах між поколіннями та їхнього

впливу на організацію політичної влади. У минулому представники старшого покоління були природним джерелом соціального досвіду для молоді. Сьогодні молодь у більшості випадків знає про сучасне суспільство значно більше своїх батьків і тому не без підстав претендує на більш високий соціально-політичний статус. У той же час у нашому суспільстві особливості цього перехідного періоду достатньо не відрефлексовані в суспільній свідомості, тому що процес „омолодження” політичної еліти, тобто тенденції до зміни сталих соціальних стандартів формування влади не відрізняються високою динамікою. Підтвердженням цьому є тривала політична криза, що має прояв вже декілька років на верхніх щаблях української влади.

На думку С.Хантінгтона, в сучасних умовах значний вплив на політичний менталітет багатьох існуючих суспільств має також певне протистояння цивілізаційного або макрорівня між „Заходом і іншими” суспільствами [9; 281] (в найбільш поширеній інтерпретації між Заходом і Сходом), яке породжує культурну колізію ціннісних уявлень громадян. Зрозумілою є вся умовність використання цих понять, проте вона відбиває реально існуючу наявність у духовному житті українського суспільства двох систем ціннісних орієнтирів, кожна з яких несе свої традиції і логіку національного розвитку.

Геополітичне положення України, її існування на межі західного і східного культурних напівсвітів – Західної Європи та Росії, визначає стійку бірегіональність України [10; 80], яка підсилює вищезгадане цивілізаційне протистояння між „Заходом і іншими” суспільствами, породжуючи очевидні політико-культурні розбіжності, тобто певний поділ [11; 63-81] на західні та східні регіони країни. Все це знайшло прояв у своєрідній серединності, так би мовити „промежуточному варіанте” [12; 82] громадянського менталітету, що одночасно – хоча і не в однаковій мірі – поглинає потоки різного культурного походження, формуючи своєрідний вигляд громадянина і держави. Сучасні ідеологічні і соціальні цінності, що складають основу політичної культури українського суспільства, формуються під істотним впливом цих вікових соціокультурних шарів, що визначають лінію громадянської поведінки наших людей. І якщо в загальному вигляді західноєвропейські цінності втілювали пріоритет розумових, раціонально обумовлених уявлень про владу, політичний статус громадянина, функції державних і партійних інститутів, то в нашому суспільстві і на цей час впливовими є установки так званого „історичного ґрунту” (Л.Кшивицького – К.Добровольського) [13; 315-320], близького до ідеології східного традиціоналізму.

Деіндивідуалізована свідомість посттоталітарних суспільств майже ідеально налаштована на сприйняття ідей самонедостатності людини для здійснення влади, що є головною установкою східної релігійної традиції, яка пронизує духовний уклад спільноти. Майже ірраціональна довіра до вождя уособлює ідею, яка робить обов’язковою існування феномену „посередництва” останнього при формуванні взаємин між людиною і владою (досить згадати ступінь раціональності в мотивуванні електоральної підтримки Ю.Тимошенка, В.Ющенка і В.Януковича в період „помаранчевої революції” і після неї).

Такий характер залучення до влади, споконвічний пошук цінностей, що добровільно робить людину спорідненою з нею, майже завжди пов’язані із сакралізацією правлячого режиму, що послабляє, а то й цілком девальвує соціально-політичну ідентифікацію громадян. Звідси і прагнення людини обпертися не на раціонально обумовлену організацію влади, права і свободи громадянина, а на лідера, який є носієм гідних якостей та вміє прийняти потрібне рішення. Орієнтуючись на обраного лідера, люди досить індиферентно ставляться до раціонально-прагматичного обґрунтування його програм, переходять слідом за ним з однієї партії до іншої. Здається, є всі підстави стверджувати, що в даний час у соціокультурній сфері української політики переважає вплив особистісно-орієнтованих і політично індиферентних традицій, що, можливо, будуть ще тривалий час блокувати поширення в менталітеті раціонально-політичних уявлень про сутність і особливості сучасної демократії. Варто також мати на увазі, що дії традицій східного типу в еволюції політичної культури України можуть бути також підсилені і впливом релігійної свідомості, що набирає силу, і є чи не одним із найефективніших каналів збереження культурної спадщини. Як справедливо помітив свого часу німецький історик Р.Еріксон, у західноєвропейських країнах християнство змішалось з набором культурних факторів і його вже неможливо виділити в чистому вигляді. Але воно породжує повагу до влади та закону. У нашому суспільстві ситуація поки що інакша. Незважаючи на збережений відносно високий авторитет релігії в суспільстві, у даний час тільки починається офіційна легітимація релігійної свідомості, повернення релігії в традиційне русло культурного життя.

Норми і стереотипи релігійного світогляду, на жаль, можуть оживляти і підживлювати персоналістські, ієрархічні риси громадянської свідомості і поведінки. Православ’я, культура якого століттями формувалася не на підґрунті римського права, а на принципах соборності, затверджує

соціальний, а разом із ним і громадянський статус особистості через переживання ним своєї причетності до цілого (що співзвучне з тоталітарною ідеологією). Моральні канони релігії вимагають, щоб, дотримуючись „чистоти свідомості”, людина не покладалася на свій досвід. В релігійній традиції завжди з побоюванням ставилися до людей, здатних на самостійні дії, надавали перевагу тим із них, хто звертався за допомогою до наставників, які володіли істинним „духовним баченням”. У межах таких уподобань не діють властиві західноєвропейським традиціям погляди, що стимулюють інтерес людини до політики, контролю за владою. Переконавання, що влада – це дарунок Божий, а не результат знаходження мирянами своїх прав, піднімає фігуру правителя над суспільством, сприяє обожнюванню політичних режимів, що нібито володіють „таємницями” керування. Тому православ’я стимулює у свідомості віруючих переважно конформістські уявлення про месіанську роль політичного лідера.

У межах українського суспільства релігійність найчастіше виступає у своєму зовнішньому, невідрефлексованому язичницькому вигляді. Тому усередині релігійної свідомості, на думку сучасного російського політолога О.Соловйова, можливі значні значеннєві переакцентування: замість віри розвиток фанатизму, замість толерантності – непримиренність, соборності – псевдоколективізм, замість езотеричного єднання з Богом у душах людей здатна розквітнути лише зовнішня підпорядкованість церкві, думкам спільноти, наставника і т.п. У цьому сенсі відроджена релігійність може служити і засобом консервації потестарних переконань.

Вище наведені міркування, стосовно політико-культурних засад процесу трансформації українського суспільства, здається, підтверджують думку стосовно того, що в сучасній Україні культурні механізми індивідуального сприйняття традицій і політичного досвіду ще не набули якісних змін. Діючі в суспільстві соціокультурні комунікації лише знаходяться у процесі якісної переорієнтації масової свідомості. У таких умовах готовність громадянського менталітету до засвоєння та широкого використання демократичних традицій і цінностей усе ще не досить значна. Тому „знизу”, шляхом ціннісної переорієнтації громадян сьогодні, наприкінці другого десятиріччя трансформації суспільства неможливо домогтися зменшення впливу виконавських ідеалів і посилення в сприйнятті демократичних традицій, здатних об’єднати людей у єдину нову українську спільноту.

Проте вихід бачиться саме в тому, щоб суспільство „зверху”, тобто свідомо, установило структури, що здійснюють селекцію, накопичення і засвоєння традицій, що оживляють демократичні цінності. Тому, з огляду на специфіку пострадянської ментальності, багато в чому саме від представників правлячої еліти, від того наскільки вони самі будуть дотримувати проголошених „правил політичної гри”, заснованих на ліберальних цінностях, залежатиме процес розповсюдження та засвоєння цих „нових” правил громадянської поведінки широким загалом.

Джерельні приписи

1. *Соловьев А.И.* Институциональный дизайн российской власти: исторический римейк или матрица развития? // Общественные науки и современность. – 2004. – №1.
2. *Капустин Б.Г.* „Свобода от государства” и „свобода через государство” // Вопросы философии. – 1998. – №7.
3. *Веденеев В.А.* Политическая культура постсоветских обществ: традиции, либеральные ценности и перспективы: Учебное пособие. – Кривой Рог, 2002.
4. *Ильин И.А.* Наши задачи // Новый мир. – 1991. – №10.
5. *Хайек Ф.А.* Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Пер. с англ. – М., 1992.
6. *Игнатов А.* Идолатрия государства // Вопросы философии. – 1998. – №7.
7. *Яковенко Н.М.* Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993.
8. *Драгоманов М.* Пропавший час. Українці під Московським царством (1654-1876). Вибране. – К., 1991.
9. *Хантінгтон С.* Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т.Велимеева, Ю.Новикова. – М., 2003.
10. *Дергачов О.* Україна в європейському та євразійському інтер’єрі // Політична думка. – 2000. – №4.
11. *Погоріла Н.Б.* Регіональний поділ в Україні: на прикладі політичної культури // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К., 2004.
12. *Верт Н.* История Советского государства. 1900-1991 / Пер. с фр. – 2-е изд. – М., 1995.
13. *Шацкий Е.* Утопия и традиция / Пер. с польск. / Общ. ред. и послесловие В.А. Челиковой. – М., 1990.

УДК 321.01(477)

Микольченко В.С. – викладач кафедри
філософії Криворізького технічного
університету

Громадянська культура молоді в контексті суспільних трансформацій

Сучасне українське суспільство переживає процес докорінної трансформації як у політичній сфері, так і в економічній, соціальній та духовній. Саме ці перетворення загострюють найбільш актуальні проблеми молодіжного середовища та недоліки у культурному, духовному, правовому вихованні. У зв'язку із цим, на перший план виходить проблема формування громадянської культури молоді та необхідність її виховання.

Мета статті полягає в обґрунтуванні поняття „громадянська культура”, розкритті сутності та її особливостей, виявлення системоутворюючих елементів, визначення шляхів і методів її формування в сучасному молодіжному середовищі.

Громадянська культура є, як відомо, культурою участі і підтримки, з прихильним ставленням громадян до політичної системи, збереженням необхідного для стабільного розвитку демократії балансу між активністю і пасивністю громадян [1]. Така культура не може сформуватися без наявності значного числа власників, які ні від кого не залежать матеріально, так само, як і без правової захищеності індивідів.

В енциклопедичній літературі досить чітко представлене поняття культури, як „оброблення, виховання, освіта, розвиток, шанування”. А В. Даль у тлумачному словнику дає дуже містке і, одночасно, глибоке поняття культури, як „розумова та моральна освіта”, підкреслюючи велику значущість культури й освіти у соціальному житті і необхідність їх розгляду як найважливіших складових соціально-економічного розвитку.

Термін „громадянська культура” з'явився у науковій літературі у другій половині минулого століття у зв'язку з виходом книги відомих американських соціологів Г. Алмонда та С. Верби „Громадянська культура” [1]. Автори емпірично досліджуючи та порівнюючи політичну культуру п'яти країн, дійшли висновку, що стабільність демократії залежить від присутності у даній країні громадянської культури. Так дослідники називали певний тип політичної культури, що відрізняється збалансованістю політичної активності та участі, – з одного боку, та політичної пасивності і орієнтації на традиційні цінності, – з іншого. Громадянин, існуючий у рамках громадянської культури, – „потенційно активний громадянин” [2], який, хоча й не включений у політику, але активно стежить за поведінкою осіб, що приймають рішення у даній сфері. Причому у випадку необхідності він може мобілізувати своє звичайне соціальне оточення для досягнення якоїсь мети. Тож громадянська культура є відображенням громадянського суспільства, громадянської сфери суспільного життя, громадянських прав і статусу громадянина.

Проблема становлення громадянської культури залишається однією з найважливіших як у теоретичному, так і практичному контексті. Адже формування громадянського суспільства, що розглядається як основа демократії та вияв свободи, можливе лише за умови як функціонування громадянських інституцій, так і панування цінностей громадянської культури.

Саме від змін у сфері культури, що зумовлюють становлення громадянського суспільства, залежить якість здійснюваних перетворень та їх стійкість. Формування громадянської культури – суперечливий і тривалий процес, але це ключ, який дає змогу функціонувати громадянському суспільству і демократії.

Для національного самоутвердження в сучасному світовому співтоваристві Україні необхідне науково-теоретичне осмислення феномену громадянської культури, можливості його безпосереднього емпіричного дослідження в динаміці соціальних змін.

Історія політичної та соціальної думки свідчить про багатоманітність підходів теоретичного розвитку проблеми громадянської культури; в її межах багато громадян можуть бути активними в політиці, але багато інших відіграють більш пасивну роль „підлеглих”. Ще більш важливим є наступне. Навіть у тих, хто активно виконує громадянську роль, якості підлеглих та прихожан не повністю витіснені, роль учасника просто додається до цих двох ролей. Це означає, що активний громадянин зберігає свої традиціоналістичні, не політичні зв'язки, рівно як і свою більш пасивну роль підлеглою. Звичайно, раціонально-активістська модель не передбачає, що орієнтації учасника замінюють собою

орієнтації підлеглого та прихожанина, однак, оскільки наявність двох останніх типів орієнтації чітко не обговорюється, виходить, що вони не стосуються демократичної громадянської культури.

Формування громадянської культури особистості набуває особливої актуальності в суспільстві перехідного періоду, де закладаються основи демократичної ментальності, у громадян трансформуються цінності, поняття про права й обов'язки людини, виховується здатність до критичного мислення та виявляти толерантність до поглядів інших людей, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами.

Становлення громадянської культури в Україні потребує обґрунтування і впровадження нової парадигми виховання. Забезпечення цілісного підходу у формуванні громадянської культури молоді повинні створити фундамент для розвитку в них благородних, громадянських рис: відданості українській нації, відповідальності перед державою і суспільством, мужності у подоланні соціальних труднощів, активності в досягненні громадянських ідеалів тощо.

На жаль, у значної частини молоді ці високі громадянські якості в наш час змінилися на соціальний песимізм, зневіру в завтрашньому дні, політичний нігілізм, що особливо часто проявляється в молодіжному середовищі, де панують хаос і безпорадність, проявляються асоціальні та криміногенні явища. У зв'язку із чим формування й розвиток громадянської культури молоді є одним із найважливіших завдань вищої школи.

Аналіз теоретичних джерел, педагогічної практики дає можливість зробити висновок про те, що цілісний процес формування громадянської культури студентської молоді не був предметом спеціального вивчення в українській науці.

Управління процесом формування елементів громадянської культури передбачає, насамперед, розрізнення домінуючих позитивних і негативних ланок у сукупності сформованих компонентів культури, побудованих на результатах діагностики. Діагностика громадянської культури особистості передбачає виявлення рівня сформованості окремих її інтегративних показників на основі відповідних ознак, що розглядаються в трьох аспектах: когнітивному, афективному та регулятивному.

Результатом діагностики громадянської культури молоді можна визначити перспективні шляхи формування рис громадянськості студентської молоді, які забезпечуються за дотримання таких умов:

- усвідомлення учасниками навчально-виховного процесу вищої школи закономірностей розвитку і взаємозв'язку складових елементів цілісної громадянської культури особистості;
- перебудова педагогічного процесу з процесуального на результативний підхід у формуванні громадянської культури особистості;
- педагогічно обґрунтованого відбору змістового матеріалу на основі критеріїв науковості, суспільної значущості, системного використання його як основи для особистісних вправлень, альтернативних виборів у навчально-пізнавальній, пошуково-дослідницькій та організаційно-перетворюючій діяльності студентської молоді з метою формування їхніх громадянських нор та цінностей, умінь та навичок громадянської поведінки, адекватної спрямованості громадянських вчинків.

На формування громадянської культури у студентів вищих навчальних закладів України другої половини XIX – початку XX століття беззаперечний вплив мала діяльність вищої школи. І особлива роль у цьому процесі належить викладачам, чия громадянська позиція не лише пронизувала їхню суспільно-громадянську та науково-педагогічну діяльність, але й впливала одночасно на формування наукового світогляду студентів, розвиток їх громадянської культури.

На сучасному етапі громадянська культура студентів включає розуміння сутності своїх прав і обов'язків щодо державних інституцій, владних структур, інституцій громадянства та свого загального способу навчання і життєдіяльності у цій системі. Природно, що розуміння поняття „громадянська культура” молоддю потребує виявлення філософських засад у гностичному полі таких понять, як „свобода”, „необхідність” і „відповідальність”.

Джерельні приписи

1. *G.Almonds, S.Verba* Op. Cit. – P. 31, 481-483.
2. *Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильная демократия // Полис. – 1992. – №4. – С. 120-125.

*„Менеджмент організації” ХРІ НАДУ
при Президентіві України*

Освіта та культура як чинники формування і розвитку людського потенціалу

Однією з головних функцій держави є управління різноманітними сферами діяльності суспільства, в центрі уваги яких завжди опиняється людина. Тому оцінюючи рівень розвитку держави, її конкурентноздатність та життєздатність в умовах становлення ринкових відносин і забезпечення її розвитку з урахуванням кардинальних змін організаційно-економічних, правових, соціально-психологічних відносин, що склалися як у ній, так і в суспільстві загалом, не можна керуватися виключно економічними показниками, а насамперед – рівнем розвитку людського потенціалу.

Усе більше вчених схиляються до думки, що освіту та культуру необхідно розглядати як особливе джерело формування людського капіталу. Такі наукові положення містяться в роботах В.Авер'янова, В.Афанасьєва, І.Ігнатченко, В.Кампа, А.Карміна, Г.Мальцева, А.Мельникова, Г.Муромцева, В.Нерсесянца, А. Оболонського, В.Рудашевського та ін.

У ХХІ столітті стан справ у суспільстві та зокрема в економіці, формування взаємовідносин держав, спроможність їх урядів долати критичні ситуації, визначається, перш за все, рівнем освіти й науки. Це зумовлює необхідність у підвищенні ролі знань та культурних цінностей як для окремого індивіду, так і для колективу та країни загалом. Ці тенденції призвели до виникнення концепції „нової економіки” або „економіки знань”, у якій гуманітарні фактори набули значення нового самостійного чинника виробництва поряд із землею, капіталом і робочою силою.

Метою освіти та культури є всебічний розвиток людини як особистості, її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Право громадян України на освіту є конституційним і зафіксовано у ст.53 Основного Закону. Відповідно до нього, повна загальна середня освіта є обов'язковою. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі, незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин [1]. Стрімкі зміни політичної, економічної, соціальної та культурної сфер людської діяльності ставлять на порядок денний питання щодо пошуку нової, відкритої та гнучкої системи державного управління галуззю. На цьому наголошується в Державній національній програмі „Освіта” („Україна ХХІ століття”). Головна її мета – визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання молоді для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації [2].

Створення умов для забезпечення реалізації ідей програми є прямим завданням держави. Тобто управління освітою має бути спрямованим на організацію та забезпечення оптимальних умов функціонування галузі освіти, створення системного механізму її саморегуляції на загальнонаціональному, регіональному, місцевому рівнях та у навчально-виховних закладах і наукових установах.

Визначальним у реформуванні управління освітою є забезпечення тісного співробітництва органів державного управління освітою всіх рівнів, місцевого самоврядування, навчально-виховних закладів, наукових установ, громадських організацій та їх відповідальності у межах повноважень; створення цілісної системи управління освітою в Україні, якій були б властиві гнучкість, демократизм, динамізм, мобільність, здатність до самоорганізації.

Культура є головним чинником, що визначає духовний розвиток нації, вона – показник її самотності. Саме через культуру утверджуються її духовні та моральні ідеали, втілюються гуманістичні ідеї, загальновизнані людські цінності, забезпечується збереження і примноження культурних надбань. Як свідчить світовий досвід, розвиток і вдосконалення культури є однією з вирішальних умов суспільного й соціального прогресу. В умовах сьогодення в управлінні галуззю культури виникає низка проблем, пов'язаних із недостатнім фінансуванням галузі, неефективним використанням бюджетних ресурсів, неузгодженістю між офіційною культурною політикою держави й сучасними тенденціями

розвитку суспільства, практичною відсутністю всебічного аналізу й моніторингу культурної діяльності, невідповідністю законодавства в цій сфері європейським нормам і стандартам тощо.

Ставши незалежною державою, Україна мала всі шанси відродити і примножити наукові та культурні надбання нації. Проте діючий залишковий принцип фінансування гуманітарних галузей не сприяє розвитку освіти та культури. Дійсно, пошук джерел фінансування є складним, бо кошти, вкладені в ці галузі, дають віддачу лише за умови їх стабільності та зростання в довгостроковому періоді. Фінансування не повинно припинятися, бо втрати, понесені в окремий період, не можливо компенсувати навіть його збільшенням у майбутньому.

У цьому контексті треба звертатися до досвіду зарубіжних найбільш розвинених країн світу, де доля відшкодувань на освіту та культуру становить велику частку ВВП. Історія таких країн, як Японія, Італія, Південна Корея, Сінгапур вказує на те, що економічні успіхи, яких у минулому столітті вони досягли, використавши політику „економіки знань”, зробили їх нинішніми лідерами. Важливість освіти та культури для розвитку держави засвідчується рівнем фінансування. Так, наприклад, Швеція вкладає в розвиток цих галузей 7-8% ВВП, у той час, як Франція, Німеччина та США – близько 6%, а Росія й Великобританія витрачає – до 4% ВВП. В Україні в 2007 році було витрачено майже 135 млрд. дол. США. Тому зрозуміло, що для України, якщо вона не хоче опинитись на узбіччі світових процесів, тільки належне фінансування науки, освіти і культури повинно стати пріоритетом фінансово-економічної діяльності держави, який зможе перевести ці сфери з нинішнього режиму „виживання” у режим ефективного поступального розвитку [3].

Важливою складовою якісного навчання та культурного збагачення народу стає підвищення компетентності педагогічних кадрів. До учителів, викладачів ставляться чим далі більші вимоги. Викладач не повинен обмежуватися викладанням тільки власного предмета, він має забезпечувати до здійснення міждисциплінарних зв'язків. Важливим є його вміння організувати навчальний процес як взаємодію між учнем або студентом та педагогом, спрямовану на розвиток особистості, її підготовку до розв'язання різного роду завдань.

Невідповідність вимог і державного фінансування галузі зумовлює вплив науково-педагогічних кадрів, що завдає країні мільярдних збитків. За останні 10 років Україну залишили кілька тисяч докторів і кандидатів наук. Сьогодні майже 42% ректорів ВНЗ, понад 30% завідувачів кафедр і 54% професорів – люди пенсійного віку, а серед доцентів ВНЗ лише 13% тих, кому не виповнилося сорок років [4]. Основною складовою цієї проблеми є низька заробітна плата.

Дослідження сучасного стану розвитку освіти та культури в Україні дозволило віднести до найголовніших завдань – забезпечення належного рівня фінансування галузі, забезпечення доступності середньої та вищої освіти, всебічна підтримка розвитку сільських шкіл; усунення дисбалансу між кількістю підготовлених фахівців і вільними робочими місцями; сприяння науковим дослідженням у сфері високих технологій; підвищення соціального статусу та рівня матеріального забезпечення працівників освіти та культури; охорони культурної спадщини; якості підготовки молоді з виразними особистісними рисами, привабливими не тільки для роботодавця, а й людських стосунків взагалі; виховання людини-патріота свого краю, української держави.

Сенс життя будь-якої окремої особистості полягає в її самореалізації. Саме освіта й надає такий шанс людині та не тільки готує до життя і праці, але й дозволяє постійно розширювати можливості для самовиявлення себе в культурі. Тобто вона забезпечує повноцінний розвиток громадян та суспільства, а відтак – є важливим чинником процесу соціалізації особи. Рівень розвитку країни залежить від рівня освіченості населення. Економічна, військова, екологічна безпека держави обумовлені наявністю кваліфікованих кадрів і наукових розробок у відповідних галузях. І в цьому сенсі знання в інформаційному суспільстві є саме тією рушійною силою, що спрямована на зростання людського капіталу.

Джерельні приписи

1. **Конституція України:** Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року із змінами, внесеними законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К.: Видавничий дім „Скіф”, 2006. – 48 с.
2. **Державна національна програма „Освіта”** („Україна XXI століття”) [Електронний ресурс]: www2.znz.edu-ua.net
3. **Матвієнко П.** Розвитку освіти, науки, культури – державну підтримку [Електронний ресурс]: http://www.obriy.pib.com.ua/2005/46_05/01.shtml

4. **Головатий М.** Болонський процес і проблеми модернізації національної освіти в Україні [Електронний ресурс]: <http://www.personal-plus.net/247/2684.html>

УДК 32:008,,7124”

Генега І.М. – викладач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Рівненської філії Європейського
університету

Проблеми формування політичної культури молоді

Епохальні соціальні зрушення супроводжуються різким збільшенням навантаження на людську психіку і свідомість. У суспільному житті за таких умов значно зростає роль фактора культури, особливо політичної. Розвиток демократичної держави, свобод неможливе без самостійності мислення, демократичної правової свідомості, які і є продуктом політичної культури, що панує в певному суспільстві.

Про вагомий вплив культури на психічне життя людини говорив ще Л.Виготський, зазначаючи, що вона, культура, створює особливі форми поведінки. Культура може видозмінювати діяльність психічних функцій, надбудовуючи нові поверхи в структурі людської поведінки. Свідченням цього є процес історичного розвитку, в якому суспільна людина трансформує природні задатки та функції, виробляє нові форми поведінки, які є специфічно культурними [3]. Подібної точки зору дотримується й Б.Ломов: „Властивості особистості, залишаючись соціальними за своєю природою і відображаючись у багатогранній взаємодії людини із суспільством, існують не поза конкретними індивідами: вони належать індивіду, є його властивостями, формуються в процесі розвитку індивіда в соціальних умовах” [9; 12-21].

У науковій літературі поняття „культура” часто розглядається в парі з категорією цивілізація, виходячи з різних підходів до співвідношення цих термінів;

- поняття „цивілізація” і „культура” є тотожними або ж в основному співпадають за змістом;
- поняття „цивілізація” ширше за поняття „культура”: одна і та ж цивілізація може об’єднувати різні культури;
- поняття „культура” описує результати духовної діяльності людей, а цивілізація її матеріальні продукти;
- цивілізація – це певний стан культури [13; 241-242].

Саме в останньому трактуванні цивілізація набуває вигляду політичної організації, в якій логічно виокремлюється соціально-психологічне поняття політичної культури.

Термін „політична культура” в науковий обіг увів І.Гердер, мислитель епохи Просвітництва [7; 333,367-368]. Визначення політичної культури, яке стало класичним, запропонували Г.Алмонд і С.Верба. Г.Алмонд розмежував два рівні досліджень політичної системи: інституційний та орієнтаційний. Якщо в першому увага концентрується на вивченні інституційної структури політичної системи, то другий рівень акцентує увагу на вивченні орієнтацій особистості на цю систему і соціально-політичні інститути та на розумінні особистістю своєї ролі в цій системі. Під політичною культурою Г.Алмонд і С.Верба розуміли комплекс таких орієнтацій: когнітивні (пізнавальні), афективні (емоційні) та ціннісні [1].

Нині цілком зрозуміло, що поняття „політична культура” досить складне, багатогранне явище, що й зумовлює різні підходи до його вивчення – філософський, соціальний, аксіологічний, педагогічний, психологічний.

Сучасні дослідники, зокрема О.Рябов і В.Чистяков, виокремлюють три напрями у вивченні цього поняття:

- трактування політичної культури як сукупності знань і духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду, традицій, системи політичних інститутів;
- політична культура як узагальнена характеристика людини, рівень її політичного розвитку та активності, уміння застосовувати політичні знання на практиці;
- політична культура як процес, спосіб, форма реалізації сутнісних характеристик людини, її знань, переконань в громадсько-політичній діяльності

Філософія розглядає політичну культуру як комплекс уявлень тієї чи іншої національної або суспільно-політичної спільноти про світ політики, політичного, закони і правила їх функціонування.

Вона включає сформовані багатьма поколіннями традиції, норми політичної практики, ідеї, концепції і переконання, орієнтації і установки людей щодо існуючої системи в цілому, політичних і соціальних інститутів та найважливіших правил політичної гри [4; 188].

На думку О.Галкіна, політичну культуру належить розглядати як спресований у суспільній свідомості національний або груповий історичний досвід і як форму поведінки [5; 77]. Проте, політична культура є не лише концентрованим досвідом попередніх поколінь. Кожна сучасна людина має можливість засвоїти цей досвід, розвинути і примножити новими надбаннями. Невід'ємною складовою політичної культури є культура функціонування політичних інститутів держави [13; 132].

Зважаючи на ту роль, яку відіграє політична культура суспільства в сучасному світі, кожна держава зацікавлена в підвищенні її рівня. Досвід багатьох країн засвідчив, що зміна форм власності, правління може відбуватися досить швидко і за допомогою одних і тих же механізмів, але результат може суттєво відрізнятись. Причина цього криється в тому, що базові цінності (основні компоненти політичної культури) основної маси населення не можуть змінюватися такими ж високими темпами. Базові цінності політичної культури існують віками. Вони зберігаються і в періоди глибоких суспільно-політичних потрясінь, і в періоди стагнації суспільства.

Механічне запозичення ефективних у певних умовах соціально-політичних стратегій не завжди дає позитивні результати на новому соціально-культурному ґрунті, оскільки не можна не враховувати вплив на формування існуючої політичної культури багатьох специфічних для кожного народу чинників: історичних передумов, рівня загальної культури народу, соціально-класових інтересів, ідеології тощо [13; 128].

Та, незважаючи на певний консервативний характер політичної культури в суспільній структурі, вона розвивається у взаємодії з існуючими політичними інститутами, традиціями, відносинами в суспільстві. „Біоритми» цього розвитку обумовлюються соціальними, психологічними, політичними, природними, економічними умовами і циклами зміни поколінь [13; 129]. Під впливом виховання, навчання, спілкування можуть формуватися нові риси політичної культури.

В Україні підрастає нове покоління, яке вступає в життя, не будучи обтяженим старими догмами. Свідомість його формується в нових суспільно-історичних умовах. Від того, якими будуть цінності, інтереси цього покоління, на що спрямовуватиметься його активність, якою буде національна та політична культура нової генерації, залежить майбутнє України. В умовах великих суспільно-політичних трансформацій молодь є соціально-демографічною групою, яка найчутливіше реагує на соціально-політичні перемиї.

Молодь України повинна глибоко усвідомлювати суспільно-політичні інтереси, що відбуваються в сучасному суспільстві. Адже, на жаль, досить сильним залишається вплив попереднього соціального устрою; швидко поширюються корупційні, девіантні прояви, бездуховність; наростає політична втома та апатія громадян, спадає інтерес до політики. Однак слід зауважити, що ці негативні явища спостерігаються на тлі відчутного зростання, попри все, національної самосвідомості [13; 210]. Отже актуальною проблемою, що постає перед суспільством, є формування політичної свідомості молоді на основі ідей національного, духовного відродження України. На сучасному етапі потребам відродження найбільш відповідає національне виховання. „Немає виховання взагалі. Воно завжди має конкретно-історичну національно-державну форму вираження та спрямоване на виховання громадянина конкретної держави, яка не може бути безнаціональною” [10; 111].

Середина 90-х років минулого сторіччя відзначилася спадом інтересу молоді до політики, що було викликано розчаруванням наслідками суспільно-політичних реформ перших років незалежності, втратою довіри до політико-владних структур і до самої політичної діяльності. Сьогодні ситуація починає змінюватися в бік підвищення громадської активності, насамперед у молодіжному середовищі.

На важливості переважання у більшості населення психологічної установки на довіру до співгромадян вказували Г.Алмонд та С.Верба, вбачаючи в ній один із показників розвиненого суспільства.

Невід'ємною частиною формування, фіксації і відтворення ідентичності будь-якої нації і держави, як соціально-культурної і політичної спільноти, виступають національно-державні символи та ідеали, що уособлюють національно-державну єдність і велич [4; 189]. Прикладом розуміння ролі цього фактора може слугувати високе почуття поваги до державної символіки в розвинених демократичних країнах, особливо в США.

Молодь починає усвідомлювати вплив політичних процесів в Україні на життя окремої особистості, задоволення поточних потреб молоді та досягнення поставленої мети у перспективі.

Сьогодні висуває певні вимоги до українських громадян. У першу чергу – це усвідомлення

необхідності активної життєвої позиції. Поширення серед молоді прагнень покладатися на себе, власні знання, здібності та сили свідчить про потенційно високу готовність юнаків і дівчат до діяльності, особистої активності у досягненні мети. З огляду на підвищення інтересу до політики, можна сподіватися, що нове покоління буде активним і в соціально-економічній, і в соціально-політичній сфері. Тому особливого значення набуває формування демократичного типу політичної культури молоді, яка б відповідала сучасним запитам.

Слід відзначити, що на розвиток української політичної культури негативно вплинули багатовікова бездержавність; розчленування території кількома державами з різною культурою та політичними системами; денаціоналізація провідної верстви українського народу; брак національно свідомої середньої верстви – фахової інтелігенції, управлінців, підприємців; систематичне винищення кращих представників українського народу протягом віків [13; 136].

Але саме сьогодні склалися умови, що сприяють кардинальному оновленню політичної свідомості населення України. В суспільстві відбулися значні зміни, свідомість нової генерації українців здатна сприйняти і засвоїти нові зразки і норми політичної поведінки. Головним завданням, що постало перед суспільством на даному етапі - не втратити нинішніх можливостей для розвитку нового політичного мислення і політичної культури. Тому важливою є робота фахівців у цьому напрямку – психологів, політологів, філософів, соціологів, істориків.

Існує кілька факторів, що формують політичну культуру: зовнішнє оточення країни, певні події її внутрішнього життя, держава, партії, засоби масової інформації, сім'я, школа, церква, національна еліта [4; 129].

Враховуючи трикомпонентну структуру політичної культури, запропоновану А.Єришевим та В.Рєбало [8; 49], слід звернути увагу на можливість її збагачення в сучасних умовах новими ідеями:

– когнітивний компонент передбачає оволодіння певними знаннями про політику і владу, їх природу, знайомство з науковими політичними концепціями і знаннями про будову держави та систему її органів, форм і способів участі громадян в управлінні суспільством, знання конституції держави;

– емоційний компонент включає вироблення певних політичних переконань, соціальних почуттів та прагнень особистості, спрямованих на політичне життя:

– виховання почуття поваги до минулої держави, національних Герба, Прапора і Гімну, почуття гордості за приналежність до українського народу;

– поведінковий компонент передбачає включеність у політичну діяльність, уміння обирати адекватну форму політичної активності, оволодіння культурою політичної поведінки.

На практиці ці компоненти існують у тісному взаємозв'язку та переплітаються.

Виходячи із суперечностей, що існують в українському суспільстві, можна виокремити основні напрями виховної роботи:

– моральне виховання;

– загальногромадське виховання;

– патріотичне виховання.

Проблема формування політичної культури повинна вирішуватися і на загальнодержавному рівні. Доречним є розроблення і здійснення національної програми розвитку політичної культури, яка б включала в себе:

– використання досвіду європейських країн у галузі політичної освіти;

– роз'яснення населенню державної політики України [13].

Отже, надзвичайно актуальною проблемою, що постає перед суспільством на початку нового століття, є формування політичної свідомості, культури та активності молоді на основі ідей національного духовного відродження української держави. Як ніколи раніше, українське суспільство відчуває необхідність участі молоді у державотворчих процесах, влиття нових творчих сил та ідей, які спроможна принести лише нова генерація. Звичайно, йдеться не про суцільну політизацію молоді, як це зазвичай буває при тоталітарних режимах.

Прагнення побудувати демократичне суспільство вимагає здійснення комплексних заходів щодо розвитку політичного мислення і культури молодого покоління на всіх рівнях функціонування суспільства:

– забезпечення політичної освіченості, необхідної для сприйняття демократичних ідеалів і норм, для об'єктивного аналізу політичних процесів;

– забезпечити доступ до отримання знань у соціально-політичній сфері через публікацію актуальних наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, об'єктивне висвітлення поточних подій засобами масової інформації, можливість доступу до передових інформаційних технологій;

– враховуючи тезу, що будь-яка держава ставить за мету виховання такого громадянина, який підтримує суспільно-політичні процеси, що в ній розвиваються, необхідно зробити наголос на національно-патріотичному вихованні молоді;

– нагальним є виховання інтересу до суспільно-політичних подій, розуміння молоддю можливості впливати на них; слід пам'ятати, що соціально-політична пасивність може призвести до стану „надбаної безнадійності” молоді в соціально-політичній сфері і втрати цього покоління для майбутнього України.

Наскільки молодь зможе реалізувати свій потенціал у політичному житті, залежатиме від рівня сформованості у неї політичної культури, прагнення посісти активну громадську позицію, від розуміння відповідальності за власну долю, долю України, від рівня політичної культури.

Необхідне розуміння суспільством того, що про рівень політичної культури свідчить не документ про освіту і засвоєння певної суми знань, а практичні навички демократичної життєдіяльності, уміння орієнтуватися і діяти в існуючому соціально-політичному просторі, брати реальну участь у прийнятті політичних рішень та практичній їх реалізації, здатність брати на себе відповідальність не лише за особисте життя, але і за стан речей в країні.

Джерельні приписи

1. *Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования, 1992. – №4.
2. *Бибик В.М., Головатий М.Ф., Ребкало В.А.* Політична культура сучасної молоді. – К.: А.Л.Д., 1996. – 112 с.
3. *Выготский Л.С.* Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
4. *Гаджиев К.С.* Политическая философия. – М.: ОАО „Издательство „Экономика”, 1999. – 606 с.
5. *Галкин А.А.* Становление политической науки: от философии и политики к политическому моделированию // Ольшанский Д. Политическая психология. – СПб.: Питер, 2002. – 576 с.
6. *Гердер И.Г.* Идеи к философии истории и человечества / Пер. и прим. А.В. Михайлова – М.: Наука, 1977. – 703 с.
7. *Доган М., Пеласси Д.* Сравнительная политическая социология. – М.: Соц.-полит. журнал, 1994. – 227 с.
8. *Ерышев А.А., Ребкало В.А.* Политическая культура личности. – К.: Вища школа, 1985. – 143 с.
9. *Ломов Б.Ф.* О роли практики в развитии общей теории психологии // Вопросы психологии, 1971. – №1. – С. 12-21.
10. *Медвідь Ф.* Національне виховання в негуманітарному вузі: концептуальні засади // Вивчення молоді на сучасному етапі і питання методології і методики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 11-13 жовтня 1995 року. – К.: А.Л.Д., 1996. – 232 с.
11. *Молодь України:* стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К.: А.Л.Д., 1996. – №5. – 235 с.
12. *Мурадян А.А.* Двумікий Янус. Введение в политологию. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 320 с.
13. *Пирен М.І.* Основи політичної психології. – К.: Міленіум, 2003. – 418 с.

УДК 008,,32.019.51:37”

Возна Т.О. – студ. IV курсу спец.
„Менеджмент організації” ХРІ НАДУ
при Президентіві України

Поглиблення рівня політичної культури молоді у процесі вивчення державно-управлінських дисциплін

На етапі інтеграційних процесів питання поглиблення політичної культури молоді є надзвичайно актуальним. Під час дослідження тієї чи іншої країни звертають увагу на політичні процеси, що проходять у цій країні, наявність сформованої політичної культури її громадян. Тому надзвичайно важливим

аспектом формування цього феномену молоді виступає вивчення державно-управлінських дисциплін у вищих навчальних закладах.

Мета роботи – визначити вплив вивчення „державно-управлінських” дисциплін на поглиблення рівня політичної культури молоді.

Наукове опрацювання проблеми формування політичної культури проводиться вченими різних галузей знань. Методологічні проблеми вивчення феномена політичної культури розглядаються в працях зарубіжних та вітчизняних вчених: М.Амеліна, А.Арнольдова, М.Блінова, Є.Головахи, А.Демідова, А.Міграняна, Ю.Пахомова, В.Рєбкала, О.Рудакевича С.Рябова, М.Чурилова та ін. Різні аспекти питань політичної культури досліджуються в працях В.Андрушенка, В.Бабкіна, О.Бабкіної, В.Бебика, Н.Гайворонюка, В.Горбатенка, В.Кременя, І.Кресіної, В.Лісового, О.Лузана, І.Мигоровича, М.Михальченка, Л.Нагорної, М.Остапенко, В.Потульницького, В.Рєбкала, Ю.Римаренка, Ф.Рудича, С.Рябова, В.Табачковського, М.Шульги та інших.

Соціальним проблемам освіти та виховання присвячені праці Л.Ази, В.Андрушенка, В.Бакірова, В.Пічи, О.Якуби та багатьох інших.

Різноманітні аспекти ролі молоді України в сучасних суспільних процесах досліджують В.Бебик, В.Боровик, І.Вдовичин, М.Головатий, В.Головенько, О.Корнієвський, Л.Овдієнко, В.Перебенесюк, В.Рєбкало, Н.Черниш, О.Уварова та ін. [6].

Зазначена проблема висвітлюється в різноманітних збірниках науково-практичних конференцій та дисертаційних дослідженнях. Разом із тим, ступінь вивчення політичної культури є недостатнім і потребує подальшого аналізу, зокрема ступінь наукового опрацювання проблем формування політичної культури студентів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу, особливо в контексті трансформаційних процесів українського суспільства та реформування вищої школи України.

Політична культура – галузь ціннісно-сислової детермінації поведінки людей у ставленні до певних політичних явищ і розглядається вона як певний комплекс знань (істинних чи хибних) про політику та її суб’єкти; це також сукупність соціально-психологічних настанов, зразків поведінки соціальних верств, громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою і визначають ставлення до політичної сфери та спрямованість політичної активності. Підвищення рівня політичної культури можливе шляхом безпосереднього впливу на знання, емоції та оцінки її носіїв [3].

Визначальна функція політичної культури – забезпечення реалізації загальнолюдських цінностей, а також класових і національних інтересів. Для забезпечення політичного панування і реалізації економічних та інших інтересів кожний клас, соціальна спільність потребують знань про політичне життя, навички його організації та ін.

Однією з найважливіших функцій політичної культури є виховна, або політичної соціалізації, спрямована на формування і розвиток особи як суб’єкта політичних відносин на основі цінностей і норм, відповідних інтересам і меті тих або інших класів і соціальних груп. Індивід засвоює політичну культуру суспільства, основні політичні поняття, свої права і обов’язки у ставленні до уряду і здобуває уявлення про структуру і механізми політичної системи. Важлива сторона виховної функції – пробудження соціальної активності особи [4].

Показники політичної інформованості і компетентності дуже важливі щодо визначення рівня політичної культури студентства як соціально-демографічної групи, що перебуває в стадії політичної соціалізації, тільки починає прилучатись до різних форм політичної активності, не має зовсім або має невеликий електоральний досвід. У справі вироблення ефективної молодіжної політики важлива роль відводиться з’ясуванню суті і змісту процесів життєвого самовизначення молоді людини. Ці процеси поділяються на соціальне самовизначення, політичне самовизначення, професійне самовизначення, економічне самовизначення.

Щодо політичного самовизначення, то відчуженню молоді від участі в управлінні властиві дві взаємопов’язані тенденції: а) наростання пасивності і недовіри молоді до офіційних органів управління, де дуже мало їх ровесників; б) підвищення інтересу до суто молодіжних угруповань та об’єднань, в яких немає бюрократично заформалізованих форм роботи [1].

Актуальність проблеми формування демократичної політичної культури студентів вимагає концептуального переопрацювання змісту гуманітарних дисциплін, пошуку активних методів навчання. У змісті гуманітарних загальноузовівських дисциплін повинна домінувати проблематика людини, суспільства, культури, науки у їх поєднанні, взаємовпливі та взаємозалежності.

В умовах трансформації вищої освіти велике значення має конкурентоздатність молодого фахівця на ринку праці. Тому надзвичайно важливо отримати максимальну кількість теоретичної та практичної

інформації студентом в стінах вищого навчального закладу.

Розуміння важливості відпрацювання технології виконання управлінських процедур поширюється серед працівників управління різними ієрархічними рівнями. Тому фахівцями з менеджменту організацій і державного управління необхідні знання з технології управління.

У Національній академії державного управління при Президентові України, зокрема Харківському регіональному інституті, розроблено освітньо-професійні програми, що включають низку „державно-управлінських дисциплін”, метою вивчення яких є створення підґрунтя для формування у студентів та слухачів чітких уявлень щодо технології управління взагалі й державного управління зокрема, ознайомлення їх із послідовністю дій з виконання основних функцій держави на різних ієрархічних рівнях управління. Таким чином у молодих людей формується політична культура вже під час навчального процесу, що сприяє їхньому всебічному розвитку, адекватному сприйняттю та переосмисленню процесів, які відбуваються в нашій державі.

Особа, як відомо, є об’єктом і суб’єктом політики водночас. З одного боку, навіть усупереч бажанню, тією чи іншою мірою людина перебуває під впливом політики, політичних процесів, а з іншого – як носій певних політичних якостей людина залучається до конкретного політичного процесу як представник держави, нації, народу, соціальної групи [2].

Важливою складовою формування політичної культури молоді під час вивчення названих вище дисциплін є відпрацювання отриманих теоретичних знань на практиці. Під час навчального процесу велика увага приділяється не лише лекційним, а й практичним та семінарським заняттям. Перед студентами ставляться певні ситуаційні завдання, які вони повинні вирішити, користуючись набутими теоретичними знаннями. Такі знання повинні стати основою для відпрацювання навичок розробки та вдосконалення технології здійснення конкретних управлінських процедур та операцій у будь-якій організації.

Приведемо конкретний приклад. Один із розділів дисципліни „Системи технологій” має назву „Виборчі технології як засіб формування органів державної влади” [4]. Під час вивчення цього розділу студенти отримують теоретичні знання щодо сутності та змісту виборчих технологій, класифікації виборчих компаній, складу команди політичного лідера тощо. При цьому викладач на практичному занятті ставить перед студентами завдання: провести вибори до районної ради, тобто обрати кандидатів, створити команду кандидата, створити стратегічну виборчу компанію, план її проведення, створити імідж кандидату, провести рекламну компанію.

Для виконання цього завдання студенти вивчають додаткову літературу, виявляють творчу і, звичайно, політичну активність. Тож розуміємо, що викладач не лише допомагає студентові сформулювати його політичну культуру, а й призводить до появи політичної активності серед молоді.

Таким чином вивчення державно-управлінських дисциплін спонукає поглиблення рівня політичної культури молоді, сприяє появі політичної активності молоді, і в решті-решт, допомагає формуванню майбутньої політичної еліти, яка стане поштовхом для формування сильної політично та демократичної держави.

Джерельні приписи

1. *Карнаух А.А.* Молодіжна політика в контексті сучасної України: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03. – К., 2006. – 19 с.
2. *Карнаух А.* Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні // Політичний менеджмент, 2005. – №4. – С. 63-69.
3. *Левінська А.А.* Становлення сучасної політичної культури України // Другі юридичні читання. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (18 травня 2005 року). – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – С. 81-84.
4. *Мельтюхова Н.М.* Технологія державного управління: Навч. посіб. / За заг. ред. Г.І. Мостового, О.Ф. Мельникова. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ „Магістр”, 2005. – 152 с. – (Серія „Державна служба”).
5. *Політологія.* Підручник / За заг. ред. проф. В.Г. Кременя, проф. М.Т. Горлача. – Харків, 2001.
6. *Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні:* Збірник наукових праць / НАДУ; за заг. ред. М.І. Пірен. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 202 с.

при Президентіві України

Чинник політичного лідерства та технології його формування в українському суспільстві

В останніх виборчих кампаніях до парламенту України спостерігається певна тенденція, коли виборці голосують не за ту чи іншу політичну програму, а за особистість політичного лідера (звідси особлива актуальність розгляду питань, пов'язаних із лідерством та конструюванням іміджів), яка ототожнюється ними з певними політичними ідеями. Адже не даремно класик політичної реклами Ж.Сегела зазначав: „Голосують за людину, а не за партію” [11; 40].

Фактично протягом усього існування людського суспільства фактор іміджу завжди впливав на хід політичних процесів. Саме цим пояснюється та обставина, що до проблеми образу ідеального володаря тією чи іншою мірою зверталось чимало мислителів давнини, античності, середньовіччя та нового часу. Вони розмірковували над тим, яким повинен бути політик в очах громадськості, наскільки йому реально необхідно і можливо відрізнятись від уявлення про нього.

Велике значення проблемі образу політика надавали й Н.Макиавеллі, Ф.Ніцше, Н.Тард. Так, зокрема, Н.Макиавеллі називав імідж „личиною” і, характеризуючи, якою саме має бути „личина”, зазначав, що натовп зазвичай захоплюється впливовістю та успіхом. Зневажають лише тих володарів, які виглядають нерішучими, непослідовними, малодушними і легковажними. Усіх цих якостей повинен уникати володар, надаючи своїм діям відбиток величчя, важливості, твердості та відваги.

Політичне лідерство – політичне явище, що включає відбір, висування, легітимацію і діяльність особистостей за допомогою певних політичних технологій. Процедура ж виборів передбачає використання політичними лідерами різних виборчих технологій для реалізації політичної мети, зокрема – заручитися підтримкою електорату і отримати перемогу. За допомогою виборчих технологій політик стає публічним, відбувається його входження до влади. На тлі виборчих технологій розгортається діяльність та кар’єра цієї особи. Виборчі технології є найпотужнішим комунікаційним каналом зв’язку між лідером та виборцями. Вони можуть впливати на зниження популярності політика та відсторонення його від активної політичної діяльності або ж спричинити „політичну смерть”. Взагалі ж лідерське життя триває так довго, наскільки довго політичному лідеру вдається залучати прихильників.

В Україні досвід застосування політичними лідерами новітніх виборчих технологій є незначним. Вітчизняні політики у своїй діяльності частіше звикли довіряти інтуїції, ніж спиратися на наукові розробки в цій сфері. Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчить, що визначаючи головну стратегічну лінію виборчої кампанії, зокрема парламентської, постає низка проблем, з якими треба визначитися ще до виокремлення ключової проблеми виборчої кампанії та її мети. Підвищити ефективність виборчого процесу можна за умови поєднання виборчих та післявиборчих технологій, тобто тих, що формують владу та тих, що її підтримують.

Політичні лідери, що досягли певних успіхів завдяки особистісному впливу, легко йдуть на те, щоб оголосити свої досягнення результатом харизми (від грецької „дар”). Тобто харизматичний лідер впливає на своїх послідовників ірраціональним шляхом.

Харизматичність політичного лідера, усвідомлення ним своєї виняткової місії, глобальності завдань, які перед ним постають, має проявлятися особливо під час кризових ситуацій і ті лідери, у яких не „прокинеться” харизма, безумовно, зазнають поразки.

На думку психолога О.Покальчука, харизматичний лідер – антитехнологічний, він приймає рішення миттєво, принаймні ніхто, а часто і він сам не в змозі пояснити логіку своїх висновків [10; 208-215].

На противагу наведеній існує думка (її відстоюють А.Калабін, представник московської Школи харизматичних лідерів; Н.Власова, засновник новосибірського центру „Харизма” та ін.), згідно з якою харизма не є справою небагатьох. Учені, що обстоюють це твердження, спираються на відоме переконання, що людина не використовує всі свої можливості, не управляє власною енергією. Автор тренінгу „Чи важко бути Богом” Р.Гандапас вважає, що „необхідно припинити бути „дикунами” в цьому контексті і почати оволодіння харизмою як технологією” [15; 54].

У літературі деякі автори пропонують виокремити найбільш характерні риси, якими необхідно володіти, щоб громадськість сприймала вас саме як лідера [1; 13-15]:

– відповідальність, що виявляється у нестандартних ситуаціях, які потребують нетипових творчих рішень. Дані рішення, як правило, завжди ризиковані, вимагають певних пожертвувань; важливо вміти

відповідати за свої результати і прагнути бачити кращі результати у своєї команди;

– ставлення до людей: наприклад, О.Македонський увійшов до історії як лідер, що знаходив спільну мову з будь-яким солдатом, міг назвати сотні солдат по імені, знайти тему для бесіди з кожним. Цим він досягав високої відданості та самовіддачі на полі бою. Одним з його правил було те, що він ніколи не віддавав накази, які не виконав би сам. Таким чином він показував, що вимагає від людей тільки те, на що здатен;

– динамізм: майстерності лідерства у довготривалому варіанті можна досягти шляхом постійних інновацій, змін. Лідери – це категорія людей, які не стоять на місці, а постійно рухаються вперед швидше, ніж решта;

– особиста сила: крім вроджених якостей, сюди належать ті особистісні якості, які виробляються в процесі набуття досвіду; це сміливість, впевненість у собі, уміння впливати на інших. У більшості випадків авторитет формується їх діями, здатністю здійснювати кроки, що іншим не під силу.

Безумовно, всі перераховані грані нерозривно пов'язані між собою і виявляються у лідерів різною мірою.

При обговоренні впливу лідерів на суспільство постає дві проблеми: дії лідерів і природа реагування на них. Вплив політичних лідерів залежить від середовища; їх дії повинні бути пов'язані з його характеристиками. Лідер має пристосовуватися до проблем свого суспільства. Отже, питання про результат діяльності політичного лідера нерозривно пов'язане із станом суспільства та виборцями, які його представляють.

„Сучасні політичні лідери схильні повторяти „помилку Геббельса”, очікуючи, що чим агресивніша і потужніша пропаганда, тим більший ефект вона може дати. Однак при цьому погано враховується феномен протидії подібній агресії” [17; 217]. Подібну ситуацію спостерігаємо і в сучасній Україні. Справа в тому, що українцям, як, по-суті, і всім слов'янам, присутня ідея „страждання за правду” [14; 43]. Тому чим більше в ЗМІ критикують опозицію, тим більшої популярності вона набуває. Надмірні старання призводять до протилежного ефекту. При розробленні виборчих технологій важливо мати на увазі, що виборча боротьба завжди ототожнюється з лідером, героєм, який має демонструвати все нове, прогресивне, справедливе, прокладаючи собі шлях, постійно проводячи боротьбу з опонентами.

Натомість влада, спрямовуючи свої дії проти певних політичних лідерів, лише підвищує їх рейтинг.

Окрім того, психологія українського виборця значною мірою визначається національними традиціями. Українцям, на відміну від представників західних країн, властиве переважаюче емоційних установок у ситуації прийняття рішень, у ситуації вибору.

З точки зору історичного досвіду нашій країні потрібен харизматичний лідер. Український менталітет такий, що ми досі шкодуємо за сильним лідером, здатним вивести країну з кризи. Окрім того, лідер має бути системним: наявність лідерських якостей, ідеології та команди.

Існує думка, що виборець голосує не завжди за те, що йому вигідно. Ми віддаємо свій голос тим кандидатам, з ким можемо ідентифікуватися, простіше – тим, хто на нас схожий. Причому ідентифікація проходить швидше за все на підсвідомому рівні, а інструментом цього процесу слугують реклама, мова, пропаганда.

Одним із основних змісторозвиваючих мотивів, що активно використовується з метою створення привабливого та, безперечно, стійкого іміджу, є мотив циклічності, повторюваності, за допомогою якого посилюється та закріплюється процес фіксації та сприйняття необхідної інформації виборцями. Постійно бути на виду, у центрі подій, фокусувати на собі увагу електорату – одне з основних завдань лідера. Не випадково успіх усіх видатних лідерів як сучасності, так і минулого базується на безмежній довірі громадськості, загальному пізнаванні лідера. Отже, нехтування даними постулатами, перевіреними століттями, для кандидатів у депутати Верховної Ради України дорівнює політичній смерті.

Ще М.Вебер указував на три вирішальні і обов'язкові якості для лідера, що не втратили свою актуальність і нині: відданість справі (готовність на певні самопожертви), почуття відповідальності та окомір (здатність внутрішньо зібрано і спокійно аналізувати реальні обставини, відчувати політичний час) [4; 173].

Переговори, пошуки консенсусу, створення коаліцій, компроміси та інші методи вирішення конфліктних ситуацій стають важливими для отримання доступу до ресурсів. Доведено, що лідер, який іде на компроміс раніше, ніж потрібно, втрачає авторитет; а лідер, який іде на компроміс пізніше ніж треба, втрачає ініціативу. Необхідною і обов'язковою складовою діяльності політичного лідера є власна політична

програма, формування чітких орієнтирів, формування власної політичної лінії. Процес реалізації цієї програми багато в чому залежить від уміння особистості доповнити так зване формальне лідерство (встановлені правила і функційні зобов'язання) лідерством неформальним (особисті взаємовідносини в певній групі).

На сучасному етапі та в найближчому майбутньому в Україні має сформуватися еліта з високопрофесійних політичних лідерів, яка володітиме стратегічними цілями і волею для їх здійснення. І від того, якими темпами відбуватиметься цей процес, якими якостями оволодіє вона, залежатиме майбутнє держави. Лідер має бути керманічем або, як ще зазначається у фаховій літературі, „тримером” (невелике кермо, що спрямовує велике кермо судна та повертає як великі лайнери, так і невеличкі кораблі). Адже за даними досліджень, причиною 90%; усіх помилок лідера є недоліки його характеру [7; 18].

В Україні в кожному електоральному циклі виникає ситуація, коли ставиться під загрозу існування діючого співтовариства еліт і перемога на виборах для еліти країни рівнозначна поняттю вижити. Той, хто зазнає поразки, втрачає все, тому еліта на кожних виборах намагається продовжити своє перебування при владі.

На сьогодні усе більшої актуальності набувають дискусії щодо доцільності запровадження в ході виборчої кампанії певних іміджевих технологій.

Виборчі кампанії 2002, 2006 та 2007 рр. та їх результати довели, що принциповим для учасників виборчих блоків має стати не стільки побоювання за іміджі окремих партій, що їх утворюють, не стурбованість вірогідністю потрапити в тінь єдиної назви блоку, а динамічна „розкрутка” та досягнення високого рівня пізнавання як імен блоків, так і змісту їх передвиборних програм.

Поки що перемога гарантована блокам із сильними лідерами, а не окремих партіям. Проте з часом, коли партії матимуть традиції підтримки стабільною частиною виборців, незалежно від свого конкретного лідера, вони зможуть претендувати на постійну і самостійну роль у боротьбі за владу.

В Україні, власне, як і в більшості країн СНД, спрацьовує релятивна система „партія – лідер”, за якої імідж лідера переноситься на імідж партії. Роль партії залишається другорядною, важливим є образ, імідж політика. Імідж політика є візитівкою партії. Винятком є лише „старі” українські партії – Комуністична та „Рух”, що мають власний безособистісний імідж. Однак на сьогодні обидві партії є заручниками свого іміджу: основним електоратом КПУ залишається лише старше покоління українців, а „Рух” зупинився в розвитку на культурологічному рівні [19; 153].

Досвід виборчих кампаній в Україні виявив загальні тенденції розвитку виборчих технологій, які найбільше застосовуються політичними лідерами: маркетингова, адміністративна, організаційна, неструктурована, комплексна [16]. Особливу увагу слід звернути на так звану *неструктуровану модель*, зорієнтовану на використання головного ресурсу технології – *лідера партії* або блоку. Успіх у застосуванні цієї стратегії залежить від *особистих якостей лідера*, рівня його популярності серед виборців. На початку 90-х років ХХ століття ця модель доволі часто забезпечувала загальну перемогу [18; 100]. Нині без досвідчених фахівців-менеджерів така технологія не витримує конкуренції із добре підготовленими опонентами. Тому у виборчій боротьбі можна досягти успіху за умови, коли поєднано два основні вектори організації виборчої кампанії: *наявність харизми політичного лідера та вміло створений його імідж* і діяльності фахівців із політичного маркетингу.

Створення іміджу політика в рамках виборчої кампанії носить технологічний характер, тобто йдеться про методи підготовки, організацію і впровадження іміджу. Політичний маркетинг, політичний менеджмент, політична реклама та пропаганда використовуються як технології створення іміджу політичного лідера.

Імідж (від лат. *imago* – образ, вигляд) – образ політичного діяча, що створюється цілеспрямовано для забезпечення емоційно-психологічного його впливу на виборців із метою позиціонування політика в електоральному полі.

Термін „імідж” міцно увійшов до наукового обігу. О.Феофанов, що одним із перших використав термін „імідж” російською мовою, розглядає його як „основний засіб психологічного впливу рекламодавця на споживача” [5; 194-197]. За тлумачником Вебстера, „імідж – штучна імітація або подання зовнішньої форми особи” [8; 17]. Він є уявленням про людину, що формується в масовій свідомості за допомогою *публіцисти*, реклами або пропаганди. Існує ряд загальних закономірностей, пов'язаних з позитивною роллю іміджу в політичній сфері, а саме:

1) імідж є таким же вагомим і самодостатнім (а за певних умов і більш значущим) чинником виборчого процесу, як і окрема політична течія чи партія. Достатньо згадати Ш. де Голя та М.Тетчер, що стали уособленням політичних течій на тривалий час;

2) у контексті передвиборної агітації імідж набуває ваги символічного послання блоку, партії чи

окремого кандидата до виборців, які мало цікавляться глибинними питаннями політичного життя та деталями передвиборних програм, а такі виборці завжди становлять абсолютну більшість;

3) за умов символізації доцільність використання іміджу зумовлена необхідністю швидкого і ефективного виходу політичного актора на політичний ринок, позиціонування його на цьому ринку;

4) у соціально-психологічному сенсі імідж політика (так само, як і партії чи блоку) може сприйматися електоратом як символ певного набору злободенних людських (або суспільних) потреб.

Імідж є конгломератом правди і неправди, реального та бажаного. Важливою іміджевою категорією є фактори сприйняття іміджу політичного лідера виборцями, модус сприйняття, адже імідж – не тільки і не скільки те, чого прагнуть досягти за допомогою виборчих технологій, а й той образ, що створюється і в різних формах оцінюється громадською думкою, яка має власні концептуальні, етичні, естетичні та політичні підвалини. При неспівпаданні у сприйнятті виникають так звані іміджеві трансформи як наслідок неузгодженості трьох складових: концепту іміджу, особистості та харизми. Імідж створюється на основі запитів та потреб суспільства.

На жаль, сучасні вітчизняні політтехнологи недостатньо уваги приділяють вербальному представленню іміджу. Між іншим, саме мова ідентифікує політичного лідера і створює як іміджевий щит, так і сигналізує про вихід з іміджу. „Слово знаходиться з вами постійно. Воно є прекрасною щохвилинною рекламою вас”, – зазначав Ф.Снелл. Будь-які висловлювання містять сигнали про особистість. Комплекс таких сигналів формує реальний імідж, який впізнає суспільство. Через діалог імідж прив’язується до політичної реальності, сприймається не як емблема, а як сутність політичного лідера.

Ще однією важливою обставиною в обговоренні питання іміджу і політичного лідера є фактор того, яким чином закладені відносини між громадськістю та владою. Власне від цього залежить ефективність іміджа та іміджевих технологій. Недовіра – ключове поняття для характеристики ставлення виборців до політика, до влади [6; 154]. Недовіра інколи виникає за допомогою певних провокаційних дій, „війни компроматів” тощо.

Для демонізації суперника зазвичай застосовують одночасно три прийоми (крім звичайного викидання компромату) [21; 24]. По-перше, пошук „слабкої ланки” в його команді, здатної розповісти „всю правду” про патрона. У БЮТ такою ланкою виявився М.Бродський, у Партії регіонів – Т.Чорновіл, в президентському блоці – чи не половина депутатів. По-друге, демонізація партнерів, друзів, родичів. Наприклад, підривають імідж Ю.Луценка, звинувачуючи в жажливих гріхах Д.Жванію (отруєння В.Ющенка, незаконне отримання українського громадянства). По-третє, дискредитація шляхом приписування зв’язків із вже „демонізованими” політиками. Так, Ю.Тимошенко в останні місяці посилено згадують зв’язки з П.Лазаренком і приписують зв’язки з В.Медведчуком (навіть до Генпрокуратури Тимошенко і Медведчука викликали одночасно, хоча формальні причини були різними).

Щоб ці прийоми мали бажаний ефект, потрібно, щоб у самої жертви піар-атаки були вразливі місця, по яких можна завдати удару без остраху отримати сильніший удар у відповідь. І загальновідомим є те, що коли кроки політичного лідера прозорі, відкриті і зрозумілі, то підґрунтя для домислів, чуток значно зменшується.

Важливим є також не лише створення іміджу фахівцями іміджмейкерами, але і його реалізація, або, як уточнює В.Бєбик, „продаж створеного іміджу через засоби масової інформації” [2; 310]. Адже завдання ЗМІ у виборчій кампанії полягає в тому, щоб змінити не кандидата, а враження про нього.

Сформувані природний, а не штучний імідж кандидата в депутати є доволі важким завданням, оскільки на даний момент 72% громадян вважають, що серед нинішніх українських політиків немає жодного, кого можна було б назвати „совістю нації”. Отже, більшість виборців голосуватиме за того кандидата, обрання якого вважатиме меншим злом [13; 21-23].

Таке становище не тільки вказує на надзвичайну виснаженість електоральних полів тих українських політиків, що входять до вже неодноразової участі у виборчих перегонах, а й свідчить про наявність оптимістичних перспектив для тих політиків, які зможуть запропонувати українському суспільству прийнятні й очікувані ним цінності.

Отже, партіям та їхнім лідерам слід пильніше придивлятися до процесів символізації політики, зростання впливу політичних іміджів на електоральну поведінку; посилення вождістських тенденцій при визначенні лідерських якостей політиків, які представляють ту чи іншу партію або блок; вивчати сутність цього чинника та скористатися світовим досвідом його застосування. Як підтверджує досвід, лише ті політичні партії та їх технологи, які в ході передвиборної кампанії роблять це ефективніше, матимуть додаткові шанси на перемогу.

Необхідно пам'ятати, результативність дій за оволодіння мандатом народної довіри, наближення перемоги можливі лише у сполученні особистості лідера, вміння вибудованого іміджу з усіма притаманними йому ознаками, професіоналізмом та відданістю команди та, безперечно, політичною активністю виборців, що позначається на сприйнятті іміджу політичного лідера у виборчій кампанії. Професор Ф.Рудич у розвідці „Випробування асортиментом” зазначає: „...Значущість політичної еліти і політичного лідерства залежить від рівня політичної культури і активності громадян суспільства, і саме тут, як мовиться, поле реальної конкретики” [12; 7]. Не варто забувати, що незважаючи на застосування найсучасніших іміджевих технологій і значне зростання рейтингу політика, при випробуванні його справою уся вивірена іміджева конструкція може бути вщент зруйнована.

Формування морально й інтелектуально розвиненого політичного лідера сьогодні – високоякісна і цивілізована державна політика завтра. Справді вільною і дійсно незалежною Україна може бути за умов становлення і зміцнення в суспільстві стійкої, життєздатної традиції цілеспрямованого формування духовності, правосвідомості та політичної культури особистості політичного лідера. Дана традиція засвідчить перехід від авторитарного лідерства (що передбачає одноосібний спрямовуючий вплив) до демократичного (що залучає громадськість до спільного управління суспільними справами), а в більш глобальному сенсі – до формування розвиненого демократичного менталітету українського народу.

Джерельні приписи

1. *Алексюк А.* Четыре грани лидерства // & Стратегии, 2005. – №1. – С. 13-15.
2. *Бибик В.М.* Політичний маркетинг і менеджмент. – К., 1996. – С. 310.
3. *Берн Э.* Лидер и группа. – Екатеринбург, 2001.
4. *Вебер М.* Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., 1998.
5. *Зверинцев А.Б.* Коммуникационный менеджмент: Рабочая книга менеджера PR. – М., 1998. – С. 194-197.
6. *Кочубей Л.О.* Выборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України): Монографія / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: Вид-во „Юридична думка”, 2006. – 280 с.
7. *Мечта на языке действий* // & Стратегии, 2005. – №4(38). – С. 18.
8. *Місюра Л.А.* Робота з іміджем як базове завдання в системі ПР // Маркетинг в Україні, 2002. – №5. – С. 17.
9. *Ольшанский Д.* Основы политической психологии. – Екатеринбург, 2001.
10. *Покальчук О.В.* Психологічні помилки політичного лідера // Наук. студії із соціальної та політичної психології. – 2002. – Вип. 6 (9). – С. 208-215.
11. *Почепцов Г.Г.* Имиджелогия: теория и практика. – К., 1998. – С. 40.
12. *Рудий Ф.* Випробування асортиментом: Кого із 26 претендентів не соромно буде бачити у президентській мантиї? // Віче, 2004. – №9(150). – С. 7.
13. *Слюсаревський М.М., Татенко В.О., Фролов П.Д.* Проблема політичного лідерства в Україні в контексті політичної реформи // Маркетинг в Україні, 2004. – №1(23). – С. 21-23.
14. *Стоян С.П.* Мифологические основания современных политических процессов в Украине // Практична філософія, 2004. – №3(13). – С. 43.
15. *Технологии управления харизмой* // Компаньон, 2005. – №4 (416). – С. 54.
16. *Уроки виборів* // Обрій – ПІБ, 2002. – №3 (69) // http://www.obriy.pib.ua/03_02/06.htm
17. *Цуладзе А.* Политическая мифология. – М., 2003. – С. 217.
18. *Школяр М.* Місце виборчих технологій в процесі політичного лідерства // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, 2004. – Вип. 15. – С. 100.
19. *Шкурат І.* Технологія побудови іміджу політичного лідера під час виборчої кампанії // Вісн. УАДУ, 1999. – №2. – С. 153.
20. *Яковлева Ю.О.* PR в системе политической имиджелогии // Грані, 2005. – №2 (40). – С. 142.
21. „Демони” української політики. – Коментарі: громадсько-політичний тижневик. – 17 жовтня 2008 року. – №39 (144). – С. 24-29.

Дослідження культури як системи ціннісних орієнтацій молоді

Проблема формування цінностей має важливе значення для розвитку України, особливо в атмосфері руйнування колишніх пріоритетів у політиці, економіці, в духовному житті етносу. Перед громадянами постає актуальне завдання – віднайти обґрунтовані підстави і можливості формування нової духовності народу, гуманістичних засад соціокультурного життя України початку XXI століття.

Динаміка суспільних процесів, створення нової системи економічних відносин, невизначеність соціально-політичних орієнтирів, призвели до кризи старої системи цінностей, а нова формується вкрай повільно. Відбувається хворобливий, часто суперечливий процес переоцінки сукупності цінностей, утворюючи на своєму шляху своєрідний „вакуум”. Брак чітких орієнтирів, певна „розмитість” моральних норм, пануючий у суспільній свідомості нігілізм впливають на формування особистості, визначення основної мети, власного життєвого планування і засобів його здійснення. Розуміння того, що майбутнє держави залежить від змісту домінуючих у свідомості людини цінностей, обумовлює необхідність аналізу ціннісних орієнтацій молоді, як суб’єкта історії, важливого фактору суспільних змін, носіїв нового.

Проблема дослідження цінностей – одвічна проблема, котра існує відколи з’явилась людина. До неї звертаються чимало дослідників від часу появи науки, як форми суспільного буття, зокрема: Т.Алексєєнко, Є.Причепій, Т.Бутківська, С.Аваліані, Є.Борінштейн та ін., кожен із яких посилається до різних аспектів проблематики. Однак, аналіз літератури показав, що не досить повно розкрито історію розвитку уявлень про цінності в їх історичній ретроспективі. На сьогоднішні зустрічається лише аналіз окремих хронологічних періодів чи епох, і майже не надається увага аксіологічним поглядам українських філософів.

Цінності – поняття неоднозначне. Його розуміння охоплює найрізноманітніші галузі знань – від фундаментальних дисциплін (мовознавства, соціології, культурології, логіки і методології науки, психології тощо) до прикладних (теорії перекладу, масових комунікацій, систем інформаційного пошуку, штучного інтелекту тощо). Однак усе багатство та неоднорідність матеріалу, що породжує проблему, можна звести до наступного визначення: цінності – специфічно соціальні визначення об’єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро, зло, чудове і потворне, що втілюються в явищах суспільного життя або природи). Вони становлять фундамент культури і, відповідно, предметним полем формування цінностей є культура. Ці категорії невіддільні одна від одної, адже культура визначається через систему цінностей, що слугують для регулювання поведінки членів даного соціуму [9; 519].

Цінності – „культурний код”, адже кожна культура породжує свою, лише їй притаманну, ціннісну систему. Кожне суспільство, соціальна група створюють притаманні їм загальні й специфічні ціннісні системи і кодекси, що виражають домінуючі інтереси і завдання. Людина ж, – член цього суспільства, сприймає цінності, системи, кодекси, норми як критерії своєї поведінки. У практичній площині зазначена проблема постає у пошуках найбільш ефективних механізмів перетворення цінностей суспільства, нації у ціннісні орієнтації особистості, – носія культурного національного „коду”. То ж проблема цінностей, ціннісних орієнтацій є більш глибокою, аніж може здатися на перший погляд.

Аналізоване поняття вперше з’являється наприкінці XVIII століття. у працях І.Канта [5], який протиставляв сферу моральності (свободи) сфері природи (необхідності). Виникнення цього поняття пов’язане з переглядом традиційного обґрунтування етики, що властиве античності та середньовіччю і обстоювало тотожність буття й блага [7; 155].

Можна виділити три групи досліджень наукового осмислення системи базових цінностей. Першу групу становлять „класичні” праці з філософської теорії цінностей (Р.Лотце, Г.Ріккерт, О.Лосєв, М.Бердяєв), культурології і філософії людини, безпосередньо пов’язані з аксіологічною проблематикою (М.Шелер, Х.Плеснер, Е.Шпрангер, Ф.де Соссюр, Ф.Брентано, В.Штерн). Ці автори по-різному формували і розв’язували проблему цінностей. Але їх поєднувало одне: пов’язування проблеми цінності з проблемою пізнання людиною буття, як системи певним чином організованих цінностей.

Другу групу становлять праці радянських філософів, предметом дослідження яких була аксіологія, як розділ філософського знання і її прикладні аспекти (В.Тугарінов, О.Дробницький, М.Каган, А.Здравомислов, С.Анісімов, В.Василенко).

Звертання до аксіологічної проблематики, редуційованої до марксистської методології, незважаючи на всі складності ідеологічного характеру, дало змогу виявити фундаментальні евристичні можливості

категорії цінності в пізнанні культури (Н.Чавчавадзе, Ю.Давидов, П.Гуревич, В.Сержантов, С.Пролеєв), так і її соціологічні (О.Ручка, І.Фролов, В.Бакіров), психологічні (О.Леонт'єв, С.Рубінштейн, Б.Додонов, Д.Узнадзе), філософсько-антропологічні (В.Сержантов, В.Сабіров, М.Трубников) аспекти.

До третьої групи належать дослідження західних соціальних філософів, культурологів та антропологів (К.Клаксон, Е.Фромм, М.Гайдеггер, К.Ясперс тощо), які використовували іншу, відмінну від діалектико-матеріалістичної, методологію пізнання культури. Це сприяло розширенню проблематики аксіології як у її сутнісному (власне аксіологічному), так і в прикладному ракурсах [9].

Особливе значення для розуміння системи цінностей мають праці сучасних філософів, де осмислення проблем культури здійснюється в межах аксіологічної інтенції й аксіологічного дискурсу. Так, у монографіях С.Кримського, В.Малахова, Г.Гребенькова, С.Пролеєва, Н.Хамітова та інших дослідників розглядаються загальнотеоретичні аспекти аксіології і, водночас, репрезентуються різні аспекти проблеми цінностей у культурі взагалі й української, зокрема.

Особлива увага приділяється розгляду проблеми розуміння базової категорії аксіології „цінність” в історико-філософській думці і робиться спроба характеристики й типології аксіологічних напрямів у розумінні природи, способу буття і пізнання цінності як феномену культури. Семантичний аналіз сучасних контекстів розуміння цінності пропонує нову точку зору, яка полягає в тому, що цінність – об’єкт буття, здатний об’єктивно задовольнити потребу соціального суб’єкта (індивіда або суспільства) і пов’язаний з суб’єктом певним смисловим зв’язком. Запропонований логіко-історичний аналіз виявив не лише функціональну роль цінностей, як способу існування (інтеграції, будови) культури, але і їх фундаментальні прояви в різноманітних (психологічній соціологічній, лінгвістичній) формах.

Українську національну культуру можна розглядати як систему, в якій ієрархізовано універсальні, традиційні, фундаментальні (базові), конкретно-історичні та екзистенціально-особистісні цінності, що становлять цілісну нормативно-ціннісну „тканину” та модифікаційно-сміслову реальність національного буття. У системі базових цінностей української культури закладено антикризовий, творчо-стабілізуючий потенціал, який можна використати в сучасних умовах для подолання багатьох кризових суспільних явищ, для підвищення людської гідності та ролі особистої відповідальності за долю своєї країни.

Головними аксіологічними принципами організації цінностей української культури були християнство, гуманізм і демократизм. Глибокий зміст гуманізму, як аксіологічного принципу організації цінностей української культури полягає в тому, щоб довести, що українська культура та її фундаментальні цінності пов’язані з визнанням людського життя як найвищої цінності буття. Адже гуманізм – це цілісна система поглядів на людину, в якій утверджується суспільне покликання людини, цінність і унікальність її як особистості, обстоюються права людини: на свободу, щастя, власність, відсутність експлуатації, розвиток здібностей.

Дослідження ціннісних орієнтацій у працях сучасних філософів дають підстави констатувати окремі факти, здійснити спробу прогнозу певних тенденцій у формуванні ціннісної свідомості молоді, а саме:

1. Сучасне покоління молоді у більшій своїй частині може бути охарактеризоване як маргінальне. Значною мірою саме цим обумовлені протиріччя в структурі ціннісних орієнтацій, що дерегулюють поведінку, як на індивідуальному, так і груповому рівні.

2. Брак чітких орієнтирів, певна «розмитість» моральних норм, пануючий у суспільній свідомості нігілізм, істотно впливають на формування системи ціннісних орієнтацій особистості.

3. Структура ціннісних орієнтацій сучасної молодої людини характеризується значним посиленням ваги індивідуальних цінностей: сім’ї, здоров’я, впевненості у собі, любові, особистого успіху, матеріального благополуччя тощо. Поряд із цим, вкрай низько оцінені: громадська активність, патріотизм, національні традиції, пізнання. Є достатньо підстав стверджувати, що така зміна орієнтацій носить стійкий характер.

4. Часто молодь не бачить реальної можливості розвитку та реалізації власних здібностей. Вона сповнена тривоги за своє майбутнє, боїться безробіття, бідності, злочинності, соціального вибуху. Практична відсутність гарантій соціального захисту молоді і молодих сімей, безadresність соціальної допомоги, стрімка тенденція переходу до платного навчання та платних послуг охорони здоров’я на тлі стрімкого подорожчання життя, призводять до відчуження молодої людини від суспільства, зневіри у можливості власної держави. Більше того, чи не найпопулярнішою серед молоді є думка про те, що держава заважає реалізувати потенційні можливості своїх громадян.

5. Суспільство не зможе прогресувати, не досягне висот цивілізації без фундаментального переосмислення ролі молоді у соціальних процесах, „перевороту” у масовій свідомості, поглядах

політиків стосовно феномену молоді, як фактору суспільного розвитку. Гуманізація освіти і виховання, практики соціальної роботи з нею, індивідуалізація цих процесів, може значною мірою послабити негативні тенденції перехідного етапу розвитку суспільства, сприяти адаптації молоді до сучасних умов життєдіяльності.

Покоління, що вступають у життя, застать певну ціннісну реальність. Людина не народжується з готовими ціннісними укладами, а формує їх протягом своєї життєдіяльності. Ціннісна структура особистості – результат, з одного боку, процесу засвоєння людиною суспільних цінностей, соціальних норм, ролей, узагальнених цілей, які є для неї орієнтирами при засвоєнні соціального світу, а з іншого, – становлення структури людського „Я”, самосвідомості. Процес формування ціннісних орієнтацій підростаючої особистості в умовах кризи суспільних цінностей вимагає максимальної уваги не лише з боку вчених і практиків, але й з боку держави, її законодавчих та виконавчих органів, суспільних інститутів. Тому потрібно сприяти відродженню таких фундаментальних духовних цінностей – людина як самоцінність вищого порядку, мир, воля, справедливість, рівність тощо, що виявляли б причетність людини до вищих цінностей культури.

Отже, проблема цінностей є однією з найбільш фундаментальних у соціальній філософії, а особливо сьогодні, у період складних трансформаційних процесів, економічних, політичних, культурних та інших змін, однак, незважаючи на плюралізм думок щодо цього питання, вона залишається відкритою і ще чимало часу буде в центрі філософських пошуків дослідників. А отже є перспективною у подальших наукових пошуках.

Джерельні приписи

1. *Алексєєнко Т.* Ціннісні орієнтації сімейного виховання: концепція реалізації // Рідна школа. – 1997. – №10. – С. 65-68.
2. *Бєх І.* Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 116-120.
3. *Жулинський М.* Духовна ситуація в Україні: Формування нових ціннісних орієнтацій українського суспільства // Урядовий кур'єр. – 1996. – 30 січня.
4. *Зязюн І.* Естетична регуляція ціннісної свідомості // Вища освіта України. – 2005. – №3. – С. 5-12.
5. *Кант І.* Сочинення. В 6 т. – М., 1964. – Т.4.
6. *Культурологія: Учебное пособие / Сост. и ответств. редактор А.А. Радугин.* – М.: Центр, 1998. – С. 43-45.
7. *Могильний А.* Культура і особистість. – К., 2002. – С. 147-167.
8. *Сморж Л.* Філософія: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004. – С. 258-260.
9. *Філософія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Прапор, 2004. – С. 510-528.
10. *Хоружєнко К.* Культурологія. Енциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997.

УДК

Васильчук О.А. – студ. V курсу спец.
„Культурологія” РДГУ

Проблеми культури в спадщині Х.Ортега-і-Гассет, М.Данилевського, П.Сорокіна та їх осмислення студентами-культурологами

Давньогрецький філософ Платон зазначав, що фундаментом держави є культура. Сьогодні гостро поставило питання про роль культури у розвитку людини і держави, їх духовного і матеріального зростання. Саме культура є першопочатком і вершиною людських діянь, умовою досягнень людства й водночас самими цими досягненнями.

Духовна криза сучасного світу все посилюється. Це не залежить від культурних традицій тієї чи іншої країни, хоча й надає певної специфіки цьому процесу. Блага цивілізації і потреби духовного розвитку перебувають у постійній конфронтації.

До першої половини XIX століття феномен культури розглядався на засадах раціонального осмислення морально-правових та естетичних норм життя, філософсько-теоретичної свідомості. У другій половині XIX століття аналіз феномена культури здійснюється в рамках науково-концептуальних напрямів, які стали фундаментальною основою культурології [3; 22].

Минуле століття відійшло в історію, хоча культурна система сьогодення неможлива без інтерпретації явищ культури того періоду, урахування ролі епохальних подій, що обумовили зміну парадигми мислення і системи цінностей.

Дослідження поглядів сучасних, у тому числі і вітчизняних дослідників (С.Айзенштадт, С.Хантингтон, М.Епштейн, С.Великовський, М.Туровський, Ю.Туровський, Ю.Павленко, С.Кримський, В.Кутирев, Б.Єрасов, І.Іонов, І.Следзевський, В.Шейко, О.Шаманська, Л.Авдєєва, А.Волошина, Л.Новикова, Н.Алякринська, В.Зеньковський, М.Швартц та ін.) з обраної тематики було продуктивним для даної роботи.

Наукову парадигму, в межах якої розробляються циклічні теорії культури, нерідко називають плюралістичною, оскільки вона заснована на ідеях плюралізму, визнання рівноцінності всього розмаїття культур.

Передумовою формування плюралістичної культурологічної парадигми стало певне перенесення уваги вчених із дослідження й аналізу культури, з вивчення культурних констант на розробку багатоманітності й варіативності культурних форм існування людини, аналіз відмінностей між різними культурами [2; 134].

Отож, в сучасній культурології вагоме місце посідають концепції, пов'язані з дослідженням динаміки культури, насамперед, концепція циклічного розвитку культури, обґрунтована в працях Миколи Данилевського. Сутність цієї концепції в тому, що історія розвитку людства розглядається як історія співіснування локальних, незалежних один від одного соціокультурних типів. У праці „Росія і Європа” автор викладає типологію культури – вчення про відмінності культурних типів. У всесвітній історії культури він виділяє 10 самобутніх типів культур: єгипетський, індійський, іранський, китайський, халдейський, грецький, римський, арабський, романо-германський, американсько-перуанський.

Джерелом кожної культури, на думку М.Данилевського, є здатність народу до реалізації своїх „життєвих сил”, а її самобутність – в особливому складі душі народу. Взаємовідносини між народами нездатні змінити душі й національних особливостей. Тому виступаючи проти європоцентризму, М.Данилевський підкреслював, що прогрес не можна вважати виключним привілеєм Заходу чи Європи, а застій виключно ототожнювати із Сходом чи Азією [3; 62-63]. Кожний культурно-історичний тип, виникаючи з „етнографічного матеріалу”, входить у період розвитку і розквіту, після чого занепадає та гине, тому народ, який перебуває на стадії занепаду, вже ніщо не може врятувати. Витративши свій культурний потенціал, зазначає вчений, людство переходить до цивілізації.

Важливість культурологічного розгляду теорії культурно-історичних типів обумовлена тим, що сучасний світ знаходиться в ситуації, коли процес оживлення локальних етнічних культур і регіональних цивілізацій стає однією з найбільш актуальних проблем XXI століття.

Інтегральна концепція одного з фундаторів російської і американської соціології Питирима Сорокіна, викладена ним у роботі „Соціальна і культурна динаміка”, базується на чергуванні декількох типів культур (суперсистем): двох основних (почуттєвого і ідеаціонального) і проміжних (ідеалістичного). Фундаментальним принципом кожного культурного типу П.Сорокін вважав спосіб пізнання, заснований на чуттєвому, раціональному або інтуїтивному сприйнятті. Сучасна чуттєва культура з її матеріалістичним забарвленням, на думку вченого, переживає глибоку кризу [4; 429], вихід з якої можливий завдяки поверненню до абсолютних цінностей альтруїзму, добра і віри, внаслідок чого станеться заміна цього культурного типу наступним (ідеаціональним). Теорія П.Сорокіна віддзеркалює тенденцію пошуку загальної культурної основи людства, реальних шляхів і механізмів виходу з культурної кризи. Такий підхід свідчить про усвідомлення глобалізації культурних і соціальних процесів у сучасному світі, яка є однією з головних тенденцій нашого часу.

Найвидатніший іспанський філософ Х.Ортега-і-Гассет посідав особливе місце серед сучасних мислителів. У роботі „Повстання мас”, що набрала широкого розголосу, він аналізує стан сучасної культури і людини в ній. Оперуючи образами „еліти” й „людини-маси”, мислитель попереджує про небезпеку загального нівелювання, деперсоналізації людини, влади „сучасного варвара”, руйнівника культури. Масову людину, на думку вченого, характеризують дві риси: нестримне зростання життєвих потреб і природжена невдячність до всього, що сприяло полегшенню її життя. Масу найбільше цікавить власний добробут і найменше – джерела цього добробуту [6; 48]. Підкорення культури „людини-маси”, як вважає Х.Ортега-і-Гассет, буде мати негативні наслідки для культури, а саме загибель європейської культури.

Подолання культурної кризи Х.Ортега-і-Гассет вбачає не в докорінному перетворенні суспільства, а у поверненні до ієрархії більшості і елітарної меншості, яка створює основи культури внаслідок

внутрішньої потреби. Суть культури, на думку іспанського мислителя, складають спонтанність і відсутність прагматизму (ігрова концепція культури).

Таким чином, дослідження сутнісних характеристик культури, її трансформації в цивілізаційні фази, ролі, місця і значення в житті людини і суспільства триває і досі. На початку III тисячоліття відбувається переосмислення багатьох цінностей, що становлять сутність культури у сучасній цивілізації, її функціональних можливостей тощо. Тому концептуальне осмислення культури і цивілізації студентами-культурологами, на матеріалах досліджень Х.Ортеги-і-Гассета, М.Данилевського, П.Сорокіна дасть змогу визначити їхні сутнісні характеристики, ознаки, співвідношення та місце і роль у житті людини і суспільства.

Джерельні приписи

1. *Культурологія: теорія та історія культури*: Навчальний посібник. – 2 вид., перероб. та доп. / За ред. І.І. Тюрменка. – К.: Центр навч. літ., 2005. – 368 с.
2. *Матвєєва Л.Л.* Культурологія: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2005. – 512 с.
3. *Данилевський Н.Я.* Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. – СПб: Глагол, 1995. – 432 с.
4. *Сорокин П.* Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992.
5. *Ортега-и-Гассет Х.* Дегуманизация искусства и др. работы. – М., 1991.
6. *Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Погорілий Д.Є.* Кредитно-модульний курс культурології: Навч. посібник. – К.: Центр навч. літ., 2006. – 368 с.
7. *Ортега-и-Гассет Х.* Вибрані твори / Перекл. з ісп. В.Бургарда, В.Сахна, О.Товстенко. – К.: Основи, 1994. – 420 с.
8. *Кормич Л.І., Богацький В.В.* Культурологія (історія і теорія світової культури XX ст.): Навч. посібник. – Х.: Одиссей, 2002. – 306 с.
9. *Культурологія*: Навч. посіб. / А.Г. Баканурський та ін. – 2 вид. – К.: Професіонал, 2005. – 208 с.
10. *Сравнительное изучение цивилизаций*: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов вузов / Сост., ред и вступ. ст. Б.С. Ерасов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 556 с.
11. *Гатальська С.М.* Філософія культури: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.

УДК

Моніч Л. – студ. V курсу спец.
„Культурологія” РДГУ

Висвітлення проблем культури у творчій спадщині Максиміліана Волошина

У XXI століття людство вступило з тягарем проблем, що набули характеру глобальності в різних аспектах суспільного життя: економіці, політиці, управлінні, екології, мистецтві, в духовній культурі загалом.

Сучасне суспільство перебуває в стані збурення і потрясінь, переворотів і змін, розхитуються стереотипи і, як уявлялось, вічні підвалини суспільних інститутів і побуту, порушується усталене і звичне: триває пошук нових цінностей, смислів і форм, засобів виживання і забезпечення циклу життєдіяльності. Людство не встигає отямитись від одних потрясінь, як за ними йдуть інші, ще більш руйнівні і небезпечні, незрозумілі й ніким некеровані, а тому не підлягають контролю і уявляються фатальними. Трансформований потік історії несе суспільства, держави, народи, людські особистості поза чіткими орієнтаціями і без усталених цінностей, позбавляючи впевненості і надії.

Щоб зрозуміти сутність проблем духовного змісту, що виникають, необхідно переосмислення та аналіз кризових явищ попередніх епох. Тож тема кризи культури залишається актуальною. Сьогодні до неї звертаються чимало дослідників, зокрема, Околітенко Н. [5], Топачевський А. [7], Радугін А. [4], Сморгж Л. [6], Левчук Л. [2], Шейко В. [13], Арендт Х. [14], Бенхабіб С. [15] та інші, кожен із яких акцентує увагу на різних аспектах осмислення проблеми. Однак аналіз літератури показав, що ще не в повній мірі розкрита проблема співвідношення таких епох, як кінець XIX – початок XX століття з сучасністю, недостатньо приділяється увага вчених стосовно вивченню причин і наслідків кризових явищ у сучасному суспільстві через призму соціокультурного досвіду попередньої епохи тощо.

Зазначимо, що тенденції розвитку сучасного суспільства, численні кризи, зокрема й у сфері духовної культури, виникали на зламі XIX-XX століть. Згадана доба – складний період у культурному житті людства. Період перехідних культур завжди є багатограним і суперечливим, адже стосунки між

традиційною, класичною культурою минулого – знайомою, звичайною, але вже не викликаючою інтересу і сформованою новою, що її прояви є незрозумілими для суспільства, часто викликають негативну реакцію. Це закономірно: у свідомості людей зміна типів культур відбувається досить болісно. Складність ситуації визначається зміною ціннісних орієнтацій, ідеалів і норм духовної культури.

Саме в історичний відтинок часу кінця XIX – початку XX століття значну частину суспільства охопили настрої безнадії, суб'єктивізм у пошуках нових засад творчості. В суспільстві виокремлюється нова спільнота, обмежене коло людей з дещо незвичним способом життя, властивого маргіналам та богемі. Вони сповідували високе призначення мистецтва, відмінного від традиційного. Настрої декадентства поширилися серед значної частини суспільства, насамперед митців різних естетичних орієнтацій, творчість яких значною мірою вплинула на свідомість людей, що були реципієнтами їхньої творчої спадщини [2; 298].

Дослідженням питань культури даної доби займалися вчені різних галузей знань, проте до осмислення процесу становлення нових ціннісних орієнтацій у XX столітті активно долучалися й митці. Власне, на них покладалася значно більша відповідальність і моральні обов'язки у справі підняття духу народу, спрямування його в активне русло. Такою багатогранною, не байдужою до майбутнього своєї країни особистістю став російський мислитель Максиміліан Олександрович Кирієнко-Волошин (1877-1932 рр.).

Як відомо, останнє десятиліття XIX століття в Росії характеризується глибоким розчаруванням в існуванні ціннісних орієнтирів, посилюється відчуття кінця світу, деклароване у художніх і наукових працях представників західноєвропейського творчого середовища. Російська культура втратила один із фундаментальних принципів свого існування – „соборність” (О.Лосев) – відчуття єдності людини з людиною і соціальною групою [4; 270].

Ніколи не було в російському мистецтві такого розмаїття напрямів, об'єднань, асоціацій, як на початку XX століття. Цей стан, стильова еволюція призвели до того, що інтелігенція почала висувати свої теоретичні програми, заперечувала ідеї попередників, часто дискутувала із сучасниками, намагаючись передбачити власне майбутнє. Для багатьох творців різних зразків мистецтва контури нового естетичного ідеалу не були визначеними. Звідси й трагічний, занепадницький, частково депресивний відтинок у художніх пошуках багатьох митців.

Література зберігає свою функцію елітарного центру, де концентрують свої зусилля ідейно багаті, зацікавлені у розвитку духовного потенціалу особистості. Незважаючи на всі суперечливі процеси, що відбувалися на теренах російської держави, для історії художньої культури початок XX століття став плідним у своєму розвитку. На зламі двох століть Росія з особливою щедрістю дарує світу таланти, яких турбували суперечливі сторони соціокультурного життя народу, зміни у традиційній основі культури у контексті модернізації суспільства.

Майстром слова, багатогранною мистецькою постаттю, котра мала вплив на суспільну свідомість, виявився Максиміліан Волошин – оригінальний поет, художник, мислитель, літературний критик, мемуарист, болісно переживав кризові явища на терені російської держави, в першу чергу осмислюючи проблеми духовної культури.

Художня й загальнофілософська ідеологія творчості М.Волошина надзвичайно складна. Становлення світогляду поета відбувалося під впливом поезії парнастів, французького й російського символізму; в основі естетичної позиції лежала філософія релігійних філософів-ідеалістів початку століття (В.Соловйова, М.Бердяєва), інтуїтивіста А.Бергсона, російської класичної реалістичної літератури. Його ідейно-естетичні погляди сформувалися під впливом символізму й імпресіонізму філософських і релігійних систем, зокрема, ідеалізму Платона, психоаналізу З.Фрейда, буддизму, католицизму, магії, окультизму, теософії. Ідеї, акумулювавшись у творчості, породили найхарактернішу рису художнього стилю поета – синкретичність.

Уявлення про поезію на межі XIX-XX століть було б не повним без імені М.Волошина, хоча доля творчої спадщини поета склалася трагічно. Про мислителя до початку 1960-х років було заборонено й згадувати, тим більше публікувати його тексти. А причиною тому виявилася невідповідність поглядів поета авторитарним та ідеологічним настановам. Багато хто з сучасників митця не розуміли його творчості. В годину безжальних випробувань, залитого кров'ю простору постала фігура страждаючого за всіх Пророка. І, здавалось, його устами говорить сама Росія. Саме через художнє слово, яке згодом влилося і в сюжети образотворчого мистецтва, майстер доносив громадськості любов і доброзичливість до світу людей. Його мистецька спадщина виконувала не тільки естетичну функцію, а й громадський

обов'язок, адже допомагала усунути низку проблем духовної деградації суспільства.

Проблема антигуманних стосунків між людьми, їх криза й подальша трансформація гостро звучить у поезії М.Волошина. Та й негаразди Першої Світової війни, мов блискавка, пронизала його творчість, змушували митця глибоко співпереживати трагізм ситуації зі своїм народом. На відміну від ура-барабанних інтонацій більшості митців, художник стурбовано споглядав за перебігом подій у „годину Брехні і Гніву”, молився, щоб „не розлюбити ворога” (вірш „Россия”).

Будистська ідея любові й милосердя до живих істот, однакове ставлення до добра і зла, сприйняття пропаганди ідеї як насильства над особистістю стали принципами життя поета і відбилися у низці творів. М.Волошин визнавав функціональним обов'язком художника подолання зла з середини, пропускаючи його через себе і собою освячуючи. Тому творчість М.Волошина задовольняла душевні потреби людей, зачіпаючи найбільш чутливі струни. Йому вдавалося доносити до свідомості народу проблеми доби. За М.Волошином – головне бути людиною, незважаючи на всі протиріччя у суспільстві (вірш „Доблесть поета”, 1925 р.).

Окрім вищезазначеного, мислитель піднімав питання розвитку матеріальної цивілізації індустріального суспільства. До поетичного циклу „Шляхами Каїна” він додав другу назву: „Трагедія матеріальної культури”. Поет уявляв культуру духовним продовженням Природи. Твір написаний з біблійною тональністю. У ньому мислитель передбачив пришествя жадібного хама, який з легкістю змінює власне духовне начало на радості комфорту. Потрапляючи до його рук, техніка не полегшує працю, а лише сприяє деградації людства. Не заперечуючи привабливість багатьох досягнень цивілізації, мислитель водночас ставить питання: якою ціною досягає ці блага людина і до чого все це може призвести? (вірш „Пар” 1922р.).

У результаті, констатує автор поетичних рядків, людина стала рабом своїх винаходів. Саме „жадібність” машини штовхає людей на боротьбу за ринки збуту і джерела сировини, призводячи до війни, в якій людина за допомогою машини знищує собі подібних. Схожі ідеї на початку ХХ століття ставали центром досліджень багатьох відомих вчених, митців, громадських діячів Росії, а ще більше – Західної Європи. Аналіз причин занепаду духовності, моральності, гуманізму у їх розробках зводився до надмірної технократизації, індустріалізації суспільства, інтенсивного переходу культури у площину її матеріального виміру.

Проїшли десятки років. Давно пішов з життя напівзабутий, до кінця не зрозумілий, належно не визнаний поет. І ось сьогодні питання проблемного характеру, які майже століття тому осмислював і аналізував М.Волошин: феномен гуманізму, добра і зла, громадського обов'язку, наслідків науково-технічної революції і багато інших, гостро постали із новими акцентами. І щоб зрозуміти, яким чином на початку ХХІ століття можна зупинити прогресуючий процес духовної деградації суспільства, новим поколінням дослідників необхідно звернутися до художньої спадщини мислителів такого рівня, як Максиміліан Волошин. Адже поет заповів нам досі незміряну цінність – атмосферу співчуття, співпереживання, турботи і великодушності.

Джерельні приписи

1. *Гатальська С.* Філософія культури. Підручник. – К.: Либідь, 2005.
2. *Естетика:* Підручник / Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк; За заг. ред. Л.Т. Левчук. – 2 вид., доп. і переробл. – К.: Вища школа, 2006.
3. *Ігошкина Н.* Культурологія мистецтв: Навч. посібник. – К.: МАУП, 2005.
4. *Культурологія:* Учебное пособие / Составит. и отв. редактор А.А. Радугин. – М.: Центр, 1998.
5. *Околітенко Н.* Молитва за ката // Українська культура. – 1997. – №3. – С. 12-14.
6. *Сморж Л.* Філософія: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004.
7. *Топачевський А.* Острів порятунку // Вітчизна. – 1991. – №11. – С. 183-188.
8. *Філософія:* Підручник для вищої школи. – Х.: Прапор, 2004.
9. *Філософія культури:* Становление и развитие. – СПб.: Лань, 1998.
10. *Хоруженко К.* Культурологія. Енциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997.
11. *Шевнюк О.* Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник. – К.: Знання-Прес, 2002.
12. *Хрестоматія по культурології:* Учеб. пособие / Сост. Д.А. Лалетин, И.Т. Пархоменко, А.А. Радуги; Отв. ред. А.А. Радуги. – М.: Центр, 1998.
13. *Шейко В.* Культура. Цивілізація. Глобалізація. Кінець ХІХ-ХХІ ст. – Х.: ХДАК, 2002.
14. *Арендт Х.* Між минулим і майбутнім. – К., 2002.
15. *Бенхабиб С.* Притязание культуры. – М., 2003.

УДК

Граб О.В. – кандидат мист-ва,
доцент РДГУ;
Міщук М.М. – студ. V курсу спец.
„Культурологія” РДГУ

Теоретико-методологічні аспекти дослідження феномена культури у науковій практиці

У сучасному суспільстві поняття „культура” належить до фундаментальних. Важко назвати інший термін, який мав би таке розмаїття змістовних відтінків. Отже культура, як зміст і певна характеристика життєдіяльності людини та суспільства, багатогранна. Тому при розгляді її сутності, структури, специфіки можливі різні підходи. Їх пропонують чимало вітчизняних та іноземних дослідників, серед яких: А.Арнольд [2], М.Бердяєв [3], В.Біблер [4], М.Вебер [5], А.Лосев [12], Ю.Лотман [13], М.Каган [9], Х.Ортега-і-Гассет [19], Ю.Осокин [20], Е.Тайлор [23] та інші.

Як результат багатогранності культури, існує велика кількість її визначень у філософії. Найбільш поширені знаходимо у довідкових виданнях [1; 11; 14; 22; 24; 25]. Як відомо, сам термін „культура” (від лат. *cultura* – обробка, виховання, освіта) налічує чимало тлумачень. Загальним для них є факт, що під культурою, на протигагу „натурі” (природі, природному), розуміють те, що створено людиною, штучно.

Раніше термін зустрічався тільки в словосполученнях, означаючи функцію чогось: вироблення правил поведінки, здобуття знань, удосконалення мови тощо. У більшості лінгвістів не виникає сумніву, що своїм походженням „культура” забов’язана латинським словам *colo, colere* (зрощувати, обробляти землю, займатися землеробством). Це поняття поширюється й на інші сфери людської діяльності, зокрема виховання і навчання людини.

У своїх листах римський філософ Цицерон „Гускуланські бесіди” писав „*cultura animi philosophi*” (культура духу є філософія). Пізніше слово „культура” частіше вживається як синонім освіченості, вихованості людини, і в цьому значенні воно увійшло в усі європейські мови. Проте на цьому еволюція терміна „культура” не закінчується. У середні віки набирає поширення комплекс знань вказаного слова, згідно з яким культура асоціюється з міським укладом життя, а пізніше, в епоху Відродження, з удосконаленістю людини. У XVIII столітті слово „культура” набуває самостійного наукового значення.

Термін не випадково оформлюється у наукове поняття саме в добу Нового часу. Відчутні зрушення у соціальному бутті людей, що сталися на зламі Середніх віків і Нового часу, характеризувалися, передусім, початком змін у становленні людини до природи. Людина починає усвідомлювати себе силою, здатною протистояти природі, а „культура” європейської людини Нового часу наділяється якостями, що відрізняють її від „природної” людини минулого. І в цей час постає питання про сутність нового середовища життя, що створюється людиною на протигагу природі, характер його впливу на саму людину, про те, злом чи благом є новий, штучно створений людьми світ. Виникає потреба у понятті, яке фіксує новий „неприродний” стан суспільства і людини.

Численні концепції культури, що виникали на ґрунті європейської філософії Нового часу, об’єднувались ідеалістичною методологією. Культура розглядалась, передусім, як феномен духовного порядку, наслідок і прояв творчої діяльності в галузі науки, мистецтва, релігії. Матеріально-виробнича діяльність поняттям культури не охоплювалась. Матеріальне виробництво у цей період мало примусовий характер. Тобто не створювало належного простору для творчої активності людини. Погляд на культурно-історичний процес, як на розповсюдження знань, освіти, удосконалення розуму притаманний як гуманістам епохи Відродження, так і мислителям доби Просвітництва. Зокрема, французькі просвітителі Вольтер, А.Тюрго, М.Кондорсе вважали, що „культурність”, „цивілізованість” країни полягають у „розумності” суспільних порядків, вимірюються сукупністю досягнень у науці і мистецтві.

Але в межах Просвітництва виникає критика існуючої „культури”. Жан Жак Руссо протиставляє зіпсованості та моральній розбещеності „культурних” європейських націй простоту і чистоту народів, що знаходяться на патріархальній стадії розвитку, але це не варто трактувати як заклик до повернення назад, швидше це заклик до того, щоб виходячи із знання певних переваг минулого і від сучасності знайти шлях для виправлення людини.

Засновник німецької класичної філософії І.Кант вважав, що культура базується не тільки на розумі,

а й на сфері моральності. У його розумінні „культура” – здатність індивіда піднятися від тваринного до морального існування, при якому людина дістає можливість діяти вільно, заради мети, яку вона ставить перед собою відповідно до морального обов’язку.

Шіллер вважав, що завдання культури полягає у розвитку і гармонійному примиренні фізичної й моральної природи людини, чуттєвого і розумного. Відновити цілісність людини, визволити світ від властивих йому суперечностей, здійснивши головне завдання культури, може лише мистецтво.

Г.Гегель зробив спробу зняти протилежність між просвітницьким і романтичним трактуванням культури. На його думку, сутність культури визначається не наближенням людини до природи, а наближенням індивіда до світового цілого, що включає в себе як природу, так і суспільну історію.

Велику увагу філософи надавали релігійному аспекту культури. Представниками релігійно-ідеалістичної філософії другої половини XIX – початку XX століття є „українська школа” російської філософії – В.Соловйов, М.Бердяєв та ін. Представники цього напрямку підкреслювали особливість культури – вона виражає прагнення людини побудувати своє природне і соціальне життя до духовності. Тобто лише за допомогою культури розкриваються найкращі якості людини, досягається її гармонія з оточуючим світом, реалізується її призначення. Вищим виразом духовності, на думку православних філософів, є релігія і культура народжується, таким чином, із релігійного культу.

Протилежну позицію займав революційно-демократичний напрям, представники якого акцентували увагу на залежності культури від матеріально-виробничої діяльності людей.

Синтезувати матеріалістичне та ідеалістичне ставлення до культури важко. Обидва напрями, висвітлюючи складний феномен культури з різних боків, сприяють збагаченню уявлень про культуру і виробленню власної точки зору.

Залишивши поза увагою вузькоспеціальне користування терміном „культура”, можна виділити не менше, як три основних підходи. Перший серед них – філософсько-антропологічний. Культура в цьому випадку сприймається як вираз людської природи і виводиться з особливостей людини. Різноманітні риси культурного процесу зчитуються з людської натури. Культура оцінюється як феноменологія людини. Перше антропологічне трактування феномена культури дав у 1871 році Едуард Тейлор (1832-1917), визначивши культуру як сукупність знань, моралі, права, мистецтва, звичаїв й інших особливостей, притаманних людині, як члену суспільства.

Другий підхід до культури – філософсько-історичний, що претендує на розкриття механізму народження, виникнення історії людства. Людина незрозумілим шляхом робить стрибок від тварини до самої себе, від природи до історії. Ймовірно, якась якість в природі людини є незвичайною, вона радикально виключає „тваринність”. Воно й забезпечує рух людини від зграї в історичний простір.

Е.Тейлор заснував філософсько-антропологічну базу для тлумачення культури і звів різнобарв’я природничих явищ до діяльності людини, до культури. Він поєднав це поняття з історією, яка розумілась як сукупність культурних процесів, як історія цивілізації. Саме він поставив проблему культури на антропологічний фундамент і зробив людину суб’єктом культури. Культура стала антропологічним поняттям. Вона розумілась як сукупність різних діянь *homo faber*.

Філософський погляд на культуру був розвинутий І.Гердером, що розглянув її у контексті еволюції. Для нього „філософія” людини відповідала роздумам про „освіту” людства і її переходу з „варварського” стану до „цивілізованого”. Зміст культури в цьому контексті – відгородження людського від тваринного. Культура тлумачиться як друге народження людини.

Третій підхід до трактування культури – соціологічний. Культура трактується як фактор організації і утворення життя будь-якого суспільства. У кожному суспільстві є деякі культуруотворюючі „сили”, що спрямовують його життя по організованому, а не хаотичному шляху розвитку. Культурні цінності створюються суспільством, але вони ж потім і визначають розвиток усього суспільства, життя якого починає все більше залежати від вироблених ним цінностей. Така своєрідність суспільного життя: над людиною часто панує те, що народжено нею самою.

К.Юнг визначає культуру, як „загальний і прийнятий спосіб мислення”. Термін „культура” у соціологічному розумінні не містить у собі оцінки, а відповідає образу життя будь-якого суспільства. У кожного суспільства є своя культура, і кожна людина культурна в тому розумінні, що бере участь у тій або іншій культурі.

Сучасні філософи дають визначення культури, підкреслюючи філософсько-антропологічну, чи філософсько-історичну, чи соціологічну природу даного феномена. „Світ культури – світ самої людини”, – стверджує В.Межуєв. Е.Маркарян ототожнює культуру з технологією відтворення і виробництва

людського суспільства. Іншими словами, під культурою розуміють не просто засіб опанування світу, а функціональну спрямованість цих засобів на розвиток самого суспільства. Культура у Е.Маркаряна – „позабіологічний вироблений спосіб діяльності”.

Таким чином, аналіз розвитку уявлень про культуру та сучасні її інтерпретації дають можливість для деяких узагальнень. По-перше, культура становить собою створену людиною „другу природу”. Це світ, який „надбудований” над незайманою природою. Іншими словами, культура не може виступати щодо людства як щось зовнішнє. Там, де є суспільство, там є культура. По-друге, культура виступає як система спільних цінностей, матеріальних або духовних.

Культура існує в предметних та особистих формах. Предметні форми культури – наслідки діяльності людей, система матеріальних та духовних цінностей: засоби і знаряддя праці, предмети побуту, наукові знання, філософські та релігійні системи, традиції, юридичні закони тощо. Особисті форми культури – люди як суб’єкти діяльності, носії та творці певних культурних цінностей.

Ми вже звертали увагу на культуру, як процес нагромадження мудрості і як визначальний чинник поступу економіки та суспільства. Тепер можемо подивитись на культуру як на творчий аспект духовного життя суспільства. Культура – безпосередня реалізація людської свободи, що створює нові символи – цінності, зразки людської поведінки, виробництва і відношень. Тому кожне досягнення культури підносить людину, і неповторне за своєю значимістю, свідчить про нові людські можливості. Отже, чим різноманітнішими стають людські стосунки, тим різноплановішою є і культура.

Але творіння культури не мало б значення, якби воно не було об’єктом успадкування, копіювання, т.б. поширення. Чимало творів майстрів культури минулого не дійшла б до нас, коли б вони не копіювались і не тиражувались. Процес масового наслідування, повторення витворів культури здобув назву „цивілізація”, що походить від латинського слова *civilis* і означає цивільний, державний. Це поняття з’явилося у XVIII столітті у зв’язку з поняттям культури. Інколи застосовується воно як синонім культури. Але здебільшого відображує рівень суспільного розвитку взагалі, або рівень розвитку матеріальної і духовної культури суспільства. Поняття „цивілізація” належить до того часу в історії людства, що співпадає з періодом зародження культури.

З другого боку, латинське слово *civilis* означає „місто”. Це свідчить про те, що саме у містах виникає потреба масового повторення здобутків культури, утворення цивілізації. Тут утворюються і кращі умови для відбору й збереження зразків минулих культур. Саме з міст ці твори поширювались у сільській місцевості. Тому цивілізація – завжди напластування культур, що мали місце у минулому. Це – актуально діючий музей культури. Адже і в наші дні живуть і конкурують, наприклад, наукова медицина і знахарство, плуг і трактор.

Суспільний занепад нації завжди починається з того, що люди більше повторюють відомі здобутки культури і менше створюють нові культурні цінності. Тому німецький філософ О.Шпенглер вважав цивілізацію ознакою смерті культури, оскільки цивілізація спирається на стереотипи, масове копіювання, а не на творчість нового, незнаного.

Людське життя внаслідок неспівпадання змісту культури і цивілізації є суперечливим. Людина може споживати різні копії культурних цінностей і бути цивілізованою, проте залишатись при цьому не культурною, рабом чужих ідей, знань, цінностей. Сучасна цивілізація специфічна. Адже формування масового споживача культури проявляється у стандартизації життя, його однобічності.

Цивілізоване життя орієнтовне не на творчість, а на споживання нових стандартів: шаблонних думок, будівель, одягу, зразків для наслідування. Нерідко цивілізована маса чинить опір культурі, тобто творчості, саме тому, що остання ламає певні шаблони буття.

Проблема співвідношення культури та цивілізації набула останнім часом гостроти. Одні дослідники розцінюють зустріч культури з цивілізацією як кризу культури, її катастрофу. Інші бачать у цьому народження нової культури. Відомий математик і філософ І.Шафаревич бачить у сучасній „технічній” цивілізації загрозу для культури. „В історії, – пише він, – бувають лінії розвитку, які закінчуються невдачею. Здається, що такою є й лінія розвитку технічної цивілізації, яка заснована на науково-технічній утопії... Її невдача загрожувє загибеллю не тільки локальній культурі, а всьому людству й усьому живому на Землі”.

При всій правильності в оцінках існуючих бездуховних та антикультурних тенденцій позиція вченого нас не може задовольнити, тому що, заперечуючи будь-який культурний зміст у сучасній цивілізації, зводимо цивілізацію і культуру до непримиренного конфлікту загибелі культури. Так, ми не можемо відродити, скажімо, давньосхідну або античну культуру, але зберегти і використовувати культурні надбання попередніх епох повинні. Тому актуальним завданням є не відлучення сучасної цивілізації від

культури, не спроба повернути „колесо історії” назад, а виявлення культурного змісту нашої цивілізації та його реалізація.

Мабуть, варто дивитися на цивілізацію і культуру не як на ворогів, а як на союзників. І якщо ми хочемо мати майбутнє, повинні прагнути до розумного компромісу між теперішністю та минулим. Будь-яка спроба відірвати культуру від цивілізації перетворює в утопію ідею культурного відродження народу, адже культура потребує цивілізації, як душа потребує тіла. Цивілізація – тіло культури, її матеріальний носій, який має не природне, а соціальне походження. Бездуховна цивілізація – культура позбавлена своєї матеріальної оболонки – річ неможлива.

Існує межа, за якою цивілізація заснована сучасною культурою, може обернутися лихом для суспільства. Так, здобутки культури (промислові винаходи, наукові відкриття, нові засоби мистецтва тощо) при перетворенні у факти цивілізації (індустріалізація, атомні бомби, електростанції тощо) завдають шкоди екології, ставлять під питання існування світу і людини.

Як людське творіння, культура перевершує природу, хоча її джерелом, матеріалом і місцем дії є природа. Діяльність людини не дається природою, хоча і пов’язана з тим, що природа дає сама собі. Природа людини, що розглядається без цієї розумової діяльності, обмежена тільки здібностями чуттєвого сприйняття й інстинктами або ж розглядається в стані запліднення та недорозвинутості.

Людина перетворює і добуває природу. Культура – це формування і творчість. Протиставлення „природа і людина” не має виняткового змісту, оскільки людина в визначній мірі є природа, хоча і не тільки природа.

Протилежністю культурної людини є зовсім не природна людина, а варвар. Природної людини не існує. Є лише людина культурна або варвар.

Однак, оволодіння зовнішньою природою ще не є культурою, хоча це одна з її умов. Опанування природи означає оволодіння не тільки зовнішньою, а й внутрішньою, тобто людською природою, на що здатна тільки людина. З цієї точки зору культуролог А. де Бенуа дає означення культури: „Культура – специфіка людської діяльності, те, що характеризує людину як вид. Даремні пошуки людини культури, появу її на арені історії слід розглядати як феномен культури. Вона глибоким образом спряжена з сутністю людини, є частиною визначення людини”. Людина і культура нерозривні, подібно рослині і ґрунту, на якому вона росте.

Людина зробила перший крок до розриву з природою, почавши будувати на ній свій світ, світ культури, як подальший щабель у світовій еволюції. З другого боку, людина є єдине кільце між природою і культурою.

Культура – це природа, яку „перетворює” людина стверджуючі засобом цього себе в якості людини; їх протиставлення завжди несе збитки гідності людини. Вона – єдина істота, здібна до неперервного новаторства.

Людина – творець історії, що надає їй змісту через регулярну зміну символів. Для людини, культура первинніша від природи, історія первинніша від біології. В літературі радянського часу протиріччя між природою і культурою вирішується через категорію діяльності. Багато вчених відмічають, що культура стала можлива завдяки здібності людини. Тоді культура це результат усього людського життя. Але така теза потребує критичної оцінки, адже розширене тлумачення діяльності як основи культури не дає можливості виявити специфіку культури як феномена. Чи можливо у цьому контексті співставити культуру і суспільство. І те і друге є продукт людської діяльності. Але ці феномени не тотожні.

Культура не може існувати без людини: вона її створила. Що при цьому його надихало? Бажання затвердити себе у природі в якості господаря, здібне змінити обдаровання? Намагання перебудувати природу? Несвідома гра творчих сил, здібних безмежно розгортати свій потенціал? Як тільки виникає питання: заради чого? – людська активність виявляється зовсім не однаковою по власній спрямованості і джерела. Не будь-яка діяльність народжує культуру, а лише та її частина, що носить сакральний характер і пов’язана з відшукуванням змістів, що вичитуються в бутті. Щоб збагнути таємницю культури, необхідно вийти за її межі і відшукати критерії, які знаходяться поза нею. Людина далеко не завжди відповідає на питання призначеності буття і своєї особистої долі. Діяльність її різноманітна, можна вказати на такі дії людини, які обумовлені творчим актом, проривом у новий духовний простір, розкриттям змісту оточуючого. Це і є культура. Але є й такі артефакти, які не містять у собі сакрального змісту, не народжують горіння людського духу.

У людській діяльності багато що народжується вперше як виявлення змісту. Але багато служить процесу тиражування знайденого колись. Між краном і храмом – велика різниця. Храм – це ієрархічність

буття, щось, що стоїть над людиною, над його людськими потребами.

На думку П.Флоренського не створення знарядь праці виступає в якості існування культури. І справа не в тому, що природа знарядь інша. Створення корисних для людини речей набуває сакральний, тобто культурний зміст тільки тоді, коли знаряддя розглядається, як проекція поза творчої глибини людської істоти, і все його власне емпіричне буття – тіло, її духовне життя. Зміст палки, молота, насоса не розглядається безпосередньо. Творчість розуму виявляється у виробництві речей, зміст яких не явний. Це – виробництво символів, тобто створення культури.

Діяльність людини багатопланова. В одному випадку вона породжує культуру, в іншому, дещо інше: форми соціальності, цивілізації тощо. Далеко не завжди людська активність пов'язана з проривом у сфері духу. „Друга природа” включає в себе акти копіювання, відтворення. Людина, яка винайшла колесо, – творець культури. Робітник, який робить це колесо на конвеєрі – людина цивілізації.

Як зазначалося вище, культура має антропологічні виміри. Людина є мірою культури і в її творенні, і в суспільному функціонуванні. Адже кінцевою метою культурного розвитку виступає світ людини, або „друга природа”, яка будується самою людиною. Антропологізм культури означає, з одного боку, процес людинотворення, а з іншого – творення культури „за образом і подобою” людини.

Творчість – це генерування нового, породження у муках і насолоді праці матеріальних і духовних цінностей. „Митець також людина. Він так само народжується, живе і виховується як інші люди” – писав В.Винниченко. Але творча людина ламає повсякденні стереотипи діяльності і бачення світу, доходить до відкриття нестрандартних унікальних способів пізнання, виробництва, дозвілля. Успадковуючи певні алгоритми людського буття, вона створює небачені досі форми життєдіяльності, – поліпшує, оптимізує навколишнє середовище і свій власний світ. Творчість є сутністю, „родовою” силою людини. На відміну від тварин, які лише споживають, людина виробляє. Суспільне виробництво є виробництвом і самої людини і її творчих здібностей.

Отже, творчі здібності мають суспільну природу. Вони виникають і формуються у процесі суспільного становлення людини. Творчість – найвища форма людської життєдіяльності, що зароджується у трудових процесах, при активному функціонуванні мислення і почуттів.

Якими б не були внутрішні механізми творчості, всі вони потребують здатності людини переступати межі досвіду, прориватися у невідоме. У сучасній теорії творчої діяльності цей феномен визначається як трансгресія, прорив, злет, стрибок реальності. Трансгресія – рішучий крок від однієї міри речей до іншої, від банального до геніального. Це свого роду „злочин” проти здорового глузду, пересічної повсякденності. Цікаво, що французький імпресіоніст Дега колись напівжартома зауважив, що художник повинен писати свою картину так, як злочинець справляє злодіяння. Адже у творчості порушуються норми і канони, переступається межа дозволеного. Прикладами такої творчості є М.Коцюбинський, М.Гоголь, Л.Толстой, Ф.Достоевський. Хосе Ортега-і-Гасет писав: „Поет починається там, де людини вже нема. Доля останньої – жити своїм людським життям, доля поета – творити те, що не існує” [19; 54].

Роль особи у творенні культури полягає відтак у здатності мислити не так, як інші, „плисти проти течії”. Всім здавалося, що паралельні прямі не перетинаються, але Лобачевський створив свою теорію „Неевклідову геометрію”, де паралельні прямі завжди перетинаються. Теорія відносності А.Ейнштейна теж перевернула світ.

Мірою творчої особистості є талант, коли вдача приходить не з зовні, як подарунок фортуни, а з середини, як подарунок душі. Талант – цілий комплекс творчих здібностей людини, особливе поєднання інтелектуальних, емоційних і вольових якостей, яке дає змогу творити у певній сфері життєдіяльності. До таланту належать як „загальні” здібності (розумові, почуттєві, естетичні), так і часткові, спеціальні (математичні, музичні, конструкторські тощо). Талановита людина відрізняється знанням своєї справи, високою майстерністю її виконання. Найвища ступінь обдарування, особистісна репрезентація здібностей усього людства складає сутність геніальності.

Видатні творці культури з'являються у будь-які часи і у всіх народів. Кожна сфера матеріального та духовного виробництва потребує таланту, творчої ініціативи. Багато технічних, архітектурних, художніх пам'яток культури створено невідомими нам майстрами, щирими представниками народу. Неможливо уявити історію української культури без імен Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Огієнка, Лесі Українки, М.Грушевського, І.Франка, М.Лисенка, І.Гулака-Артемівського, І.Яблонської, О.Довженка. Всі вони творили в ім'я народу і заради народу.

У твори мистецтва ними вкладається вся сила ідеалів та подій епохи. Творчий пафос митця закарбовується в душі глядача, слухача, читача. Поглиблюється естетичний і соціальний досвід людини, який стає джерелом натхненної праці.

Головне полягає в тому, щоб саме буття людини стало творчим, насиченим пошуком, відкриттями. Найкращий спосіб розвинути свої творчі здібності – творити культуру, засвоювати і утверджувати культурні цінності у всіх сферах суспільного і особистого буття.

Сучасна філософія поставила питання людини і культури дуже близько, адже проблеми людини і культури тісно пов'язані в усіх сферах людської діяльності. Тому сучасна філософія „вийшла з берегів” філософії на широке поле сучасної культури. А перш за все, в такій важливій сфері діяльності людини, як сфера цінностей. От чому філософи приділяють увагу вивченню етики, естетики, права і держави, релігії і науки, антропології, етнографії, психології, педагогіки, літератури і мистецтва.

Сучасні філософи – люди культури у високому значенні цього слова. Багата світова культура притаманна їм органічно: вона їх ґрунт, середовище, повітря, вони в ній росли, виховувались, жили і вмирили. Вона пронизала все їхнє життя і творчість. Тому нічого немає дивного в тому, що питання культури знаходились і будуть у центрі їх уваги: на культуру вони покладають свої надії, з нею вони пов'язують долю людства. Цінності культури для них завжди залишались вищими цінностями. Цим і пояснюється увага до питань культури.

З ретроспективи народжується перспектива, з історії – теорія, з традицій – справжнє новаторство. Отже аналіз поняття „культура” у теоретико-практичних дослідженнях – майбутнє нашої науки, суспільства, людства.

Джерельні приписи

1. *Антология исследования культуры.* – СПб., 1997. – Т.1. Интерпретация культуры. – М., 1997.
2. *Арнольд А.* Человек и мир культуры. Введение в культурологию. – М., 1992.
3. *Бердяев Н.* Философия творчества, культуры и искусства: В 2т. – М.: Искусство, 1994. – Т.1. – 541 с.
4. *Библер В.* От наукоучения к логике культуры: Два философских введения в XXI век. – М.: Политиздат, 1991. – 412 с.
5. *Вебер М.* Критические исследования в области логики наук о культуре // Культурология. XX век. – М., 1995. – С. 7-57.
6. *Гірц К.* Интерпретация культуры. – К., 2001.
7. *Гуревич П.* Философия культуры. – М., 1995.
8. *Ильенков Э.* Философия и культура: Мыслители XX в. – М.: Наука, 1991. – 462 с.
9. *Каган М.* Философия культуры: Сб. трудов. – СПб.: Петрополис, 1996. – 415 с.
10. *Конonenко Б.* Культурология в терминах, понятиях, именах: Справочное учебное пособие. – М.: Щит-М, 1999. – 406 с.
11. *Культурология. XX век.* Энциклопедия. – М., 1998. – Т. 1, 2.
12. *Лосев А.* Философия. Мифология. Культура: СПб.: Мыслители XX века. – М.: Политиздат, 1991. – 524 с.
13. *Лотман Ю.* К проблеме типологии культуры // Лотман Ю.М. Избр. статьи: В 3 т. – Т.1. – Таллинн, 1992.
14. *Маркарян Э.* Теория культуры и современная наука (Логико-методологический анализ). – М.: Мысль, 1983. – 284 с.
15. *Михайлов А.* Языки культуры. – М., 1997.
16. *Морозов И.* Основы культурологи: архетипы культуры. – Минск, 2001.
17. *Немировская Л.* Культурология. История и теория культуры. – М., 1991.
18. *Оганов А., Хангельдиева И.* Теория культуры. – М., 2001.
19. *Ортега-и-Гассет Х.* Эстетика: Философия культуры. – М., 1991.
20. *Осокин Ю.* Антология исследований культуры. – Т.1. – Интерпретация культуры. СПб: Университетская книга, 1997.
21. *Петров М.* Язык, знак, культура. – М., 1991.
22. *Соколов К.* Культурология XX век. Словарь. СПб: Университетская книга, 1997. – 640 с.
23. *Тайлор Э.* Первобытная культура. – М., 1989.
24. *Философский энциклопедический словарь.* – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1989. – 816 с.
25. *Флиер А.* Культурология для культурологов. – М., 2002.
26. *Чавчанадзе Н.* Культура и ценности. – Тбилиси: Муцниереби, 1984. – 126 с.
27. *Швейцер А.* Культура и этика. – М., 1973.

УДК 168.552:130.2

Дубовик Н.П. –

Роль гри у теоретичному об'рунтуванні сучасного мистецтва

Сучасне мистецтво тісно пов'язане з філософією постмодернізму. Воно є принципово інтелектуальним, спрямованим не на емоції, а на розум. Аналіз ситуації постмодерну показав, що його провідні настанови хронологічно раніше проявилися в архітектурі, літературі, живописі. Про філософську рефлексію можна говорити після появи на сьогодні вже класичної роботи Ж.-Ф.Ліотара „Стан постмодерну” (1979 р.). Але усвідомлення сучасного мистецтва як постмодерного та його аналіз стали можливими тільки після появи певної теоретичної бази, основу якої склали праці „класиків” постмодернізму (Ж.-Ф.Ліотар, Р.Барт, У.Еко, Ж.Деріда, Ж.Бодрійяр тощо). Тому мета статті – з'ясувати роль гри у теоретичному дискурсі щодо сучасного мистецтва (contemporary art). Зазначена мета передбачає вирішення наступних завдань:

- 1) визначити головні характеристики сучасної культурної ситуації як ситуації постмодернізму;
- 2) проаналізувати основні концепції постмодерністської естетики з урахуванням цих характеристик;
- 3) дослідити місце гри в обраних концепціях та сучасному мистецтві загалом.

У науковій літературі недостатньо робіт, що комплексно висвітлюють феномен гри в сучасній культурі, і в мистецтві зокрема. Здебільшого, це праці, в яких гра не є самостійним об'єктом дослідження, а розглядається або як супутній до інших культурних явищ феномен, або як допоміжний інструмент для їхнього аналізу. У більшості таких робіт фіксується ігровий характер сучасної культури, проте не з'ясовується, причини, що призвели до цього і яку роль виконує гра у сучасній культурній ситуації.

У своїй роботі ми спираємося на праці теоретиків постмодерністської естетики, довідкову та критичну наукову літературу, присвячену сучасному мистецтву*. На нашу думку, доцільно говорити саме про метафору гри. Адже, по-перше, у сучасних теоретичних працях гра принципово не має чіткого термінологічного визначення, а по-друге, метафоричність є характерною ознакою постмодерністської філософії (достатньо згадати метафори ризоми, лабіринту та ін.). Тож виділимо основні принципи постмодернізму, що найяскравіше реалізувалися у contemporary art:

- 1) текстологічність – усвідомлення будь-якого явища як тексту; розуміння світу як тексту;
- 2) плюральність – наявність та співіснування багатьох гетерогенних культурних практик; варіативність як умова існування культури;
- 3) нон-фінальність – стратегія бачення предмета, що знаходиться в процесі самоорганізації; пріоритет процесу над результатом;
- 4) децентрація – ідея відмови від будь-якого сталого центру (логосу), рівноправність усіх можливих локальних тимчасових позицій.

Виокремимо дві концепції, що найбільш повно втілюють названі риси постмодернізму. Це, насамперед, семіотична стратегія, що передбачає можливість розглядати будь-який факт культури як текст. У.Еко застосував цю стратегію щодо сучасного мистецтва, ввівши поняття „відкритого твору”, що постулює текстуальність будь-якого витвору мистецтва. „Відкритий твір” – це інтертекст або навіть гіпертекст; це *гра** цитатами з інших, раніше створених текстів. „Во всех книгах говорится о других книгах” [4]. Це і складає основу феномену інтертекстуальності. Зазначений термін був введений у науковий обіг Ю.Крістєвою і означає „взаимодействие текста с семиотически организованным окружающим культурным пространством посредством интериоризации внешнего” [8; 182] Тобто жоден текст не існує самостійно, він обов'язково пов'язаний з іншими текстами.

Специфікуючи механізм „міжтекстових відносин” У.Еко вводить поняття „інтертекстуальний діалог”, який визначається як „феномен, при котором в данном тексте эхом отзываются предшествующие тексты” [3]. У.Еко підкреслює, що „текст содержит большое количество потенциальных значений, но ни одно из них не может быть доминирующим. Текст лишь представляет читателю поле возможностей, актуализация которых зависит от его интерпретативной стратегии” [3]. Таке розуміння тексту наголошує на його децентрації, відсутності певного пріоритетного значення та смислу і нон-фінальності, як процесу конституювання смислу під час читання. Це вимагає певного читача, якому під силу розгадати усі

(або деякі) цитати, тим самим вступивши в своєрідну інтелектуальну **гру**, яка полягає, з одного боку, в розміщенні цитат без лапок, а з іншого – в розташуванні цих лапок на своїх місцях. Тому і виникла концепція двох типів читачів: наївний або недосвідчений читач, який не бачить цитат через відсутність достатніх знань, і досвідчений читач, який отримує насолоду від впізнання знайомих цитат, від побудови інтертекстуальних зв'язків.

Із постмодерністським положенням про неможливість створення чогось принципово нового та орієнтацією на плюральність також пов'язаний феномен повторення, „варіації на тему”. Цьому питанню присвячена стаття У.Еко „Інновація та повторення”, в якій він перелічує форми повторення (*retake*, *remake*, серія, сага, інтертекстуальний діалог), які за допомогою **гри** вже відомими складовими створюють щось нове. „Настоящая проблема видится в том, что наиболее интересными являются не столько изолированные вариации, сколько „вариативность” как формальный принцип, сам факт того, что можно варьировать до бесконечности. Эта бесконечная вариативность обладает всеми характеристиками повторения и лишь отчасти – инновации. Но именно этот аспект бесконечности процесса придает новый смысл методу вариации. То, что должно быть оценено по достоинству, – предлагает постмодернистская эстетика – это то обстоятельство, что серия возможных вариаций потенциально бесконечна” [5]. В ситуації постмодерну цікавить не те, що перероблюється чи змінюється, а те, яким чином це робиться. Принцип **варіативності** поєднує в собі такі характеристики постмодернізму, як плюральність і нон-фінальність, адже стає прийнятним паралельне існування багатьох варіантів одного і того самого, процес створення яких є безкінечним. Варіативність одночасно є і однією з головних характеристик постмодернізму і найважливішою ознакою гри, тому саме **гра**, на нашу думку, виступає адекватною **метафорою** для культури постмодерну.

Таким чином, по-перше, будь-який витвір мистецтва є децентрованим текстом, що створюється за допомогою **гри** цитат та алюзій. По-друге, **гра** виступає і формою актуалізації тексту в процесі його означування (смісл тексту конститується тільки під час „читання”). Крім того, **гра** використовує минуле, включаючи його у контекст сучасного, для того, щоб сконструювати щось інше (зробити чергову варіацію). „Таким образом, мир, пропущенный через призмы интертекстуальности, предстает как огромный текст, в котором все когда-то уже было сказано, а новое возможно только по принципу калейдоскопа: смешение определенных элементов дает все новые комбинации” [6; 226].

До підґрунтя сучасних мистецьких практик також належать текстологічні ідеї Р. Барта. Розділяючи поняття „твір” та „текст”, він наголошує, що сучасне мистецтво складається саме з текстів. „Текст, по Барту, это не устойчивый „знак”, а условия его порождения, это питательная среда, в которую погружено произведение, это пространство, не поддающееся ни классификации, ни стратификации, не знающее нарративной структуры, пространство без центра и без дна, без конца и без начала – пространство со множеством входов и выходов (ни один из которых не является „главным”), где встречаются для свободной „игры” гетерогенные культурные коды” [7; 39]. Таким чином, текст – це децентрований простір, відкрите поле конотацій, актуалізація яких відбувається в процесі означування. Бартівський Текст є синонімом „відкритого твору” У.Еко, в якому вільно грають різноманітні культурні практики і художні традиції, що є неможливим в класичному творі.

У зв'язку з цим Барт розрізняє типи читання твору і тексту. Читання твору приносить задоволення, що є його метою та обов'язковим результатом. Читання Тексту – це насолода, що не має початку і кінця, що є нон-фінальним процесом. „Текст-удовольствие – это текст, приносящий удовлетворение, заполняющий нас без остатка, вызывающий эйфорию; он идет от культуры, не порывает с ней и связан с практикой комфортабельного чтения. Текст-наслаждение – это текст, вызывающий чувство потерянности, дискомфорта (порой доходящее до тоскливости); он расшатывает исторические, культурные, психологические устои читателя, его привычные вкусы, ценности, воспоминания, вызывает кризис в его отношениях с языком” [1; 471]. Читання Тексту – це завжди **насолода грою** цитат та означників. Таким чином у ситуації постмодерну **гра** набуває **неогедоністичного** забарвлення, адже пов'язана із процесом насолоди від „причитування” текстів культури.

Текст не потребує автора, як творця; замість фігури Автори з'являється фігура Скриптора, що виступає своєрідним медіатором між мовою і текстом, через якого „пишеться” текст. „Смерть Автора” призвела до „народження Читача”, що виступає виробником текста. „Читатель – это то пространство, где запечатлеваются все до единой цитаты, из которых слагается письмо; текст обретает единство не в происхождении своем, а в предназначении, только предназначение это не личный адрес; читатель – это человек без истории, без биографии, без психологии, он всего лишь **некто**, сводящий воедино все те

штрихи, что образуют письменный текст” [2; 387]. Тобто саме читач стає виробником смислів, вступаючи з текстом у своєрідну *гру*, яка полягає у прокладанні власного, унікального шляху конструювання смислів в межах тексту. Текст, за Бартом, завжди пишеться „тут і зараз”; текст – це не результат, а його нескінченне становлення в процесі означування.

Таким чином, ідеї Р.Барта проголошують текст як децентрований простір, що побудований за допомогою переплетіння багатьох різноманітних цитат, алюзій, повторів. Нон-фінальність і варіативність тексту виражена у безкінечному процесі його означування, що здійснюється у формі *гри* Читача і тексту.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що постмодерний теоретичний дискурс обґрунтовує принципово ігровий характер сучасного мистецтва. Втілюючи основні принципи постмодернізму (децентрація, нон-фінальність, плюральність тощо), сучасне мистецтво існує як *Гра* та створюється за допомогою *гри*. Це означає, що будь-який витвір мистецтва: 1) це текст із цитат та повторень, що утворюють широке конотативне ігрове поле; 2) існує в формі гри з іншими текстами культури; 3) функціонує як ігрова взаємодія з Глядачем. Комунікативна функція стає провідною для мистецтва. Комунікація реалізується в формі інтелектуальної гри між Текстом і Читачем, в процесі якої відбувається конституювання смислів. Таким чином, у ситуації постмодерну *гра* виконує роль чи не єдиного джерела смислоутворення, що складає її головну функцію. Постмодерністська гра „локалізована” простором безкінечного тексту та часом його читання; її спосіб ставлення до світу – іронія, яка передбачає рівнозначність усіх можливих варіантів існуючого.

Наступним кроком у дослідженні може стати аналіз безпосередньо витворів сучасного мистецтва з точки зору їхнього ігрового змісту. У цьому контексті актуальним здається аналіз саме українського сучасного мистецтва, висвітлення якого сьогодні здебільшого здійснюється у публіцистичній літературі.

Примітки

- * Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М.: Интрада, 1996. – 253 с.; Маньковская Н.Б. Париж со змеями. Введение в эстетику постмодернизму. – М., 1994. – 220 с.; Новейший философский словарь. Постмодернизм. – Минск, 2007. – 816 с.

Джерельні приписи

1. **Барт Р.** Удовлетворение от текста // Избр. тр.: Семиотика. Поэтика. – М., 1994. – 616 с.
2. **Барт Р.** Смерть автора // Барт Р. Избр. тр.: Семиотика. Поэтика. – М., 1994. – 616 с.
3. **Еко У.** Іновація та повторення. Між естетикою модерна і постмодерна. – [http:// www. ihtik. lib. ru](http://www.ihtik.lib.ru)
4. **Еко У.** Нотатки на полях „Імені рози”. – <http://lib.ru/UMBEKO/ekopolo.txt>
5. **Енциклопедія постмодернізму.** – [http:// www. voc. metromir. ru](http://www.voc.metromir.ru)
6. **Ильин И.** Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М.: Интрада, 1996. – 253 с.
7. **Косиков Г.К.** Р.Барт – семиотик, литературовед (Вступ. стаття) // Р. Барт. – Избранные произведения: Семиотика. Поэтика. – М., 1989. – 616 с.
8. **Новейший философский словарь.** Постмодернизм. – Минск, 2007. – 816 с.

УДК

Кучеренко С.В. –

Українознавство як методологія вивчення культури

У вересні минулого року в Науково-дослідному інституті українознавства Міністерства освіти і науки України відбувся захід, близький до тематики науково-практичної конференції „Культура: XXI століття: стан, проблеми, перспективи”. За „круглим столом” зібралися керівники ВНЗ, вчені, фахівці у галузі освіти, діячі культури та мистецтва щоб обговорити перспективи національної культури в системі освіти України, а також визначити роль культури у ВНЗ. Усі наголошували на тому, що освіта є важливим фактором соціального прогресу й духовного оновлення людини, умовою динамізму, прискорення процесів у різних сферах суспільно-політичного й духовного життя, фактором становлення українського суспільства XXI століття.

Для багатьох близькою є проблема, окреслена В.Борисенко, яка занепокоєна ситуацією, що склалася з національною культурою. Дійсно, питання про необхідність відродження української

культури, збереження та примноження культурних цінностей в сучасному суспільстві, на перший погляд, здається зрозумілим. Але „проблема полягає у тому, що багато з тих, хто добре усвідомлює значення національної культури в процесі виховання наступних поколінь, мають різне бачення, підходи, політичне замовлення, внутрішній супротив процесам національного її розвитку. Саме такі чиновники культури (й освіти) продукують меншовартісність української культури” [1]. Ця небезпека з’явилася за імперської доби, тривала під час радянської, не зникла у перших роках незалежності, а сьогодні набула хронічного характеру. Лікування суспільства потрібно починати з освіти.

Директор НДІУ П.Кононенко запропонував нову концепцію освіти, в основі якої національно-світова гуманістична традиція. Фундаментом, методологічно-філософською основою, найважливішим засобом та джерелом формування характерів громадян, органічним компонентом усіх ланок та форм системи освіти є національне виховання на засадах національно-державницької ідеї [2; 130].

Учасники минулорічного „круглого столу” дійшли висновку: „Національна освіта України ХХІ століття повинна мати випереджальний характер, бути націленою на розв’язання актуальних проблем нового століття, формування у студентів нових способів мислення й діяльності саме на українознавчих засадах”. [3]. На підставі подібних пропозицій, з досвіду викладання курсу історії української та світової культури, за умов відсутності спецкурсу історії української культури у технічному ВНЗ, виникла ідея застосування українознавчої методології при викладанні культурології. Так постала проблема адаптації доробку теоретичного наукового українознавства у практичну площину.

Отже, мета статті полягає у з’ясуванні змісту поняття „українознавча методологія” та особливостях її застосування у вивченні культури. Іншими словами, для впровадження зазначеної ідеї потрібні відповіді на питання: „Що таке українознавство?”, „Чим його методологія відрізняється від інших?”, „Чому саме вона потрібна?”, „Як виглядає культурологія крізь призму українознавства?”

Автор концепції наукового українознавства П.Кононенко вважає його „наукою цілісного пізнання (самопізнання), творення й самотворення українського народу і його етнічної території в усьому часо-просторовому вимірі; інтегративним (синтетичним) науковим знанням про феномен українства, закономірності, досвід та уроки його розвитку, особливості прояву у визначальних сферах буття (природо-соціальної, етнонаціональної, матеріальної, духовної, суспільно-політичної) як цілісності” [4].

В.Шевченко назвав українознавство „межевою наукою”, своєрідним синтезатором та інтерпретатором тих наук, що функціонують в Україні. Розкриваючи зв’язок українознавства з іншими науками, В.Шевченко наголошував, що ця наука функціонує як „національно орієнтована науково-філософська система в системі наук в Україні, що надає змістові наук національної специфіки” [5].

Осмилення українознавством національної спадщини, „мудрості віків” буття українського народу, утворення логіко-методологічних та світоглядних засад інтерпретації, систематизації та використання інших наук, мистецтв, здобутків усієї української культури загалом долає вузьке сприйняття його тільки як науки чи навчальної дисципліни. На думку В.Баранівського „українознавство у найбільш широкому розумінні поняття – дійсно філософія, методологія суспільного розвитку, державотворення, системи освіти, виховання українського народу” [6].

Методологія українознавства, окрім загальнонаукових методологічних засад, включає й методологію галузевих наук про Україну, що надає їй інтегрального комплексного характеру, вважає Я.Калакура та розкриває зміст поняття „методологічний інструментарій українознавця” у однойменній статті. „Це система принципів (правил), методів, прийомів, способів і засобів наукового пізнання. Її можна розглядати як взаємозв’язаний, органічно цілісний комплекс трьох основних компонентів: а) принципи (правила) дослідження; б) методи (прийоми, способи) пізнання; в) допоміжні або спеціальні засоби дослідження”. Автор вдається до характеристики кожного з перелічених компонентів.

„Найважливішими правилами українознавчого дослідження є принципи історизму, системності, об’єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності) світоглядності”. Вчений зупиняється на характеристиці кожного та намагається показати особливість їх щодо українознавства. Наприклад, серед перелічених згадується принцип системності. „Оскільки українознавство є інтегруючою системою знань про Україну, принцип системності має пріоритетний характер... На шляхах дотримання цього принципу можна досягнути цілісності українознавства, виявити багатоманітність його зв’язків із спеціальними дисциплінами, побудувати модель взаємообумовлених міждисциплінарних проблем, що потребують наукового розв’язання”. Далі наголошується, що „неодмінним правилом українознавця є дотримання принципу наступності наукового пізнання, який забезпечує зв’язок між явищами в процесі розвитку в природі, суспільстві та пізнанні. Правило наступності або спадкоємності віддзеркалює логіку розвитку, за

якою нове замінює або збагачує старе, зберігає в собі деякі його елементи”. Вчений вважає, що принцип світоглядності теж має пріоритетне значення для українознавчих досліджень. „Українознавство сповідує таку систему світоглядних поглядів, що ґрунтуються на християнській моралі, духовних цінностях українського народу, його звичаїв, обрядів. Центральною ланкою світоглядних цінностей українців виступає українська національна ідея, усвідомлення історичної місії української нації” [7].

Характеризуючи другий компонент методологічного інструментарію Я.Калакура називає комплекс методів, серед яких „аналіз і синтез, системно-структурний і проблемний підходи, логічний, історико-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний, ретроспективний, біографічний методи, методи соціологічних досліджень, типологізації, класифікації, періодизації, наукометрії та ін. Автор зазначає, що специфіка українознавства визначає пріоритет міждисциплінарних методів гуманітарних і природничих наук, оскільки воно розв’язує такі проблеми, що є предметом дослідження спеціальних наук” [7].

Третій компонент представлений допоміжними або спеціальними засобами наукового пізнання. Йдеться про новітні інформаційні технології, персональний комп’ютер, оргтехніку, які дають змогу інтенсифікувати дослідницьку роботу, підвищити її ефективність. Отже, з вищенаведеного зрозуміло, що українознавець має володіти усіма загальнонауковими методами та методами спеціальних наук для того, щоб використати їх за призначенням якимось особливим „українознавчим” чином. Попри теоретичність даної праці, Я.Калакура в іншій своїй статті образно визначає призначення українознавства – „інтелектуальна молитва за Україну” [8].

Цікавою є ідея українознавчого підходу, запропонована Т.Кононенко, згідно з якою є сенс визначити „диспозицію українознавчої методології”, тобто „зосередження інтелектуальних спроможностей дослідника перед початком дослідження” („спроможностей людини до цілісного сприйняття України”). Т.Кононенко зауважує, що такий тип сприйняття не є вродженим, але є наслідком етнозосередженої освіти та культури [9].

Отже, якщо у викладача-науковця відчувається потяг, потреба, обов’язок будувати свій курс лекцій на засадах методології українознавства, слід застосувати цей українознавчий підхід, певний стиль мислення, особливий світогляд.

Корисним для подальшого з’ясування є висновок В.Шевченка щодо змісту поняття „методологія українознавства” як специфічної системи світоглядно-наукової діагностики, яка встановлює критерії „українськості”, тобто „належності явищ, подій, речей до української культури”. Філософ зазначив, що українознавство являє собою загальноукраїнський та міжнародний рух громадськості, що об’єднує багатьох науковців, учителів шкіл, письменників, працівників мистецьких установ, журналістів, політиків, словом, усіх, хто керується принципом україноцентризму і пріоритетами національного самопізнання, вивчає теорію та практику самобуття українського народу на своїй природно-етнічній території і за кордоном [10].

Про роль українознавства, як методологічної основи щодо вивчення культури, йдеться у статті Л.Горенко-Баранівської „Українознавча методологія та проблеми дослідження етнокulturознавства”. Культуролог зазначає, що українознавча специфіка вивчення об’єкта, предмету та змісту культури зумовлює вибір відповідних принципів, методологічних підходів та методів. На думку дослідниці, це мають бути загальнонаукові принципи історизму, джерельної мотивації, об’єктивності, всебічності розгляду, наступності та дослідницької повноти, які забезпечують науковість, повноту вивчення проблеми, що розглядається. Особливо доцільним бачиться використання системного підходу, оскільки культура являє систему, сукупність таких складових, як виховання, освіта, духовна творчість (особливо мистецька), а також діяльність установ та організацій, що забезпечують їхнє функціонування. Культура містить у собі політичну, правничу, господарсько-економічну, мілітарну, екологічну, валеологічну та інші складові, що в її історичному та сучасному баченні наповнюють зміст українознавчої науки [10].

Конкретними методами, що доповнюють загальні та створюють систему українознавчої методології, мають бути археологічний, історичний, логічний, лінгвістичний, соціологічний, культурологічний методи; метод реконструкції, аналізу і синтезу, абстрагування, узагальнення, індукції та дедукції, моделювання, ідеалізації, порівняльний метод, методи вивчення архівних джерел та історико-документальної літератури. Українознавчий аспект цих методів забезпечується врахуванням особливостей, змісту української історії, культури, специфіки етнокulturного, а також духовності та менталітету українського народу [10].

Л.Горенко-Баранівська згадує про гуманістичну переорієнтацію використання наукових досягнень та нагальну потребу формування нового гуманістичного стилю мислення. Серед найважливіших ідей, що визначають методологічні основи гуманістичної орієнтації сучасного українознавчого наукового пізнання,

можна виділити два основоположення: по-перше, ідею культури (насамперед національної) як міри розвитку людини; по-друге, ідею єдиної науки про людину. Гуманістичний стиль українознавчого мислення передбачає відродження на новому витку діалектичної спіралі розвитку класичної ідеї єдності Істини, Добра та Краси як основи та квінтесенції духовної культури в цілому і наукового пізнання як її складової частини зокрема [10].

Огляд статей цього заходу засвідчує, що для вирішення проблем розвитку і перспектив національної культури вкрай необхідно виробити чітке розуміння цілісності культури з її локальною специфікою, спрямувати зусилля держави на гуманізацію культурних заходів, які б збагачували людину духовно, а не деморалізували її, розробити систему захисту від комерціалізації культури, наркотизації людської психіки, утверджувати національну культурну самобутність, її універсальні цінності, які шануватимуться у світі” [11].

Із вищенаведених положень можна зробити висновки щодо виняткової ролі освіти у відродженні, збереженні, розвитку української культури та запобігання продукування її меншовартісності:

1. Освіта ХХІ століття повинна спрямовуватися на розв’язання актуальних проблем нового століття, формування гуманістичного світогляду. Національно-світова гуманістична традиція має бути в основі концепції освіти. Компонентом усіх форм освіти є національне виховання, тобто виховання на українознавчих засадах.

2. Потрібно розрізнити пов’язані між собою поняття „українознавство як методологія” та „методологія українознавства”. Українознавство як національно орієнтована науково-філософська система в системі наук в Україні надає змістові наук національної специфіки. Українознавчий аспект застосування загальнонаукових методів та методів спеціальних наук забезпечується врахуванням особливостей історії, культури, духовності та менталітету українського народу. Диспозицією українознавчої методології є спроможність цілісного сприйняття України на основі етнозосередженої освіченості та культурності.

3. Принцип україноцентризму у викладанні культурології жодним чином не означає пропагування вишості та винятковості української культури порівняно з іншими. Йдеться про її феномен поруч з іншими у світовій культурі, взаємозв’язок та діалог між ними.

Джерельні приписи

1. **Борисенко В.** Проблеми і перспективи розвитку національної культури в системі освіти // Українознавство. – 2006. – №3. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>
2. **Кононенко П.** Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Зб. наук. праць. – Львів, 2006. – 458 с.
3. **Горенко-Баранівська Л.** Національна культура в системі освіти України // Українознавство. – 2007. – №3. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>
4. – **Кононенко П.П.** Науковий інструментарій українознавця // Українознавство. – 2008. – №1. – <http://www.rius.kiev.ua/KononenkoT>
5. **Шевченко В.** Українознавство в структурі наук в Україні // Українознавство, 2005. – №4. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>
6. **Баранівський В.Ф.** Релігійні чинники в системі українознавства і вищої школи України. // Зб. наук. праць Науково-дослідного інституту українознавства. Т. VI. – К., 2005. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>
7. **Калакура Я.С.** Методологічний інструментарій українознавця // Зб. наук. праць. НДІУ. – Т. I. – К., 2003. – С. 174-181. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>
8. **Українознавство – інтелектуальна молитва за Україну** // Українознавство, 2007. – №4. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>
9. **Кононенко Т.** Диспозиція начал українознавчого дослідження // Українознавство, 2005. – №4. – <http://www.rius.kiev.ua/KononenkoT>
10. **Шевченко В.І.** Українознавство як методологія національного самопізнання // Збірник наукових праць НДІУ. – К., 2005. – Т. VI. – С. 27-38.
11. **Горенко-Баранівська Л.** Українознавча методологія та проблеми дослідження етнокультурознавства // Українознавство, 2007. – №4. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>
12. **Борисенко В.** Проблеми і перспективи розвитку національної культури в системі освіти // Українознавство. – 2006. – №3. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>

УДК. 37.00

Титечко О.М. – студ. V курсу спец.
„Культурологія” РДГУ**Тенденції розвитку української культури
періодики)****(за матеріалами**

Періодична преса сьогодні є одним із найбільш дієвих інструментів впливу на людську спільноту, адже за її допомогою можна швидко охопити значні категорії населення і таким чином суттєво вплинути на їх свідомість, ціннісні орієнтації, установки тощо.

Ця проблема не втрачає своєї актуальності і в контексті розгляду культурних процесів сучасної України. У цьому зв'язку актуальність обраної теми не викликає заперечень. Адже саме у періодиці концентруються найбільш актуальні проблеми сьогодення та його історико-культурної ретроспективи. Періодика дає змогу активно реагувати на проблеми, що стримують рух суспільства у розв'язанні поставлених ним же завдань. Вона демонструє фаховий рівень та політичну культуру як самих авторів, так і споживачів цієї продукції. І врешті-решт, саме періодика дає змогу швидше інформувати населення, зокрема фахівців будь-якого напрямку наукового знання, про сучасні дослідження, подавати найновішу, найактуальнішу інформацію про будь-яку сферу людської діяльності.

Мета розвідки полягає у висвітленні особливостей розвитку національної культури на сторінках таких видань, як „Культура і життя”, „Українська культура”, „Народна творчість та етнографія” (2001-2006 рр.). Робота є складовою комплексного дослідження кафедри культурології „Українська культура: історичний контекст”.

Питання розвитку культури, як однієї з найважливіших сфер функціонування суспільства, в усі часи цікавило людство, залишаючись у центрі уваги науковців та громадськості. Проте в наш час неможливо заперечити першорядне значення фахової періодики для освіченості, оперативності і своєчасності знання.

У висвітленні проблем розвитку української культури ми звернулись до таких періодичних видань, як „Культура і життя”, „Українська культура”, „Народна творчість та етнографія”, що являють собою пресу одного інформаційного напрямку. Проте в цих часописах існують певні відмінності у подачі матеріалу, заглибленості у вивченні тематики тощо. Кожен розглядає значення і роль події, процесу чи явища під різним кутом узагальнення та критики.

Щотижнева газета „Культура і життя” (друкується з 7 жовтня 1923 року під різними назвами), заснована профільним міністерством, Центральним комітетом професійних спілок працівників культури України, завжди була в центрі культурного життя, критично оцінюючи усі процеси.

Здійснивши контент-аналіз часопису (від 2001 до останнього номера 2006 р.), а це 288 випусків, можна було б упорядкувати том захоплюючих матеріалів з історії української культури початку XXI століття.

Скільки важать ці десятки видань оцінити важко. Адже в них сконцентровані думки, інтелект, ідея, досвід, майстерність, праця талановитих людей-творців тижневика – авторів, редакторів, видавців, художників, кореспондентів – тих, хто робить зріз епохи в її соціокультурному і художньо-мистецькому баченні. Відкриває вікно у світ духовності і краси, дарує почуття причетності до мистецтва і глибин народних традицій, розповідає про талановитих людей – молодь, дітей, митців зі світовим ім'ям, які прославляють нашу державу, національне обличчя якої неможливе без культури.

Серед розмаїття тем, проблем, повідомлень, що висвітлює газета, питання аматорства і народного мистецтва завжди посідали чільне місце. На її шпальтах, як на величезному барвистому мозаїчному панно зі шматочків різнокольорової смальти, відбилися доля і стан цих важливих складових культури за 5 років. А це публікації про концерти і олімпіади художньої самодіяльності, огляди, фестивалі народної творчості, молодіжної, естрадної пісні, бального танцю, марш-паради, творчі звіти самодіяльних митців в обласних центрах і столиці, великомасштабні виставки декоративно-прикладного, образотворчого і фотомистецтва.

Варто зазначити, що активно подаючи панораму культурно-мистецького життя в країні, газета завжди мала свою позицію в оцінці всього, що відбувалося у сфері у різні роки, не обмежуючись звичайною констатацією фактів [2].

Філософські, ідейно наповнені рубрики „Таланти твої, Україно”, „Пам'ятні дати”, присвячені ювілеям видатних корифеїв української історії і культури [9-25; 1-6].

З розглянутих статей можна зробити висновок про те, що газета розглядає плеяду видатних діячів

України, характеризує не лише їх життя і творчість, а й вплив на культурний процес держави.

Питання мовної політики також знаходять своє висвітлення на сторінках періодики, адже питання мови в Україні завжди стояло гостро, залишаючись у центрі дискусій науковців і політиків. Проте й на даний час воно не знайшло логічного завершення, тому є важливим його розгляд на сторінках газети. Газета з чітко налаштованими намірами, що підтверджується назвами публікацій, виступає захисником рідної мови, аналізує недоліки у впровадженні мовної політики, подає зразки успішної роботи у цьому напрямі [29-32; 1-2].

Розглядають автори й проблеми, пов'язані із збереженням культурних пам'яток та визначних історичних місць: – „Корсунський палацово-парковий ансамбль”, „Чи є майбутнє у Хортиці?”, „Малі міста – велика сила. Батурин прокидається з летаргії”, „Подорож у два з половиною тисячоліття: Білородів-Тіра” [33-36; 1-5].

Як уже сформованого, так і пересічного читача зацікавить така „культурна” проблематика – „В культурі не може бути кризи, духовному середовищу – високі критерії”, „Культура і соборність України”, „Українська культура в світових та загальнонаціональних трансформаційних процесах”, „Українська культура в контексті світової”, „Україна має потужні культурні традиції, які необхідно зберегти і розвивати”, „Українська культура сьогодні: кроки до сходження” [37-42; 1-6].

Подорож у просторі і часі сторінками „Культура і життя” була б неповною, якби не звернути увагу на пропаганду кореспондентами народного мистецтва. Та це й не дивно, адже воно є виявом самобутності українців, етноорієнтиром естетичного ідеалу народу, одним із факторів національної культури [45; 1].

Щомісячний культурно-освітній та літературно-мистецький ілюстрований журнал „Українська культура” виходить з червня 1921 року і на даний час нараховує 971 випуск. Журнал, позбувшись своєї колишньої назви „Соціалістична культура”, вийшов на справжні обрії вітчизняної духовності, обіймаючи у своїх публікаціях часи від семи тисяч літ до проектів розбудови національної незалежності третього тисячоліття.

Публікації часопису мають чітку систему рубрик, переважна більшість яких повторюється з числа в число. Серед них: „Хроніка”, „Незабутні”, „Подія”, „Погляд”, „Театр”, „Музика”, „Антологія пам'яті”, „Актуальна тема”, „Спадщина”, „Цікаво знати”, „Книжкова полиця”, „Люди і роки”, журнал в журналі „Трипілля” – культурологічний вісник, „Культурологічні студії”, „Народознавство”, „З цілющої криниці”. Ті рубрики, які з'являються раптово і розвитку протягом року не мають, викликані необхідністю терміново відгукнутися на значну подію в культурному житті суспільства. Часопис працює, мов чуттєвий барометр, не пропускаючи, здається, тих явищ, які мусить знати національна громадськість.

Доцільно зробити вибірковий перелік цікавих тем рубрик часопису.

Рубрика „Актуальна тема” є спеціальною, якою часопис афішує своє культурно-освітнє призначення і виносить на публіку розгляд проблем, що існують у сфері культурного знання [46-49; 1,2,6].

Під рубрикою „Палітра”, „Постаті”, „Люди і роки”, „Незабутні” часопис відкриває читачеві талановитих митців від широковідомих, до щойно починаючих мистецьку лінію [50-55].

За останні роки „Українська культура” стала водночас змістовною, сучасною, актуальною і цікавою, що засвідчують нові рубрики, проте певна парадність у поданні матеріалу, на нашу думку, в часописі все ж залишається.

У „Культурологічних студіях” читач знаходить розвідки, які не лише збагачують його знаннями про мистецтво, але й змушують задуматись над його сутністю.

Джерелом накопичення історичного досвіду виступає культурологічний вісник „Трипілля”, що надає об'ємну інформацію у напрямі дослідження Трипільської культури.

Видання „Народна творчість та етнографія” засноване 1925 року Національною академією наук України, Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського, Міжнародною асоціацією українських етнологів.

Працює творчий колектив за такими рубриками: „Пам'ятні дні і дати”, „Дослідження з історії науки і культури”, „Розвідки і матеріали”, „Наука і сучасність”, „Сторінки молодого дослідника”, „Огляди, рецензії, анотації”.

Якщо „Українська культура” здійснює поверхневих аналіз і систематизацію культурного процесу, то „Народна творчість та етнографія” здійснює це докорінно, орієнтуючись на загальноєвропейські стандарти. Це – філософське бачення теми і проблеми, її побутування у всезагальному просторі мистецького життя.

Перша значна рубрика „З історії науки та культури” подає когорту видатних науковців, філософів етнографів, письменників і значення їх мистецької спадщини для України [59-62].

Отже, фахова періодика у сфері культури є важливим джерелом науково-практичної інформації та засобом комунікації між фахівцями. Саме з її допомогою відбувається оперативне поширення та зберігання необхідних галузі науково-теоретичних та практичних матеріалів, що, в свою чергу, забезпечує поступальний розвиток наукових досліджень, сприяє удосконаленню практичної діяльності в культурній сфері.

Фахова періодика початку ХХІ століття сприяє формуванню інформаційного поля культурологічної сфери, підвищенню професійної майстерності фахівців, вирішенню теоретичних, організаційних та методичних проблем галузі, збереженню документальної пам’яті України. Тож проведений нами аналіз поставлених завдань зумовлює наступні висновки:

– культурологічна проблематика сучасної преси досить різноманітна, що включає розгляд питань культурного розвитку, які сягають корінням у минуле і сучасне, прогнозують майбутнє народу. Це – публікації історичного, етнографічного, мистецького напрямів для формування всебічно розвиненої людини і обізнаного фахівця.

– фахова періодика („Культура і життя”, „Українська культура”, „Народна творчість і етнографія”) здійснюють докорінний зріз культурно-мистецького простору, кожен індивідуально, але принципово і з бажанням сприяти розбудові української державності, її культурного контексту. Багатоманітна і по-філософськи викладена тематика знаходить зацікавлення в українського читача.

Джерельні приписи

1. **Загаєцька О.** Одержима і неповторна Катерина Білокур // *Культура і життя*. – 2001. – №1. – С. 2.
2. **Моя газета: життя коротке – культура вічна** // *Культура і життя*. – 2002. – №28-29. – С. 2.
3. **Циганюк В.** Рік Лесі Українки // *Культура і життя*. – 2001. – №18. – С. 2.
4. **Попович М.** Микола Костомаров і національна ідея // *Культура і життя*. – 2002. – №16-17. – С. 2.
5. **Витвицький В.** Кирило Розумовський – музичний меценат // *Культура і життя*. – 2002. – №16-17. – С. 3.
6. **Скалій Р.** Лесь Курбас. Хресний шлях: Соловки, Сандармах // *Культура і життя*. – 2002. – №42. – С. 2.
7. **Ольховська Л.** Короленко і Україна. 150 років Володимирі Галактіоновичу // *Культура і життя*. – 2003. – №20-21. – С. 3.
8. **Терещенко А.** Сходження Л.Юрченко // *Культура і життя*. – 2004. – №5-6. – С. 3.
9. **Онищенко В.** Цвіт яблуні і схід сонця: Марія Приймаченко // *Культура і життя*. – 2004. – №5-6. – С. 5.
10. **Макогон В.** Батько українського театру М.Кропивницький // *Культура і життя*. – 2005. – №20-21. – С. 4.
11. **Рутковська О.** У пошуках омріяної України // *Культура і життя*. – 2005. – №21-23. – С. 5.
12. **Жукова А.** Світопис його душі – кінооператор Д.П. Делуцький // *Культура і життя*. – 2005. – №34-36. – С. 6.
13. **Загайкевич М.** Микола Лисенко: відомий і невідомий // *Культура і життя*. – 2005. – №36-37. – С. 3.
14. **Змієвський С.** Така загадкова перша українська кінозірка – Віра Холодна // *Культура і життя*. – 2005. – №38-39. – С. 6.
15. **Пилипчук Р.** Іван Тобілевич // *Культура і життя*. – 2005. – №42-43. – С. 5.
16. **Горак Р.** Вони були його ширими друзями... (до 150-річчя І.Франка) // *Культура і життя*. – 2005. – №45-46. – С. 6.
17. **Берегова О.** Заповіти Г. Верьовки // *Культура і життя*. – 2005. – №52. – С. 2.
18. **Луценко Л.** Пам’яті Раїси Кириченко. Душа української пісні // *Культура і життя*. – 2005. – №52. – С. 4.
19. **Терещенко М.** Святині повертаються // *Культура і життя*. – 2001. – №5. – С. 1.
20. **Матеріали Міністерства культури і мистецтв України** // *Культура і життя*. – 2002. – №31. – С. 3.
21. **Субота В.** Повернення культурної спадщини. Пограбоване і конфісковане, але – наше // *Культура і життя*. – 2002. – №40. – С. 2.
22. **Терновий Т.** Чому в Росії немає жодної української газети, або хіба це назавжди? // *Культура і життя*.

- 2001. – №9. – С. 2.
23. **Мірошник Г.** День української писемності // *Культура і життя*. – 2001. – №30. – С. 1.
24. **Омельчук Ю.** Мовна політика: слово і діло. Чи стануть реальністю добрі наміри? // *Культура і життя*. – 2004. – №1. – С. 2.
25. **Дзюба І.** Українська мова може повноцінно розвиватися лише в Україні // *Культура і життя*. – 2003. – №12. – С. 1.
26. **Степанькіна К.** Корсунський палацово-парковий ансамбль // *Культура і життя*. – 2002. – №32. – С. 3.
27. **Шевченко В.** Чи є майбутнє в Хортиці // *Культура і життя*. – 2004. – №18. – С. 1.
28. **Туркєня А.** Малі міста – велика сила. Батурин прокидається з літургії // *Культура і життя*. – 2005. – №1-2. – С. 3.
29. **Змієвський С.** Подорож у два з половиною тисячоліття // *Культура і життя*. – 2005. – №9-10. – С. 5.
30. **Міністерство культури і мистецтв України.** В культурі не може бути кризи, духовному середовищу – високі критерії // *Культура і життя*. – 2001. – №7. – С. 3.
31. **Петрів В.** Культура і соборність України // *Культура і життя*. – 2001. – №33. – С. 1.
32. **Богуцький Ю.** Українська культура в світових та загальнонаціональних трансформаціях // *Культура і життя*, 2003. – №5. – С. 1-2.
33. **Кандинська В.** Україна має потужні культурні традиції, які необхідно зберегти й розвивати // *Культура і життя*. – 2005. – №26-27. – С. 1.
34. **Ліховий І.** Українська культура сьогодні: кроки до сходження // *Культура і життя*. – 2006. – №7-8. – С. 1.
35. **Паламар А.** Чи культура наша культурна? // *Культура і життя*. – 2006. – №17-18. – С. 6.
36. **Засць В.** Екологія душі: зроби себе самого // *Культура і життя*. – №24. – 2001. – С. 4.
37. **Гусак О.** Новітня глобалізація: інформаційний та культурологічний аспекти // *Культура і життя*. – 2002. – №28-29. – С. 3.
38. **Рутковська О.** Моя газета: життя коротке, культура вічна // *Культура і життя*. – 2002. – №28-29. – С. 1.
39. **Третьак Н.** Європа: побачення з Україною // *Українська культура*. – 2005. – №5-6. – С. 1.
40. **Білоцерківець Н.** Про людину і культуру // *Українська культура*. – 2006. – №1 – С. 4.
41. **Єфремова В.** Скіфські кургани – під загрозою // *Українська культура*. – 2006. – №1-2. – С. 2.
42. **Слабенко М.** Клубні заклади сьогодні і завтра // *Українська культура*. – 2006. – №7. – С. 6.
43. **Мартиненко В.** Жив тим, що творив Михайло Романишин // *Українська культура*. – 2003. – №8. – С. 20.
44. **Білоцерківець Н.** Фрески від С. Плачинди // *Українська культура*. – 2003. – №6. – С. 10.
45. **Дзюба Б.** Співучий колір О. Брескіна: художник і поет // *Українська культура*. – 2006. – №7. – С. 20.
46. **Майданська С.** Пам'яті М. Колесси // *Українська культура*. – 2006. – №7. – С. 38.
47. **Миронець Н.** Нова сторінка біографії Олени Теліги // *Українська культура*. – 2006. – №8. – С. 3.
48. **Золотницька Р.** Забутий українець – О. Щербина // *Українська культура*. – 2006. – №5-6. – С. 14.
49. **Макух А.** Українські канадці в переписі 2001 року // *Українська культура*. – 2003. – №6. – С. 16.
50. **Григоровський В.** Маловідома сторінка з біографії О.П. Довженка // *Українська культура*. – 2006. – №9. – С. 16.
51. **Каганець П.** Розгадка імені Україна // *Українська культура*. – 2006. – №12. – С. 42.
52. **Пархоменко Л.** Микола Лисенко і його роль у розвитку української національної культури // *Українська культура*. – 2002. – №3. – С. 3.
53. **Медведик Ю.** М.Возняк – дослідник давньоукраїнських псалмів і кантів // *Народна творчість і етнографія*. – 2003. – №1-2. – С. 10.
54. **Козар Л.** Марія Грінченко в історії української фольклористики // *Народна творчість і етнографія*. – 2005. – №6. – С. 36.
55. **Іваницький А.** 125-річчя Климента Квітки // *Народна творчість і етнографія*. – 2005. – №6. – С. 4.
56. **Барка В.** Проблема синтезу традиції і новаторства у розвитку культури і мистецтв України // *Народна творчість і етнографія*. – 2003. – №4. – С. 52.
57. **Давидюк В.** Етнокультурна своєрідність Волині // *Народна творчість і етнографія*. – 2005. – №3. – С. 66.
58. **Сидоренко Н.** Дослідницькі нариси про діячів на ниві народного // *Народна творчість і етнографія*.

– 2003. – №3. – С. 144.

59. *Литвинова О.* Книжка про кіномистецтво України // Народна творчість і етнографія. – 2002. – №5-6. – С. 109.

УДК 658.5

*Забута Т.В. – доцент кафедри
культурології РДГУ*

Знаково-символічна система у контексті організаційної культури

Організаційна культура – це поліаспектне явище, яке зберігає головні ознаки родового поняття „культура”. Сутність і зміст організаційної культури є проблемою досі дебатованою. Достатньо лише зазначити, що організаційну культуру одні дослідники відносять до економічних категорій [1], інші – до категорій соціологічних або психолого-управлінських [2; 3]. Проблема формування і якісного розвитку організаційної культури розглядалась вже у працях основоположників теорії управління М.П. Фоллетт, Ф.У. Тейлора, Г.Форда [4; 5; 6]. Питання сутності, змісту, складових елементів організаційної культури і структури організаційних цінностей знайшла своє відображення у працях видатних теоретиків і практиків управління М.Вудкока і Д.Френсіса, Д.Ру та Д.Сулє, І.Ансоффа, Г.Кунца і С.О’Доннела [7; 8; 9; 10]. Велику увагу проблемам формування організаційної культури в умовах трансформаційної економіки приділяє польська школа наукового управління, зокрема Л.Корженьовські, М.Бельські, К.Доктор [31; 32; 33].

Організаційну культуру як складову філософії управління розкриває І.А. Богачек [11]; у контексті економічної соціології визначають роль організаційної культури А.В. Дорін та Г.М. Соколова [12; 13]. Вплив організаційної культури на психологічний клімат колективу та динаміку економічних показників розкривають російські дослідники А.І. Кітов і В.Д. Попов [14; 15; 16]. Сутність організаційної культури як складової культури економічної обґрунтовують А.Ю. Морозов і Л.Н. Пономарьов, В.Д. Попов, В.П. Чічканов [17; 18]. Роль корпоративних цінностей в системі організаційної культури глибоко розкрита у праці Дж. Харрінгтона [19]. Традиції організації, загальноприйняті морально-етичні норми професійної діяльності як засадничі принципи організаційної культури розкриваються В.І. Новосьоловим [20]. Якість і культура праці як організаційні цінності розглядають Н.Кормін, С.Кормін, Є.Турлак та І.Т. Корогодін [21; 22]. Функціонування мотиваційного механізму діяльності як елементу організаційної культури, здатного позитивно впливати на економічний розвиток корпорації розкривається у праці Т.Бойделла [23].

Проблеми сутності, змісту, процесу формування організаційної культури, динаміки розвитку її складових у вітчизняній науковій думці ще недостатньо розроблені. Трудова поведінка як фактор формування організаційної культури аналізується А.С. Афоніним [24]. Ціннісні установки й орієнтації в системі організаційної культури узагальнені у праці Л.А. Ази [25]. Роль і місце освіти та професійної компетентності в системі цінностей організаційної культури визначають у своїх наукових доробках О.Грішнова, Г.Смоловик та І.Каленюк [26; 27]. Етичні аспекти організаційної культури розкриває Л.Ляшенко [28]. Як фундаментальний принцип розвитку госпрозрахункового підприємства обґрунтовує організаційну культуру М.В. Василькова [29].

Роль і значення організаційної культури як потужного інструменту управління було відкрите у 80-х роках минулого століття. Зародившись у Японії, ця ідея довела свою високу життєздатність не тільки на японських підприємствах, але й широко розповсюдилась у США та країнах Західної Європи. Культура в цілому і, зокрема, управлінська, за силою впливу на людей дорівнює організації і використовується, як ефективний управлінський інструмент. Головний потенціал прогресивних змін закладений у самій людині, її свідомості та культурі. Було доведено, що культурні стереотипи поведінки людини в організації здійснюють прямий вплив на кінцеві результати виробничої діяльності [31; 200].

Управлінська думка наприкінці ХХ ст. розвивалась у трьох напрямках. Перший пов’язаний із підвищенням рівня матеріально-технічної бази виробництва та надання послуг. У всьому світі посилювався вплив науково-технічного прогресу на досягнення цілей організації для підвищення конкурентоспроможності продукції. Управлінська думка концентрує свої зусилля на управлінні операціями і підвищенні рівня продуктивності шляхом синтезу діяльності людей з використанням технологічних факторів виробництва. В цілому таку тенденцію можна охарактеризувати як посилення технократизму на новій, більш високій технологічній базі.

Другою особливістю еволюції управлінської думки минулого століття є посилення міжнародного характеру управління – формується управління транснаціональними корпораціями, міжнародний менеджмент. У цей період більшість розвинутих країн перейшла до відкритої економіки, що різко

підвищило рівень міжнародної конкуренції.

Третій напрямок характеризується посиленням уваги до організаційної культури та різних форм демократизації управління, участі у прибутках організації рядових працівників, здійснення ними управлінських функцій, участі у власності.

Організаційна культура розглядається як система уявлень, символів, цінностей і моделей поведінки, яка приймається і поділяється всіма учасниками трудових процесів організації. Основна функція організаційної культури полягає у створенні відчуття ціннісно-професійної ідентичності, образу колективного „ми”. Змістом організаційної культури виступають організаційні цінності - предмети, явища та процеси, спрямовані на задоволення потреб членів організації і визнані як ціннісні більшістю працюючих. До загальних організаційних цінностей відносять мету та цілі діяльності, максимальну економічну ефективність, якісний рівень і кількісні показники соціальної політики організації. До продуктивних внутрішньоорганізаційних цінностей можна віднести риси трудової поведінки – дисциплінованість, відповідальність, професійна компетенція, ініціативність, творчий підхід до розв’язання проблем. Непродуктивні внутрішньоорганізаційні цінності культивуються в тих організаціях, де посадові особи, які мають статус керівників, віддають перевагу таким якостям підлеглих, як особиста відданість, конформізм, безініціативність, беззастережний послух. Здатність організації створити ключові цінності, які об’єднують зусилля всіх структур і спрямують їх на досягнення визначеної мети діяльності є одним із глибинних джерел успішної діяльності організації.

Український вчений Ф.І. Хміль обґрунтував трирівневу модель організаційної культури. Перший рівень – поверхнева культура, яка характеризується правилами поведінки, розміром організації, станом технології, рівнем продуктивності, фірмовими знаками. Другий рівень - система цінностей працівників, до якої віднесені їх потреби, інтереси, психологічні установки, еталонні цінності, освіта, етичні норми. Третій рівень – іміджевий, або рівень світосприйнятних цінностей [30; 97-99].

Значний внесок у теорію організаційної культури здійснив російський вчений А.А. Радугін, який систематизував підходи до визначення типологій організаційної культури. Спираючись на дослідження Г.Хофштеде, він підтвердив, що індивід отримує зі своєї національної культури у формі фундаментальних цінностей серію установок. Дія цих установок розповсюджується на всі сфери життєдіяльності індивіда, у тому числі і на сферу професійну. Визнання провідної ролі впливу національно-державного та етнічного факторів на культуру організацій призвело до того, що в сучасній управлінсько-соціологічній думці отримали широке розповсюдження типології організаційних культур за національно-державною ознакою. В основу цих типологій покладено найважливіші ціннісні орієнтації та вірування, характерні для тих чи інших національно-державних утворень та етнічних спільнот. Такі ціннісні орієнтації та вірування прямо пов’язані з домінуванням у певному суспільстві певної релігії. Тому культуру організацій у США найчастіше пов’язують із протестантською етикою, культуру організацій Японії значною мірою обумовила буддистська етика, культура організацій у східнослов’янських державах пов’язана із православною етикою [2; 346-347]. На жаль, фундаментальне дослідження Г.Хофштеде не перекладене українською мовою, російський переклад практично недоступний. Тому українські дослідники користуються польським виданням [34].

В основу типології організаційної культури С.Юшимурі покладено особливості японського менталітету, а саме інтуїтивне світосприйняття, монізм, організаційно-родинна самоідентифікація, стійкість, фаталізм, прагнення до соціально-гармонічних стосунків, відданість вищим ієрархіям. Засадничі принципи організаційної культури С.Юшимурі виявляються в системі організаційного патерналізму, пожиттєвого найму, визнанні групових цінностей найважливішими [19; 140].

Наближені до С.Юшимурі методологічні позиції відомого теоретика У.Ноймана, який намагається визначити американський тип організаційної культури на основі переконань та ціннісних орієнтацій. Всі основні переконання та ціннісні орієнтації були віднесені ним до великих груп, які відрізняються одна від одної за їх специфічними ролями в орієнтації особистості. Перша група об’єднує віру в самодетермінацію, моральні зобов’язання за взяті на себе обов’язки, використання реального та реалістичного аналізу цілей діяльності, ставлення до часу як до вирішального фактору, повагу свого часу та часу інших людей.

Другу групу дослідник виокремив на основі базової тези про те, що американське управління базується на правилі: будь-яка дія, яка стосується групи індивідів, обов’язково здійснюється через вплив тієї чи іншої організації. Іншими словами, організація виступає ефективним інструментом для реалізації цілей і задач індивідів. З цим пов’язані наступні характеристики американської організаційної культури: ефективність організації в якості особливої самостійної інституції; відповідальність працівників перед організацією; двостороннє право розірвання трудових стосунків; повага до цілісної системи управління;

ухилення від конфліктів інтересів.

В американських організаціях рішення приймаються раціональним способом. Тому в якості третьої групи характеристик організаційної культури У.Нойман розглядав спосіб відбору персоналу на вакантні посади на основі особистих заслуг. Цей принцип реалізується за такими параметрами: відбір кращого претендента на посаду; звільнення працівника за низьку ефективність його діяльності; численні можливості для вертикального просування; свобода горизонтального переміщення. Четверта група характеристик американської організаційної культури пов'язана з вірою у прийняття рішень на основі об'єктивного аналізу, який впливає на способи дослідження, синтезу і поширення внутрішньоорганізаційних даних. Ця група містить наступні фактори: допомога в прийнятті раціонального та фактологічного рішення; наявність об'єктивного запасу і профілю даних; свобода виразу думки. П'ята група характеристик об'єднана принципом розподілу відповідальності за прийняття рішень, вона заснована на впевненості у здібностях співробітників, які знаходяться на різних щаблях службової ієрархії. Вимоги цієї групи установок реалізуються через такі фактори: впевненість і віра в потужний потенціал співробітників; бажаність соціального прогресу; позитивна установка на працю. Шоста група характеристик пов'язана з переконаннями, які підтверджують необхідність і можливість постійного пошуку шляхів прогресу. Ці переконання розкриваються через установки на нормативність будь-яких змін; встановлення статус-кво; значущість результату, конструктивність оцінки [8; 10; 23; 33].

Національно-державний фактор, культура суспільства, в якому живе і працює персонал організації, відіграють важливу роль у формуванні організаційної культури. Однак і сама організація виконує культуротворчу функцію, створює цінності, символи, значення, які надихають та об'єднують персонал. В тісній взаємодії з ціннісним аспектом культури знаходиться її знаково-символічна складова, яка в розвинених культурах організацій набуває характеру цілісної системи. Знаково-символічна система є тією формою, за допомогою якої здійснюється творення і відтворення культури організації, її постійне функціонування. Іншими словами, культура організації розвивається і функціонує на основі різних форм знаково-символічної системи.

Функціонування знаково-символічної системи здійснюється у взаємодії двох її складових, міфології та обрядів. Розвинені корпоративні культури швидко виробляють доволі різноманітну міфологію, яка в управлінській теорії розглядається як система словесних символів, а обряд – як система символів в дії. Основу міфології складає лінгвістична складова – мова, яка є найбільш інтегрованою частиною культури. Мова зберігає понятійний апарат і категоріальні схеми мислення, за допомогою мови здійснюється класифікація і управління даними почуттєвого досвіду, моделювання дій суб'єкта. Мова завжди значима і містить у собі оціночне навантаження, а спосіб формулювання думки набуває великого значення. Мовні характеристики звернення керівника до підлеглих, співробітників один до одного значною мірою виражають відтінки різного ставлення до них, певною мірою визначають їх статус в організації. Не менш значуща і емоційна складова мови – тон, яким вимовляється звернення чи розпорядження, дається оцінка тощо. Ці фактори свідчать про ступінь поваги до своїх співробітників, рівень співробітництва між різними ієрархічними щаблями, характер делегування повноважень.

Змістова частина міфології організації існує у вигляді метафоричних історій, анекдотів, які постійно циркулюють серед персоналу. Зазвичай вони пов'язані із засновниками організації, важливими етапами її розвитку і покликані у живій, наочній, образній формі донести до співробітників цінності організації, її кредо. Міфологія організації пояснює всі важливі проблеми її діяльності, систему відзнак і винагород, контроль, диференціацію статусів. Значне місце в міфології організації відводиться так званим „героям”. П.Пітерс і Р.Уотермен розрізняють два типи „героїв” – „вроджені герої” і „герої ситуації” [33; 86]. Перші здійснюють вплив на діяльність організації протягом тривалого часу або всієї її історії. Це засновники організації, а також працівники, які своїми професійними досягненнями принесли їй найбільший успіх. „Герої ситуації” – це співробітники, які досягли найбільших успіхів на тому чи іншому часовому відрізку (раніше їх відзначали в нашій країні, як переможців соціалістичного змагання). В якості таких героїв найчастіше виступають співробітники, дії та функції яких пов'язані зі стрижневими цінностями організації. Вони дають можливі зразки поведінки, визначають для інших тип, норму досягнення. Крім зазначених типів героїв, в міфології організації циркулюють інші типи „героїв”, легенди про яких наділяють їх різними достоїнствами. Завдяки цьому такі люди виступають взірцем для наслідування – „герой-експериментатор”, „герой-новатор”, „герой-турбота про всіх” тощо.

Рухливе функціонування організаційної міфології, її відтворення, перетворення у факт соціального спілкування здійснюється за допомогою обрядів та ритуалів. Обряди та ритуали спрямовані перш за все на те, щоб надати особливої ваги подіям, які пов'язані з визначальними цінностями організації,

епохальними і знаковими етапами її діяльності. Це можуть бути урочисті збори, пов'язані з ювілейними датами діяльності організації; обряди посвяти для новачків, під час яких їх ознайомлюють з основними оргцінностями, формують почуття причетності до колективу, чим додатково мобілізують внутрішні ресурси нових співробітників. Великої ваги у вихованні відданості організації набувають церемонії проведень на заслужений відпочинок ветеранів, які завжди супроводжуються урочистими промовами і подарунками. Під час такого обряду всіляко підкреслюється, що вірність організації, добросовісна праця на її благо не залишаються непоміченими і отримують високу оцінку. Останнім часом все більш популярними стають обряди переходів на іншу посаду, якими відзначаються зміни статусної позиції працівників. На відміну від вищезазначених двох, обряд переходу є швидкою і скромною церемонією, тим не менше, він має великий позитивний ефект. Набувають розповсюдження щорічні прийоми, в яких бере участь вище керівництво, основні акціонери, директора, окремі співробітники – „герої ситуацій”, головні клієнти. Популярними стають спільні обіди, різноманітні виїзні екскурсії, які мають на меті символізувати єдність всіх ланок ієрархії організації, представити її як певну цілісну структуру.

До знаково-символічної системи культури організації відносяться також стиль одягу, відзнаки, статус, нагороди – всі вони покликані символізувати цінності організації. Знаки відмінності статусу інформують про престиж, на який заслуговує особистість. Це може бути пов'язане з розміром, розміщенням та опорядженням приміщення, відповідними табличками, службовим транспортом і т.ін. Вся ця сукупність засобів ідеологічного і морального впливу створює вагомі позаекономічні передумови ефективної діяльності організації та реалізації її співробітниками своїх сил, здібностей і професійного потенціалу.

Знаково-символічна система є складним явищем, сутність її пов'язана з організаційною культурою. У контексті останньої знаково-символічна система характеризує та обумовлює взаємовідносини в організації, спосіб, форми і результат співдіяльності людей у процесі виробництва. Знаково-символічна система виступає, таким чином, регулятором організаційної поведінки. У такій якості вона виконує, на наш погляд, чотири основні функції: стимулюючу, інтеграційну, інноваційну та світоглядну. Стимулююча функція знаково-символічної системи проявляється у стимулюванні ефективної професійної поведінки особистості, оновленні мотивів до праці, прагненні досягти значних результатів і, відповідно, винагород. Інтеграційна функція знаково-символічної системи забезпечує єдність інтересів, норм, ціннісних установок співробітників організації, формує почуття взаємозв'язку організації з іншими соціальними інститутами суспільства. Інноваційна функція знаково-символічної системи забезпечується внутрішньою структурою організаційної культури, яка динамічно змінюється під впливом соціальних, економічних, моральних факторів розвитку. Світоглядна функція знаково-символічної системи проявляється у новому баченні особистістю соціально-економічних реалій, свого місця в соціумі, знаходженні нових можливостей для самореалізації.

Джерельні приписи

1. *Сур'як А.В.* Основи економічної культури. – К.: Кондор, 2004. – 256 с.
2. *Радугин А.А.* Основи менеджмента. – М.: Центр, 1997. – 432 с.
3. *Кравченко А.И.* Прикладная социология и менеджмент. – М.: МГУ, 1995. – 342 с.
4. *Фолетт М.П.* Динамичное управление. – М.: ЦУЛ, 2004. – 165 с.
5. *Тейлор Ф.У.* Менеджмент / Пер. с англ. – М.: Контроллинг, 1992. – 137 с.
6. *Форд Г.* Моя жизнь, мои достижения / Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 206 с.
7. *Вудкок К., Фрэнсис Д.* Раскрепощенный менеджер. Для руководителя – практика / Пер. с англ. – М.: Дело, 1991. – 320 с.
8. *Ру Домінік, Сульє Даніель.* Управління / Пер. з фр. – К.: Основи, 1995. – 442 с.
9. *Ансофф И.* Стратегическое управление / Пер. с англ. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
10. *Куңц Г., О'Доннелл С.* Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1981. В 2-х т.; – 494-511 с.
11. *Богачек И.А.* Философия управления: Очерки профессионального управленца. – СПб.: Наука, 1999. – 232 с.
12. *Дорин А.В.* Экономическая социология. – Минск.: ИП „Экоперспектива”, 1997. – 254 с.
13. *Соколова Г.Н.* Экономическая социология. – Минск.: Высш. школа, 1998. – 368 с.
14. *Китов А.И.* Экономическая психология. – М.: Экономика, 2002. – 303 с.
15. *Попов В.Д.* Психология и экономика: социально-психологические очерки. – М.: Сов. Россия, 1999. – 304 с.

16. **Попов В.Д.** Экономика плюс педагогика. – М.: Молодая гвардия, 1986. – 288 с.
17. **Морозов А.Ю.** Экономическая культура. – СПб., 1997. – 116 с.
18. **Пономарев Л.Н., Попов В.Д., Чичканов В.П.** Экономическая культура (сущность, направление развития). – М.: Мысль, 1992. – 268 с.
19. **Харрингтон Дж.** Управление в американских корпорациях. – М.: Экономика, 1990. – 272 с.
20. **Новоселов В.И.** Элементы культуры управления. – М.: Экономика, 1971. – 104 с.
21. **Кормин Н., Кормин С., Турлак Е.** Культурный контекст предпринимательства // Вопросы экономики. – 1995. – №7. – С. 54-60.
22. **Корогодин И.Т.** Качество труда: содержание проблемы роста. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 224 с.
23. **Бойделл Т.** Как улучшить управление организацией: Пособие для руководителя / Пер. с англ. – М.: Инфра-М-Премьер, 2005. – 204 с.
24. **Афонин А.С.** Трудовое поведение: социально-экономический анализ. – К.: Украина, 1998. – 184 с.
25. **Аза Л.А.** Ценностные ориентации рабочей молодежи. – К.: Наук. думка, 1988. – 203 с.
26. **Гришнова О., Смоловик Г.** Освіта і професійна мобільність як чинники конкурентоздатності робочої сили // Україна: аспекти праці. – 1999. – №1. – С. 3-8.
27. **Каленюк І.** Цінність освіти як предмет економічного аналізу // Україна: аспекти праці. – 2000. – №3. – С. 31-34.
28. **Ляшенко Л.** Хозяйственная этика – фактор динамичности экономических процессов // Бизнес-информ. – 1998. – №20. – С. 8-10.
29. **Василькова М.В.** Организационная культура в системе хозрасчетного предприятия. – Донецк: ДГУ, 1997. – 135 с.
30. **Хмель Ф.І.** Основи теорії менеджменту. – К.: ІСДО, 1995. – 147 с.
31. **Korzeniowski Leszek.** Menedżment. Podstawy zarządzania. – Kraków: EAS, 2005. – 425 s.
32. **Bielski M.** Organizacje: istota, struktury, procesy. – Łódź: Wyd. Uniwersytetu Jódzkiego, 1992. – 380 s.
33. **Doktor K.** Sociologia organizacji: szkoiy i kierunki badawcze /w:/ Organizacja. Sociologia struktur, procesów, ról. W. Morawski (red.). – Warszawa: PWN, 2002. – 420 s.
34. **G. Hofstede.** Kultury i organizacje. – Warszawa: Poltext, 2000. – 460 s.

УДК 316.64.000.32

Штука І.А. – аспірантка кафедри
„Міжнародної інформації” РІС КСУ

Трансформація політичної свідомості в добу глобалізації

Становлення демократичного політичного устрою у державах сучасного світу відбувається під могутнім впливом складних і суперечливих процесів глобалізації. Після розпаду Радянського Союзу країни, що входили до його складу, розпочали нелегкий шлях демократичних перетворення. Всі зміни, що відбуваються у світі, більшою чи меншою мірою впливають на дані перетворення. Після падіння „залізної завіси” між західними і посткомуністичними країнами зростають економічні, політичні та культурні зв’язки. Населення держав світу прагне інтегруватися. Глобалізація стала ключовим явищем.

На думку російського вченого М.Чешкова, глобалізація – „процес поєднання різноманітних компонентів людства у процесі його еволюції на противагу процесові деференціації”. В результаті цього процесу має утворитися „глобальна спільнота людства” [5; 178].

На початку 90-х років ХХ століття змінюється й політична культура та свідомість українського народу. Перш за все це пов’язано з тим, що Україна отримала статус незалежної держави. Можливо через величезний вплив масової культури на соціально-політичний розвиток українського суспільства був обраний напрям інтеграції у європейський соціально-економічний простір. Практично в усіх засобах масової інформації пропагувалися переваги європейського стилю життя, тобто демократичних держав. Ситуація, що склалася на початку 90-х років, дала можливість Заходу визначати шляхи розвитку світу і тим самим впливати на пострадянський простір.

Мета розвідки полягає у висвітленні змін, що відбулися у політичній свідомості українців доби глобалізації.

Виходячи із зазначеної мети, автор поставила завдання розкрити сутність політичної свідомості,

визначити трансформаційні зміни, що відбулися у політичній свідомості українського народу під впливом глобалізаційних процесів.

Вивченням проблем становлення політичної свідомості в Україні після розпаду СРСР займалися Ю.Руденко, В.Ковалевський та ін.

Проблеми співвідношення процесів глобалізації та демократизації у своїх доробках висвітлювали Л.Угрин та Х.Поліщук, адже важким завданням виявилось зберегти національну ідентичність політичної свідомості в умовах глобалізації, на що звертає увагу І.Макух-Федоркова.

Українська держава стоїть перед фактом відкритості світові і глобального характеру політичних, культурних, економічних, технічних, духовних і навіть мовних процесів та взаємовпливів [2; 91].

Народ, який століттями прагнув утворити свою власну державу, отримав довгоочікувану незалежність. Змінивши політичну систему, прийшов час змінювати свідомість, піднімати культуру. У нашому випадку – політичну. Адже комуністична ідеологія, що панувала в Радянському Союзі, мала трагічні наслідки для масової суспільної свідомості взагалі і для особистої свідомості громадян зокрема. Люди жили в закритому суспільстві, радянські цінності та ідеали не піддавалися критиці. Альтернативи не існувало.

Політична свідомість – важливий елемент відображення суспільної дійсності – водночас є досить складним поняттям. Спеціалісти політичної науки розглядають її неоднозначно. Одні – як феномен, що відображає сукупність політичних відносин, інші – крізь призму політичної влади. Група авторів зосереджує свою увагу на зв'язку політичної свідомості з економічними та соціальними відносинами [3]. Але, яке б трактування даному поняттю не давали, всі погоджуються, що без політичної свідомості неможливе становлення демократії.

У деяких випадках поняття „політична культура” та „політична свідомість” вживають як синоніми, хоча кожен із них має свої специфічні особливості. Політична культура „присутня в політичній свідомості”, так би мовити, незримо, у вигляді фактора, який істотно впливає на політичну систему, формування соціально-політичних цінностей, що лежать в основі ідеологічного вибору, а також конкретних політичних думок [3].

На думку автора, Україна вступила в добу глобалізації з моменту незалежності. Найскладнішим у процесі відходу від тоталітарно-комуністичної системи мислення виявилось змінити свідомість людини. Свідомість – це ті уявлення людини про різні сторони суспільного життя, якими вона керується у сфері політичної діяльності. Людина починає ототожнювати себе з певною соціальною групою, сприймати її інтереси, намагатися реалізувати їх у своїй політичній діяльності. Населення отримало можливість доступу до широкого масиву інформації та й переважна кількість людей продемонстрували свою відкритість для контактів із зовнішнім світом. Виникають нові типи комунікацій, налагоджуються зв'язки між населення країн світу, створюються нові форми взаємодії культурних традицій. Однак відразу змінити бачення людей, їхні переконання досить важко. Особливо, коли паралельно йде процес пошуку певної моделі суспільно-політичного та економічного розвитку, яка найкраще підходила б для держави.

Перебуваючи тривалий час під тотальним контролем частини населення виявилось важко сприймати ідеї ліберальної демократії, засновані на неприродних для них цінностях (поняття ринку, політичної і економічної свободи, моральної автономії, гласності), тих цінностей, що поширюються в Україні доби відкритого суспільства. Однак саме вони можуть призвести до кардинального переосмислення людиною її місця у світі, сформувати персоналістське світобачення та світосприйняття. Можна припустити, що українське населення пережило „культурний шок у політичних поглядах”. Під терміном „культурний шок” розуміють конфлікт старих і нових культурних норм і орієнтацій: старих, що притаманні індивіду, як представникові суспільства, де він існував, та нових, які характеризують суспільство, в яке він потрапив. Це – конфлікт двох культур на рівні індивідуальної свідомості [2; 90]. Він виникає у випадках, коли знайомі психологічні фактори, що допомагали людині функціонувати у суспільстві, зникають, а на їх тлі з'являються нові та невідомі. Таку ситуацію можна було спостерігати після розпаду Союзу, коли комуністичні цінності вже не підходили, не відповідали реаліям часу.

Значної зміни зазнала не лише політична свідомість індивіда, а й політична свідомість на масовому рівні. У складний час переходу від тоталітаризму до демократії посилюється плюралізм політичних позицій різних верств населення. Це пов'язано із доступом до інформації та нових знань. У масовій свідомості виділяють такі види плюралізму: консервативний, соціал-демократичний,

ліворадикальний і конформістський. У свою чергу, виокремлюються основні типи політичної свідомості, як антикомуністична, антисоціалістична, націоналістична, реформістська. В Україні не існує цілісної масової політичної свідомості. Все більше голосів звучить на підтримку націоналізму; частка залишається за соціалізмом, на плаву – соціал-демократизм і зростає кількість прихильників лібералізму.

Мас-медіа виступають важливим джерелом розповсюдження інформації демократичного спрямування. За метафоричним визначенням Дж.Розенау, саме високі технології „спустили з повідка” процеси глобалізації у другій половині ХХ ст. [4; 133]. Комунікаційні технології здешевили та скоротили час на контакти між людьми, передання інформації. В Україні транслюється низка іноземних телеканалів, що пропагують свій стиль життя та культуру, своє бачення сучасних політичних змін у світі. Звичайно, це є позитивним моментом для інтеграції. Проте для формування політичної культури українського суспільства важливо переймати не лише західні ідеали та принципи, а пам’ятати про власну ментальність та самобутність.

Із зміною політичного режиму змінюється політична ідеологія, як сфера політичної свідомості. Ідеологія, як відомо, – послідовно нав’язана система політичних ідей та цінностей. У даному випадку, комуністичну ідеологію було повністю відкинута, а нової ще не створено. Кожний громадянин отримав право сповідувати ту систему цінностей, яка відповідала його переконанням. Така ситуація не сприяє консолідації нації. Тому в державі повинна існувати ідеологічна доктрина, незважаючи на всі об’єктивні вади ідеології, на які вказують науковці, заперечуючи потребу в існуванні будь-якої ідеології в суспільстві. Ідеологія, як сукупність поглядів на світ, буде існувати доти, доки буде існувати „людина соціальна” [3]. Тому українському урядові пильну увагу треба зосередити на вирішенні проблем ідеології заради формування адекватної та раціональної політичної свідомості, бо вже стало зрозумілим, що без будь-якої ідеологічної концепції свідомість стає надто рухомою та нестабільною, а це може привести до дестабілізації суспільства та анархії думок [1]. Процес формування української політичної культури має супроводжуватися оновленням політичної ідеології, звільненням її від догматизму та утопічних ідей комунізму, утвердженням у суспільній свідомості концепції правової держави. Свідомість – стрижень політичної ідеології.

Отже, демократична трансформація, розпочалася на уламках підрадянської України, і швидкого утворення громадянського суспільства європейського зразка годі було чекати. Оскільки радянська влада деформувала політичну свідомість, що впливає на творення принципово нового її типу, адже свідомість є таким необхідним елементом для розвитку майбутньої України, то потрібно брати приклад з європейських країн, з їхніх уроків історії черпати позитивне. Завдяки процесам глобалізації це не є проблематичним.

Якими б досконалыми не були б закони буття людини, якими демократичними не були б політичні інститути, без відповідного рівня політичної свідомості рух до демократії неможливий. Політична свідомість здатна виступити засобом прискорення трансформації держави. І наша політична еліта повинна усвідомити, що це дійсно необхідно для розбудови стабільної незалежної держави.

Для усунення з політичної свідомості застарілих норм і цінностей потрібно підвищувати ступінь демократизації суспільства та інтенсивність міжкультурного спілкування.

Джерельні приписи

1. **Ковалевський В.О.** Формування політичної свідомості в Україні. – Режим доступу: <http://kovalevsky.webs.com.ua/publ/fpsu.htm>
2. **Макух-Федоркова І.** Проблема збереження національної ідентичності в умовах глобалізації // Наук. вісник Чернівецького університету: Історія. Політологічні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 325-326. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 89-92.
3. **Руденко Ю.Ю.** Політична свідомість українського суспільства в трансформаційний період: чинники формування (політологічний аналіз): Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2003. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/zakl/44457.html>
4. **Угрин Л., Поліщук Х.** Проблеми нівелювання демократичного ідеалу у процесі глобалізації // Вісник Львів. ун-ту. Серія міжнародні відносини. – Вип. 12. – Львів. – С. 130-140.
5. **Чешков М.** Глобалізація: сутність, сучасна фаза, перспективи // Ї. – 2001. – Ч.19. Глобалізація, Європейський Союз та Україна. – С. 175-181.

УДК № 316.614.5

Леснякова О.Г. - студ. IV курсу
спец. „Соціологія” Харківського
національного ун-ту ім. В.Н. Каразіна

Значення новітніх методів аналізу соціологічних даних у сучасному освітньому процесі (на прикладі методів візуалізації)

У сучасному інформаційному суспільстві освіта набуває все більшого значення. З одного боку, без освіти неможливо стати якісним спеціалістом. Крім того, саме освіта у вищому навчальному закладі разом із самоосвітою, забезпечують певний культурний рівень особистості, а також її соціальний статус. Усе це сприяє тому, що освіта стає дедалі більш значущою цінністю сама по собі.

Що стосується здобуття освіти на соціогуманітарних спеціальностях, то, на наш погляд, стати висококваліфікованим соціологом неможливо без двох обов'язкових моментів. По-перше, це оволодіння знанням методів соціології, бо без якісних наукових досліджень неможливе отримання достовірних знань про суспільство. По-друге, звісно, високий рівень теоретичних знань. Але у цій розвідці буде розглянуто тільки перший момент – роль вивчення новітніх методів аналізу інформації в освітньому процесі на соціологічних спеціальностях.

За останні роки з'явилася велика кількість нових методів аналізу соціологічних даних. Це і „дерева рішень”, і нейронні сіті, різноманітні методи візуалізації. На жаль, на пострадянському просторі вони ще не здобули відповідного поширення та прийняття. Причини різні. З одного боку, спізнілий початок розвитку соціології, на відміну від західних країн. З іншого – консервативність і звичка навіть авторитетних спеціалістів до стандартних звичайних методів. Але ці нові методи є більш прогресивними, тому використання їх разом зі звичними нам стандартними дозволить не тільки отримувати значно більше інформації із фіксованого обсягу даних, а й генерувати нові гіпотези та результати наукових досліджень. Саме тому було б дуже корисно, якби починаючі спеціалісти вивчали і застосовували ці новітні технології. У цій роботі розглянемо такий прогресивний засіб аналізу інформації, як візуалізація отриманих даних.

Візуалізація інформації – це представлення числової та текстової інформації у вигляді графіків, діаграм, структурних схем, таблиць, карт тощо. Сучасні комп'ютерні технології використовують широкий спектр методів візуалізації інформації. Легкість будування графіків і діаграм за допомогою комп'ютерів усе помітніше змінює когнітивні навички дослідника. Сучасні пакети аналізу соціологічної інформації дозволяють будувати сотні типів різноманітних графіків і діаграм. Дослідник може одним поглядом помітити особливості, виявити закономірності та аномалії у великих обсягах інформації. Сильним засобом аналізу інформації є інтерактивні засоби модифікації графічного представлення даних. Особливо широко графічні методи використовуються у розвідувальному аналізі даних, дозволяючи виявляти закономірності в багатовимірних масивах інформації.

Сучасні методи візуалізації інформації широко використовуються для представлення і аналізу результатів комп'ютерного моделювання. Існує велика кількість їх різновидів. Так, наприклад, аналіз графічної інформації базується на здібностях індивіда інтуїтивно знаходити спільне та відмінності в об'єктах. При цьому особливо добре запам'ятовуються і розпізнаються риси обличчя. Вказані особливості людського сприйняття ефективно використовуються у діаграмах „Обличчя Чернова”. Кожен об'єкт являє собою схематичне зображення обличчя, певним рисам котрого (ширині обличчя, довжині носа, вигину брів, формі рота і т.д.) відповідають відносні значення відібраних змінних.

Але ще є такий напрям, як іконологічне моделювання. Розглянемо його більш детально.

У методології іконологічного моделювання візуалізація інформації дозволяє користувачу виявляти різноманітні форми просторової та часової самоорганізації, аналізувати поведінку нелінійних систем і процесів. Крім того, візуалізація інформації відіграє все більшу роль у підвищенні ефективності комунікацій.

Що ж являє собою іконологічне моделювання як метод візуалізації інформації?

Іконологічне моделювання – це доволі новий напрям в аналізі даних у соціології. Воно стало результатом наукової суперечки між математиками й соціологами. Наведемо коротку історію його виникнення. Так, у 1960-80-х роках спостерігався своєрідний бум публікацій з математичних методів

дослідження соціальних процесів. Але соціологічна спільнота не була задоволена результатами, бо вважала, що математичні моделі дуже абстрактні, занадто спрощені і не в змозі адекватно описати реальне багатство соціальних взаємодій. Математики звинувачували соціологів у тому, що ті не вміють будувати добрі моделі соціальних процесів, не володіють складним математичним апаратом. Таким чином, для вирішення цього питання необхідно було шукати нові підходи. Саме таким підходом і стало іконологічне моделювання. Ці методики дозволяють глибше пізнати існуючі соціальні процеси та отримати більш адекватну модель аналізу. Вони дозволяють безпосередньо побачити, як буде змінюватись поведінка тієї чи іншої соціальної системи залежно від змін її різноманітних параметрів.

Розглянемо основні поняття, принципи і різновиди іконологічного моделювання. Адже ці методи орієнтовані в першу чергу на соціологів – дослідників, викладачів, студентів.

Іконологічне моделювання – це набір засобів, які дозволяють соціологам самостійно формалізувати змістовні моделі та проводити їх дослідження, спираючись не на складний математичний апарат, а на сучасні комп'ютерні технології візуалізації інформації. Вони дозволяють перейти від „жорстких” математичних моделей до вивчення значно більш реалістичних „м'яких” моделей.

Цей напрям новий та недостатньо розроблений. На пострадянському просторі цими проблемами займався вітчизняний учений, професор Московського державного університету Ю.Плотинський. Він виділив декілька базових принципів іконологічного моделювання для соціологів.

По-перше, соціолог має можливість самостійно проводити будівництво та вивчення моделі. При цьому допомога математика та програміста не обов'язкова. Від користувача не вимагається володіння складним математичним апаратом і мовами програмування.

По-друге, ця методологія орієнтована на дослідження моделей за допомогою обчислювальних експериментів та отримання якісних оцінок. Центр ваги дослідження зміщується з аналітичних методів до методів візуалізації інформації та використання засобів інтерактивної графіки.

По-третє, ключову роль відіграє довіра соціолога отриманим результатам. Забезпечити необхідний їй рівень допоможе використання стандартного і розповсюдженого програмного забезпечення (наприклад, електронні таблиці версії Excel 5.0 та вище). Соціолог повинен мати змогу перевірити кожен крок своїх обчислювань. Процес комп'ютерної імітації повинен перебувати під повним контролем користувача. У будь-якому місці процес обчислювань можливо перервати, скоректувати і продовжити далі.

По-четверте, методологія повинна забезпечувати змогу моделювання багатofакторних нелінійних взаємозв'язків як на мікро-, так і на макрорівні.

Експерименти з моделлю дозволяють виявити несподівані ефекти, згенерувати нові гіпотези, забезпечити опис та розуміння соціальних явищ, яке є недоступним в інших мовах наукових досліджень. Так, за допомогою комп'ютерних експериментів вдається виявити можливі форми просторової і часової самоорганізації, умови виникнення соціальних структур, проаналізувати еволюцію систем, правил.

Іконологічне моделювання призначене для дослідження багатofакторних, нелінійних систем на макрорівні. Прийнято виділяти декілька напрямків у цій методології:

- моделювання причинно-наслідкових зв'язків;
- клітинне моделювання;
- моделювання структурних взаємозв'язків та мережевих взаємодій.

Розглянемо перший вид іконологічного моделювання – *моделювання причинно-наслідкових зв'язків*. Для демонстрації основних особливостей цього напрямку застосовується класична модель дифузних інновацій. Цей різновид моделювання допомагає вивчати вплив зміни параметрів на поведінку системи.

Можливості вивчення „м'яких” моделей здійснюються завдяки тому, що замість лінійних функцій користувач може намалювати будь-які функції, просто переміщуючи крапки на відповідному графіку (знання їх аналітичного вигляду непотрібне).

Такий підхід має величезне наукове і практичне значення. Володіння цією методикою дає в руки соціолога ефективний інструмент дослідження поведінки систем. До того ж його ефективність росте зі зростом складності системи. Але, окрім переваги, яку дає знання цього методу для дослідників, неможливо заперечити необхідність його вивчення студентами. Бо молодим спеціалістам необхідно знати новітні технології, що дають велику кількість можливостей.

Також для цього напрямку особливий інтерес становлять висновки, зроблені Дж. Форрестером щодо ролі нелінійності в моделюванні соціальних систем. Традиції наукової спільноти орієнтовані на дослідження лінійних систем, як вважає Форрестер, через такі обставини:

1. Вивчення лінійних систем доволі часто дозволяє отримати елегантне математичне рішення

у стислій формі. Поведінка рішень нелінійних систем більш складна, заплутана; як правило, вивчення таких систем вимагає використання комп'ютерів та відповідного програмного забезпечення.

2. Статистичні методи аналізу реальних даних в основному орієнтовані на лінійний випадок.

3. Нелінійність негативно впливає на універсальність моделей. Поведінка нелінійних систем часто різко змінюється при зміні параметрів системи та її частин. Точні рішення, отримані для лінійного випадку, як правило, можуть використовуватись тільки для оцінок в окремих випадках. Дослідження конкретних нелінійних систем нерідко має прикладний характер і не відповідає високим стандартам академічної науки.

Другий вид іконологічного моделювання – *клітинне моделювання*. Цей напрям передбачає використання клітинних автоматів. Клітинними автоматами прийнято називати сітки елементів, які змінюють свій стан у дискретні моменти часу. Найчастіше розглядаються двовимірні клітинні автомати, елементом котрих є один квадрат. Кожен автомат чи клітина можуть знаходитися в кінцевому числі станів, у найпростішому випадку в двох – чорне чи біле, життя чи смерть, 1 чи 0. Система клітинних автоматів, як правило, функціонує у певному замкнутому просторі (наприклад, у квадратній решітці 10/10 чи 100/100).

Аналіз поведінки клітинних автоматів свідчить, що їх еволюція багато в чому подібна динаміці складних нелінійних систем і може бути зведена до чотирьох основних типів.

В автоматах *першого типу* за кінцеву кількість кроків (незалежно від початкового стану) відбувається перехід до однорідного стану, де всі елементи опиняються у стані спокою.

А Автомати *другого типу* в процесі еволюції приходять до локалізованих стаціонарних чи періодичних рішень.

У *третього типу* картини активності систем автоматів є аперіодичними, тобто ніколи не повторюються. Можна сказати, що автомати демонструють хаотичну поведінку.

Динаміка автоматів *четвертого типу* суттєво залежить від початкового стану. Добираючи різноманітні початкові стани, можливо отримати найрізноманітніші конфігурації та типи поведінки.

У літературі є приклади успішного застосування моделей клітинних автоматів для рішення прикладних задач аналізу соціальних процесів.

Також у межах цього напрямку може реалізовуватись модель дифузії інновацій. Вона була розроблена і запропонована індійськими вченими. У цій моделі кожен індивід відповідає окремій клітині, яка може перебувати у двох станах: 1 – новинка прийнята; 0 – новинка поки що не прийнята. Передбачається, що автомат, прийнявши новинку один раз, залишається їй вірним до кінця і значення (1) далі не змінюється. Автомат приймає рішення стосовно новинки, орієнтуючись на думку найближчих сусідів.

На думку індійських учених, клітинне моделювання дозволяє будувати значно більш реалістичні моделі, ніж традиційні підходи до дифузії інновацій. Головна перевага цього підходу полягає в можливості емпіричної оцінки фактора p – вірогідності прийняття новинки. Для цього можна використовувати дані соціологічних опитувань та матеріали фокус-груп. Друга перевага запропонованого підходу полягає у можливості отримання оцінок необхідного числа прибічників і їх просторового розподілу в початковий момент кампанії.

Третій різновид розглядаємого нами методу – *моделювання структурних взаємозв'язків і мережевих взаємодій*. Ця методика часто застосовується для аналізу мереж соціальних взаємодій. Особливо актуальною вона стає в умовах бурхливого розвитку Інтернету, бо це дозволяє найбільш адекватно будувати теоретичні моделі й вирішувати моделі прикладних досліджень. Другий напрям – аналіз структур відіграє важливу роль в аналізі та моделюванні процесів обміну й розподілу владних повноважень.

Найбільш поширеним варіантом представлення й аналізу структур є теорія графів. За допомогою графів легко візуалізуються відносини між множиною верхівок. Верхівками можуть бути окремі індивіди, соціальні системи чи підсистеми. Наявність зв'язку показує ребро чи дуга, яка поєднує дві верхівки графу.

Користуючись цим варіантом, рішення динамічних задач вбачається більш складним. Проте в цьому випадку для проведення обчислювальних експериментів можуть бути використані ті ж самі прийоми, що й для клітинного моделювання.

Таким чином, ми розглянули один із можливих способів моделювання й візуалізації соціологічної інформації. Наведені методики мають величезне наукове і практичне значення. Вони повинні використовуватись не тільки в наукових дослідженнях, але й у викладанні різноманітних дисциплін на

соціологічних факультетах чи спеціальностях. Особливо важливим це стає зараз, бо такі методики є ключем до оволодіння новітніми прогресивними технологіями здобуття знань і підвищення професійного рівня випускників вищих навчальних закладів. Завдяки цим методикам стає більш глибоким розуміння соціальних процесів, вони також дозволяють генерувати нові гіпотези та багато іншого.

Головною особливістю іконологічного моделювання є те, що воно не передбачає традиційних методів освоєння математичних знань. Математичні поняття і ствердження використовуються тільки як генеративні метафори, які дозволяють по-новому побачити досліджувані явища, сформулювати нетривіальні гіпотези про поведінку розглядуваних процесів.

УДК 008,,140.8”

Коротич А.А. - студ. III курсу спец.
„Менеджмент організації” ХРІ НАДУ
при Президентіві України

Шляхи формування системи освітніх та культурних цінностей студентської молоді

Питання реформування освіти в Україні постійно перебуває в полі зору громадськості та уряду, тому жоден навчальний заклад, що готує спеціалістів будь-якого профілю, не може залишатися осторонь цих процесів. Закон України „Про освіту” (1996 р.) та Державна національна програма „Освіта” („Україна ХХІ століття”) є визначальними під час вибору шляхів розвитку науки та освіти й сприяють насамперед вільному розвитку людської особистості як суб’єкта суспільно-історичного розвитку.

Удосконалення системи вищої освіти потребує вирішення питання формування культури майбутніх фахівців, у якій поєднуються високий професіоналізм і духовне багатство. Сьогодні чітко усвідомлюється, що освіта й культура, розвиваючись у взаємодії, забезпечують творчий взаємозв’язок моральних, естетичних, інтелектуальних якостей особистості, необхідних майбутньому фахівцю.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні можливостей навчальних закладів у формуванні загальної культури майбутнього спеціаліста.

Завдання дослідження:

- проаналізувати культурологічну, психолого-педагогічну літературу з метою визначення основ формування загальної культури студентів;
- розробити критерії сформованості загальної культури студентів ВНЗ;
- визначити критерії та рівні сформованості культури студентів вищого навчального закладу.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що досліджувана проблема розглядається вченими з різних аспектів, а саме: мовленнєвої культури (І.Зязюн, А.Капська, Л.Мацько), комунікативної (С.Сарновська, О.Мороз, М.Пилинський), морально-духовної (І.Вишенський, Ф.Прокопович, Г.Сковорода), естетичної (Л.Азарова, М.Барахтян, Г.Падалка, О.Рудницька). Формуванню моральної культури студентської молоді вищого навчального закладу присвячено праці Л.Ази, Є.Бондаревської, О.Горожанкіної та ін.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури встановлено, що феномен „культура” багатозначний. Характерним для нього є складність і багатовимірність. Таки незважаючи на велику кількість визначень культури, виділимо основні складові цього поняття: гуманність, людинотворення, які полягають у конкретизації загальнолюдських цінностей, притаманних кожній людині. Продуктом культури є сама людина, яка одночасно є творцем культури; головне джерело культури – діяльність людини. Культура містить способи та результати діяльності людини.

Саме культура, більш ніж будь-яке інше структурне утворення внутрішнього світу людини, визначає соціальну стійкість особистості її взаємини із суспільством, з іншими людьми та ефективно впливає на формування свідомості, самосвідомості й професійних якостей.

Основним завданням освітньої сфери є підготовка спеціаліста, здатного вдосконалювати свої професійні якості, відтворювати й розширювати свій життєвий досвід, перетворювати матеріальні умови життя суспільства, його культуру, накопичувати і створювати нові цінності. Тому освіта передбачає підвищення рівня культури особистості, її духовно-моральне збагачення, незалежно від того, у гуманітарному чи технічному вищому навчальному закладі здобуває освіту майбутній спеціаліст. Тож

саме через систему освіти кожне молоде покоління мусить постійно переходити на більш високі щаблі культури, корелюючи з базовими загальнолюдськими вічними цінностями.

У суспільстві, що постійно розвивається і рухається вперед, досконале володіння словом перетворює в нагальну потребу підвищення рівня риторичної культури у випускників ВНЗ. Термін „риторична культура” в сучасній педагогічній літературі часто видозамінюється іншими: „культура мови”, „мовленнєва майстерність”, „риторична грамотність”, „педмайстерність” тощо [8; 276-280].

Протягом усього існування людства риторика була мистецтвом переконання за допомогою слова. Звідси риторична діяльність – це здатність особистості реалізовувати свої найкращі творчі здібності протягом усього „ідеомовленнєвого циклу” і цим самим удосконалювати себе і суспільство загалом.

Риторична культура особистості – це рівень оволодіння нею знаннями науки риторики і спосіб їх вияву в процесі риторичної діяльності; показником рівня риторичної культури студента служать його особистісні якості.

Переважає більшість гуманітарних дисциплін, таких як теорія комунікації, лінгвістика, психологія, філософія, соціологія, логіка, педагогіка, літературознавство, естетика, етика, що викладаються для студентів вищих навчальних закладів, містить у собі риторичний потенціал для виховання молодої особистості. Кожна з таких дисциплін може і повинна зробити свій внесок у формування риторичної культури студента.

Я.Білоусова висуває модель структури цієї культури, яка становить складне динамічне ціле із п'ятьма підструктурами: риторичною етикою, мисленнєвою (логічною) культурою, культурою мовлення, духовно-моральною культурою та сценічною культурою [7; 273-275].

Прогрес також вимагає від сучасного фахівця володіння значним доробком спеціальних знань, зокрема психолого-педагогічних, уміння спілкуватися та потребує високого рівня комунікативної культури, від якої залежить оцінка його як спеціаліста.

Під комунікативною культурою особистості розуміють складний синтез тісно взаємопов'язаних компонентів, які характеризують зміст і відповідні їм рівні сформованості комунікативної культури. Серед основних компонентів формування комунікативної культури особистості О.Уваркіна виділяє:

- ціннісний – наявність цілей, мотивів, знань, умінь та засобів ефективного гуманістичного спілкування, розуміння та свідомої участі у процесі спілкування, задоволеність результатами комунікативної діяльності;

- діяльнісний - участь у комунікації, реалізація цінностей, норм і правил у процесі взаємодії та інтенсивність спілкування [6].

Треба зазначити, що комунікативну культуру майбутніх спеціалістів характеризують такі показники: уміння слухати, здатність ясно мислити в умовах стресової ситуації, особиста проникливість, спостережливість, творче натхнення, наполегливість у досягненні мети, націленість на самоосвіту, уміння переконувати, а також органічна міміка, жести, зовнішній вигляд, загальне враження, здатність до взаєморозуміння в різних умовах обміну інформацією.

Докорінні зміни в політичній та соціально-економічній сферах життя України зумовили особливу гостроту проблеми формування в студентській молоді як загальної, так і моральної культури особистості. Для роботи стають необхідними такі риси характеру, як упевненість у собі, здатність до самостійних, відповідальних дій, почуття довіри і загальної поваги до чесності, порядності, гідності у вчинках.

Нинішні умови вимагають переоцінки певних моральних цінностей з урахуванням позиції нашої держави в галузі освіти та виховання. Вища школа, як одна з профілюючих ланок освіти, покликана забезпечувати розв'язання цієї важливої проблеми.

Моральна культура студента – це якісна характеристика морального розвитку особистості, її моральна зрілість, високий рівень моральних відносин, що виявляються в культурі моральної свідомості, моральних почуттів і поведінки людини, які входять у структуру цього феномену.

Л.Бурдейна пропонує виділити у структурі моральної культури чотири компоненти: когнітивний (моральні уявлення, знання, переконання, здатність до морального висновку); емоційно-мотиваційний (потреби, мотиви, емоції, почуття, розвиток емоційно-психологічних характеристик, здатність до „морального резонансу”, співчуття та співпереживання); регулятивний (оцінювання, цінності, конкретний образ здійснення в повсякденних взаєминах помислів і почуттів, міра їхнього впровадження в повсякденну норму поведінки, норми моралі); діялісно-практичний (уміння, навички, звички, дії, вчинки, поведінка, формування усвідомленого активного суб'єкта міжособистісного спілкування). Ці компоненти органічно взаємозв'язані, взаємовпливають і взаємозумовлюють один одного [2; 198-202].

Критеріальними показниками визначення рівня моральної культури є такі норми: відповідальність, справедливість у взаємостосунках, миролюбність, толерантність у партнерських відносинах; повага

людської гідності, порядність у всіх видах бізнесової діяльності. Норми ж, у свою чергу, характеризуються ступенем їх прояву, міцністю, глибиною, повнотою, дієвістю, соціальною значущістю характеристик, самостійністю в реалізації моральних знань, умінь та навичок.

Загальнокультурна підготовка студентів сприяє творчому підходу до всього, що становить навчально-виховний процес, який стимулює духовний розвиток майбутніх фахівців. Основними завданнями цього процесу є формування базової професійної культури, виховання здатності до сприйняття творів мистецтва, формування високих культурних потреб та інтересу до вдосконалення культури, а також розвиток культурного самопізнання. Усе це вимагає розробки системи освіти, яка покликана охопити всі ступені культурного зростання, морального й естетичного становлення особистості.

Необхідно звертати увагу на те, що навчання, освіта й самоосвіта мають організовуватися на особистій зацікавленості студента, його індивідуальних інтересах, здібностях до відтворення загальної культури, а також на баченні студентом перспективи власної майбутньої професійної підготовки, самоосвіти і самовиховання.

Компонентами загальної культури особистості О.Картавих визначає: оцінно-мотиваційний (інтерес і позитивне ставлення до творів мистецтва, явищ культури; художня оцінка творів мистецтва й навколишнього життя); гностичний (який передбачає знання про історію культурних процесів світового і національного плану, поняття і знання про теорію мистецтва, твори музики, театру, живопису); діяльнісний (система умінь, які зумовлюють здатність до культурно-творчої діяльності: інтелектуальні уміння, комунікативні уміння) [4; 76-81].

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що культурний підхід до організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі на початку третього тисячоліття спрямований на оволодіння основами естетичної, моральної, духовної, професійної культури, бачення перспектив розвитку різних галузей знань, навичок наукової організації дослідження і впровадження їх у свою майбутню професійно-творчу діяльність студента, де головними є доцільність, справедливість, гармонія та досконалість.

Джерельні приписи

1. **Бурдейна Л.І.** Моральна культура особистості першокурсника// Наук. зап. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця: ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2001. – Вип.4.– С.76-78.
2. **Бурдейна Л.І.** Педагогічні умови розвитку самовиховання студентської молоді. Наука, релігія і суспільство// Наука і освіта. – 2003. – №4.
3. **Картавих О.В.** Взаємодія суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу // Теорія і практика управління соціальними системами: Щоквартальний науково-практичний журнал. – 2001. - № 1 (2). – С. 72-77.
4. **Картавих О.В.** Засоби формування духовної культури особистості // Теоретичні і методологічні засади професійної освіти: Зб. наук. праць // Проблеми сучасного мистецтва і культури. – К., 2001.
5. **Уваркіна О.В., Висоцька О.І., Оверченко І.А.** Виховання студента майбутнього: тенденції, засоби, мета // Формування особистості студента – майбутнього лікаря: Матеріали науково-практичної конференції. – К., 2000. – С. 21-22.
6. **Уваркіна О.В.** Основи комунікативної культури: Навчальна програма. – К., 2002. – 10 с.
7. **Чумак (Білоусова) Я.В.** Мовленнєва виразність та її роль у формуванні ораторської особистості студента // Система і структура східнослов'янських мов: Збірник наукових праць. – К., 1999.
8. **Чумак (Білоусова) Я.В.** Принципи навчання основам риторики у вищій школі України (система творчих вправ) // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія. – К.: Вид. центр КДЛУ, 2000. – Вип. 2.

УДК 316.32:17.022.1.,7124”

Ткаченко О.О. - студ. III курсу спец.
„Менеджмент організацій” ХРІ НАДУ
при Президенті України

**Протиріччя глобалізаційних процесів у системі гуманітарних цінностей
молоді**

Від початку нового століття дедалі поширенішими стають трансформації, пов'язані з глобалізацією. Глибинні суспільні перетворення, зумовлені інноваційними технологічними процесами, відбуваються в усіх сферах буття: в економіці формується єдиний міждержавний ринок; у політиці стираються відмінності між міждержавними й міжнародними сферами, виникають нові форми суверенітету, змінюються функції національних держав; у соціальній сфері формується громадянське суспільство; відтворюється нова культура, яка спирається на масові цінності. Таким чином, на наших очах виникають нові суспільні відносини, які потребують формування нового типу людини. Тому актуальними проблемами сучасності постають питання про те, що саме нам несе глобалізація.

Ця проблема досліджується у роботах українських учених М. Жулинського [1], С. Черепанова, О. Чубардинського, П. Іванішина [2], М. Фесенка [5], О. Хоруженка [6] та інших учених.

Метою статті є визначення суперечностей між космополізмом глобалістичного світобачення та вже існуючими національними цінностями у формуванні світогляду молодого людини, її особистих життєвих пріоритетів та загальних культурних цінностей.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати поняття глобалізації та визначити, що саме вносить вона у наше повсякденне життя; визначити місце національної свідомості в епоху глобалізації та окреслити механізм впливу глобалізаційних процесів масової культури на систему національних цінностей у свідомості молоді.

Глобалізація – це взаємодія держав, народів, етносів, соціальних спільнот у єдиній системі відносин на планетарному рівні; це система відкритого культурного обміну, запозичення зразків поведінки та адаптація культурних стереотипів; зміна сталих культурних поглядів, це розширення кордонів спілкування в усіх галузях людської діяльності та виникнення єдиного економічного, екологічного, інформаційного простору [5; 23-25]. Усе це зумовлює необхідність вироблення узгоджених дій між народами та державами.

Основа глобалізації – це інтенсивна інформатизація, коли виникає єдиний гіперпростір інформації. Глобалізація – це явище, якого не можна ні заперечити ні уникнути, тому існує певна небезпека того, що Україна, залишаючись не найактивнішим суб'єктом світової політики, може втратити можливість вирішувати сьогоднішні задачі. Проблема в тому, що Україна стає частиною глобальних систем інших держав, а молодь, у свою чергу, отримує велику кількість низькопробної масової культури, забуваючи свої національні здобутки.

Багато українців говорять про те, що ми є спільнотою з особливою духовністю, проте загальноприйнято, що стандарти задає Західна Європа, а Центральна Європа лише приймає їх. У той же час на Заході Європи чути щораз більше голосів про те, що цю парадигму потрібно розширювати і запевнювати Схід у тому, що Європа буде справді об'єднаною тоді, коли створить простір для іншої якості [6].

На сьогодні ж глобалізація поряд із поширенням інформації, економічних зв'язків, світовим утвердженням демократичних цінностей тощо, несе денаціоналізацію, заміну здобутків народу на чужорідні ідеї, які певною мірою ідуть у розріз із уже сформованим світоглядом за допомогою національних моральних якостей.

Якщо розглядати глобалізаційні процеси на рівні стратегії спілкування між різними народами, то вона постане як універсальна доктрина, яка по суті нав'язує іншим націям власні культурні надбання, політичні ідеології, філософські погляди тощо.

Українська ж національна ідея є своєрідною духовною субстанцією, поширеною на історичний час та культурно-етнічний простір буття українського народу і споріднених із ним історичною долею інших етносів. Це та духовна й моральна енергія, яка оберігала народ від національного знеособлення, визначала характер і перспективу історичного розвитку [1; 9-10]. Тому нагромаджується велика кількість диспропорцій ментальних аспектів, які надзвичайно відчутні саме в добу розвитку масових комунікацій.

Україна знаходиться між світом багатих і бідних країн, відповідно всі суперечності виявляються найменше. Проте існує така річ як феномен українського консерватизму, який не зводиться до ізоляціонізму, реакційності чи обскурантизму; він повертає нам не давні цінності, а давні стереотипи [6].

Основний виклик глобалізації полягає в необхідності формувати нову модель конкурентоспроможності, адже сьогодні треба виявляти конкурентоспроможність на всьому комплексі ринків, і насамперед на ринку високотехнологічної продукції. Щодо тіснішими стають зв'язки між дуже ізольованими національними економіками або суспільствами, а також „регіоналізації” або „тріадизації” об'єднання в географічні кластери на основі транскордонної взаємодії. Світ в економічному, політичному і культурному плані почав розвиватися надзвичайно динамічно, хоча переважна більшість людей позбавлена можливості користуватися благами економічного розвитку. У глобалізації вбачається джерело майбутнього процвітання,

умиротворення, єдині для усіх правила, шлях виживання, підняття життєвого рівня, соціальної стабільності, політичної значимості, ліквідація стимулу в підкоренні сусідніх держав.

Прихильники прискореної та звільненої від стримуючих засад глобалізації бачать у ній тільки засіб наближення багатой західної частини світу до бідної. Мається на увазі, що бідні країни зможуть знайти свою нішу у світовому виробництві, спираючись не на відсталі уряди, а на чутливі до змін та нововведень приватні компанії. Економічна логіка в її неоліберальному варіанті потребує денационалізації економіки за допомогою створення транснаціональних мереж виробництва, торгівлі та фінансів. У цієї економіки „без кордонів” національні уряди стають просто буфером між постійно зростаючими галузями індустрії. З ультраглобалістичної точки зору, попереднє протистояння Півночі-Півдня втрачає усілякий сенс у міру того, як новий глобальний розподіл праці замінює попередню структуру „центр-периферія” із найбільш складною архітектурою економічної міцності. І при цьому майже всі країни отримують сприятливу можливість виробляти товари тривалого користування.

Глобалізація асоціюється у них із формуванням нової світової стратифікації, коли деякі країни поступово, але міцно ввійдуть в „око тайфуна” – у центр світового розвитку, у той час як інші країни безнадійно відстануть. Але й при явному відриві одних країн від інших не буде розподілу на „перший” та „третій” світ, співвідношення буде більш складним. По суті, усі три світи будуть присутні у майже кожному великому місті у вигляді „трьох кіл”, в одному з яких живуть багаті, згодні з існуючим порядком, а в інших – ті, хто опинився на узбіччі.

Відбудеться радикальна зміна самого поняття „міць”. Суверенні держави збережуть владу над власною територією, але паралельно національному суверенітету буде розширюватися зона впливу міжнародних організацій. „Складні глобальні системи – від фінансових до екологічних – поєднують долю різних общин у віддалених регіонах світу. Сучасний інститут територіально обмеженого правління виявиться аномалією порівняно із силами транснаціональних організацій”. При цьому еволюціоністи заперечують революційну, гіперглобалістську риторіку настання історичного кінця держави-нації як інституту. Яким же чином ми можемо зберегти себе як націю та не розчинитися у глобальному світі і його культурних доктринах? Це найбільше, на нашу думку, залежить від молоді, як майбутнього нашої держави.

Процес засвоєння культури особистістю продовжується протягом усього життя. Якщо враховувати, що кожна особистість індивідуальна та неповторна у власному культурному розвитку, то загальнокультурна компетентність є тією культурологічною основою, що об’єднує всі прояви людського в людині незалежно від національного та соціального становища. Важливим фактором соціального життя людини є взаємодія освіти та культури, що є необхідним загальним фоном та в той же час змістом освіти. На практиці, на жаль, під час навчально-виховного процесу не повною мірою забезпечується дія культурних механізмів, форм та змісту освітнього процесу, хоча поєднання культури й освіти є загальновідомим. Сучасний освітньо-культурний процес вимагає розкриття взаємозв’язку понять „культура” та „саморозвиток”, урахування в процесі інкультурації молоді культурного простору сучасності, рушійної сили культури в процесі саморозвитку.

Подолання духовної кризи, соціальної апатії, відчуження молоді можливо через усвідомлення культурної спадщини, залучення до культурних цінностей, урахування умов життєдіяльності та субкультури студентів, їх уміння орієнтуватися в новій соціокультурній ситуації шляхом саморозвитку та самовдосконалення.

Аналіз перетворень, які нині відбуваються в культурно – комунікаційній сфері українського суспільства, свідчить про їхній неоднозначний, суперечливий характер. З одного боку, падіння попередньої системи цінностей та норм, злам очевидності та смислу старого соціокультурного світу, розпад колишніх організаційних структур супроводжується руйнацією тогочасних зовнішньоструктурних форм і залежностей. Частково цей процес обумовлюється глобальними трендами загальноцивілізаційного типу. З іншого – інституційні зміни в нашому суспільстві скеровані на конструкцію і вкорінення нового аксіонормативного порядку, пов’язаного з цінностями демократії та вільного ринку.

На жаль, ці зміни відбуваються повільно, з великими труднощами. Як фіксують дослідження українських соціологів, має місце девальвація в масовій свідомості таких цінностей, як свобода, демократія, культурна активність тощо. У цих умовах рейтинг культурної активності, яка в ринкових умовах начебто не приносить зиску, знижується. Усе це означає, що нові зовнішньоструктурні форми і залежності, що тільки утворюються в культурно – комунікаційній сфері суспільства, поки що не здатні істотно впливати на культурне зростання населення, гарантувати людині права на культурний розвиток, доступність культурних цінностей і благ.

Нам слід відкривати себе світові як націю культуроцентричну зі своєю самобутністю. У майбутньому змаганні культур потрібно стверджувати й поширювати свою систему цінностей, своє розуміння перспектив розвитку цивілізації, використовуючи всі можливості, які дає нам глобалізація для розширення свого

світогляду, здобуття освіти та самореалізації. Тільки таким чином можливо не загубитися у стрімкому та мінливому світі, не втратити себе, а, навпаки, гідно представити власну культуру для широкого світового загалу.

Джерельні приписи

1. **Жулинський М.** Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення // Вища освіта України. – 2006. – № 4. – С. 9-13.
2. **Іванішин П.** Два світогляди в період глобалізації: Культурний імперіалізм і культурний націоналізм // Визвольний шлях. – 2006. – № 4. – С. 34-43.
3. **Пагуляк Г.** Моральний аспект економіки // Вища школа. – 2006. – № 5-6. – С. 93-96.
4. **Подольська Є.** Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні // Вища школа. – 2007. – №1. – С. 48-55.
5. **Фесенко М.** У вирі перемін // Політика і час. – 2006. – №5.
6. **Хорууженко О.** Виклики чи стимули глобалізації? // Визвольний шлях. – 2006. – №1. – С. 50-55.

УДК 008:37(477),1991/2007”

Граб О.В. - кандидат мист-ва,
доцент РДГУ;
Колесник С.М. - студ. V курсу спец.
„Культурологія” РДГУ

Освітня і виховна роль досліджень вітчизняної культури у добу незалежності

Дослідження, збереження та примноження культурних цінностей кожного народу є запорукою стабільного суспільного розвитку та невід’ємною частиною цивілізаційного поступу. Багата спадщина української духовної культури, що вражає своїм розмаїттям, є складовою частиною загальнолюдського культурного процесу. Її осмислення утворює національну самоцінність, сприяє усвідомленню українцями власної ідентичності. Глибоке ж розуміння духовно-культурної автентичності народу, як відомо, може відбутися тільки завдяки причетності індивідів до культуротворчого процесу як на теоретичному, так і практичному рівнях.

Актуальним сьогодні постає питання не тільки збільшення культурних надбань України, але й фахової критики тих праць, у яких висвітлено специфіку культурних феноменів, перебіг вітчизняного історико-культурного процесу. Особливої уваги потребують ті наукові розробки, що з’явилися у період незалежності нашої країни, адже в них ми сподіваємося знайти неупередженість авторів до трактування, аналізу, характеристики української культури та українців, як її носіїв і творців. Оскільки попередня доба пануючої тоталітарної системи суттєво деформувала культурну пам’ять українців (і не тільки), процедура її встановлення, відродження повинна охопити максимальну кількість сучасної інтелектуальної еліти.

Таке завдання сучасників зумовлене ще й тим, що сотні років вітчизняна культура перебувала в тіні російської, австро-угорської, польської, а тому сприймалася як вторинна, похідна, провінційна. Тривалий час культурний процес гальмувала і відсутність власної державності, адже очевидно, що за таких умов не мали можливості діяти державні механізми забезпечення вільного розвитку національної культури, не існувало державної програми розвитку та політики підтримки культурних обмінів з іншими народами. Тоталітарний колоніальний режим сковував вільну думку, нищив духовний світ людини і самотність нації, вбивав сам дух творчості, без чого був неможливим культурний поступ.

Відсутність наукових розробок з аналізом реальної історії культури України пояснюється тим, що радянський режим не був зацікавлений у культурному самопізнанні й самоусвідомленні українського народу. Відтак атмосфера несвободи, прискіпливого нагляду за наукою, маніакального вишукування і викорінення „націоналізму” робила неможливим адекватне осмислення національного буття і його вищого продукту – національної культури.

Досвід розбудови Української незалежної держави забезпечив можливість нового осмислення реалій національно-культурного розвитку, надання належної оцінки складному процесу духовної культури, ствердження відповідних акцентів стосовно найбільш проблемних та цікавих його етапів. Народ України сьогодні має можливість вивчати, відроджувати та розвивати національну культуру, адже вона все більше визначається ключовим елементом та показником суспільного розвитку, індикатором добробуту. І щоб

якомога швидше заповнити „білі плями” в історії вітчизняної культури, нам, як представникам молодій держави, важливо її досліджувати, розкривати нові факти, стверджувати кращі риси, що підносять її до вершин європейської.

Сучасна доба стала сприятливим часом для появи історичних, філософських, культурологічних, мистецтвознавчих тощо розробок. Більше того, перед українською наукою постали такі завдання і проблеми, що вимагають уважного погляду на вітчизняну духовно-інтелектуальну традицію та включення її у світовий ідейно-теоретичний контекст. Водночас виникла закономірна потреба формування й засвоєння нових методологічних та теоретичних концепцій і систем, необхідність з’ясувати й осмислити принципові, націєстверджувальні, гуманістичні особливості й напрями розвитку нашої культури. Провідною темою для вчених також стало вивчення національної культурно-мистецької спадщини, а також загальноестетичних проблем суспільства.

Особливої уваги заслуговують праці науковців, у яких досліджено закономірності формування й розвитку художньої культури, наголошується на ролі, значенні та місці мистецтва у виробленні національної моделі світогляду, утвердженні позитивних моральних рис, вихованні патріотизму, усвідомленні самодостатності свого народу. Зазначеним темам було присвячено чимало досліджень, авторами яких є С.Безклубенко [3; 4; 5], С.Білоконь [6], Г.Грабович [14], Т.Гундорова [18; 19; 20; 21], М.Наєнко [58], М.Попович [62], О.Ріпка [63], М.Семчишин [65], Ю.Шерех (Шевельов) [74], М.Шлемкевич [77] та інші.

Останнім часом значно збагатився фактографічний доробок українських учених у царині конкретних гуманітарних наук, даючи достатню джерельну базу для культурологічного осмислення фундаментальних понять „націоналізм” і „національна культура”. Цінний у контексті зазначеного матеріал представляють праці, у яких автори прагнуть простежити генезу української національної культури не як замкнутого у собі, локального явища, а як органічної частки світового цивілізаційного процесу. Базисною у цьому контексті стала праця А.Княжинського, що вийшла в науковий світ з діаспори в 1959 році. В інших розвідках значна увага надається з’ясуванню взаємозв’язків між поняттями „етнос”, „нація”, „національний”, що спонукають дослідників до роздумів, осмислення феномену національного.

На дискусійних моментах поняття „українська національна культура” наголошує Я.Грицак, який у своїй праці „Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття” здійснив одну із перших спроб розглянути українську історію XIX–XX століть у контексті західних теорій нації і націоналізму. Вищезокреслену проблематику у власних наукових дослідженнях також обґрунтовували: О.Баган [1], Ю.Бадзьо [2], Т.Гунчак [22], С.Жижко [27], О.Забужко [29; 30; 31], А.Карась [40], Б.Кравченко [49], В.Лісовий [53], В.Янів [79].

Серед науковців, які в добу незалежності займалися проблемами теорії нації і націоналізму, виокремимо Г.Касьянова [43] – автора першого в Україні їх систематичного викладу. Цей дослідник у монографії „Теорії нації і націоналізму” представив погляд на націоналізм як багаторівневе поняття, основою якого може бути або форма свідомості, або ідеологія, або ж політична концепція. Сучасні теорії націоналізму, на думку автора, загалом зберігають свої головні риси – ідеологічну нечіткість, схильність до переплетення з різними політичними концепціями. Генералізуючою темою дослідження Г.Касьянова стало окреслення змісту української традиції, для якої характерна радикалізація етнічного націоналізму.

Цінною для сучасників є праця О.Забужко [31], у якій авторка вперше у вітчизняній науці комплексно розглядає розвиток в Україні нової інтелектуальної течії – націоналізму. Окремий розділ цієї монографії присвячений аналізу політичної діяльності І.Франка, як найвиразнішого представника української інтелігенції новітнього часу (кінця XIX – початку XX століття).

Проблемні питання щодо теорії націоналізму та націоналістичних рухів порушують представники українських націоналістичних організацій. Зокрема актуальними стали публікації Конгресу Українських Націоналістів, активними учасниками якого були Р.Зварич [33], Ю.Бойко [7] та інші, намагаючись дати власну відповідь на питання, що таке націоналізм і національна культура.

За останні роки вийшла друком значна кількість праць, у яких дослідники прямо або опосередковано висвітлюють питання розвитку історії української культури в Західній Україні кінця XIX – XX століть, умов її функціонування у конкретному геополітичному середовищі. Їх авторами стали В.Виткалов [9], Я.Грицак [15; 16; 17], Т.Гунчак [22] та інші.

Водночас важливо наголосити на наявності праць із питань розвитку української філософії – своєрідного базису всіх складових культури і мистецтва (В.Горський, Ю.Павленко, В.Шинкарук, М.Лук, Д.Острянин, О.Шило, О.Козак).

Наприкінці XX століття науковці активізували вивчення проблем історії української інтелігенції як

важливого творця і носія „духу” культури (А. та І.Бичко, Г.Касьянов, Н.Шип, О.Удод та інші). При цьому вони зазначили, що важливим фактом є той, що саме через культуру людина реалізується як особистість, проходить процес формування самосвідомості, освіченості, духовності та інтелігентності.

Дедалі помітнішим стає інтерес наукової еліти до коренів, традицій і звичаїв попередніх поколінь. Актуальними також є питання дослідження етнічної ідентичності, належності до певного етносу, що виявляється у найрізноманітніших формах: від спроб реанімації стародавніх звичаїв та обрядів, фольклоризації професійної культури, пошуків „народної душі” до прагнення створити або відновити свою національну державність.

Важливими у контексті аналізованої проблематики стали сучасні критичні праці дослідників творчості тих митців, які суттєво вплинули на динаміку вітчизняного літературно-мистецького життя кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. Вивчення їх спадщини є дотиком до художньої свідомості й принципового сприйняття дійсності у складний для творчої праці час. Цікавими для нас виявилися дослідження, у яких автори осмислюють особливості розвитку літературного життя в Галичині (М.Галушинський [10], Т.Гундорова [18; 19; 20; 21], М.Ільницький [34; 35; 36; 37; 38], С.Павличко [59], В.Петров, Д.Чижевський, М.Глобенко [60], Я.Поліщук [61], Б.Червак [72], Ю.Шерех [74]) та діяльності видатних митців – І.Франка, поетів-„молодомозівців”, які відрізнялися багатогранністю таланту, глибоким осмисленням різнорівневості буття і пізнання реалій, умінням завдяки своїм ідеям і тепер спонукати свідоме українство до роздумів над складними питаннями минулого, до глобальних узагальнень тощо. Окреслені проблеми досліджували зокрема О.Жук [28], П.Легкий [52].

Аналізом особливостей розвитку музичної культури Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ століття в сучасних мистецтвознавчих працях відзначилися Ю.Булка [8], М.Гордійчук [12], Л.Кияновська [46; 68], Л.Корній [48], Т.Старух [66], М.Черепанин [73], З.Штундер [78].

У наш час помітне зацікавлення науковим дослідженням і публікацією архівних джерел, що містять важливу інформацію про перебіг культурного становлення України, проте тривалий час зберігались у спецховищах НКВС і КДБ, будучи недоступними для широкого загалу. Ознайомлення з ними дає можливість уявити ту глибину політичних, ідеологічних, культурних потрясінь, що дали про себе знати в часи панування тоталітарної системи.

Кількісно збільшується публікація джерельної та історіографічної бази з питань розвитку української культури. Зокрема вийшли друком збірники документів „Історія Національної академії наук України” (у 3-х томах), „Культурне життя в Україні: західні землі” (у 2-х томах), „Мистецькі рукописні пам’ятки України” (у 2-х томах). У 1996 році опубліковано комплексну фундаментальну працю „Феномен української культури: методологічні засади осмислення”. Важливими у вивченні особливостей української культури стали праці „Україна крізь віки” (у 15-ти томах), „Стародавня історія України” (у 3-х томах), „Історія релігії в Україні” (у 10-ти томах) тощо.

Накопичений науковий матеріал дає підстави зазначити, що чимало сучасних учених свої дисертаційні дослідження також присвятили висвітленню актуальних питань культурного розвитку, а саме на теренах Західної України. Зокрема це О.Семчишин-Гузнер „Художнє життя в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ століття (особливості мистецького процесу)”, з акцентом уваги на розвиткові образотворчого мистецтва; О.Голубець „Мистецьке середовище Львова др. пол. ХХ століття (соцреалізм і свобода творчості)”; Л.Мороз „Диригентсько-хорове мистецтво Галичини другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття”; Н.Костюк „Музична культура Західної України 20-30-х рр. ХХ ст.: ідеї поступу та розвиток національних традицій” та інші.

Відтак історіографічний аналіз досліджуваної теми дає можливість зазначити, що, справді, значна кількість науковців провела ґрунтовну роботу з висвітлення принципів і методів пробудження в українському середовищі національної свідомості, мислення і діяльності заради інтересів нації, виховання народних мас безпосередньо засобами літератури, різних видів мистецтва, культурної спадщини в цілому.

Наша спроба здійснити аналіз праць про вітчизняну культуру в добу незалежності також дала можливість підсумувати, що сьогодні ще чимало проблемних тем, різних аспектів вітчизняної культури залишаються або поверхнево, або й зовсім не дослідженими. Тому всім нам, особливо молодим представникам нашого суспільства, необхідно продовжувати традицію вивчення джерел розвитку ріднотеренної культури, її специфіки, виховної ролі у становленні українського народу як творця та носія своєї культури. Тільки за таких умов і культура України, і її народ має перспективу, шанс на визнання й повагу у світовому культурному просторі.

Джерельні приписи

1. **Баган О.** Націоналізм та націоналістичний рух. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 189 с.
2. **Бадзьо Ю.** Національна ідея і національне питання. – К.: Смолоскип, 2000. – 205 с.
3. **Безклубенко С.** Відродження культури і розбудова нації: Дві концепції (критична історико-філософська інтерпретація) // Національна культура в сучасній Україні / Ред. І.Ф. Курас. – К.: Україна, 1995. – С. 34-86.
4. **Безклубенко С.** Етнокультурологія. – К., 2002. – 254 с.
5. **Безклубенко С.** Теорія культури: Уч. посібник. – К., 2002. – 324 с.
6. **Білоконь С.** У пошуках української душі // Українська душа. – К., 1992. – С. 120-125.
7. **Бойко Ю.** Ідеологія українського націоналізму // Націоналізм – основа справедливого світопорядку. – Львів: Видання Конгресу Українських Націоналістів, 1993. – С. 13-16.
8. **Булка Ю.** Музична культура Західної України // Історія української музики. – К., 1992. – Т. IV. – С. 545-589.
9. **Виткалов В.** Українська культура: сторінки історії ХХ століття: Монографія / Вид. друге, уточ. і допов. – Рівне: Вертекс, 2004. – 640 с.
10. **Галуцинський М.** Книжка і українське громадянство // Літературно-науковий вісник. – 1992. – Т.78. – Кн. 7.
11. **Голубець М.** Образотворче мистецтво // Історія української культури. – К.: Либідь, 1994.
12. **Гордійчук М.** Історія української музики. – К.: Наук. думка, 1992. – Т.4.
13. **Горський В.С., Кушаков Ю.В., Фестер В. и др.** История философии и культура. – К., 1991.
14. **Грабович Г.** Екзорцизм українського модернізму // Грабович Г. До історії української літератури. – К.: Критика, 2003. – С. 522-535.
15. **Грицак Я.** Молоді радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – 1991. – Т.222. – С. 71-111.
16. **Грицак Я.** Страсті по Львову // Критика. – 2002. – Ч.7-8 (57-58). – С. 3-5.
17. **Грицак Я.** Нарис історії України. Формування модерної української нації. ХІХ-ХХ століття. – К.: Генеза, 1996. – 358 с.
18. **Гундорова Т.** Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів, 1997. – 426 с.
19. **Гундорова Т.** Франко – не Каменяр. – Мельбурн: Ун-т ім.Монаша, 1996. – 326 с.
20. **Гундорова Т.** Реалізм і неоромантизм в українській літературі початку ХХ століття: Теоретико-методологічний аспект // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури ХІХ – поч. ХХ ст. – К., 1991. – 251 с.
21. **Гундорова Т., Шумило Н.** Тенденції розвитку художнього мислення (початок ХХ століття) // Слово і час. – 1993. – №1. – С. 58.
22. **Гунчак Т.** Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 287 с.
23. **Дашкевич Я.** Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна. Наука і культура. – К.: Знання, 1991. – Вип. 26-27. – С. 44-53.
24. **Дзюба І.** Що за обрієм? // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К.: Наук. думка. – Вип. 1. – 1992. – С. 29.
25. **Дзюба І.** Концертно-хорове життя України 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст. – К., 1995. – 275 с.
26. **Жаборюк А.** Український живопис другої половини ХІХ – початку ХХ століття. – К., 1990. – 310 с.
27. **Жижко С.** Розбудова націоналістичного руху як фактор скріплення Української Держави // Націоналізм – основа справедливого світопорядку. – Львів: Видання Конгресу Українських Націоналістів, 1993. – С. 24-35.
28. **Жук О.** Поетична муза художника // Галицька брама. – 1998. – № 12 (48).
29. **Забужко О.** Філософія і культурна притомність нації // Сучасність. – 1993. – № 3. – С. 117-128.
30. **Забужко О.** Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К.: Факт, 2001. – 160с.
31. **Забужко О.** Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К.: Основи, 1993. – 196 с.
32. **Загайкевич М.** Іван Франко і українська музика. – К.: Наук. думка, 1992. – 118с.
33. **Зварич Р.** Ідея нації – шлях порятунку для людства // Націоналізм – основа справедливого світопорятунку. – Львів: Видання Конгресу Українських Націоналістів, 1993. – С. 8-12.

34. *Льницький М.* Краси свічадо // Розсипані перли: Поети „Молодої Музи”. – К.: Дніпро, 1991. – С. 5-17.
35. *Льницький М.* Західноукраїнська і емігрантська поезія 20-30-х років. – К.: Знання, 1992. – 48 с.
36. *Льницький М.* Література українського відродження. – Львів, 1994. – 325 с.
37. *Льницький М.* Від „Молодої Музи” до „Празької школи”. – Львів, 1997. – 132 с.
38. *Льницький М.* Літературний Львів першої половини ХХ ст. // Львів. Історичні нариси. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. – 245 с.
39. *Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн.* Кн.1: Перша половина ХХ ст.: Підручник / За ред. В.Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – 461 с.
40. *Карась А.* Душа культури і дух мислення // НТШ. Т. ССХХІІ. – Л., 1991. – С. 216-247.
41. *Касьяненко О.* Мистецькі ідеї Я. Матейка в контексті національного відродження України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. // Україна в минулому. – 1994. – Вип. VI. – С. 109-118.
42. *Касьянов В.* Українська інтелігенція на рубежі ХІХ-ХХ ст.: Соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 314 с.
43. *Касьянов В.* Теорії нації і націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 362 с.
44. *Кирюшко М.І.* Національне відродження і релігія. – К.: Асоціація „Україна”, 1995. – 208 с.
45. *Кияновська Л.* Вплив австро-німецької культури на формування стилю Станіслава Людкевича // Українсько-німецькі зв’язки минулого і сьогодення (за матеріалами міжнародного симпозіуму). – К., 1998. – С. 67-77.
46. *Кияновська Л.* Стильова еволюція галицької музичної культури ХІХ-ХХ ст. – Тернопіль: СМП „Астон”, 2000. – 339 с.
47. *Колодний А., Филипович Л.* Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. – Львів: Логос, 1996. – 184 с.
48. *Корній Л.* Історія української музики. – К.: Наук. думка, 1996. – Т.1. – 314 с.
49. *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
50. *Крижанівський О., Плохій С.* Історія Церкви та релігійної думки в Україні. – К., 1994. – 336 с.
51. *Кульчицький О.* Світовідчуження українця // Українська душа. – К., 1992. – С. 48-66.
52. *Легкий П.* „Потік свідомості” в прозі Івана Франка // Літературознавство. – IV Міжнар. Конгрес українців. – К., 2000. – Кн. 1. – 312 с.
53. *Лісовий В.* Перший в Україні системний виклад теорії нації і націоналізму // Теорії нації і націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 425 с.
54. *Лозко Г.* Українське народознавство. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
55. *Маланюк Є.* Думки про мистецтво // Слово і час. – 1993. – № 6.
56. *Маланюк Є.* Франко незнаний // Маланюк Є. Книга спостережень: Статті про літературу. – К., 1997. – Т.2. – С. 42-58.
57. *Маланюк Є.* Франко як явище інтелекту // Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1997. – Т.1. – С. 117-123.
58. *Насенко М.* Романтичний епос: Ефект романтизму і українська література. – К., 2000. – 312 с.
59. *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1997. – 447 с.
60. *Петров В., Чижевський Д., Глобенко М.* Українська література. – Мюнхен-Львів, 1994. – 372 с.
61. *Поліщук Я.* Міфологічний горизонт українського модернізму. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
62. *Попович М.* Нарис історії культури України. – 2-е вид., випр. – К.: АртЕк, 2001. – 728 с.
63. *Ріпко О.* У пошуках страченого минулого: Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ ст. – Львів: Каменярь, 1996. – 286 с.
64. *Рубльов О., Черченко Ю.* Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20-50-х років ХХ сторіччя. – К.: Либідь, 1995. – 294 с.
65. *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу – К.: Фенікс, 1993. – 428 с.
66. *Старух Т.* Музичне мистецтво Львова. – Львів, 1997. – 253 с.
67. *Українська душа: Зб. ориг. досліджень укр. ментальності / Відп. ред. В.Храмова.* – К.: МП Фенікс, 1992. – 127 с.
68. *Кияновська Л.О.* Українська музична культура : – Навч. посібник. – К.: ДМЦНЗКМ, 2002. – 284 с.

69. *Українське мистецтво у полікультурному просторі* / За ред. О.П. Рудницької. – К.: ЕксОб, 2000. – 208 с.
70. *Український стиль в українському мистецтві Галичини* к.ХІХ – п. ХХ ст. – Львів: Українські технології, 1999. – 160 с.
71. *Українська художня культура*. – К.: Либідь, 1996. – 428 с.
72. *Червак Б.* Наперед українці (до національної ідеї Івана Франка). – К., 1994. – 83 с.
73. *Черепанин М.* Музична культура Галичини (друга половина ХІХ – перша третина ХХ століття). – К.: Вежа, 1997. – 384 с.
74. *Шерех Ю.* Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. – К., 1993. – 427 с.
75. *Шинкарук В.* Людське буття: екзистенція, час, свобода // Український світ. – 1995. – №1-3. – С. 41-47.
76. *Шип Н.* Интеллигенция на Украине (ХІХ в.). Историко-социологический очерк. – К.: Наук. думка, 1991. – 171 с.
77. *Шлемкевич М.* Душа і пісня // Українська душа. – К., 1992. – С. 97-112.
78. *Штундер З.* Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Т.1. (1879-1939). – Львів: ПП „БІНАР-2000”, 2005. – 634 с.
79. *Янів В.* Нариси до української етнопсихології. – Мюнхен, 1993. – 275 с.

УДК 008(477)„1960/1980”

Граб О.В. - кандидат мист-ва,
доцент РДГУ;
Миркевич О.В. - студ. V курсу спец.
„Культурологія” РДГУ

Аспекти вивчення проблем вітчизняної культури другої половини ХХ століття (1960-1980 роки)

Період реформування посттоталітарних суспільств, що безпосередньо стосується й Української держави, поставив перед істориками, політологами, соціологами, філософами, культурологами та мистецтвознавцями чимало питань, без чіткої відповіді на які подальший розвиток країни на шляху демократичних трансформацій виглядає досить проблематично.

Оскільки у кожній культурі повинен існувати зв'язок усього нового із тим, що вже мало місце в духовній спадщині народу в попередні періоди, дослідження витоків сучасної культури українців не може бути здійсненим без аналізу стану, умов і перспектив її розвитку впродовж ХХ століття, а саме – його другої половини.

Аспекти розвитку вітчизняної культури другої половини ХХ століття неодноразово ставали об'єктом дослідження у вітчизняних наукових колах, виносилися на розсуд зацікавленій категорії населення. Зокрема розлого цю актуальну й для нас проблематику у своїх працях аналізували: І.Жиленко, Г.Касьянов, Ю.Шерех (Шевельов), М.Неврлий, М.Мушинка, Л.Танюк, С.Андрусів, Ю.Бача, О.Забужко, О.Пахльовська, О.Зінкевич, О.Гнатюк, В.Баран, Ю.Курносів, І.Винниченко та інші дослідники.

Окрему монографію присвячено аналізу культурних процесів на західних і східних теренах України ХХ століття В.Виткаловим. У ній автор детально осмислив і проблеми розвитку вітчизняної культури, національного мистецтва у складних умовах другої половини минулого століття, особливу увагу концентруючи не на наслідках, а на причинах появи у зазначену добу духовної опозиції з числа української інтелігенції.

Незаперечною є й критично-аналітична спадщина самих учасників „руху опору” 1960-1980-х років (Л.Костенко, В.Чорновола, В.Стуса, І.Дзюби, В.Мороза, І.Світличного, І.Калинця, Є.Сверстюка, Ю.Бадзьо, М.Холодного та інших), що репрезентує увесь трагізм, складність, суперечливий характер подій, у яких доводилося відстоювати громадянську честь і гідність українських митців, захищати історичну пам'ять народу, передавати любов до рідної землі та духовних витоків наступним поколінням.

Філософські роздуми, критичний науковий розгляд сенсу понять „мистецтво”, „національна культура”, „національні традиції”, їх суспільної ролі та впливу на громадськість у певній історико-культурній площині містять розвідки С.Безклубенка.

Висвітлення понять „маси” та „еліти” знайшло відображення у відомих працях Х.Ортеги-і-Гассета, Х.Арендта, Г.Маркузе, А.Грамши, Д.Белла. Оскільки „бунт” української інтелігенції (шістдесятників)

характеризується як екзистенційний „бунт”, вписаний у параметри „філософського напруження” Європи повоєнного часу, то неможливо не згадати й про окремі твори А.Камю, Ж.Сартра, К.Ясперса, К.Поппера, Г.Марселя, А.Сент-Екзюпері, С. де Бовуара, Е.Іонеско.

Однак, незважаючи на поважну кількість досліджень окресленої проблематики, питання появи й умов діяльності духовної опозиції українського мистецького середовища в СРСР другої половини ХХ століття ще має достатньо невисвітлених граней, так званих „білих плям”.

Як відомо, друга половина ХХ століття, внаслідок короткотривалої хрущовської „відлиги”, характеризувалася пробудженням та відродженням національної самосвідомості українського народу, високого громадянського змісту й патріотичного спрямування усіх культурних явищ, тісно пов’язувалася з багатьма політичними і культурними подіями. Адже „після ХХ з’їзду Система вже знала, що „всех не перевешаешь”... Тому вона покладалася на двох спільників: несвідомість і мовчання... І якщо Система вимагала несвідомої покори, то шістдесятники протиставили їй ідею свідомого бунту. У творчості шістдесятників людина стала суб’єктом історії. Ця людина усвідомлювала, іронізувала, критикувала... жила і не боялася” [15; 68]. Орієнтуючись на гострі проблеми доби, стан української культури, притиснення мистецького виміру „ідеї шістдесятництва зародилися, зійшли не на міських асфальтах, а на сільському чорноземі, де люди ще не забули рідне слово і не соромились його, сприймали нелукаво життя по-своєму, по-українському” [5; 95].

Історичні події 1960-1980-х років з їхньою філософією, пам’яттю, спадковістю, еволюцією стали основою української сучасності і навіть у координатах реальних проблем реальної України доводять, що вони не переставали і ще довго не переставатимуть бути сучасністю. Духовним рухом опору України на той час стали шістдесятники, тобто відбулася подія, на реалізацію якої від середини ХVII століття до першої половини ХХ століття спрямувалося титанічне зусилля етносу і в суто політичному, і насамперед в інтелектуальному сенсі. Зокрема В.Іванисенко у своїй праці стверджує, що „визрівання і формування нового покоління з новою свідомістю відбувалося не на зламі 50-60-х років (як часто вважається, оскільки саме тоді це покоління було помічене і визнане...), а десь на півтора десятиліття раніше... його коріння треба шукати в попередній добі тоталітарного шаленства” [5; 94].

Константою їх зусилля став, власне, протест, протистояння. Концептуальним вирішенням цього процесу і є „бунт” шістдесятників – „бунт” цілком модерний, цілісно вписаний у парадигми проблематики сучасної Європи. Адже генетичний код нової України був створений шістдесятниками, які сублімували автентичні риси елітарної, європоцентричної природи модерної української культури. Тому шістдесятні роки становлять собою точку відліку деяких парадоксальних, конфліктних процесів. Ця проблематика є і проблемою шістдесятництва, оскільки, з одного боку, воно справді було феноменом культури, а з іншого – феноменом політики.

Погоджуючись із думкою Оксани Пахльовської, наголосимо, що під час вивчення ролі інтелектуального „бунту” 1960-х років особливу увагу слід звернути на аналогічні тенденції у повоєнній Європі, тобто розглянути концептуальні параметри „шістдесятництва” у європейському контексті, враховуючи еволюційну динаміку культури. Адже і як „мистецький рух”, шістдесятництво певним чином сформувалося під впливом західної демократії, переживши чимось схожу, хоча й відмінну в політичному аспекті, еволюцію. Доказом цього є хоча б те, що лібералізація суспільного і культурного життя в СРСР закінчилася фізичними репресіями, чого не було зокрема на Заході. Відомим також залишається факт, що те, що в колишньому СРСР називалося дисидентським рухом, у країнах Західної Європи (Франція, Італія, Іспанія) набуло характеру інтелектуальних дискусій, що, окрім внутрішньої культурної проблематики, з’ясовували їх у континентальному значенні – протиборства двох могутніх антагоністичних ідеологій: соціалістичної та капіталістичної [15; 66-67].

Як уже зазначалося, шістдесятні роки були жахливі тим, що людство перебувало під brutальною владою Системи, і це призначення у своїй глибині драматичне й трагічне. Духовна опозиція української інтелігенції була першим рухом протесту проти режиму в Радянському Союзі, і хоча вони на собі відчули, як пульсувала небезпека того часу, усе ж таки глибоко розуміли своє призначення і засвідчили громадянську та політичну зрілість інтелектуальної еліти України. То був час, у якому групи з мас („інакодумці”) мали чіткі й непохитні ідеї, але зі зрозумілих причин були неспроможні здійснити їх. На думку М.Рябчука, „вивільнена хрущовською „відлигою” інтелектуальна й духовна енергія суспільства уже не вкладалася в рамки офіційної ідеології та жорстко регламентованої діяльності. Щоб нейтралізувати цю енергію, режим мусив би знову повернутися до тотального терору сталінської доби та до ще більшого ізоляціонізму у зовнішній політиці. Першого влада не хотіла, другого не могла. Як наслідок, у 60-70-х роках інтелігенція „...енергійно освоювала ділянки

інтелектуального життя, які не вели її до прямої конфронтації з владою” [17; 120].

Тому й очевидно, що із поколінням шістдесятників у культуру повернулася ідея її елітарності, яка є складним поняттям, а групи нонконформістів за цю ж елітарність можна віднести до „шляхти”. І хоча для багатьох це слово означає спадкову „шляхту крові”, яке обертається у щось подібне до загальних прав, у сталу та пасивну якість, яку отримують та передають як річ, але справжній сенс, етимологія іспанського слова *nobleza* – „шляхта”, як зазначав іспанський мислитель Х.Ортега-і-Гассет, є наскрізь динамічними [19; 50-52]. На нашу думку, шістдесятники – люди шляхетні, єдино активні, для яких життя – постійне напруження, безперестанне тренування для перемоги у боротьбі з владою.

Саме консолідована активна діяльність шістдесятників призвела до формування та реалізації ними багатьох світоглядних ідей, актуальних для другої половини ХХ століття. Їх систематизувала та детально проаналізувала у своїй розвідці Ніла Зборовська, звертаючи увагу читачів на національно-патріотичну (національно-романтичну), гуманістичну, культурницьку ідеї діяльності митців [6; 74-80]. У кожній із них прочитується нова громадянська позиція із самовідданим призначенням своєї долі добі національного відродження, спрага людяності, біль за втраченим світом, відчуття споконвічної неможливості нормального існування на рідній землі, невлаштованості державного Дому із передчуттям нових насильств [там само].

У цьому сенсі шістдесятників можна вважати ще й „органічними інтелектуалами”, тому що до їхнього комплексу елітарності і шляхетності входив вимір солідарності. Той час породив лицарські поняття честі, які уособлювали в собі ці люди, а в цілому це була хвиля морального оновлення суспільства. Схожі думки знаходимо й у дослідниці Т. Масловської, яка стверджує, що „поняттям шістдесятництва означають добу всезагального морального й духовного піднесення в країні... що його реальним наслідком стало нетривале повернення суспільству ясного бачення загальнолюдських цінностей” [10; 33]. Авторка також підкреслює те, що „про шістдесятництво можна говорити і як про певний соціально-психологічний тип свідомості (і поведінки), властивий певній частині суспільства, особливо інтелігенції. Суспільна заангажованість митців-шістдесятників з погляду її соціально-історичної детермінованості є свідомим і вільним внутрішнім вибором моральних, духовних, інтелектуальних пріоритетів, вона є для них іманентним моральним імперативом” [там само].

Інтелектуальний „бунт” 1960-1980-х рр. став переходом до нової організації людства, але разом із тим був і катастрофою в людському житті. „Інакодумці” не збиралися без „опору” йти за течією подій, на які направляла Система, не закривали очей на небезпеку і загрозу для простих людей і за це несли покарання – кожен своє, про що яскраво свідчать архівні документи. Це явище – „бунту” – синонімічне для сучасної філософії до європейського образу *L’Homme revolte*, „збунтованої Людини” Альбера Камю [7; 34-36], ідею якого і втілило покоління шістдесятників. А.Камю розглядав особистість на тлі історичного бунту, аналізував протиріччя духовного життя інтелігента, усамітненого у своїх ілюзіях стосовно змістовності буття, і зробив висновок про абсурдність людського існування та визначив категорію „абсурду” вихідним принципом екзистенції. Отже, бунт для Камю – це не просто можливість чи вибір, це – обов’язок свідомої людини, яка знає свої права. Кредо Камю – „Я бунтую, отже я існую” [там само], – стало екзистенціальною основою філософії шістдесятництва.

Така позиція інакодумців закономірно викликала роздратування та занепокоєння у представників правлячої верхівки, яким, очевидно, не потрібні були ідеологічні зміни та відповідні „рекомендації”. Сьогодні відомо, що владні кола готові були як до певних радикальних дій, так і до заохочення митців, загравання із шістдесятниками. Із числа дослідників мистецтва другої половини ХХ століття найбільш критично це засвідчує О.Петрова. Ось як науковець подає ці факти на сторінках своєї розвідки: „Найталановитіші художники нарікалися „ворогами народу”. Страшна політична фантазмагорія поставила догори ногами нормальні людські поняття, вивернула корінням до неба дерево культури... Не є тасмницею, що не тільки у 30-50-х, але й у 60-70-х роках держава добре оплачувала лише відданих соцреалістів, особливо тих, хто присягнув комуністичному міфowi. У художників нестандартного мислення справи завжди були кепськими” [16; 121]. Критична позиція автора відчутна й у наступних її висловлюваннях, проте головним у них залишається прагнення відновити пам’ять, честь українських митців, яких у другій половині ХХ століття надихала, вела ідея національного відродження.

Зі свого боку, спроби підкупу й шантажу радянською системою української інтелігенції, яка не входила до числа „офіційних” шістдесятників-конформістів, зокрема із числа літераторів, скрупульозним вивченням архівних документів доводить й О.Гнатюк. Дослідниця у розвідці висвітлює мало відомі широкому загалу факти, зазначаючи, що ЦК і КДБ „вживалися додаткові заходи з метою дискредитування авторів в очах радянського суспільства...Окрім відомого ще з тридцятих років літературного доносу,

шістдесяті роки принесли жанр судової рецензії...” [4; 57-58].

Після появи згаданих розвідок тема розвінчання нищівної позиції радянської системи щодо української культури та її представників із числа шістдесятників стає надзвичайно актуальною для сучасної наукової еліти. Подальші прояви відродження реальних сторінок культурно-мистецького життя в Україні 1960-1980-х років знаходимо у праці Л.Карнаух „Хто він, Довбош?” [8; 112-131].

На підставі зазначеного можна ствердити, що нова історична свідомість, яку ввели шістдесятники у мистецтво, ґрунтувалася на таких основоположних для екзистенціалізму поняттях, як особистість у сучасному світі, її віра й зневіра, сенс її буття, втрата цього сенсу, проблема вибору. Як і європейські екзистенціалісти, шістдесятники розуміли, що ілюзій немає і бути не може – такою була їхня форма свободи сучасної людини.

„Бунт” шістдесятників став початком виходу України з історичного небуття за радянських часів і відкрив дорогу боротьбі за незалежність країни у 80-ті роки. А сама перемога 1991 починалася на духовних барикадах 60-х років.

У творчості шістдесятників, за визначенням О.Пахльовської, людина стала „суб’єктом історії”. Концепція свободи, сформована ними ж, призвела до вироблення ще одного „суспільного почуття”, яке відіграло значну роль і в політиці, і в культурі України, – почуття незалежності, а початком виходу України з історичного небуття за радянських часів і був інтелектуальний „бунт” шістдесятників.

Відтак бачимо, що Україна завжди, навіть у досить складні суспільно-політичні періоди, одним із яких стали 1960-1980 роки, мала достатньо свідомої, відповідальної, чутливої до проблем інтелігенції, яка підтримувала і стимулювала споконвічне прагнення народу до національно-культурного та національно-державного утвердження. Тому сьогодні вкрай важливо не втратити почуття потреби інтеграції народу, розвитку інтелектуальних засад культури українців, збереження їх духовної скарбниці. Ґрунтовний ідейний та практичний досвід у цій справі залишили по собі шістдесятники. Нам тільки залишається стати розумними, здібними учнями задля блага народу й країни.

Джерельні приписи

1. *Безклубенко С.* Відродження культури і розбудова нації: Дві концепції (критична історико-філософська інтерпретація) // Національна культура в сучасній Україні / Ред. І.Ф. Курас. – К.: Україна, 1995. – С. 34-86.
2. *Виткалов В.* Українська культура: сторінки історії ХХ століття: Монографія. – Видання друге, уточнене і доповнене. – Рівне: Вертекс, 2004. – 640 с.
3. *Вінграновський М.* Іван Дзюба очима шістдесятників // Слово і час. – №7. – 2001. – С. 11-22.
4. *Гнатюк О.* Архіви про шістдесятників // Літературознавчі зошити. – Вип. 1. – 2001. – С. 54-60.
5. *Іванисенко В.* Животрепетна наша історія. Шістдесятництво: родовід і доба // Київ. – 1997. – №1-2. – С. 94-100.
6. *Зборовська Н.* Шістдесятники // Слово і час, 1999. – №1. – С. 74-80.
7. *Камю Альбер.* Бунтующий человек. – М.: Изд-во политической литературы, 1990.
8. *Карнаух Л.* Хто він, Довбош? // Сучасність, 2002. – №2. – С. 112-131.
9. *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 рр. – К.: Либідь, 1995.
10. *Масловська Т.* Ще раз про шістдесятництво // Слово і час. – №11. – 1999. – С. 33-37.
11. *Медвідь В.* Шістдесятництво: міф і реальність // Кур’єр Кривбасу. – 1997. – №79-80.
12. *Медвідь В.* Pro Domo sua. – К.: Український письменник, 1999. – С. 129.
13. *Мушинка М.* Україніст із золотої Праги // Слово і час. – 1993. – №11. – С. 29-37.
14. *Павлишин М.* Герб меланхолії: поезія Ігоря Калинця // Сучасність. – №9. – 2001. – С. 92-105.
15. *Пахльовська О.* Українські шістдесятники: філософія бунту // Сучасність. – 2000. – №4. – С. 65-84.
16. *Петрова О.* Дещо з архіву та сучасного мистецтва України // Сучасність. – 2000. – №12. – С. 119-133.
17. *Рябчук М.* І це вони заперещали? // Сучасність. – 1998. – №1. – С. 113-125.
18. *Сверстюк Є.* Шістдесятники і Захід // Блудні сини України. – К., 1993.
19. *Ортега-і-Гассет Х.* Вибрані твори / Перекл. з іспанської В.Бурггардта, В.Сахна, О.Товстенко. – К.: Основи, 1994.
20. *Охрімович А.* З когорти шістдесятників // Сучасність. – 1992. – №12. – С. 129-136.
21. *Шевельов Ю.* Про двох поетів з княжими іменами // Сучасність. – №4. – 1992. – С. 113-120.

22. *Шерех Ю.* Третья сторожа. Литература. Мистецтво. Идеологія. – К., 1993.
 23. *Ярема С.* Мої зустрічі з Зенею Франко // Сучасність. – 2002. – №11. – С. 121-127.
 24. *А. де Сент-Экзюпери.* Сочинения. – Москва, 1964.

УДК [379.823:008]:17.022.1(=161.2),,2000/2007”

Граб О.В. - кандидат мист-ва,
 доцент РДГУ;
Ботан О.В. - студ. V курсу спец.
 „Культурологія” РДГУ

Вплив „екранної” культури на естетичні смаки молоді у контексті трансформації духовності українців початку XXI століття

Початок XXI століття доводить, що найбільш небезпечним процесом у контексті сучасної культурної динаміки виявляється процес глобалізації, оскільки він містить найбільше руйнівних чинників для культури кожного суспільства, у тому числі й українського.

Очевидно, що глобалізація відкриває перед людством величезні можливості в розширенні обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом, взаємодії у гуманітарній сфері, духовному збагаченні особистості. Водночас для значної частини людства глобалізація несе в собі й суттєві загрози.

Значна кількість дослідників у своїх працях вже проаналізувати стан глобалізаційних процесів, зробивши певні висновки. Зокрема глобалізація стала об’єктом досліджень О.Білорус [2], В.Горового [6], М.Жулинського [8], Г.-П.Мартіна та Х.Шумана [11], С.Удовіка [18], М.Чешкова [20], В.Шейка [22] та інших учених.

Окрему увагу інтелігенція приділяє проблемам розвитку інформаційного суспільства, як ознаці розширення глобалізаційного простору. Для нашої розвідки корисними стали наукові роботи В.Бриткова та С.Дубовського [4], Д.Дубова [7], Дж.Галла [10], М.Сенченка [13], О.Соболя [14], Ж.Тетьора [17].

Неминучою у контексті зазначеного сьогодні є поява нових понять і категорій, результатом чого стало введення в науковий обіг терміна „віртуальна (екранна) культура”. Унаслідок розширення інформаційних мереж суспільства, впровадження новітніх електронних технологій це поняття стало багатозначним, широковживаним, побутовим. Його осмислення на сторінках власних розвідок представили Р.Беланова [1], О.Злобіна [9], Т.Рудницька [12], Н.Старовойтова [16], М.Чешков [20], В.Чупров, Ю.Зубок, К.Уільямс [21].

Очевидним є й те, що сучасне українське суспільство частково позбавлене загальнокультурних, духовних цінностей і тому вченими розглядається через призму апокаліптичності. У результаті до наукового аналізу потрапляють і такі нові, але вже досить актуальні поняття, як „цивілізаційна втома”, „глобальна криза”, „кінець історії, культурогенези”, „втрата моральної основи суспільства”, про які у свій час людство застерігали П.Сорокін [15], О.Шпенглер [23], Й.Хейзінга [19] та інші вчені минулих століть.

Відомо, що в основу такого поширеного поняття, як глобалізація, покладено англійський прикметник global (такий, що охоплює усю земну кулю, всесвітній, всебічний, універсальний). Тобто процеси, які стали предметом уваги у нашій розвідці, є актуальними для світового співтовариства. У вітчизняному науковому середовищі підвищений інтерес до них обумовлений усе більшою деградацією молодіжного покоління, розщепленням суспільної моралі, нищівним функціонуванням „екранної” культури, що проросла із масової культури та деяких субкультур тощо. При цьому явище культурної експансії тут трапляється значно рідше, ніж добровільне, самостійне перенесення молоддю в духовний простір України численних різнополярних культурних елементів із суцвіття західноєвропейської та американської культур. Тому ця тема для українських учених є першочерговою і вимагає уваги не тільки з боку культурологів, але й психологів, істориків, філософів, політологів, соціологів.

Реальні загрози розгортання глобалізаційних процесів, у які штучно залучені всі вікові категорії населення, стали очевидними не в XXI столітті, а значно раніше. Критичне ставлення сьогодні викликає позиція окремих учених, які стверджують, „що зараз ми уперше живемо в еру глобалізації” [5; 49]. Адже глобалізація не є новим явищем, її витoki можна простежити з античної доби, репрезентованої прагненням Олександра Македонського інтегрувати тогочасний світ. У XV-XVI столітті, унаслідок

великих географічних відкриттів, світ усвідомлюється як глобальне, замкнуте ціле. Наприкінці ХХ століття усьому людству зрозумілою виявилася думка, що ми на великій швидкості зіткнулися із новими формами колонізації, наслідки якої репрезентують себе у розгортаннях геополітичних процесів (розширення НАТО і Європейського Союзу), виникненні нових суб'єктів влади, формуванні глобальної системи економічних відносин („Велика сімка”, Світовий банк, Міжнародний Валютний Фонд), появи транснаціональних космополітичних еліт, поширення (а в окремих випадках і нав'язування) „екранної”, „віртуальної” культури.

На думку В.Шейка, Т.Рудницької, водночас у глобалізації помітними стали й тенденції поширення новітніх форм економічного й культурного імперіалізму, американізації й вестернізації світового співтовариства. Особливо чутливою до цих явищ усе-таки є молодь, яка сприймає будь-які новації значно природніше, ніж представники старших поколінь. У контексті зазначеного на увагу заслуговує проблема впливу культурно-інтеграційних процесів на розвиток інформаційних технологій, останні моделі яких магнетично діють зокрема на українську молодь. Розширення мережі Інтернет як позитивно виявляється в обізнаності молоді з інноваційними технологіями, так і автоматично засмоктує юнаків і дівчат у здеморалізовану (особливо останнім часом) веб-павутину.

Очевидно, спокусливою для молоді є нав'язана думка, згідно із якою „той, хто не користується комп'ютером у сучасному глобальному середовищі, відстає у багатьох відношеннях. Ця відсталість відбилася у таких поняттях, як „технологічний розрив”, „інформаційний розрив”, „науковий розрив” [10; 14]. Зрозуміло, що жоден представник молодіжного середовища не хотів би виявитися настільки необізнаним у сучасних інформаційних технологіях, щоб стати уособленням якогось із зазначених „розривів”. Окрім цього, негативну роль тут відіграє суспільна критика, у якій, на жаль, сьогодні ще переважає думка, що той, хто не має можливості придбати новітню оргтехніку (або хоча б працювати із нею у спеціальних клубах), не має сучасного мобільного телефону тощо, автоматично випадає із кола „потрібних” людей, „цікавих” співрозмовників. Ця ситуація призводить до появи модних, а не корисних, безпечних понять, регресивних стереотипів поведінки, деформування свідомості молоді.

Попередня думка доводить той факт, що „віртуальна (екранна) культура” є продуктом людської життєдіяльності і стимулює ще більше прискорення віртуалізації сучасної культури. Вона є інформаційно-комунікативним джерелом поширення, освоєння, осмислення культури ХХІ століття. Тому актуальними сьогодні постають спроби уточнення основних понять, що використовуються в процесі аналізу „віртуальності” як одного із домінуючих аспектів розвитку сучасної культури.

На нашу думку, „віртуальна (екранна) культура” – це створена комп'ютерними засобами модель реальності з обов'язковою присутністю в ній людини, як творця і споживача самого цього продукту. Нині і продукування, і споживання „віртуальної (екранної) культури” нашими співвітчизниками у контексті світових інтеграційних процесів відбувається у необмеженій кількості. Доказом цьому є, хоча б, щоденне одержання різноаспектної інформації через ЗМІ, перегляд зразків кіномистецтва, занурення у світ „віртуальної реальності” через мережу Internet тощо. Однак потрібно пам'ятати, що репрезентація світу в „екранному варіанті” кардинально змінила проблему ідентифікації підлітків, які в результаті опинилися у пошуку привабливих, а не реальних, можливих моделей життя у своїй країні. Відтак поширеними принципом молоді сьогодні стало прагнення швидкого одержання одразу всіх благ, „тут і тепер”. Одночасно вже міцно прищепленою у свідомості молоді є поширена із західних культур думка про цінність успіху, наявність розкішного житла, високооплачуваної роботи, персонального транспорту, ексклюзивного одягу тощо. Те саме можна відзначити і щодо укорінення моделі „американської мрії”, досягнення й реалізація якої в межах України так детально висвітлюється і в друкованій, і віртуальній продукції.

Актуальною проблемою в контексті зазначеного постає роль „екранної” культури у формуванні естетичних смаків, особливо молодого покоління, адже, як відомо, сучасна молодь є абсолютно не захищена від експансії її свідомості з боку засобів масової інформації, у тому числі й електронного формату. На жаль, суцільна технократизація сучасного українського суспільства призводить до загрозливих трансформацій у свідомості, психології наших співвітчизників. Вважаючи такі тенденції модними, значна частина молодих українців активно практикує у своєму професійному й особистому житті продукцію „екранної (віртуальної) культури”.

З одного боку, можна погодитися, що новації, породжені модерною науково-технічною революцією (мобільний зв'язок, мережа Internet тощо), дозволяють людині економити значну частину часу, спрямовуючи його на виконання інших дій. Однак, з іншого боку, продукти НТР часто заводять в оману людей, які „ковтають” викривлену інформацію, навіть не помічаючи поданих до її уваги деформацій.

Ще одним принципово важливим моментом появи „віртуальної (екранної) культури” в українському культурному просторі стали новітні тенденції в освіті, зумовлені інтеграційною динамікою в європейському вимірі – а саме вимірі приєднання вітчизняної освіти до Болонського процесу. Відтак і вимоги, що його супроводжують, і наслідки освітнього експерименту зумовлюють здійснення наступних кроків на державному рівні [24].

Насамперед Болонським процесом передбачено, що українські вищі навчальні заклади братимуть участь у реалізації проектів, серед яких:

- Централізована електронна бібліотека для користування електронною літературою при відкритому та дистанційному навчанні.

- Мультимедійна комунікаційна мережа, що поєднує університети, промисловість та сферу управління. Поліпшення комунікаційного зв'язку між Україною та країнами ЄС (Національний університет „Києво-Могилянська Академія”, Національний університет „Острозька Академія”).

- Застосування інформаційних технологій у діяльності університетських бібліотек (Національний технічний університет України „Київський політехнічний інститут”).

Водночас інформатизація навчального процесу передбачає:

1. Розвиток матеріально-технічного забезпечення комп'ютерною технікою із доведенням парку комп'ютерної техніки до норми 1 комп'ютер на 8 студентів, формуванням комп'ютерних класів на факультетах і кафедрах, інформаційно-довідкових відділів та електронних читальних залів бібліотек, створення Інтернет-клубів та електронних залів для самостійної роботи і відпочинку у студентських гуртожитках.

2. Комп'ютеризацію системи управління діяльністю ВНЗ шляхом створення єдиної комп'ютерної мережі, що об'єднувала б усі підрозділи і комп'ютерні робочі місця студентів, із забезпеченням усіх їх доступом до Інтернету.

Однією з основних форм діяльності у зазначених напрямках є загальна комп'ютерна підготовка студентів. Тому в університетах на всіх непрофільних факультетах у розрізі нормативної частини навчальних планів викладається відповідний курс і повинна відбуватися обчислювальна практика (не менше 1 кредиту).

Окрім зазначеного, запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВНЗ України призвело до того, що важливим завданням педагогів є розроблення інтерактивних комплексів навчально-методичного забезпечення дисциплін (ІКМЗД), які згідно із сучасними вимогами подаються студенту в електронному варіанті на дискеті, CD, або у формі Інтернет-сторінки у віртуальній бібліотеці університету.

Таким чином, сьогодні необхідно визнати, що прояви „віртуальної (екранної) культури” спостерігаються фактично в усіх сферах суспільного життя і є ознакою часу, а саме – глобалізаційних процесів. Завданням сучасників залишається сформулювати вміння диференціації позитивних і негативних наслідків розвитку „екранної” культури, її впливу на формування естетичних смаків, особливо у середовищі молодого покоління.

Слушними тут стануть філософські вчення науковців Західної Європи зламу XIX-XX століть, зокрема О.Шпенглера [23], який ще сто років тому застерігав світове співтовариство від наслідків цивілізації, розглядаючи її як підсумкову стадію розвитку будь-якої культури. На його думку, перехід культури до цивілізації знаменує перехід від творчості до занепаду. Тому цивілізація в розумінні філософа постала як результат деградації культури: цивілізація – суспільство з розвинутою індустрією та технікою, системою соціальних інститутів, де перебувають у занепаді мистецтво й література, де більшість населення скупчена у великих містах тощо.

У відомому трактаті „Причинність и судьба. Закат Европы” О.Шпенглер висвітлює ідею апокаліптичного кінця західноєвропейської цивілізації. Зокрема „Закат Европы” знаменував собою перемогу техніки над духовністю, світових міст над провінцією, плебейської моралі над аристократичною. В очах ученого апокаліпсис супроводжується деградацією традиційної релігії, мистецтва, моралі, сприяючи перетворенню людей на безликі маси.

Кінець сучасної Європи О.Шпенглер аналізував у контексті власної культурологічної теорії, згідно з якою цивілізація становить собою заключну стадію розвитку будь-якої культури, прикладом чого вчений вважав загибель греко-римської цивілізації.

Думки цього вченого, як ніколи, актуальними стали сьогодні і змушують кожну відповідальну за долю своєї країни й культури людину замислитися над станом суспільного життя, розвитком освіти, науки, культури у всіх її вимірах і в першу чергу духовному. Найбільшу занепокоєність порушені у розвідці

проблеми повинні викликати у молодіжному середовищі, представники якого мають бути не пасивними глядачами трансформації суспільства, а активними творцями кращих рис української культури всупереч тотальним, експансійним проявам процесу глобалізації.

Джерельні приписи

1. *Беланова Р.* Українська культура й американізм // Початкова школа. – 2001. – №12.
2. *Білорус О.* Глобалізація і національна стратегія. – К.: Батьківщина, 2001.
3. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. – М., 1995.
4. *Бритков В., Дубовский С.* Информационные технологии в национальном и мировом развитии // Общественные науки и современность. – 2001. – №1. – С. 146-151.
5. *Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика:* Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі І.Ф. Кононов, В.П. Бородачов, Д.М. Топольсков. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002.
6. *Горовий В.* Інформаційний глобалізм і перспективи національного розвитку // Бібліотечний вісник. – 2003. – №2. – С. 24-26.
7. *Дубов Д.* Роль інформаційної культури в діяльності органів державного управління // Вісник Книжкової Палати. – 2003. – №8. – С. 26-28.
8. *Жулинський М.* Національні культури і проблеми глобалізації // Друкарство. – 2003. – №1.
9. *Злобіна О.* „Екранна версія” життя і зміни особистісної суб’єктивності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №2. – С. 33-37.
10. *Галл Дж.* Мас-медія комунікації і культура: глобальний підхід / За ред. О.Гриценко. – К.: „К.І.С.”, 2002.
11. *Мартин Г.-П., Шуман Х.* Западня глобалізація: атака на процвітання і демократію. – М., 2001.
12. *Рудницька Т.* „Інтернетизація” і „вестернізація” життєвого світу особистості в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С. 37-40.
13. *Сенченко М.* Негативні наслідки інформаційної комп’ютерної революції // Вісник Книжкової Палати. – 2001. – №9. – С. 3-7.
14. *Соболь О.* Свобода особистості в інформаційному соціумі: Стаття перша // Філософська думка. – 2002. – №4. – С. 46-58.
15. *Сорокин П.* Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
16. *Старовойтова Н.* Масова культура в системі міжетнічних культурних взаємин // Розбудова держави. – 1998. – №3-4.
17. *Тетьора Ж.* Інформаційні технології та їх вплив на сучасний стан масової культури в Україні // Вісник Книжкової Палати. – 2001. – №12. – С. 30-33.
18. *Удовик С.* Глобалізація: семиотические подходы. – Л.: Рефл-бук; К.: ВАКЛЕР, 2002.
19. *Хейзінга Й.* Homo Ludens. – К., 1994.
20. *Чешков М.* Глобальное видение и новая наука. – М.: Логос, 1998.
21. *Чупров В., Зубок Ю., Уильямс К.* Молодежь в обществе риска. – М., 2001.
22. *Шейко В.* Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): Монографія: В 2 т. – Харків: Основа, 2001.
23. *Шпенглер О.* Закат Европы. – М., 1993.
24. *Див. праці:* Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу // Вища освіта України. – 2004.-№1. – С. 5-10; Богуславська А. Оболонювання освіти: [„За” і „проти” Болонського процесу] // Україна молода. – 2005. – №206 (4 листопада). – С. 4; Брок-Утне Биргит. Анализ глобальных факторов, влияющих на современную образовательную систему, на примере европейских университетов // Высшее образование в Европе. – 2002. – №3; Верри Герман. Чем глобалізація грозить академії//Высшее образование в Европе. – 2003. – №3; Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посіб./ М.Ф. Степко, Я.Я. Болубаш, В.Д. Шинкарук та інші; За ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навч. книга-Богдан, 2004. – 384 с.; Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: Політехніка, 2003. – 200 с.; Квиек Марек. Глобалізація и высшее образование//Высшее образование в Европе. – 2001. – №1; Козмински Анджей. Роль высшего образования в реформировании общества в условиях глобалізації: академическая надежность и стремление к повышению уровня вузов // Высшее образование в Европе. – 2002. – №4; Ластовченко І. Болонський процес і проблеми рівності

та елітарності в освіті // Освіта і управління. – 2005. – Т.8. – №3. – С. 201-207; Макбруни Грант. Рычаги глобализации как политическая парадигма высшего образования // Высшее образование в Европе. – 2000. – №1.

УДК 659.1:008

Ткач О.В. - студ. V курсу спец.
„Культурологія” РДГУ

Реклама як дзеркало масової культури

Наприкінці ХХ ст. в промислово розвинутих країнах проходили процеси, створивши у провідних соціологів, економістів, культурологів упевненість у тому, що людство, зокрема й Україна, вступило в нову фазу свого розвитку. Головною відмінністю промислового чи індустріального суспільства від традиційного є те, що в ньому здійснюється інтенсифікація інтелектуальних технологій, перебіг робітників із сфери виробництва речей в сферу виробництва послуг і інформації, що призводить до акцентування різних способів задоволення культурних потреб населення, а трансляція, обробка і споживання інформації перетворюється в головний вид діяльності. Глобалізація інформаційних процесів викликала до життя розмаїття проявів масової культури, до якої можна віднести шоу-бізнес, індустрію культури; все це має вплив на технології реклами. Масова культура означає одночасну універсалізацію і інституціоналізацію трансльованого соціального досвіду, ціннісних орієнтацій, норм поведінки. Виникає ініціювання споживчого попиту на стандартизовані форми соціальних благ і атрибутів престижності в масштабі великих соціальних груп та всього суспільства. Подібний стан породжує маніпуляцію свідомістю масового споживача, котрому пропонують імідж товару, послуг, політичних ідей і нав'язують думку про необхідність користуватися ними. Виникає об'єднання інформаційних середовищ, які використовують електронні технології. Таким чином створюється єдине однорідне інформаційне середовище – віртуальна комп'ютерна реальність, яка для багатьох людей практично замінює реальний світ. Саме поняття реальності стає все більш розмитим, про що свідчить постмодерністська картина світу. Межі між текстом і реальністю виявляються відносними в залежності від того як ми їх сприймаємо, подібно до того як, за зауваженням А.І. Ульяновського, „природні дисплеї” (вікна) легко міняються з „штучними” (монітор) в залежності від уявлень користувача про їх реальність” [9; 65].

Більшість сучасних рекламних продуктів стають результатами використання систем мультимедіа. В мультимедійних установках поєднується текст і зображення, музика і мова, комп'ютерна анімація і телебачення. Інформаційне суспільство в цілому сьогодні стає суспільством видовища.

Предмет особливої уваги індустрії культури складає система організації ажіотажу навколо престижних інтересів, потреб, способу і стилю життя. Процес набування престижних благ перетворюється в самоціль існування.

У зв'язку із вказаними процесами, які здійснюються сьогодні в світовій, зокрема й українській економіці і культурі, не викликає подиву те, що реклама відіграє все більш помітну роль у системі комунікативних засобів і технологій, а її функція виходить далеко за межі першочергової мети – інформування про товари та послуги, заради якої реклама власне і з'явилась на світ.

Реклама є невід'ємним елементом сучасного суспільного життя. Тому одним із найактуальніших питань стає розгляд реклами як соціокультурного явища і розробка нових підходів і методів її вивчення.

Традиційно рекламу розглядають, перш за все, як інформацію про якість та характеристики того чи іншого товару, що сприяє його збуту. Дійсно, це є первинною, об'єктивною функцією реклами. Та як і будь-яке явище, реклама не статична, вона розвивається і змінюється. Поле її діяльності і межі впливу з кожним днем розширюються. Лише інформативність вже давно не задовольняє сучасних вимог рекламної діяльності. Світова тенденція, згідно з якою реклама розвивається як культурне явище, висуває на перший план естетичне сприйняття цього феномену.

Реклама створює міфологічне, ілюзорне уявлення про життя, що компенсує відсутність гармонії у реальному житті. „Людина нині так спустошена внутрішньо, що вона намагається заповнити душу втішеною, ілюзорною картиною щастя інших людей, їх здоров'ям і грандіозними досягненнями” [3; 57]. Реклама – один із компонентів масової культури: її загальнолюдська складова, яка є протилежною апологетиці насилля, жорстокості, характерних для інших утворень в межах масової культури, пропонує людині такі необхідні їй втішені образи. Завдання реклами полягає не у відображенні реального світу, а у створенні світу мрій.

Тож реклама включає в себе обов'язкову потенційну можливість співвідношення людини і образу, своєї біографії і життя – мрії.

Англійська письменниця Джудіт Тодд доходить висновку, що „світ реклами і публічної інформації існує для того, щоб переконувати нас в уявних благодіяннях тих, хто володіє засобами виробництва і засобами масової пропаганди. Їх практичний спосіб вирішення конфліктів – створення у людей „позитивного уявлення” про речі. Цей світ намагається переконати нас в тому, що нема проблем, котрі неможливо вирішити шляхом, скажімо, простого переходу від одного миючого засобу однієї марки до миючого засобу іншої марки, що продається до того ж великими коробками і зі знижкою в три пенси” [2; 107].

В умовах економічної кризи і скорочення виробництва, інфляції і росту цін індивід живе в постійній напрузі, очікуванні стресу, він потребує розрядки цієї внутрішньої напруги і з задоволенням вірить у що-небудь. Тому він вірить рекламі, котра бере на себе батьківську опіку про нього, котра „створює струнку світовідчуття, орієнтоване на найвищу ціль – забезпечити йому задоволення” [7; 123]. Реклама знімає тотальну напругу і малює загальну схему згоди зі світом, вона усуває психічну нестійкість. Образи „споживчого щастя”, що рекламуються „мас-медіа”, розпалюють уяву і перетворюються на актуальні потреби. Проте, міфічне уявлення про світ створює конфлікт між бажанням споживача мати бажаний продукт і обмеженістю матеріальних можливостей загальної маси. В рекламному образі це компенсується через придбання товару тої чи іншої марки, що користується популярністю в більш високій за статусом соціальної групі, членом якої людина хотіла б стати, і саме через придбання речі людина ідентифікує себе і отримує відчуття задоволення і відради. Через товар індивід може відчутти себе мільонером або кінозіркою („я ношу ті ж панчохи, що і Кім Бесінджер”). „В кінцевому рахунку реклама здійснює заспокійливу дію на свідомість за допомогою навмисно-організованої соціальної семантики, в межах орієнтованого на одне єдине означальне – саме суспільство в цілому” [7; 148].

Ілюзія входить у свідомість людини по каналах навіювання. За допомогою навіювання реклама маніпулює масовою свідомістю. За словами А. Кукаркіна, реклама – „найбільш очищений і завершений продукт гігантської індустрії навіювання, що покликаний формувати свідомість народних мас” [3; 207]. Реклама навіює споживачу не ту чи іншу конкретну марку, а дещо більш фундаментально важливе для всього суспільного устрою. Ми споживаємо рекламу в якості явища певної культури.

Не менш важливе значення в рекламі мають асоціації зі святом, святковим часом і простором, на чому варто зупинитися докладніше. Рекламні образи занурюють нас в історію культури, повертають до простору торжища, ярмарки, що зберігав традиції обміну товарами в атмосфері свята, карнавалу. Саме у цьому просторі з'явилися перші форми реклами, пов'язані з голосовим зверненням, – *reclamare*. Свято, ярмарок, карнавал змінює рутинний перебіг часу повсякденного життя і переносить людину в особливий простір-час („хронотоп”, по виразу М.Бахтіна), де діють зовсім інші, відмінні від звичайних норм правила і закони поведінки. „Високе” і „низьке” тут міняються місцями, серйозне висміюється і карнавальне „знижується”, щоб зазнати оновлення” [1; 15]. Те, що в буденному житті вважається ганебним і ховається, в карнавальному хронотопі випинається назовні, і т.ч. знаходить вихід енергія сексуальної напруги, в звичайному житті обмежена культурою. За допомогою карнавалу культура оберігає себе від неконтрольованих, руйнівних сплесків енергії людського несвідомого, яке З.Фрейд назвав лібідо. Сьогодні, коли карнавальна культура в своїх класичних формах пішла в минуле, шоу-бізнес в цілому і реклама як його частина взяли на себе функцію активного використання тих же образів-архетипів, які лежать в основі карнавального свята. Ось чому світ реклами відчутно еротизований. Як і середньовічний карнавал, реклама не боїться представляти глядачам голе або напіводягнене тіло, або те, що замінює його за принципом метафори і на що переноситься енергія бажання. Перетин меж дозволеного виправдовується в рекламі тим, що вона виходить за рамки норм повсякденного рутинного життя в святковий хронотоп. Орієнтуватися на свято примушують рекламу дві причини. По-перше, купівля, придбання неординарної речі, зазвичай, визначається як свято. Отже, річ, яка вносить до будинку свято, повинна відрізнятися яскравістю. І все, що пов'язане з купівлею, – час і місце, де вона здійснилася, – залишається в свідомості святково маркованим. Ці глибоко вкорінені в культурі святкові сенси покупки враховуються у дизайні та архітектурі магазинів, графіку упаковок і в інших візуальних засобах реклами. Для посилення її дії реалізується психологічний ефект перенесення. Так, часто в рекламі автомобілів зображення тієї або іншої марки автомашини komponується жіночим силуетом. Залежно від контексту ця метафора може бути прочитана двояко: якщо ми зустрічаємо подібну рекламу в журналі мод, то тут підметом – суб'єктом – є жінка, а автомобіль є предикатом, що повинне означати той факт, що сучасна респектабельна жінка

має успіх в суспільстві завдяки наявності у неї автомобіля. Якщо ж цю рекламу ми зустрічаємо в журналі для автомобілістів, то стає зрозуміло, що жіноче тіло в співставленні з обтічним кузовом автомобіля додає йому додаткові аттрактивні сенси. Як відзначає інший дослідник реклами А.Юрчак, „підвищення символічної цінності продукту в рекламному полі веде до підвищення цінності цього продукту в економічному полі, кінець кінцем – до збільшення прибутку від його збуту” [10; 45]. Можна посперечатися також на вислів знаменитого американського теоретика і практика реклами Д. Огілві: „Люди вибирають не віскі, а образ віскі. Виробник напоїв на 90% продає не напій, а його образ” [11; 17]. Дослідник російської реклами А. Левинсон також відзначає, що привнесення свята в людське життя – це одне з соціально-культурних призначень реклами. „Сучасна реклама – завжди метафора..., інтрига плюс багато вимірність, розгортання сенсу в декількох планах, мовах одночасно, гра слів і самостійна гра візуальних символів” [4; 113].

Тому зазначимо, що реклама використовує в своїх цілях продукцію мас-культу, традиції окремо взятого суспільства, соціальну психологію, і засоби виразності жанрів станкового мистецтва такого, наприклад, як натюрморт чи пейзаж. Але і тут вона всьому надає свою стилізовану забарвленість, що нагадує про її походження і підступний зв'язок з торговою площею. Рекламні плакати, де за взірцем беруться класичні жанри живопису, не можуть повністю позбавитися кіча, від бажання довести все до гіперболічної яскравості, звучності. Все це потрібно для того, щоб приголомшити, зупинити на собі увагу, зафіксувати у пам'яті. „Реклама завжди гіперболічна, динамічна, вона завжди „кричить”, навіть тоді, коли вона „німа” – плакат, афіша, вівіска, вітрина”, – відмічав ще В.Маяковський [8; 320].

Використовуючи все, від навіювання до складної системи виразових засобів, реклама впливає на суб'єкта як мистецтво, з його здатністю бачити прекрасне у простих речах.

Отже, сучасна тенденція розвитку реклами визначається глобальним синтезом, універсалізацією культурних явищ. Першочергове завдання реклами трансформується в спектр не лише інформаційних, а й культурно-мистецьких впливів. Використовуючи засоби художньої виразності реклама створює новий мистецький продукт. Застосовуючи принципи „масовості”, реклама створила унікальний інструмент впливу на культурні смаки всього суспільства. Те, що реклама, тим чи іншим чином формує смаки переважної більшості людей, дає право стверджувати, що вона є не лише економічною формою впливу на потреби суспільства, а й могутнім чинником впливу на розвиток масової культури в цілому. І визначити її (рекламу) треба не лише як негативний момент маніпуляції, а як форму „масової культури, яка охоплює дедалі ширший простір, пов'язаний не лише з жителями та їх нерозвинутими смаками” [5; 2].

Джерельні приписи

1. *Бахтин М.М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М., 1965. – 247 с.
2. *Бодрийяр Ж.* Система вещей / Пер. с фр. С. Зенкина. – М.: Изд-во Рудомино, 1995. – 173 с.
3. *Кукаркин А.В.* По ту сторону расцвета. Буржуазное общество: культура и идеология. – Изд. 2-е. – М.: Политиздат, 1977. – 400 с.
4. *Левинсон А.* Заметки по социологии и антропологии рекламы // Новое литературное обозрение, 1996. – №22. – 147 с.
5. *Мищенко Н.Д.* Масова культура як предмет філософського аналізу // Автореф. дис... канд. філос. наук. – Х., 1999. – 16 с.
6. *Оленина Е.Ю.* Реклама как художественно эстетическая ценность. – Харьков: ХГАК, 1999. – 55 с.
7. *Розенталь Э.М.* Власть иллюзии. – М.: Политиздат, 1978. – 231 с.
8. *Трушина Л.Е.* Генетический код рекламы. Метология гуманитарного знания в перспективе XXI века. Материалы международной научной конференции. 18 мая 2001г. Санкт-Петербург. Выпуск №12. Спб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – 327 с.
9. *Ульяновский А.И.* Мифодизайн реклами. – СПб., 1995. – 300 с.
10. *Юрчак А.* По следам женского образа // Женщина и визуальные знаки. Под ред. А. Альчук. – М., 2000. – 127 с.
11. *Ogilvy D.* Ogilvy on Advertising. N.Y., 1985. – P. 14.

*„Культурологія” РДГУ****Мала академія наук (МАН) – як форма реалізації індивідуальних творчих можливостей обдарованих дітей (на базі Гоцанської районної державної гімназії)***

Початок III тисячоліття характеризується глобалізацією суспільного розвитку, відбувається процес переходу людства від індустріальних до сучасних науково-інформаційних технологій, які базуються на інтелектуальній власності та зумовлюються рівнем наукового потенціалу країни. Це характерно і для України, яка нині знаходиться у новій соціальній реальності, що вносить принципові зміни і в механізми людської взаємодії й у визначення пріоритетності життєвих цінностей та ідеалів. Зміни у суспільній свідомості, у ставленні суспільства до освітньої сфери викликали появу нової освітньої парадигми, сутність якої полягає, з одного боку, у розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, соціальній відповідальності особистості, а з іншого, у балансі морально-етичних, розумових, емоційних і фізіологічних компонентів індивіда.

Вирішення поставлених завдань вимагає розробки сучасної освітньої інфраструктури, впровадження новітніх методик і технологій, потребує нових інструментів для планування, аналізу та оцінювання результатів освітньої діяльності.

Сучасний розвиток людської цивілізації багато в чому залежить від здатності суспільства відтворювати розумовий потенціал нації. Пошук, виховання і навчання обдарованих дітей мають злитися в єдиний процес формування майбутнього інтелектуального потенціалу.

Треба зазначити, що актуальність проблеми підготовки обдарованої молоді завжди була у центрі уваги держави та науковців, свідченням чого є значна нормативна база та чимала кількість наукових з'їздів, конференцій тощо.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження є Концепція розвитку освіти в Україні, праці О.Бондаревської, О.Балла, І.Беха, С.Подмазіна, В.Серикова, А.Фурмана, І.Якимонської щодо змісту особистісно орієнтованої освіти, як органічного поєднання навчання і виховання окремого учня; про погляд на дитину, як на суб'єкт її життєдіяльності та розвитку (І.Бех, В.Кремень, О.Киричук, А.Бойко, О.Савченко), про активність особистості у освітньо-творчому процесі (О.Киричук, В.Мухіна), а також праці В.Сухомлинського, у яких сформульовано основні ідеї формування особистості, як морального суб'єкта діяльності.

Організуючи дослідження з визначеної теми, ми спиралися на Положення Конституції України, законів України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Національної доктрини розвитку освіти, Концепції виховання в національній системі освіти та реформування загальної середньої освіти.

У Державній національній програмі „Освіта” („Україна XXI століття”) зазначається, що „Навчання і виховання спрямоване на забезпечення потреб особистості у творчій самореалізації, здобуття дітьми та юнацтвом додаткових знань, умінь, навичок за інтересами, інтелектуальний і духовний розвиток, підготовку їх до активної професійної і громадської діяльності. Воно здійснюється позашкільними навчально-виховними закладами, навчальними закладами у позаурочний час, творчими, молодіжними об'єднаннями, за місцем проживання...” [3; 2].

Мала академія наук України (МАН) є творчим об'єднанням учнівської молоді, яке забезпечує її інтелектуальний і духовний розвиток, підготовку до активної діяльності в галузі науки та сприяє самовизначенню в майбутній професії.

Мала академія залучає учнівську молодь до систематичної науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської і винахідницької діяльності з історії та літературознавства, математики й екології, фізики та біології, хімії та економіки, технічної творчості та геології, педагогіки та географії, сільського господарства й археології тощо.

Головними завданнями Малої академії є:

- створення умов для творчого самовдосконалення учнівської молоді та його стимулювання;
- виявлення, розвиток та підтримка юних талантів і обдарувань;
- сприяння додатковій освіті учнів шляхом залучення до творчої діяльності;
- забезпечення державної підтримки юних науковців;
- пропаганда наукових досліджень учнівської молоді [4; 2],

Організаторами Малої академії є Міністерство освіти України, Академія наук України та відповідні органи і заклади на місцях.

Мала академія у своїй діяльності керується Законом України „Про Освіту”, Державною

національною програмою „Освіта („Україна XXI століття”), затвердженою постановою Кабінету Міністрів України № 896 від 3 листопада 1993 року, чинним законодавством – Положенням про базовий навчально-виховний заклад. Мала академія та наукові товариства учнів створюються на базі позашкільних навчально-виховних закладів та інших закладів освіти, як їх структурні підрозділи або як секції, гуртки, клуби науково-дослідницького напрямку діяльності.

Ідея про створення малої академії наук (МАН) виникла у зв'язку з необхідністю суспільства у вихованні творчо-активної особистості. Як показує історія науки, найбільші відкриття були зроблені саме молодими людьми: інакше кажучи, чим раніше взятися за підготовку людини до науково-дослідницької діяльності, тим більше можна встигнути.

Мала академія наук стала добровільним об'єднанням учнів, які захоплюються наукою і технікою.

У Гощанській районній державній гімназії вперше було застосовано таку інноваційну форму роботи з обдарованими дітьми, як Мала академія наук у 1998 році. Упродовж десяти років у гімназії визначається методика викладання, розроблюється система науково-дослідницької діяльності. Одне із головних завдань гімназії – надати учням можливість реалізувати індивідуальні творчі потреби, забезпечити умови для оволодіння практичними вміннями і навичками наукової, дослідницько-експериментальної, певного рівня професійної підготовки. Мала академія наук – одна із можливостей виявити здібних до наукової діяльності дітей, а виконання учнем наукового дослідження є свідченням його самостійної творчої праці. Основною формою реалізації цих здібностей є написання наукових робіт.

Для роботи в науково-дослідницькій діяльності за 10 років роботи МАН було залучено 360 учнів гімназії. Зокрема у 1998 – 1999 н.р. у МАН взяли участь 24 гімназиста, тобто 30% від загальної кількості старшокласників гімназії;

У 1999 – 2000 н.р. – 42 гімназистів, що відповідає 50% старшокласників;

А з 2000 – 2001 н.р. участь у МАН беруть усі старшокласники гімназії.

У перші роки МАН гімназисти працювали за напрямками:

- Науково-технічний (секції: „математика”, „економіка”, „фізика”, „астрономія”, „інформатика”);
- Хіміко-біологічний (секції: „біологія”, „психологія”, „екологія”, „хімія”);
- Історико-географічний („історія України”, „право”, „археологія”, „історичне краєзнавство”, „етнографія”).

- Мистецтво та філологія (секції: „українська мова”, „українська література”, „всесвітня література”, „фольклористика”, „англійська мова”, „німецька мова”, „мистецтвознавство”).

У перші роки діяльності МАН у своїх темах гімназисти досліджували математичні лабіринти та задачі, розумовий розвиток підліткового віку, екологію свого району, фольклор рідного краю, зарубіжну культуру.

На даний час МАН гімназії має таку структуру:

Фізико-математичне відділення (секції: „математика”, „економіка”, „фізика”, „астрономія”).

Історико-географічне відділення (секції: „історія України”, „право”, „археологія”, „геологія”, „історичне краєзнавство”, „географічне краєзнавство”, „етнографія”).

Мистецтво та філологія (секції: „українська література”, „українська мова”, „всесвітня література”, „фольклористика”, „літературознавство”, „мистецтвознавство”, „німецька мова”, „англійська мова”).

Обчислювальна техніка та програмування (секції: „комп'ютерні навчальні системи програмування”, „прикладне програмування”).

Хіміко-біологічне відділення (секції: „біологія”, „психологія”, „екологія”, „хімія”, „сільське господарство”, „медицина”) [4; 1].

За 10 років дещо змінилася і тематика наукових робіт. Учні більше стали досліджувати рідний край, зокрема його архітектурні пам'ятки, народні обряди, ремесла, історію, екологічний стан. Крім того, гімназисти стали більше цікавитися видатними постатями України, законодавством у нашій державі, культурою та літературою зарубіжних країн, здоровим способом життя та спортом.

З кожним роком збільшується кількість переможців обласного туру МАН. Якщо у 1999-2000н.р. переможцем стала лише одна гімназистка – Бук О. у секції „історичне краєзнавство”, то у 2006-2007 н.р. гімназія має одинадцять переможців МАН у секціях: „математика”, „психологія”, „історія України”, „мистецтвознавство”, „зарубіжна література”, „англійська мова”, „фізика”, „етнографія”, „історичне краєзнавство”.

На III етапі Всеукраїнського конкурсу-захисту МАН брали участь:

2001-2002н.р. – Скоцик А. – став переможцем у секції „історичне краєзнавство” з темою

„Соцініанство на Волині II половина XVI – I половина XVII століть”;

2004-2005н.р. – Кадебська Я. – переможець III етапу конкурсу-захисту МАН – психологія з темою „Експериментальні дослідження розумового розвитку учнів підліткового та юнацького віку”;

Карчевська Н. – переможець III етапу конкурсу-захисту МАН – історичне краєзнавство з темою „Чехи на Волині”;

Скоцик Т. – виборола право участі в III етапі конкурсу-захисту МАН – історія України з темою „Система соцініанської освіти в контексті реформаційних рухів на Волині”;

2006-2007 н.р. – Петрова І. – переможець III етапу конкурсу-захисту МАН – історія України з темою „Українці та поляки Південно-Східної Волині: мікро-історичний аспект взаємин у сільській громаді”.

Треба відзначити, що переможці МАН навчаються у вищих навчальних закладах України: Скоцик А., Івашук С., Скоцик Т. – Національний університет ім. Т.Г.Шевченка, Кадебська Я., Петрова І. – Волинський національний університет ім. Лесі Українки, Карчевська Н. – Київський національний лінгвістичний університет.

З тематикою, етапами проведення дослідження, формами самостійної роботи з добору й обробки інформації, правилами написання й оформлення роботи, а також з організацією підготовки до захисту та порядком захисту учні знайомляться, відвідуючи факультатив „Основи наукових досліджень”, який проводився у 8 класі, а з 2007-2008 навчального року він буде проводитися в I семестрі у 8 класі, та у II семестрі у 7 класі. Навички ж роботи з літературою, періодичними виданнями, вміння систематизувати та класифікувати інформацію допомагає бібліотечний урок, який проводиться у 5 класі.

У 2004 р. на базі Гошанської районної державної гімназії створено гімназійне наукове товариство (ГНТ).

Пошуково-дослідницька робота в секціях наукового товариства передбачає перші кроки у світ „великої науки”, які не тільки стимулюють одержання ґрунтовних знань з улюбленого навчального предмета та навичок організації пошуково-дослідницької роботи, але й дають елементарну обізнаність із особливостями систематизації одержаної інформації, оформлення наукового тексту тощо.

Захист науково-дослідницьких проєктів проводиться поетапно. На I етапі беруть участь близько 100% учнів 9-11 класів. Звільняються, правда, від захисту на I етапі дійсні члени та кандидати у дійсні члени регіонального відділення МАН.

На основі Положення про Малу академію наук і наукові товариства учнів України у Гошанській районній державній гімназії було створено своє Положення, яке охоплювало наступні складові:

Гімназійне наукове товариство (ГНТ) Гошанської районної державної гімназії – це творче об’єднання учнів IV – VII класів, яке сприяє виявленню здібностей, обдарувань, самовизначенню та самореалізації особистості засобами залучення до пошукової, експериментальної, дослідницької роботи в різних галузях науки, культури, техніки.

ГНТ забезпечує творчий, інтелектуальний, духовний розвиток особистості, підготовку до майбутньої професії та громадської діяльності.

Метою діяльності товариства є:

1. Розвиток аналітичного мислення;
2. Підготовка учнів до участі в різноманітних наукових конкурсах та програмах, зокрема конкурсів-захисті наукових робіт МАН України.
3. Створення умов для формування проєктивної діяльності;

На гімназійне наукове товариство покладаються завдання:

- Допомогати гімназістам зорієнтуватися в суспільному вирі подій та явищ – соціальних, економічних, інформаційних, технологічних.
- Брати участь у обговоренні і формулюванні проблем (тем) досліджень і найоптимальніших варіантів їхніх рішень разом із науково-методичною радою.
- На засіданнях секцій наукового товариства знаходити необхідну інформацію з використанням сучасних технологій, класифікувати та систематизувати їх.
- Сприяти оволодінню учнями методів пошуку нового та генерації оригінальних ідей.
- Розкрити основи методології науково-дослідницької діяльності. Логіку побудови і етапи проведення дослідження, засоби самостійної роботи з добору й обробки інформації, правила написання й оформлення роботи, а також організацію підготовки до захисту й порядок захисту проведеного дослідження. Залучення учнів до роботи факультативу „Основи наукових досліджень”.
- Сприяти набуттю членами товариства навичок роботи із літературою, періодичними виданнями,

систематизації та класифікації інформації, залученні їх до участі у бібліотечних уроках.

- Організувати захист наукових проєктів гімназистів I етапу МАН у січні місяці для учнів V – VII класів, у травні – для учнів IV класу після вивчення курсу „Основи наукових досліджень”.

- Добиватися погодження тем наукових робіт гімназистів із відповідними кафедрами, лабораторіями вищих навчальних закладів із паралельним закріпленням за юним дослідником наукового керівника або наукового консультанта.

- Стимулювати та сприяти найобдарованіших юних науковців подальшому навчанню їх у ВНЗ [4; 1].

Гімназійне наукове товариство (ГНТ) створювалося і затверджувалося науково-методичною радою гімназії, погоджувалося із відповідним органом районного відділу освіти. Воно діє як структурний підрозділ обласного відділення МАН. Відповідно до свого плану роботи збирається на засідання 1 раз на місяць.

ГНТ планує свою роботу відповідно до покладених на неї завдань. Членами наукового товариства можуть бути учні IV – VII класів, які володіють трьома рівнями навчання у МАН і пройдуть становлення як слухачі, кандидати у дійсні члени наукового товариства.

- **На першому рівні** учень отримує підготовку з проблем методики наукового дослідження, опановує факультативний курс „Основи наукових досліджень”. За допомогою якого здійснюється написання перших дослідницьких рефератів, статей тощо.

За наслідками навчання на цьому рівні учень складає залік (захищає свою роботу) і зараховується слухачем наукового товариства із врученням йому посвідчення відповідного зразка.

- **На другому рівні** навчання учень-слухач працює безпосередньо із науковим керівником (педагогом гімназії): збирає потрібні факти, аналізує їх, висуває гіпотези.

За умов активної роботи юного науковця, успішних виступів на I етапі конкурсу-захисту МАН слухач отримує звання кандидата у дійсні члени наукового товариства із врученням посвідчення кандидата у дійсні члени товариства.

- **На третьому рівні** навчання учень доопрацьовує роботу, передає на рецензію одному з наукових працівників базового навчального закладу. В разі успішного виступу на II етапі, кандидат у дійсні члени товариства отримує звання дійсного члена наукового товариства гімназії із врученням посвідчення дійсного члена.

Життя переконує, що творчу діяльність учнів необхідно спеціально організувати, аби навчання сприяло максимальному розвитку їхнього мислення, пізнавальних здібностей, самостійності, науковому пошуку.

Кількість учасників малої академії наук збільшується з кожним роком, на зміну випускникам приходять молодші школярі. Академія сприяє розвитку і підтримці юних талантів, створює сприятливі умови для пропаганди наукових досягнень школярів, свідчить про державну підтримку юних дослідників.

Мала академія наук розвиває цілеспрямованість особистості, її самостійність і творчу активність, дозволяє реалізувати дослідницький підхід пізнавальної діяльності.

Успіх такої роботи напряму залежить від чіткості й ефективності організації діяльності школяра, тому що саме організація діяльності учнів викликає найбільші труднощі, водночас упорядкованість усіх дій. Формування особистості як творця, носія національної культури та науки, оволодіння науковим методом пізнання і розвиток дослідницьких здібностей – одне з найсуттєвіших завдань, яке поставило перед собою наукове товариство.

Розбудова нашої держави збільшує попит на гармонійно розвинених особистостей. На людей, які були б розвинені і духовно, і психічно, і фізично, й інтелектуально, здатних до самоактуалізації та самореалізації власних нахилів та здібностей, котрі зможуть адаптуватися до швидкої зміни соціально-економічних умов.

Сучасна школа, як частина соціальної системи є цілісною, відкритою, динамічною, соціально – педагогічною системою. Саме в такій школі науково-дослідницька робота повинна займати пріоритетне місце. Адже науково-дослідницький пошук забезпечує творчий підхід до розгляду та розв’язання проблемних питань науки, засвоєння гімназистами технології наукового пізнання з метою оновлення навколишньої діяльності, удосконалення її конкретних сфер і галузей знань.

1. *Закон України „Про освіту”*. – К., 1991. – С. 25.
2. *Закон України „Про загальну середню освіту”*. – К., 1999. – С. 20.
3. *Державна національна програма „Освіта” („Україна XXI століття”)*. – К., 1992. – С. 16.
4. *Положення про Гощанське гімназійне наукове товариство*. – Гоща, 2004. – 3 с.

УДК 378.14:330.46

Виткалов С.В. - студ. IV курсу спец.
„Економічна кібернетика” РДГУ

Особливості реалізації модульного навчання в сучасних умовах (на прикладі спеціальності „Економічна кібернетика”)

Експерименти у вітчизняній освіті, викликані приєднанням України до Болонського процесу, четвертий рік поспіль є об'єктом гострих наукових дискусій. Достатньо переглянути сторінки не лише спеціальної періодики – „Освіти”, „Вищої школи”, „Наукового світу”, „Віче”, „Гуманітарні науки” тощо, де ці питання постійно знаходяться у центрі уваги і представників вищої школи, і керівників управлінських освітянських структур та спонукають до все нових дискусій [1]. Свідченням актуальності проблеми, неможливості (чи не бажання) її швидко розв'язати є й поява різноаспектної методичної, монографічної, публіцистичної літератури. Назвемо хоча б низку видань, започаткованих тернопільським видавництвом „Богдан” [2] чи київським – „КМ „Academia”. Певною мірою ці питання обговорюються й на сторінках таких часописів, як „Визвольний шлях” [3], де, здавалося б, історично закладено дещо інші проблеми для дискусій.

З іншого боку, навіть та нормативна документація, що надходить із Міністерства освіти і науки України і стає доступною студентам на „годинах куратора” чи окремих академічних заняттях, теж свідчить про певну гостроту проблеми. Та й факт проведення цієї (як і двох попередніх) Всеукраїнських науково-практичних конференцій на кафедрі культурології РДГУ, у програмі якої заявлено чимало аналогічних доповідей представниками ВНЗ Сходу і Заходу України, теж переконливе тому свідчення.

Сьогодні, треба думати, вже не викликає сумніву, що освітні тенденції у Болонському контексті зупинити практично неможливо, адже цей процес у 58 навчальних закладах України набуває динамічних обертів. Тому виникає потреба ще більш ґрунтовного аналізу стану, проблем та перспектив його розвитку і якості впливу на українську освіту.

Локалізуючи питання, зазначимо, що в Рівненському державному гуманітарному університеті цей експеримент розпочато із 2004 року, постійно розширюючи кількість спеціальностей, задіяних в експерименті. Зупинимо увагу на його реалізації у контексті навчального напрямку „Економіка та підприємництво” в межах спеціальності 7.05.01.02 – „Економічна кібернетика”.

Зазначена спеціальність спрямована, як бачимо, на підготовку фахівців одного із найперспективніших і актуальних сучасних секторів економіки. Тому на сьогодні при вступі на навчання до ВНЗ України вона є чи не найпопулярнішою.

Як показує практика, і студенти, і переважна більшість викладачів позитивно сприйняли процес переходу окремих спеціальностей на навчання в межах дії Болонської декларації. Більше того, такий перехід має низку позитивних факторів, серед яких, у першу чергу, підвищення саме якісних показників навчання.

Окрім цього, трансформація змісту навчального матеріалу за змістовими модулями допомогла студентам більш ґрунтовніше закріпити одержані знання. Адже дисципліни навчального плану спеціальності носять специфічний і доволі складний інтегративний характер. Зокрема це такі професійно-орієнтовані курси, як: „Дискретний аналіз”, „Історія економічних вчень”, „Вища математика”, „Теорія ймовірності та математична статистика”, „Основи теорії систем”, „Моделювання бізнес-процесів”, „Мікроекономіка”, „Макроекономіка”, „Фінанси та податковий облік”, „Економіка підприємництва”, „Гроші та кредит”, „Державне регулювання економіки”, „Економічний аналіз” тощо. Попри усю складність сприйняття матеріалу студенти-четвертокурсники, представником яких є й сам автор цієї розвідки, упродовж шести сесій виявляли високі показники навчання.

Так, із таблиці рейтингу, що знаходиться в архіві кафедри [4], видно, що із 24 осіб академічної групи ЕК-41 немає жодного невстигаючого студента, а 11 із них – абсолютні відмінники, що претендують на одержання диплома „Бакалавра” з відзнакою. Тоді як ситуація у I-II семестрах (1 курс) була дещо іншою. І хоча її можна коментувати як усвідомлення студентами на старших курсах важливості фахової підготовки, пошук місця майбутнього працевлаштування тощо, факт підвищення якості знань

залишається незаперечним. Адже упродовж кожного навчального семестру академічна група прагнула показати ще кращі результати засвоєних цих знань, а стимулом до цього й стала потреба інтенсивнішого їх опитування викладачами під час занять і можливість вибору студентами індивідуальних додаткових завдань, виконання яких кожного разу додавало 5-10 балів.

Важливу роль відіграла й стимуляція викладачами науково-дослідної діяльності студентів у контексті проблематики навчальних дисциплін. Такий вид додаткової праці із багатьох сторін доцільний, оскільки, по-перше, привчає студента до якісної професійної діяльності, пошукових дій, а по-друге, дозволяє одержати девіденти у кількості 15-20 балів.

Необхідно визнати, що серед студентів посилюється і прагнення бути в авангарді рейтингу успішності, тобто факт змагальності теж відіграє свою позитивну роль. І якщо зовсім нещодавно значна кількість молоді досить спокійно, інфантильно ставилася до власних показників навчання, не відчувала дискомфорту від низьких оцінок під час складання сесій, то сьогодні, внаслідок запровадження кредитно-модульного навчання, місце у рейтингу є актуальним питанням серед студентства, і не тільки спеціальності „Економічна кібернетика”.

Зручності кредитно-модульного навчання виявляються і у відсутності потреби складати сесію, адже студент упродовж семестру прагне набрати максимальну кількість балів із дисциплін, що мають форми контролю. Тобто психологічно молода людина відчуває значне полегшення процедури переходу від одного навчального семестру до наступного, працюючи і над удосконаленням власного робочого, і вільного часу. З іншого боку у намаганні дістати зайві бали та підвищити свій рейтинг студенти шукають інших, не завжди вмотивованих шляхів. А перевантаження викладачів не дозволяє останнім особливо вникати у зміст запропонованого. Вже сам факт активності студента для них залишається позитивним показником.

Позитивом вважаємо і те, що завдяки наполегливій праці педагогів розробленими є інтерактивні комплекси навчально-методичного забезпечення дисциплін (ІКМЗД), які згідно із сучасними вимогами, подаються студенту в електронному варіанті на дискеті, CD, або у формі Інтернет-сторінки у віртуальній бібліотеці університету. Зважаючи на те, що специфіка спеціальності зобов'язує молоду людину працювати із електронними мережами, такий підхід до навчального процесу повністю сприйнятливий і задовольняє потреби студентів. Зрозуміло, що цей позитивний ряд чинників можна легко продовжити.

Проте окрім позитивних аспектів реалізації кредитно-модульної системи на спеціальності „Економічна кібернетика” (як і загалом у системі вищої освіти) не можна приховати й її негативні сторони, частина з яких навіть не потребує особливих коментарів. Зокрема здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня „Бакалавр економіки” турбують наступні чинники:

1) Процедура впровадження двоступеневого навчання, що вже призвела до невизнання на ринку праці України „Бакалавра” як фахівця. Тому й мене особисто турбує, наскільки держава, яка організувала приєднання вітчизняної освіти до Болонського процесу, забезпечить потребу економічної галузі у випускниках – „бакалаврах”. До речі, в Україні, на думку багатьох науковців та експертів, відсутня чітка державна позиція та політичне рішення уряду стосовно Болонського процесу. Однак в діях держави сьогодні досить часто взагалі відсутні чіткі позиції щодо багатьох починань чи навіть її стратегічного розвитку. Тому й стосовно нашого предмету дослідження стан є не таким вже й песимістичним.

2) З іншого боку, викликає занепокоєння ситуація у зв'язку із тим, що лише 20% студентів (за положенням ступеневої освіти) зможуть продовжити навчання у магістратурі, яка, до речі, ще й не ліцензована. А при сьогоднішньому рейтингу навіть не всі відмінники гіпотетично зможуть стати магістрантами. Шукати ж продовження навчання в інших ВНЗ подібного спрямування не доречно. Там – ситуація аналогічна.

3) Умови взаємовизнання дипломів про вищу освіту, які передбачатимуть приблизно однакову якість за кількісними і сутнісними показниками тих шляхів, які проходитиме молода людина до моменту отримання диплома в різних країнах.

4) Проблема зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ, забезпечення їх комп'ютерною технікою, новітнім обладнанням та приладами, створення належно оснащених регіональних та міжгалузевих центрів спільного користування.

5) Впровадження заходів для збереження кадрового потенціалу науково-технічної сфери, заохочення молоді до участі в науковій та науково-технологічній діяльності, зокрема шляхом поповнення наукових організацій фахівцями, підготовленими за державним замовленням та створенням відповідних умов для їх подальшої адаптації та самореалізації.

6) Що стандартизація та уніфікація європейської освіти є одним із найдієвіших і найдешевших

засобів політичного й економічного домінування. Тому наукові кадри, підготовлені за Болонськими критеріями, легко і швидко перетікатимуть до багатших і потужніших дослідницьких центрів Західної Європи, залишаючи Україну.

7) Те, що Болонський процес вже став потужним інструментом європейської освітньо-культурної експансії та засобом посилення впливу об'єднаної Європи на світогляд, життєдіяльність українців.

8) У контексті європейської та євроатлантичної інтеграції сьогодні завершується формування нового світового порядку. Події, які відбуваються останнім часом, впливають на подальший розвиток не лише окремих держав, а й усієї міжнародної системи на багато років уперед.

9) Усвідомлюючи рівень загрози зазначених процесів виникає сумнів, то економікою яких країн буде займатися вітчизняний випускник, проблеми регулювання чиєї економіки, приватного виробництва, приватизації, інвестування тощо вони будуть аналізувати?

10) Глобалізація відкриває перед людством величезні можливості у розширенні обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом, взаємодії у гуманітарній сфері, духовному збагаченні особистості. Водночас для значної частини людства глобалізація несе в собі й істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на „цивілізаційний центр” і „периферійну зону”, поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному розвитку.

Обмежуючи перелік проблем вищенаведеними, відзначимо, що лише глибокий аналіз цієї проблеми на широкому тлі вищих навчальних закладів, задіяних в експерименті та активна його підтримка МОНУ, дасть можливість Україні врешті-решт визначитися зі шляхами розв'язання цієї проблеми, а отже допоможе молоді навчатися не лише за модулями і кредитами, здобуваючи собі відповідний рейтинг, проте слабо орієнтуючись у дисципліні чи напрямі загалом, а сприятиме їй стати фахівцями, потрібними саме цій державі, для розбудови якої мали б розгортатися численні експерименти у найважливішій ділянці – освіті.

Джерельні приписи

1. **Павлишенко М.** Болонський процес: кадри для Європи чи європейський рівень вітчизняного фахівця? // Віче. – 2005. – Вип. 11. – С. 14-17; Жук Ю. Треба вміти дивитись у вічі, або в Болонський процес слід входити з українським позитивним досвідом, враховуючи реалії // Освіта. – 16-23 березня 2005 р. – С. 4-5; Науменко О. Маркетинг освіти в контексті Болонського процесу // Освіта і управління, 2006. – Т. 9. – №2. – С. 94-97; Беззуб'як М. Політичні загрози Болонського процесу // Гуманітарні науки. – 2005. – №2. – С. 96-100.
2. **Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу** (документи і матеріали 2003 – 2004 рр.) / За ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Богдан, 2005; Корольов Б. Методична складова Болонського процесу // Освіта. – 2004. – №26.
3. **Хорунженко О.** Виклики чи стимули глобалізації? // Визвольний шлях. – 2006. – №1. – С. 50-55.
4. **Рейтингова відомість студентів спеціальності** (академгрупи ЕК-41, ЕК-42) „Економічна кібернетика” // Архів кафедри „Економічна кібернетика” РДГУ за 2004-2007 рр.
5. **Андрущенко В.** Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу // Вища освіта України. – 2004. – №1. – С. 5-10.
6. **Андрущенко В.** Філософія розвитку освіти в постболонському просторі // Вища освіта України, 2006. – №1. – С. 5-6.
7. **Бабкіна О.** Проблеми підвищення якості вищої освіти в Україні у контексті Болонських реформ // Освіта і управління. – 2006. – Т.9. – №1. – С. 91-94.
8. **Байденко В.И.** Болонский процесс: Курс лекций. – М.: Логос, 2004. – 207 с.
9. **Богуславська А.** Оболювання освіти: [„За” і „проти” Болонського процесу] // Україна молода, 2005. – №206 (4 листопада). – С. 4.
10. **Болонський процес у фактах і документах:** (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / М-во освіти та науки України, Терноп. держ. пед. ун-т ім. В.Гнатюка / Упоряд.: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін. – К.: Т.: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 56 с.
11. **Брок-Утне Биргит.** Анализ глобальных факторов, влияющих на современную образовательную систему, на примере европейских университетов // Высшее образование в Европе, 2002. – №3.
12. **Верри Герман.** Чем глобализация грозит академии // Высшее образование в Европе, 2003. – №3.
13. **Вища освіта України і Болонський процес:** Навч. посібник / М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко та інші; За ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2004.

– 384 с.

14. **Гленн Р. Джонс.** Как перебросить мост от сложных проблем транснационального образования к аккредитации // Высшее образование в Европе, 2001. – №1.
15. **Журавський В.С., Згуровський М.З.** Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2003. – 200 с.
16. **Захариа Сорин.** Сравнительный обзор некоторых фундаментальных аспектов методов управления университетами, принятых в странах Европы // Высшее образование в Европе, 2002. – №3.
17. **Капогресси Дуглас.** Обеспечение академического качества в нетрадиционных университетах // Высшее образование в Европе, 2002. – №4.
18. **Квиек Марек.** Глобализация и высшее образование // Высшее образование в Европе, 2001. – №1.
19. **Козмински Анджей.** Роль высшего образования в реформировании общества в условиях глобализации: академическая надежность и стремление к повышению уровня вузов // Высшее образование в Европе, 2002. – №4.
20. **Колер Юрген.** Обеспечение качества, аккредитации и признания квалификаций как контрольные механизмы европейского пространства высшего образования // Высшее образование в Европе, 2003. – №3.
21. **Ластовченко І.** Болонський процес і проблеми рівності та елітарності в освіті // Освіта і управління, 2005. – Т.8. – №3. – С. 201-207.
22. **Макбруни Грант.** Рычаги глобализации как политическая парадигма высшего образования // Высшее образование в Европе, 2000. – №1.
23. **Марик К., Ван дер Венде.** Болонская декларация: расширение доступности и повышение конкурентоспособности высшего образования в Европе // Высшее образование в Европе, 2000. – №3.
24. **Мори Энн Интили.** Изменения учебных программ высшего образования в условиях мультикультурного мира // Высшее образование в Европе, 2000. – №1.
25. **Ниборг Пер.** Сотрудничество в области взаимного признания в высшем образовании // Высшее образование в Европе, 2003. – №1.
26. **Павлишенко М.** Болонський процес: кадри для Європи чи європейський рівень вітчизняного фахівця? // Віче, 2005. – №11. – С. 14-17.
27. **Перелік вищих навчальних закладів** – учасників педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу // Освіта. – 2004. – 11-18 лютого (№8). – С. 5
28. **Півняк Г.** Стандарти вищої освіти у контексті Болонської декларації // Вища школа, 2004. – №6. – С. 70-73.
29. **Про утворення Міжвідомчої комісії з питань участі України в Болонському процесі:** Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. №1131 // Урядовий кур’єр . – 2004. – 9 вересня (№169).
30. **Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України** // Освіта. – 2004. – 11-18 лютого (№8). – С. 6-7.
31. **Програма проведення педагогічного експерименту** щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих закладах III-IV рівнів акредитації // Освіта. – 2004. – 11-18 лютого (№8). – С. 4.
32. **Про затвердження концептуальних засад розвитку та інтеграції в європейській освітній простір:** Наказ Міністерства освіти та науки України №988 від 31.12.2004 // Освіта, 2005. – №2-3 (12-19 січня). – С. 2.
33. **Проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу:** Матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 20-21 лютого 2004р. / Редкол.: І.І. Тимошенко та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 197 с.
34. **Сікорський П.І.** До питання кредитно-модульної технології навчання // Проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу: Матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ, 20-21 лютого 2004р. – С. 177-185.

Додаткові електронні ресурси

1. _Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. – <http://www.mon.gov.ua>.

2. Інформаційно-документаційний фонд Ради Європи в Україні. – www.coe.kiev.ua.
3. Європа в Інтернеті: Веб-путівник. – <http://www.knoweurope.net/demo/html/webdir.htm>.
4. Інтернет-госарій термінів ЄС. – <http://www.euabc.com>.
5. База даних Ради Європи. – <http://conventions.coe.int>.

УДК 069:304.4(477)

Смирний Д.В. - пошукач Київського
державного ін-ту декоративно-
прикладного мистецтва і дизайну
ім. М. Бойчука

Музей як чинник національної культурної політики

Для широкого загалу міжнародної громадськості мистецька культура України представлена здебільшого масовими виробами Андріївського узвозу. Складається враження, що українська глибинна традиційна культура втрачена або закрита, популяризується ж попкультура, яка не є автентичною. Проблема показу та збереження культурних пам'яток України визнана пріоритетом культурної державної політики.

Відсутність затвердженої стратегії вітчизняної культурної політики як чинника національного розвитку, зумовлена рядом об'єктивних факторів, економічних та політичних причин. Не вдаючись в аналіз цих факторів, можемо констатувати недостатню кількість приміщень для показу, розвитку та збереження культурної спадщини. Так, останній центр культури і мистецтва було збудовано в місті Драбові Черкаської області у 1992 році [1]. Виникла ситуація, коли за словами директора Національного художнього музею України О.Мельника в країні не існує жодного приміщення, яке відповідає світовим стандартам експонування художніх творів [2].

Отже, проблема осмислення нагального стану і створення умов для швидкого розвитку музейного будівництва є актуальним завданням теоретичних досліджень. Невідкладність цього завдання підтверджується практичними проектами, що плануються до реалізації найближчим часом. Серед таких проектів найбільшим є роботи з реконструкції та розширення комплексу Національного художнього музею України, та створення музею сучасного мистецтва, „Мистецький Арсенал” у місті Києві.

Відповідно до Указу Президента України від 8 січня 1998 року про невідкладність реконструкції та реставрації Національного художнього музею України розроблена нова концепція перспективного розвитку музейного комплексу по вул. Грушевського 6 та проведено конкурс на проект реконструкції та розширення музею [3]. Необхідність нової концепції визначена цілим рядом причин. Природно, що серед них і зростання міжнародного іміджу України в світі та пов'язане з цим зростання зарубіжної туристичної хвилі [4; 98].

Особливо гострою є відсутність умов зберігання унікальної колекції музею. У погано освітлених залах експонується лише 2% усього фондового зібрання. Підходи та під'їзди до музею заблоковані стихійними парковками та комерційними крамничками. Музей немає звичних для музеїв місць для паркування екскурсійних автобусів, що негативно впливає на кількість відвідувачів. Сама будівля музею не відповідає сучасним вимогам зберігання творів живопису – оскільки первісно це був музей старожитностей, де експонувалася переважно археологічна спадщина. Музейні предмети зберігаються у вологих підвалах старого будинку. Це зумовлює й проблему експонування закордонної мистецької спадщини – жоден музей не наважиться демонструвати свої колекції з причин жорстких умов страхових компаній. Експерти застерігають, за таких умов Україна може опинитися в культурній ізоляції [5].

Така ситуація зумовила оголошення в 2002 р. конкурсу на проект реставрації та реконструкції комплексу Національного художнього музею України. В конкурсі переміг проект, який виконано творчою архітектурною майстернею Володимира Шевченка. Автори – В.Шевченко, Д.Смирний, Т.Макарівна, Н.Шевченко. З точки зору пішохідно-транспортної організації, проект передбачає створити в центрі Києва сучасну версію Афіньського Акрополя. Використавши характерний історичний ландшафт Києва, його крутосхили та близькість паркових зон, комплекс майбутнього музею поєднує різностильові культурні об'єкти центру міста в єдину цілісну систему – „туристично-рекреаційний маршрут”, та сполучає його з основними транспортними вузлами.

Початок маршруту передбачається від верхнього виходу станції метро „Хрещатик” на вулицю Інститутську. Звідти, крізь новостворений підземний простір, відвідувачі потраплять до нового будинку виставкового павільйону сучасного мистецтва та експозиції XX – XXI сторіччя. Крутий схил до Музейного провулку за проектом перетвориться на багаторівневі тераси, з’єднані пандусами, ліфтами та ескалаторами, де будуть розташовані відкриті виставкові зали, кав’ярні та глядацькі майданчики, з яких відкривається панорамний вигляд на міський парк. Відкриті тераси схилу з’єднуються з міським парком за допомогою пішохідного мосту, що проходить над вулицею Грушевського. Опинившись на алеях міського парку можна продовжити екскурсійний маршрут до Музею води, Національної філармонії України, пам’ятника Св. Володимирові та спуститися на Поділ фунікулером або повернутися на майдан Незалежності.

Реалізації реконструкції споруди НХМУ передбачає новий будинок депозитарію, де в спеціальних умовах зберігатимуться, реставруватимуться та досліджуватимуться твори мистецтва. Стара будівля Національного художнього музею України підлягає реставрації, та планується як музей старожитностей. Існуючий нині в аварійному стані виставковий павільйон по вул. Інститутська, 3, передається Національному художньому музею України під експозицію XX-XXI століття. Окрім цього, планується будівництво підземних паркінгів та місць відкритого паркування автомобілів відвідувачів та екскурсійних автобусів [6] (див. рис. 1, 2).

Отже, проект передбачає комплексні будівельні заходи на території Старокиївських пагорбів площею приблизно 10 га.

Водночас ведуться проектні пошуки концепції музею сучасного мистецтва, „Мистецький Арсенал” у місті Києві. Питання створення такого музею ініційовано майже одночасно мистецькими та державними діячами. З боку мистецьких об’єднань першим кроком стало ухвалення програми створення першого в Україні Музею сучасного мистецтва в серпні 1999 року. З боку держави, ініціатива була продовжена Президентським указом від 15 грудня 2000 р. „Про заходи щодо відзначення вступу України у третє тисячоліття”, підготовленим прем’єр-міністром В.Ющенком. Одним із пунктів цього документу було передбачено створення музейного комплексу „Мистецький Арсенал”.

Поява такого Указу, актуалізує проблему реставрації та реконструкції території Печерської фортеці, частиною котрої є існуюча споруда Старого Арсеналу, що планується як „Мистецький Арсенал”. Першим кроком практичної реалізації проекту стала архітектурно-планувальна Концепція, розроблена архітектурною майстернею Володимира Шевченка у співпраці з науково-дослідними та проектними інститутами Києва на замовлення Головного управління містобудування, архітектури та дизайну міського середовища м. Києва. Мета даної Концепції – визначення напрямів реалізації науково-дослідних, проектно-вишукувальних та будівельно-реставраційних робіт.

Основними завданнями Концепції, зокрема стали:

1. Необхідність визначення меж Печерської фортеці. Затвердження меж охоронної зони та зони регулювання забудови.

2. Обґрунтування необхідності проведення усіх робіт на території Печерської фортеці у відповідності до міжнародних та державних документів з охорони історичної спадщини, а також на основі історичних документів.

3. Необхідності створення на базі Печерської фортеці рекреаційного, історико-культурного та музейного комплексу „Київська фортеця” як єдиної системи. Структурними компонентами такої системи мають стати: Поділ, центральна частина міста, Новий Арсенал та укріплення Печерської фортеці (Печерські укріплення з Києво-Печерською Лаврою, Звіринецькі, Васильківські, Госпітальні укріплення та Лисогірський форт) [7].

На сьогоднішній день проект розглядається як комплекс заходів з реставрації історичної території Печерську площею приблизно 350 га.

Проведені роботи свідчать про необхідність урахування в проекті „Мистецького Арсеналу” проектних рішень комплексу Національного художнього музею України, та цілісного підходу до рішення транспортних, інженерних, функціонально-організаційних, культурологічних та музейних проблем як на містобудівному, так і на планувальному рівнях.

Отже, реалізація обох цих проектів, передбачає комплексні будівельні та проектні роботи в масштабах всієї центральної частини міста, його історичного та культурного центру. Мета даної роботи – створення цілісної рекреаційної та музейної території від Подолу до Лисогірського форту. Створення такої території є передумовою включення України в Європейський та світовий культурний простір, і є актуальним завданням наукових досліджень та державної політики (див. рис. 3).

Але, доволі часто в ЗМІ з'являються критичні застереження та сумніви фахівців щодо успіху таких масштабних робіт. Подібні сумніви спричинені відсутністю на сьогоднішній день цілісного підходу до формотворення такого середовища. Зокрема, автори архітектурної Концепції „Мистецького Арсеналу”, наголошують на відсутності сформованої концепції майбутньої експозиції, підкреслюючи її важливість для планування як території так і майбутнього музею [7]. Це твердження підтримують і мистецтвознавці, зазначаючи, що актуальне мистецтво потребує адекватного простору для самовиявлення [8].

При розробці проекту виникає також багато проблем технічного характеру, що вимагають залучення фахівців та науковців різних суміжних галузей. На жаль, в Україні нема досвіду будівництва великих музейних комплексів, технічне оснащення яких відповідало б сучасним вимогам збереження та консервації мистецьких творів. Наразі відбувається налагоджене плідне співробітництво з фахівцями Третьяковської галереї з питань інженерного оснащення, освітлення, технічного забезпечення та організації музейної роботи.

Важливою є також проблема створення цілісного художнього образу музеїв, визначення та гармонізація візуального сприйняття ансамблів з окремих панорамних точок в загальній системі міста, гармонійне поєднання нової архітектури з навколишнім середовищем. Предметом уваги проектувальників є також світлове оформлення музейного комплексу вночі та на державні свята з використанням сучасних мультимедійних та комп'ютерних технологій, що мають створювати унікальний, знаковий образ музею. Актуалізується питання поєднання глобальних світових тенденцій музейної архітектури, проблема вираження в характері архітектури національних ознак, сучасної трансформації типових рис української та київської архітектури з використанням матеріалів та технологій ХХІ століття.

Реалізація цих проектних завдань у повному обсязі дозволить відкрити світовій та вітчизняній громадськості історичні та культурні скарби нашої держави, вирішить проблему консервації та збереження об'єктів культурної спадщини, дозволить вийти на новий європейський рівень культурного виховання, забезпечить зворотній безпосередній зв'язок з культурою світовою.

Таким чином, комплексний підхід до розв'язання актуальних проектних проблем, аналіз нагального стану, дослідження європейського досвіду є передумовою створення нових музеїв, як чинника національної культурної політики. Водночас, перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз існуючої проектної практики. Зокрема визначення місця дизайну в музейному середовищі, як комплексного методу художньо-проектної діяльності ХХІ ст.

Ілюстративні матеріали

Рис. 1. Загальний вигляд комплексу Національного художнього музею України в м. Києві з боку Європейської площі. ТАМ „В. Шевченко”

Рис. 2. Загальний вигляд комплексу середовища Національного художнього музею України в м. Києві. ТАМ „В. Шевченко”,

Рис. 3. Загальна схема створення рекреаційної та музейної території в м. Києві

Джерельні приписи

1. **Жогаль Л.** Мистецтво в інтер'єрі сучасної архітектури // Мистецтвознавство України. – №3. – К.: СПД Кравчук В. К. – 2003. – С. 264-268.
2. **Мельник М.** Доповідь на круглому столі „Українська культура і світ”, що відбувся 16 травня 2005 року в Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури за адресою вул. Смирнова-Ласточкина, 20.
3. **Історична довідка Національного художнього музею України.** – НХМУ. – 2005.
4. **Кролевець С.П., Сіткарьова О.В.** До концепції генерального плану розвитку Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника // Лаврський альманах. – №1. – 2000. – С. 97-103.
5. **Савченко Е.** Киевский Акрополь. Развитие и реконструкция комплекса Национального художественного музея Украины // Архитектура и престиж. – 2003. – №1. – С. 54-57.
6. **Ескізний проект реставрації, реконструкції та розширення комплексу НХМУ** // Матеріали творчої архітектурної майстерні Володимира Шевченка. – К., 2005.
7. **Архітектурна Концепція регенерації території Київської фортеці з перспективним розвитком створюваного культурно-мистецького та музейного комплексу „Мистецький Арсенал”** // Матеріали творчої архітектурної майстерні В. Шевченка. – К., 2006.
8. **Авраменко О.** Актуальна українська образотворчість: погляд крізь призму Музею сучасного мистецтва

// Сучасне мистецтво. – К.: Акта. – 2004. – С. 70-82.

УДК 655.3.066.11:(008+37)(477)

**Медведєва В.М. - кандидат
педагогічних наук, професор,
проректор КНУКІМ**

Українська книга і книговидання в культурно-освітньому просторі України

Обговорення стратегічних напрямів соціально-економічного і науково-технічного розвитку України, прогнозів і програм довгострокового розвитку країни у XXI столітті неможливе без аналізу прогнозування ситуації в культурно-освітньому просторі на початку століття.

Очевидним як для політиків, так і науковців (а кожна з цих сторін грає свою роль в суспільстві) є спільний пошук відповіді на проблему: як інтегруючись у світове співтовариство, зберегти свої національні особливості, а отже залишитись самим собою.

Побудова демократичної держави, до чого так прагне українське суспільство, неможлива поза гуманізацією та гуманітаризацією процесу освіти, виховання, оскільки саме людина має стати її центром і водночас кінцевим продуктом. Відтак мова має йти про гармонійну особистість, в якій будуть урівноважені та нерозривно пов'язані розум і почуття, яка поважатиме права іншої людини, яка почуватиметься органічною часткою універсуму, соціуму, світового співтовариства. Така людина, самостійна і незалежна особистість, має бути укорінена в національному ґрунті та в загальнолюдській культурі, що робитиме її органічним чинником розвитку людської цивілізації та історії. Але не загальної історії, не усереднено-масової культури, а передусім історії ензистенціальної, тобто особисто пережитої, пропущеної крізь власне світовідчуття. Тільки така людина здатна не лише змінити орієнтири, а й здолати кризу гуманізму, що її переживає зараз світова цивілізація, що виявляється в порушенні плідних співтворчих взаємин людини і природи, й ліквідувати відчутний дисбаланс у цих стосунках, який веде до екологічної катастрофи, до знищення людства.

Виховання такої особистості уявляється першочерговим завданням суспільства, школи, бібліотеки, сім'ї як соціального інституту. Відтак роль української книги, як складової частини історії людського духу, людської індивідуальності в усій її трагічній складності, яка здатна дати людині відчуття причетності до загальнолюдської спільності, є надзвичайно важливою.

Гостре неблагополуччя, що характерне для стану культури в нашому суспільстві, особливо проявляється в культурно-освітній сфері, в сфері книжкової культури зокрема. В Україні ми лише зараз відкриваємо для себе власну культуру, зокрема, українську книгу, її частку, яка кращою своєю частиною була відторгнута від читача. Зрозуміло, що сьогодні йдеться не стільки про саму систематизацію наших знань, вибудування їх у струнку, у відповідності до історичної тяглості, систему, яка б дозволила формувати свідомість молоді людини на засадах устремління до майбутнього, чіткої орієнтації у сучасному. А про головні засадничі і фундаментальні орієнтири національної світоглядності, про з'ясування буттєвих, а в певному розумінні і міфологічних моделей, які б спрямовували людину на активізацію її розумової та біологічної енергії. Образно кажучи, будь-яка наука, галузь, царина нашої культури не мусить обмежуватися лише накопиченням знань, інформації, систематизацією їх в надії, що колись вони знадобляться для прийдешніх аналітиків. Може статися так, що вони будуть цілковито знехтувані з тієї причини, з якої ми нині багато чого відкидаємо як зужиті з антилюдської. Тобто, сьогодні спостерігаємо загрозу прилаштування усієї наукової світоглядності до феномену постання незалежної держави.

Те, що ми звично називаємо національним, чи йдеться про інтереси, чи книгу, економіку, будь-які інші проблеми, часто лише промовляється як штамп, не маючи свого адекватного наповнення. Різні наукові школи, естетичні, політичні, ще не устатковане вповні законодавство і т.д. – усе це передбачає людину як об'єкт, заради якого все й твориться. Але не передбачає головного – її душі, її соціального й історичного почування. Також це стосується і нашої проблеми присутності української книги в культурно-освітньому просторі України.

Однієї з проблем, яку слід означити, є той факт, що сьогодні нація і все, що пов'язано з пріоритетом національного (як от українська книга) за умов всесвітнього переплетіння засобів масової інформації, має визначитись і думати про свою системну присутність в явищах сучасного світу та про свій системний взаємозв'язок із ним.

Отримання права людини на інформацію одна з демократичних свободи, яке необхідне не тільки для задоволення природної людської цікавості, а й для того, щоб людина могла діяти раціонально, тобто людина повинна отримувати інформацію більш-менш адекватну ситуації, в якій вона перебуває.

В іншому разі вона позбавляється можливості адекватно сприймати світ і розумно облаштовувати своє життя. Все частіше вчені, письменники, філософи говорять про те, що освіта (і вища, і середня школа) у новому столітті має стати гуманізованою, а не технократичною; що ми не виживемо без нової енвайроментальної (екологічної) парадигми. Ще В.Вернадський свого часу зазначав, що в перехідний період, коли не існує однозначної лінії розвитку суспільства, перший державний пріоритет має бути закріплений за освітою.

Роль української книги в націогенезі полягає найперш у тому, що вона обслуговує всі сфери суспільства і духовного буття нації, тим самим стимулює етнос до активного соціально-політичного і культурного життя, „запроваджує, так би мовити, автентичну систему культурних координат, усуваючи необхідність користування привнесеними ззовні стандартами (і не лише мовними), зрештою, вселяє віру у власну соціальну і культурну спроможність” (Б.Хараш).

Розглядаючи українську книгу як важливий фактор формування культурно-освітнього простору, слід відокремити таку її функцію (з поміж інших), як етноідентифікаційну, що полягає у розпізнаванні за мовою, як першою зовнішньою ознакою етнонаціональної групи, представника своєї групи.

Ця функція книги (як і мови також) має могутній консолідуєчий потенціал.

Таким чином книговидавнича політика є складовою національної політики держави, тобто створення найбільш сприятливих умов для функціонування української книги.

Системним процесом відродження українського книговидання і книгопоширення є функціонування цілісних культурних, наукових, політичних, соціальних організацій, здатних відтворити свій історичний контекст, перерваний на століття, стати запорукою насправді складним викликом модерного часу, саме яким і є процес глобалізації.

Культурна реалізація України у свідомості світу через книжковий ринок, через українську книжкову продукцію, через кваліфіковану політику книговидання є сьогодні однією з умов об'єктивної присутності української культури і „енергією самодоведення культури” (за О.Пахльовською).

Українське суспільство має сьогодні об'єктивно несприятливий зовнішній фактор через експлуатацію інформатизованого простору з боку Росії, який відбувається виключно російською мовою. І практично російськомовна книжкова продукція витіснила українську книгу. На думку провідних вчених, політиків, соціологів, культурологів, ця тенденція є загрозливою в рівній мірі і для Росії, і для України.

Ізоляціонізм від зовнішнього світу одночасно як держави, так і її народу, не лише не принесе користі, а й позбавить можливості в повному обсязі досягнути вітчизняний інтелектуальний потенціал, величезний ресурс людства.

Система освіти в Україні, завдання, які вона має вирішувати, обумовлені головним чином конкретною політичною, соціокультурною та соціально-економічною ситуацією.

Всі проблеми системи освіти в Україні ті ж, що і характерні для світового освітнього простору. Разом із тим вони мають і яскраво виражену українську специфіку, яка полягає не стільки в нашому історичному минулому, наших традиціях, стільки у характері часу, що переживає наша країна. Реформування освіти, науки, культури проходить в умовах глибокого культурного шоку, який на суспільство, на державу має негативний соціальний вплив. Як і в минулому, особлива відповідальність за звуження культурної і просвітницької функції освіти лежить і на науковій книзі, якій у всі часи відводилась роль головного цивілізаційного фактору в розвитку людини.

Життя суспільства неможливе без розвитку науки, наука ж не існує без наукової літератури. Саме наукова література – сукупність певним чином організованих текстів – є і свідченням, і результатом, а часто – і самодостатнім об'єктом наукової діяльності. Наукові твори, відбиваючи суспільні пріоритети (що виражається у відповідних тематичних напрямках), демонструючи стан певної галузі науки та ступінь розвиненості засобів до висвітлення її досягнень (наявність власномовної наукової термінології, розробленість типологічно-жанрового спектру та наукового стилю тощо), здатні схарактеризувати свою країну і свій час чи не краще, аніж будь-який інший різновид літератури, і зокрема, красне письменство (в якому вирішальним є суб'єктивний чинник). Зрештою, саме наукова творчість – як інтелектуальна вершина національної культури – і була найбільшою спонкою до формування літератури загалом.

Наукова література належить до універсальних та найбільш ефективних засобів наукової комунікації. Вона займає особливе місце серед каналів інформаційного впливу на різні соціальні групи і суспільство в цілому. Твори наукової літератури відбивають етапи наукового пізнання світу, досягнення людського розуму. Виконуючи особливу функціональну роль – концентрувати, зберігати та передавати наукову інформацію без обмежень у часі та просторі – наукова література забезпечує спадкоємність

науки, відтворення історії теоретичного освоєння світу та методів його освоєння.

Як свідчить аналіз державної програми книговидання „Українська книга” (статистика нижче подається), взагалі не передбачено видання наукової літератури [5; 62].

Статистика програми

Зрозуміло, що в рамках однієї програми неможливо ідеально вибудувати і передбачати загальнонаціональні культурні, науково-освітні інтереси засобами книги і книговидання.

Розуміючи це та намагаючись зупинити кризові процеси в російській науці, в Росії, в якості засобу реформування науки в 1992-1994 рр. було утворено систему бюджетних наукових фондів, зокрема Російський гуманітарний науковий фонд, який реалізує сім програм.

І російський книжковий ринок, і український сьогодні можуть засвідчити, що за десятилітню практику саме зусиллями держави, фонду зокрема, вдалось не лише зупинити кризові явища в науці, а й здійснити вагомий внесок у розвиток світової науки. На сьогодні Російський гуманітарний науковий фонд активно співпрацює з видавництвами-партнерами, в які ввійшли 16 найбільш надійних з поміж 153-х, з якими раніше співпрацював фонд. До того ж перелік видавництв дирекцією фонду переглядається щорічно, тобто постійно практика вдосконалюється і є значимі соціокультурні, наукові надбання і наші науковці, освітяни ними широко користуються.

Законодавство і Росії, і України дозволяє розширювати співпрацю з Фондом в рамках міжнародних договорів для реалізації спільних проєктів, зокрема „Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки”. До цього слід додати і залучення не бюджетних коштів, а коштів різних фондів. Скажімо, на комерційній основі за програмою „Вища освіта” (інституту „Відкрите суспільство” фонду Дж. Сороса) упродовж 1995-1997 р. було розіслано в бібліотеки більше 150 назв книг; з 1998 року реалізується програма „Університетська книга”, яка включає більш 200 назв підручників для вищої школи.

Майбутнє наукової книги залежить від багатьох чинників, про які вже йшла мова вище. Але не слід забувати про поєднання традиційної і електронної книги. Важливим тут будуть: по-перше – регулювання розумного їх поєднання і взаємодоповнення (а це особливо важливо в освітній галузі, де в навчальний процес сьогодні впроваджуються більш динамічні методи); по-друге – від природних змін у мотивації основних категорій та читачів (студент, аспірант, магістр, докторант, викладач, дослідник) та покупців. А читацька аудиторія наукової книги, за результатами дослідження соціологів-культурологів, є найбільш свідомою і активною.

Держкомтелерадіо та національна Академія наук України за сприяння наукової та політичної еліти в інтересах майбутнього народу мають зреалізувати конкретний механізм співпраці у цьому напрямі.

Джерельні приписи

1. **Баган О.** Зіткнення цивілізації: український вектор // Українські проблеми. – 2000. – №20. – С. 119-128.
2. **Пахльовська О.** Біном. „Україна діаспора” сьогодні: криза і перспектива // Сучасність. – 2002. – № 5. – С. 76-93.
3. **Семенов Е.** Издательская программа Российского гуманитарного фонда: итоги, проблемы, перспективы. – Общество и книга: от Гутенбенга до Интернета. – М.: Традиция, 2000. – С. 235-246.
4. **Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.** // Право. – 2007. – №21 (4021). – С. 8-10.
5. **Семистяга Т.** Книги за бюджетний кошт: про порядок участі видавництв та видавничих організацій у виконанні державного замовлення // Друк і книга. – 2004. – № 1.

УДК 378.147:78

Семерніна І.М. - аспірантка ХНПУ
ім. Г.С. Сковороди

Професійна саморегуляція майбутніх учителів музики як важливий компонент самореалізації особистості

Сучасна музично-педагогічна освіта потребує значних змін. В умовах розгортання глобалізаційних процесів, входження України до Болонської системи освіти, особлива увага має приділятися активності, творчій ініціативі майбутніх учителів музики. Розвинути самостійність, створити індивідуальний стиль діяльності допоможе майбутнім учителям музики, на нашу думку, добре сформована система

саморегуляції діяльності, що визначається вченими як спеціально організована особистістю активність, спрямована на власну поведінку, діяльність і внутрішній світ з метою їх коригування, приведення до особистісно визначених параметрів ладу, порядку (Ю.Лисюк).

Треба зазначити, що проблема саморегуляції діяльності була ґрунтовно розроблена в психології (К.Абульханова-Славська, О.Волков, Л.Дика, В.Моросанова, О.Леонтьєв, О.Конопкін, Б.Ломов, С.Рубінштейн, В.Шадриков).

У музично-педагогічній літературі проблема саморегуляції діяльності висвітлена, на нашу думку, не повною мірою. Хоча вчені й розглядали саморегуляцію музично-виконавської діяльності вчителя музики (Л.Бочкарьов, В.Петрушин, В.Савіних, Ю.Цагареллі, Г.Ципін), окремі компоненти саморегуляції діяльності: самоконтроль (К.Іванов, Д.Люш, В.Муцмахер, В.Сафонова), самооцінку (Л.Бочкарьов, О.Рудницька, Т.Смирнова), досвід саморегулювання музиканта-педагога (Ю.Лисюк), висвітлений не в повній мірі. Не отримала наукового обґрунтування й проблема професійної саморегуляції майбутніх учителів музики.

Тож метою статті є розкриття сутності та специфіки професійної саморегуляції майбутніх учителів музики як важливого компонента самореалізації особистості.

Починаючи аналіз проблеми, наголосимо, що автори визначають саморегуляцію діяльності як відповідність суб'єкта динамічному характеру подій (К.Абульханова-Славська), свідомі впливи особистості на властиві їй психічні явища, виконуваних діяльність, власну поведінку з метою підтримки (збереження) чи зміни характеру їх функціонування (О.Конопкін), переломлення зовнішнього крізь внутрішнє (С.Рубінштейн).

Саморегуляція діяльності знаходить своєрідне відображення у педагогіці. Зокрема у творчому спадку такими ученими, як М.Боришевський, М.Гриньова, А.Маркова, Ю.Миславський, В.Нагоріна, Ю.Чайка, Г.Щукіна). При цьому автори виділяють саморегуляцію як складне психолого-дидактичне утворення, що сприяє оволодінню знаннями в складних обставинах (М.Гриньова), як продуктивну активність, що потребує від особистості роботи над собою (Ю.Миславський), як категорію психолого-педагогічної науки, що забезпечує ефективну взаємодію викладача з результатами власної педагогічної діяльності, відповідність своїх можливостей її вимогам (Ю.Чайка).

Підсумовуючи вище наведене, треба зазначити, що:

1. Саморегуляція діяльності є необхідною в стресових, складних емоціогенних умовах (К.Абульханова-Славська, М.Гриньова, Ю.Чайка). Для вчителя музики стресовими умовами є напружена професійна діяльність, концертні виступи.

2. Саморегуляція постає як невід'ємний компонент саморозвитку, самовдосконалення особистості. Підсумком цього процесу має стати розвиток самостійності, а отже – творчої активності вчителя музики.

3. Особливої уваги вимагає професійна діяльність учителя музики, адже в музично-педагогічній літературі відсутнє наукове обґрунтування сутності та специфіки зазначеного феномену.

Розглянемо саморегуляцію вчителя музики з виділених аспектів проблеми.

У професійній діяльності вчителя музики саморегуляція має свої специфічні особливості. У структурі саморегуляції професійної діяльності музиканта виділяємо такі рівні:

Репродуктивний, що виявляється у використанні релаксаційних можливостей саморегуляції в стресових, емоціогенних умовах. Для професійного музиканта такими умовами є концертний виступ.

Відомі діячі музичної педагогіки вказували на те, що напередодні концертного виступу музикантові треба розслабитися та відпочити. Наведемо слова відомого віолончеліста Д.Шафрана: „В день концерту я, як завжди, скорочую кількість занять. Працюю близько двох годин, тільки зранку... Потім прогулянка. Обов'язково на самоті, щоб зосередитися на тому, що належить робити ввечері. Після обіду – відпочинок. Якщо вдається заснути – це краще за все. І голова, і руки працюють потім значно чіткіше” [4; 361].

За спогадами друзів, К.Ігумнов також перед концертом, або ж під час занять з учнями, умів розслабитися та відпочити [3; 282].

На необхідність дотримання режиму і гігієни музиканта вказували І.Гофман, А.Корто, М.Лонг, Г.Нейгауз та інші.

У професійній діяльності вчителя музики саморегуляція є також засобом розслаблення, релаксації (дослідження Н.Якимчук). Автор вважає, що саморегуляція вчителя музики є умінням знімати напругу, долати нерішучість, поводитися в стресових ситуаціях, мобілізувати робоче самопочуття [6; 47].

Метод розслаблення, корекції емоційного та психофізичного стану отримав у сучасних дослідженнях назву *методу особистісної релаксації* (Н.Литовченко).

У професійній діяльності музиканта саморегуляція є не тільки засобом розслаблення, релаксації, але й концентрацією уваги, волі. Щоб виробити у музиканта оптимальний концертний стан, вважає В.Петрушин, треба виконати такі фізичні вправи: „Зробіть п’ятдесят стрибків та п’ятдесят присідань для збільшення пульсу та починайте грати програму. Такий стан виникає у виконавця в момент виходу на естраду”, – зазначає вчений. „Зробіть декілька обертів до появи легкого запаморочення. Потім починайте

ĐİÇÄ³Ē II.

İİĕİÄÜ ³ ÉÓĕÛÖÓÓĐİÀ ÄĒİÀİ³ĒÀ ÓĒĐÀZİĒ Ó ĒİİÓÄĒĒÖ³ ÄĒİÁÄĒ³ÇÀÖ³ÉİĒÖ İĐİÁĒÄİ

УДК 159.923.2

Малафійк І.В. - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки РДГУ

Особистість як соціальна якість людського індивіда

Формування духовної культури особистості – не лише визначальний і дуже важливий пласт виховання і соціалізації особистості, це водночас і глибока педагогічна та культурологічна проблема. Зрозуміло, що її всебічний аналіз можливий за умови глибокого розуміння особистості як психологічної, а певною мірою і педагогічної категорії.

У філософській, психологічній та педагогічній літературі особистість визначається як:

- 1) соціальний індивід, що формується в результаті засвоєння суспільних форм, як людина, що є носієм свідомості й самосвідомості, як суб'єкт відношень і свідомої дисципліни;
- 2) стабільна система соціально-значущих рис, що характеризують індивіда як члена тієї чи іншої спільноти.

Постає **проблема**, суть якої виражено таким запитанням: чи мають ці два визначення особистості самі по собі самостійне значення, чи, можливо, вони відображають різні сторони особистості, а тому існують як доповнення одне одного? Пошук відповіді на це запитання дав можливість зробити висновок, що в науково-психологічній і педагогічній літературі використовується лише перше визначення. Для наукового чи навчального спілкування воно дуже зручне і ніби всім зрозуміле, однак у змістовому відношенні воно бідне. Тобто, використовуючи це визначення, можна говорити про формування, про становлення особистості, її розвиток, свідомість і самосвідомість особистості, соціалізацію особистості, але від цього ми ні на крок не наблизимось до розкриття суті і змісту особистості. Саме в цьому контексті друге визначення має значно ширші можливості. Отже, друге визначення є своєрідним доповненням першого, формою розкриття суті і змісту особистості.

Для встановлення змісту, яким наповнене поняття „особистість”, спираючись на друге визначення, або, краще сказати, на другу частину визначення особистості, застосуємо системний підхід. Використання цього методу дослідження ґрунтується на тому очевидному факті, що особистість як індивід є цілісністю, що дає право до нього застосувати системний підхід, тобто розглядати особистість як систему. У філософії поняттям цілісності характеризують відношення елементів певної сукупності, а також ті зв'язки, які об'єднують ці елементи й спричиняють появу в сукупності нових (інтегративних) властивостей і закономірностей, не притаманних елементам у їх роздільності [1]. Таким чином, цілісність виникає на основі певної множини завдяки дії зв'язків між елементами цієї множини. Таку цілісність називають невласною, підкреслюючи самою назвою ознаки штучного її утворення. З цього зовсім не випливає, що такі цілісності є рідкістю, якраз навпаки. Проте існує цілісність, яка від природи є цілим; у такої цілісності немає її складових елементів, немає жодних зв'язків. Таке ціле має свою найістотнішу властивість: неподільність і нерозкладання на окремі елементи. Таким чином, науці відомі дві концепції цілісності. Одна з них бере свій початок ще з часів Платона, Арістотеля, друга має у своїй основі результати розвитку науки нашого часу.

Пізнання як вища форма відображення об'єктивної дійсності є аналітико-синтетичною діяльністю. У процесі цієї діяльності суб'єкт у досліджуваному об'єкті виділяє різні його частини, вивчає їх і за допомогою синтезу встановлює взаємозв'язки між ними. Цей процес пов'язують зі встановленням співвідношення між частинами і цілим. Воно має чимало аспектів і становить важливу філософську проблему. Біля витоків її розв'язання стояв ще Арістотель. Він заклав дуже міцну основу для вирішення проблеми співвідношення частин і цілого. Уважне вивчення його філософського спадку свідчить, що філософ глибоко розумів як усю проблему в цілому, так і окремі її сторони [3].

Нашими дослідженнями було встановлено, що розгляд цілісного об'єкта як системи передбачає застосування до нього функціонально-морфологічної системної структури [6]. Однак є одна обставина,

яка заслуговує на увагу. Ідеться про те, що цілісний об'єкт може бути розглянутий як система, якщо він є цілісно розчленований, подільний, тобто такий, що складається з окремих частин, які між собою взаємозв'язані і зумовлюють один одного. У такому об'єкті всі частини є природно подільні. Однак є об'єкти цілісно неподільні, їхня природа не дозволяє виділити у цій цілісності окремі частини. Таких частин у цьому об'єкті просто немає. Одним із таких об'єктів є квант – порція дії, яка не піддається поділу на менші частини. Аналіз поняття особистості привів нас до думки, що особистість, як органічна єдність природного і соціального в людському індивіді, є нерозчленованим, неподільним цілим. Це дуже важливе положення, адже з нього випливає, що ще до народження людина володіє якостями особистості, тобто що вона народжується особистістю, а після народження особистість не формується, а розвивається, збагачується за змістом. Цей висновок дає підстави для думки, що педагогіка – це наука не стільки про формування особистості людини, скільки про її розвиток.

А тепер повернімося до положення про те, що особистість є неподільним цілим. Чи можна її розглядати як систему? Виявляється, що такі неподільні цілісності можна розглядати як системи. На думку психологів, елементом таких систем є результат перерізу цілісності, що спроектована на площину перерізу. Такі елементи утворюють цілісність унаслідок дії кореляційних зв'язків між ними. Оскільки площина перерізу вибирається дослідником довільно, то таких елементів у цій системі може бути дуже багато, усі вони доповнюють картину цілісності своїм змістом, використовуючи кореляційні зв'язки один з другим. Розгляд цілісного об'єкта під кутом зору різних систем дає можливість виявити в ньому глибинні істотні зв'язки, отже, виявити такі риси чи властивості, які в їх єдності дають найвищу якість цього об'єкта – системну, розкривають цю якість. Напрошується висновок, що особистість – це якість людського індивіда, а оскільки особистість визначається мірою соціального в єдності „природне-соціальне”, то цей висновок уточнюється сам собою: особистість – це соціальна якість людського індивіда.

Цілком зрозуміло, що вивчення змістового наповнення особистості повинно йти у площині саме цього положення. Нами було доведено, що системна якість, тобто якість, яку має система, – це єдність таких системних властивостей, як ієрархічність, функціональність, структурність, емерджентність системи [6]. Тому наповнення змістом поняття особистості зводиться до визначення цих системних властивостей, а для цього особистість як об'єкт-система необхідно розглянути крізь призму функціонально-морфологічних системних компонентів.

Розглянемо ще один аспект розкриття змістового наповнення особистості людини. Мова йде про те, що особистість можна розглядати під кутом зору різних систем, адже це утворення є багатомірним, різноаспектним, це зокрема впливає з так званої теорії дисипативної структури, яку запропонував В.Ядов [10]. Особистість розглядається як цілісний суб'єкт діяльності в системі різноманітних відношень. При побудові системи навчання і виховання необхідно враховувати особливості особистості та умови, які визначають не лише специфіку мікросередовища, але й вони детермінують і вищі регулятивні сфери соціально-установочної діяльності – систему ціннісних орієнтацій особистості. Відповідно до цього питання про становлення і чинники формування цілісної особистості спрямовує педагогічне знання до культури як до місця проживання і перетворення людини. Філософські концепції культури служать методологією педагогічної теорії. Успіх навчального процесу, як джерела цілісного розвитку особистості, можливий лише тоді, коли знання, які школярі засвоюють, подані їм в історично-культурному контексті. Загальне між культурою і педагогікою – у їх спрямованості до вільного росту особистості, до розвитку в них творчого начала. Педагог, який методологічно осмислює навчальний процес особистості, звертається до філософських концепцій культури. Культура диктує людині норми, приклади ставлення до життя, зразки поведінки, які стають для нього соціальними, морально-етичними регулятивами [10]. Таким чином, стратегія розкриття змісту поняття особистості виокремлюється досить виразно, чітко: вибирається той конкретний аспект діяльності, у якому особистість виявляє певні відношення, ставлення тощо. У цій площині особистість розглядається як система, встановлюється емерджентна властивість системи, тобто властивість особистості, потім таким же чином розглядається інший аспект, у ньому теж виділяється вже інша особистісна властивість, потім третя, четверта і т.д. Інтеграція всіх цих властивостей на системному рівні і дає системну якість, яка є суттю особистості в усіх її проявах.

Вивчення сфер прояву особистості, площин її розрізу, аспектів дало можливість встановити такий їх перелік (на наше переконання, він не є повним):

1. Соціальний образ „Я”.
2. Індивідуальний стиль мислення, діяльності, поведінки.
3. Емоційно-вольова сфера.

4. Морально-духовна сфера.
5. Спрямованість.
6. Когнітивна сфера та знання, уміння і навички, необхідні для адаптації та інтеграції в доросле життя.
7. Індивідуально-типологічні якості.
8. Сфера креативного розвитку.
9. Особливості психічного розвитку.

По кожному з цих напрямів, використовуючи функціонально-морфологічну системну структуру (рівень ієрархії системи – її функція – системоутворювальний чинник – елементи системи – структура системи – емерджентна властивість), встановлюється емерджентна властивість, тобто властивість особистості, а всі разом, у системній цілісності утворюють системну якість, а отже, і дають наповнення конкретним змістом поняття „особистість”.

Застосування системного підходу до вивчення поняття „особистість” дає багатий матеріал для того, щоб зробити досить суттєві уточнення цього поняття, його суті і змісту.

Джерельні приписи

1. *Абрамова Н.Т.* Целостность и управление. – М.: Наука, 1974. – 248 с.
2. *Аверьянов А.Н.* Системное познание мира: Методологические проблемы. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
3. *Аристотель.* Соч. в 4 т. / Ред. В.Ф. Асмус. – М.: Мысль, 1976. – Т.1.–550 с.
4. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколієнко, Упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура. – К.: Рад.шк.,1989. – 608 с.
5. *Ломов Б.Ф.* О системном подходе в психологии // Вопросы психологии. – 1975. – №5. – С. 9-24.
6. *Малафійк І.В.* Системний підхід у теорії і практиці навчання – Рівне: РДГУ, 2004. – 437 с.
7. *Цехмистр І.З., Штанько В.И., Забелина В.С. и др.* Концепция целостности. – Х.: Издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения „Вища школа”, 1977. – 223 с.
8. *Чуприкова Н.И.* Психология умственного развития: Принцип дифференциации. – М.: Столетие, 1997. – 480 с.
9. *Юдин Э.Г.* Понятие целостности в структуре научного знания / Вопросы философии. – 1970. – №12. – С. 52.
10. *Ядов В.А.* О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975.

УДК 37.035

Кравченко Т.В. – кандидат педагогічних наук, докторант лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання АПН України

Політична соціалізація студентської молоді: постановка проблеми

Сучасне українське суспільство, відкриваючись інтеграційним перетворенням, усе впевненіше набуває сталого статусу невід’ємної складової європейської і світової спільноти. Не загубитися в цьому просторі, зберегти й розвинути надбання цивілізованої держави наша країна може лише на шляху інноваційного поступу системи освіти, зокрема вищої.

Сьогодні на вищу школу покладається завдання ефективно сприяти створенню в суспільстві умов для пізнання студентською молоддю самих себе і світу, для її соціалізації і самореалізації в суперечливому і динамічному соціально-економічному середовищі, характерному для нашої країни.

Освіта є глибоко суспільним явищем, яке визначає напрями розвитку людської цивілізації, формує ідеали та цінності особистості, суспільну свідомість. Освіта – це функціонально обов’язковий соціальний інститут найвищого рівня значущості, завдяки якому „функціонує соціально-генетичний механізм, що

визначає і забезпечує становлення і вдосконалення особистості, набуття, передачу і розробку нових наукових знань, надбань культури від покоління до покоління” [10; 6].

Освіта безпосередньо пов’язана з розбудовою незалежної держави, національною й економічною безпекою, політичними перетвореннями і є ключовим елементом життєзабезпечення державного поступу на засадах демократії і гуманізму. В умовах зміни соціальних і політичних уявлень, ідеалів на вищу освіту покладається завдання виконання стабілізуючої функції, сприяння не лише адаптації студентів до нових політичних реалій, а й активному залученню їх до участі в політичному житті суспільства.

Водночас, як засвідчує аналіз теоретичних і прикладних досліджень, для значної частки сучасного студентства характерними є прояви правового і політичного нігілізму, йому притаманний низький рівень засвоєння цінностей, норм, зразків самовиявлення, пов’язаних із політичною культурою українського суспільства, що виявляється в суперечливій політичній поведінці.

З огляду на викладене актуалізується проблема політичної соціалізації сучасної студентської молоді, визначення сутності цього процесу.

Політична соціалізація вперше стала предметом спеціального теоретичного дослідження в праці Г. Хьюмена, (1959 р.). Однак ще раніше один із визнаних класиків теорії політичної соціалізації Д. Істон та його послідовники трактували цей процес як навчання людини спеціальним ролям, які їй необхідно виконувати у сфері політики.

Представники психоаналізу З. Фройд, К. Юнг, Е. Еріксон, Е. Фромм, аналізуючи вплив на політичну діяльність неусвідомленого, розуміли політичну соціалізацію як прихований процес політизації почуттів і уявлень людей. Х. Ортега-і-Гассет, К. Манхейм, Г. Маркузе, М. Ліпсет, деталізуючи процеси, які відбуваються в усіх сферах західного суспільства, виявили тенденції й особливості їхнього впливу на формування норм і цінностей політичної культури, політичну соціалізацію індивіда.

На вітчизняному ґрунті проблеми політичної соціалізації в умовах трансформації політичної системи України досліджують М.Боришевський, Г.Гозман, Н.Дембицька, Г.Дилігенський, В.Москаленко, М.Пірен, В.Циба, О.Шестопап та ін.

Політична соціалізація індивіда – це „процес поступового засвоєння стандартів (цінностей, норм, установок, зразків поведінки) політичної культури, яка склалася в певному суспільстві, що веде до формування в людини якостей і вмінь, які дають їй змогу адаптуватися в конкретній політичній системі й виконувати там певні функції” [8; 510]. Завдяки політичній соціалізації особа, котра живе в даному суспільстві, формує свою систему ціннісних орієнтацій, поступово засвоюючи вимоги статусної поведінки, домінуючі культурні норми та інші стандарти залучення до політики. При цьому „політична соціалізація” має амбівалентний характер і може мати різний зміст залежно від типу, суспільства та його політичної культури. Її не можна мультиплікувати з одного суспільства на інше. Кожній політичній системі притаманна власна модель політичної соціалізації.

Роль і значення політики в житті молодих громадян країни, важливою складовою яких є студентство, особливо зростає в переломні історичні періоди, коли радикальна трансформація торкається самих основ життєдіяльності людей, їхніх ідеалів, цінностей, світоглядних установок, орієнтацій тощо. Саме такий період кардинальних змін переживає сьогодні Україна. Це зумовлює посилення значущості політичної соціалізації особистості, оскільки, живучи в суспільстві, вона неминуче залучається до взаємодії з іншими людьми і державою, що вимагає від неї наявності відповідних знань, ставлень, діяльності. Без цього молода людина ризикує стати „розмінною монетою” в політичній грі, перетворитися на об’єкт маніпулювання з боку активніших у політичному відношенні сил. Високий рівень політичної соціалізації індивіда оберігає суспільство від деспотизму і тиранії, від антигуманних та економічно неефективних форм державної і громадської організації.

Політична соціалізація студентської молоді є найважливішою суспільною функцією, оскільки політична діяльність це справа всього суспільства. Проте політична соціалізація стає по-справжньому суспільною проблемою тільки в умовах демократичного розвитку. Рівень демократії при цьому визначається наявністю реальних механізмів політичної участі громадян, широкого їх включення в політичний процес, а також доступністю будь-яких формальних політичних ролей для тих, хто бажає і здатний узяти їх на себе.

Розрізняють явну, відкриту політичну соціалізацію і приховану (латентну) [6; 48]. Відкрита політична соціалізація має місце в тому разі, коли існує публічна, цілеспрямована передача інформації, цінностей, безпосередньо пов’язаних із формуванням загальнозначущих політичних ролей. Латентна соціалізація має місце тоді, коли передача інформації і цінностей відбувається в рамках автономних соціальних

систем, таких, наприклад, як сім'я, школа, ВНЗ, трудовий колектив тощо. Засвоєні в ході політичної соціалізації компоненти моделей соціальної поведінки справляють істотний вплив на зміст політичних ролей і характер політичної поведінки людини. З огляду на це виникає необхідність цілеспрямованого управління процесом політичної соціалізації молоді, яка навчається у вищій педагогічній школі.

Якщо розглядати політичну соціалізацію, враховуючи з поділ її на первинну і вторинну, то найбільш активно цей процес здійснюється на більш пізньому життєвому етапі. Адже в дитинстві (первинна соціалізація) правила політичної поведінки, яких дотримується дитина, переважно продукуються дорослими. Ідентифікуючи себе з найближчим оточенням, дитина інтерналізує і світ його представників, причому не як один з можливих світів, а як єдино існуючий і єдино можливий [2]. Щодо правильності й доцільності цього світу в свідомості дитини не виникає жодних сумнівів, а отже, й не виникає потреби у вирішенні проблеми вибору ідентичності. Лише пізніше, мірою розширення життєвого горизонту і входження в інші сфери суспільства, у дитини, яка дорослішає і дізнається, що разом з її світом існують і інші „світи”, і, можливо, її світ не є найкращим, починають виникати сумніви щодо його доречності.

Унаслідок цього перед молодою людиною постає нелегка проблема інтерналізації нової реальності, що вимагає досягнення узгодженості між первинною і новими інтерналізаціями. Стаючи дієвим членом суспільства, вона розширює горизонти своєї свободи і робить важливий для подальшого життя вибір – вибір місця в системі суспільних відносин. З цієї миті починається вторинна соціалізація особистості. При цьому слід зважати на те, що вибір об'єкта для політичного самовиявлення можливий лише за умов, якщо цей об'єкт містить альтернативу [9]. Наприклад, у тоталітарному суспільстві суспільна діяльність молоді, як і більшості населення, не відзначається політичним характером. Адже там відсутній вибір суб'єктів влади, політичних організацій, політичних і молодіжних рухів. Тобто не існує альтернативи, яка забезпечувала б прояв людиною політичних уподобань, політичної активності.

Водночас слід враховувати, що політика – це не тільки політична діяльність, а й світ політичних уявлень. Маючи на етапі первинної соціалізації поверхневі політичні уявлення, на етапі вторинної соціалізації молода людина, за умов безпосереднього залучення до політичного життя, може вибрати такі позиції і способи поведінки, які краще відповідають її власним інтересам у тому вигляді, у якому вона їх уявляє на цей момент. Ці уявлення змінюються разом із зміною різних форм особистої й колективної політичної участі.

Політичні уявлення становлять зміст масової політичної свідомості як особливий універсум, у якому в зміненому вигляді, максимально спрощеному, аби забезпечити автоматизм у розпізнаванні нової незнайомої політичної інформації, репрезентована політична дійсність.

Політичні уявлення мають надіндивідуальний характер. Вони не є номінальними сукупностями всіх індивідуальних уявлень про світ політики, владу та відносини влади, про себе як суб'єкта політики, а є продуктом взаємодії свідомості індивіда і групи, міжгрупової взаємодії. Політичні уявлення постійно циркулюють серед потенційних носіїв і перебувають у розпорядженні багатьох людей, політичних груп, цілих суспільств одночасно.

Політичне уявлення є феноменом політичної свідомості індивіда. Буденні політичні знання переживаються індивідом як реальність: „Рядові члени суспільства в їхньому суб'єктивному осмисленні поведінки не просто сприймають світ повсякденного життя як реальність, яка розуміється сама собою. Це світ, що створюється в їхніх думках і діях, переживається ними як реальний” [3; 18]. Індивід пізнає світ політики, організовує його в поняття, категорії, образи і розрізняє їхнє значення так, а не інакше, тому що він не просто є членом політичної спільноти. Він, по-перше, є учасником угоди, яка зумовлює такі дії. У процесі політичної соціалізації індивід сприймає зовнішнє політичне оточення більш чітко й однозначно завдяки засвоєнню існуючих у політичній культурі, а отже – загальноприйнятих у даному суспільстві, зразків тлумачення явищ політики, так званих конвенційних значень, які становлять сенс політичних уявлень як форм повсякденного політичного знання. Останні, за словами Г.Андрєєвої [1; 163], є своєрідними домовленостями щодо того, як будуть інтерпретуватись ті чи інші дані, отримані індивідом у процесі пізнання політичних явищ. Роль конвенційних значень стає зрозумілою, якщо задатись питанням, завдяки чому формується досить однозначна картина політичного світу в членів однієї спільноти, суспільства. Конвенційні значення беруть участь у створенні політичного контексту тією мірою, якою вони виражають ступінь домовленості між членами суспільства щодо визнання універсальними певних понять, категорій, які становлять модель політичного світу, існуючу в політичній культурі суспільства, і, оперуючи якими, індивіди створюють власний образ світу політики.

Політичні уявлення зумовлюють формування політичної ідентичності на всіх рівнях її функціонування (соцієтальному, соціальному, особистісному). Вони є семіотичним матеріалом, що становить зміст

ідентифікаційної системи особистості як члена певних політичних спільностей. Внутрішня організація політичного уявлення як певної інформаційної мережі зумовлює і внутрішню організацію ідентифікаційної системи особистості, її остаточне оформлення [4; 5]. Процес ідентифікації являє собою пошук суб'єктом образу своєї самототожності на рівні знаково-семантичного вираження картини політичного світу, яка склалася в даній культурі. Це процес пошуку свого місця в широкій мережі образів, концептів, які конституюють внутрішній зміст політичних уявлень, результатом чого стає „стан комфорту „єго” [7; 108], відповідь на запитання „хто я?”, „з ким я?”, втілена в можливості ототожнення себе з певним політичним суб'єктом.

Коллективне знання слугує інформативною основою для політичних дій, орієнтованих на майбутнє чи минуле практичних висновків, пов'язаних із конкретним досвідом політичної групи. Таке знання може розглядатись як інстанція для майбутніх політичних дій групи або окремого індивіда як її представника, як того, хто сповідує це знання, для кого воно несе зразок, правило або норму політичної поведінки.

Нині процес політичної соціалізації студентів не може розглядатись як повноцінний. За роки навчання у ВНЗ студенти одержують певний досвід практичної професійної діяльності, проте не завжди готові до виконання різних функцій у суспільстві, насамперед тих, що стосуються світу політики.

Сьогодні можна спостерігати дві суперечливі тенденції, що впливають на процес політичної соціалізації студентів. З одного боку, існує суспільна потреба, що посилюється, у політичному розвитку студентства, у його активному залученні до політики, у зростанні самосвідомості, про що свідчить збільшення соціальної і політичної активності студентів, інформованості в сфері політики. З іншого - наявна тенденція, що виявляється в різних формах відчуження молодих людей від держави, її інститутів, від ухвалення політичних рішень, що знаходить своє віддзеркалення в дистанціюванні студентської молоді від політики, її апатії, невірі політичним лідерам.

Під впливом цих двох тенденцій відбувається становлення нових механізмів регуляції політичної поведінки і формування нового суб'єкта політики – молодої людини, студента або випускника ВНЗ, активного, інформованого, такого, що ухвалює самостійні і відповідальні рішення.

Потреба в комплексному вивченні стану і перспектив політичної соціалізації сучасної студентської молоді обумовлена насамперед роллю цієї суспільної групи в житті суспільства і мірою участі в тих перетвореннях, які відбуваються нині в країні.

Перетворення не можуть вважатися успішними, якщо вони не забезпечують повноцінного входження молоді у світ політики. Адже спрямованість перебігу процесів політичної соціалізації студентської молоді, її становлення як суб'єкта політичної діяльності безпосередньо впливає на перспективи суспільного розвитку.

Проблема політичної соціалізації особи, видозмінюючись відповідно до характеру поступу суспільства, набуває особливої актуальності в умовах сучасної трансформації соціально-політичної системи українського соціуму, зміни ціннісної парадигми; політичних установок і орієнтирів, форм громадянської активності молодих людей.

Перехід до нового потребує формування в студентській молоді цілісного світогляду, заснованого на демократичних принципах і нормах, що відображають як сучасні політичні умови, так і досвід попередніх поколінь. На перший план висувається необхідність виховання в молоді відповідальності, громадянського обов'язку, ініціативи, що істотно розширює діапазон можливостей самореалізації молодих людей як у політичній, так і інших сферах соціального життя, слугує заставою стабільності суспільства, умовою його переходу до стійкого розвитку.

Джерельні приписи

1. *Андреева Г.М.* Психология социального познания: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
2. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М., 1995.
3. *Бобрышева Т.В.* Социальные представления как объект психологического исследования: Автореф. дис... канд. психол. наук.: 19.00.05 / МГУ. – М., 1996. – 23 с.
4. *Васильченко О.М.* Етносоціальні уявлення в структурі „Я” – концепції університетської молоді: Автореф. дис... канд. психол. наук.: 19.00.05 / Київський держ. ун-т. – К., 2003. – 19 с.
5. *Васильченко О.М.* Психосемантичний підхід до дослідження соціальних уявлень особистості // Актуальні проблеми сучасної української психології. До 60-річчя від дня народження академіка С.Д. Максименка: Наукові записки Ін-ту психології АПН України / За ред. члена-коресп. АПН України

- Н.В. Чепелевої. – К.: Нора-прінт, 2002. – Вип.22. – С. 24-37.
6. *Гончаров Д.В., Гончарова И.Е.* Введение в политическую науку. Глава 6. – М., 1996.
 7. *Калина Н.Ф. и др.* Лики ментальности и поле политики: Монография / Н.Ф. Калина, Е.В. Чёрный, А.Д. Шоркин. – К.: Агропромвидав України, 1999. – 184 с.
 8. *Категории политической науки.* – М.: Московский государственный институт международных отношений, 2002. – 510 с.
 9. *Клюев А.В.* Человек в политическом измерении. – СПб., 2000.
 10. *Мищенко В., Науменкова С.* Особливості функціонування вищої освіти України в ринкових умовах: вища школа України між минулим і майбутнім // Вища школа. – 2001. – № 1.

УДК 32:316.645(477)

Кіянка І.Б. - кандидат політичних наук, доцент ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України

Політична культура молоді в контексті демократизації українського суспільства після „Помаранчевої революції”

На сучасному етапі політичного розвитку в Україні відчувається особливо гостра потреба саме в реальних, що мають практичну спрямованість, політичних знаннях людини, з допомогою яких вона могла б вплинути на політичну владу, взяти активну участь у політичному житті.

Політична культура і громадянське суспільство завжди були актуальними для демократичних держав, оскільки політична культура не тільки сприяє формуванню зрілого демократичного громадянського суспільства, але й дає можливість реалізації особистості в цьому контексті. Зростання ролі політичної культури – загальна закономірність розвитку сучасної цивілізації. Воно особливо помітне на зламі тисячоліть, коли людство перебуває у стані суперечливих пошуків нової стратегії цивілізаційного розвитку, нових світоглядних і соціокультурних парадигм. Процеси децентралізації владних повноважень, розвитку партійних систем, оформлення механізмів захисту групових інтересів висувають на перший план проблеми культури спілкування, пошук оптимальних моделей сумісності, толерантності і врежі-решт знаходження консенсусу і компромісу.

Сучасне українське суспільство належить до типу перехідних, тобто таких, які, здійснюючи системну трансформацію, намагаються перейти від однієї якості суспільного врядування до іншої. Важливим моментом такого переходу є зміна цінностей і парадигм суспільного мислення, оскільки значна частина суспільства не готова прийняти новий спосіб життя, а тим паче нову систему цінностей. А провідною тенденцією політичного розвитку сучасного світу є перехід до демократії і її основних принципів. Втілення демократичного врядування вимагає конкретних кроків щодо реалізації програмних ідей, а не декларованих гасел. І тому важливу місію для реалізації демократії відіграє політична культура громадян.

Саме категорія політичної культури найближче підводить нас до розуміння атмосфери політичного життя, специфічної і неповторної у кожній країні і навіть у різних її частинах. Без неї неможливо збагнути, чому певна кількість індивідів обирає ту чи іншу політичну орієнтацію, форму політичної поведінки, чому однотипні політичні інституції по-різному діють і по-різному сприймаються у різних країнах?

Без піднесення рівня політичної активності громадян (зокрема молоді) ні вивести економіку із кризи, ні закласти основи правової держави і громадянського суспільства неможливо. Без сприйняття молоддю демократичних ідеалів не може бути й мови про становлення в її середовищі нового типу політичної культури, орієнтованої на створення демократичного суспільства в незалежній Україні.

Актуальність вивчення проблем формування сучасної політичної культури молоді в суспільстві перехідного типу, яким сьогодні є українське суспільство, не викликає сумнівів, оскільки йдеться про історичний вибір шляху розвитку. Цей вибір робить підростаюче покоління, яке стало по-іншому сприймати політичне життя після подій „Помаранчевої революції”. І це не дивно, що політика стала їх цікавити, як свідомих громадян своєї ж держави. Відомим є й той факт, що студентство завжди була тією активною частиною суспільства, яка прагне змінювати устрій держави і приєднується до світового процесу змін.

Наукове опрацювання проблеми політичної культури молоді в контексті демократизації українського суспільства проводилось й надалі проводитиметься вченими різних галузей знань. Адже

молодь завжди цікавить не тільки соціологів, істориків, економістів, але й науковців прикладних дисциплін. Методологічні проблеми вивчення феномену політичної культури розглядаються в працях зарубіжних та вітчизняних учених: М.Амеліна, А.Арнольдова, М.Блінова, Є.Головахи, А.Демідова, Б.Кухти, А.Міграняна, Ю.Пахомова, В.Ребкала, О.Рудакевича, С.Рябова, Я.Старарецької, М.Чурилова та ін. Віддаючи належне вченим, які доволі детально аналізують політичну культуру молоді в контексті демократизації українського суспільства, зауважимо, що меншою увагою висвітлюється вплив політичних подій „Помаранчевої революції” на українську молодь, зокрема студентство.

Тож мета статті – з’ясування причин впливу політичних та соціально-економічних подій після „Помаранчевої революції” на політичну культуру української молоді та формування активної громадянської позиції молодого людини в сучасних реаліях.

Недостатній рівень засвоєння демократичної політичної культури є однією з причин відчуження молоді від суспільно-політичних процесів в Українській державі. Суспільство не може бути громадянським, а держава – соціальною і правовою, якщо одна із соціальних груп цього суспільства виключена із системи політико-владних відносин.

Особливо яскраво про себе заявила молодь у період подій „Помаранчевої революції”, де вона виступила активним гравцем під час прийняття політичних рішень. Такий активний чи навіть можна ствердно назвати проактивний виступ молоді в 2004 році засвідчив про своє ставлення до політики і не відчуженість від політичних рішень. Звичайно, тут велику роль відіграв фактор емоцій та амбіції молодого людини, прагнення життя в демократичному суспільстві.

Важливо й з’ясувати яка ж специфіка політичної культури в молоді та як вона може проявлятися в тих чи інших контекстах суспільних подій.

Під час з’ясування суті та специфіки політичної культури її складовими елементами переважно називають політичні знання і переконання, навички та уміння їх практичного застосування. Але на підставі лише таких елементів неможливо пояснити досить значні відмінності між політичними культурами тих націй, які володіють приблизно однаковим рівнем практично подібних за змістом знань та умінь і живуть у країнах з однотипним державно-політичним устроєм. Це дає підставу висловити думку, що вітоки різноманітності політичної культури народів криються насамперед не в знаннях і навичках, а в більш глибоких пластах національного життя. Видається, що одним із таких джерел є вияв їх менталітету. Тому дослідження політичної культури сучасного українського суспільства неминує вимагає дослідження національного менталітету, його трансформацій та особливостей.

В історичному аспекті формування українського менталітету відбувалося під впливом геополітичного чинника – розташування України між Заходом і Сходом. Особливістю України є те, що вона майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, у центрі боротьби, і включалась до складу то однієї, то іншої держави. Нині це яскраво видно, коли українська молодь, навчаючись за кордоном, ідентифікує себе українцями з європейською культурою. І це не дивно, оскільки молодь української землі, яка перебувала чи то в складі Австро-Угорської імперії чи Польщі (зокрема із теренів Західної України) завжди поповнювала університети як Західної Європи, так і США. Проте наявність політичної культури мала лише декларативний характер, тому що молоді люди легко адаптувались до інших культур. Ментальність нації, яка тривалий час не мала власної державності й перебувала у неволі, серйозно деформується. На глибшому рівні психіки продовжують функціонувати власні ментальні риси, але на них починають нашаровуватися набуті в умовах неволі ментальні настанови. Останні дедалі більше блокують, деформують і витискують компоненти національної ментальності. Аналогічні трансформаційні процеси відбуваються і з політичною культурою.

Отже, для політичної ментальності загалом і політичної культури зокрема характерні риси, що свідчать про довге історичне поневолення і несформованість модерної ментальності й політичної культури, яка є характерною для високорозвинених націй світу. Проте слід сказати, що деякі з названих рис, такі, як толерантність, демократичність, у випадку успішних суспільно-політичних перетворень можуть сприяти розвитку України як цивілізованої європейської держави.

Повертаючись до подій 2004 року варто й зосередити свою увагу на тому, які ж були наслідки і перспективи для молоді, що усвідомила себе повноцінними громадянами своєї ж держави. Найважливішим було те, що українська молодь вже не виборювала своїх прав і свобод, як у 90-х роках під символічною назвою „революція на Граніті”, а молода людина усвідомлювала громадянську відповідальність за долю своєї країни. І тому не можна нехтувати вимогами та пропозиціями молоді, тому, що це найбільш вразлива група людей, яка здатна не тільки до бунту, але й рішучих дій.

У контексті ситуації, що складається в Україні, проблема розуміння суті та специфіки помаранчевої революції, а особливо її наслідків виступають на перший план дослідження науковців. Виникають питання: що нам дала подібна акція, як вона проходила, і чи можливо поставити під сумнів щирість, відвертість та благородність намірів політиків, її лідерів та їх команд [6], враховуючи три основні важелі впливу на людську свідомість: примус, маніпуляція, співробітництво. Маніпулювання людською свідомістю (а тим паче свідомістю молодої людини) завжди має позитивні результати. Щоб позбутись впливу маніпулятивних прийомів, суспільство має виробити стійкі антитіла, які не тільки оберігають від впливу, але й мають арсенал стійкої протидії маніпуляції. Такою протидією маніпуляції є освіта (правова, політична, громадянська), яка дається людині із раннього віку її виховання: сім'я-школа – ВНЗ – робота.

Досить цікаву тенденцію суспільного розвитку аналізує дослідниця І.Галактіонові у роботі „Фактор освіти у формуванні політичної культури”. Зокрема автор вважає, що освіта є важливим чинником у формуванні позитивного іміджу суспільства, його механізмів управління. А це, в свою чергу, сприяє життєвості політичної культури, як серед студентства, так і зрілих громадян. Такими джерелами формування політичної культури є інформація (газети, журнали, радіо, телебачення, кіно тощо); залучення до участі в політичному житті громадян держави: вибори, референдуми, збори; широке використання в політичній пропаганді історичних традицій, ідеалів та цінностей; заохочення громадян до самостійного аналізу явищ політичного життя як у країні, так і за кордоном. Брак політичної культури в соціумі породжує небезпеку неототалітаризму і пов'язано це також і зі стійким політичним стереотипом „руйнування в ім'я створення”, коли за основний засіб досягнення будь-якої мети визнається боротьба з реальними або надуманими ворогами і труднощами. Уперше цей стереотип масової свідомості чітко виявився під час дослідження (1987 р.) ставлення молоді до матеріалів, надрукованих у засобах масової інформації з проблем перебудови й демократизації суспільства. Підвищений інтерес молодіжної аудиторії до тем, що містили слово „боротьба” (з бюрократизмом і т.п.), спостерігався значно частіше, ніж до тем, що мали відбудовчу спрямованість (реформа виборчої системи і т.п.) [2]. Ця обставина пояснюється тим, що в політичній культурі нашого суспільства сформувався стійкий стереотип можливого просування вперед тільки всупереч протидіючим соціальним і природним силам.

Своєрідну тезу з цього приводу висловив директор Інституту трансформації суспільства, професор Олег Соскін. Суть його зусиль полягає в тому, що молодь може й становити цементуючу основу для формування національної буржуазії. Але це може бути лише тоді, коли держава запровадить механізми підтримки молоді як в галузі підприємництва, так і молодіжного кредитування. Молодим людям потрібно надати можливість безперешкодно розпочинати власну справу. Для цього слід створити бізнес-інкубатори та венчурні інвестиційні фонди, які б забезпечували коштами молодіжний початковий бізнес. Такі підприємства варто звільнити від сплати податків на 3-5 років, надавати їм кредити за низькою ставкою (не більш як 5-6% річних). Іпотечне ж кредитування повинно здійснюватися в термінах на 25-30 років за ставкою, що не перевищує 3-4% річних [3; 41-43]. Це важливий момент щодо економічного зростання держави за рахунок молодої активної людини, яка своєю працею розвиває і збагачує державний капітал. А це – перевага зрілих демократій із стабільною економікою без штучних перепон для відкриття і розвитку бізнесу. Таку ж тенденцію розвитку соціального добробуту ми зустрічаємо в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Чехії, Польщі, Угорщини та країн Прибалтики). Адже подібний підхід до залучення молоді у різних сферах суспільного життя в названих країнах формує зріле громадянське суспільство із сильними демократичними цінностями та сталим економічним розвитком. Також сприяє збагаченню країни її соціальним капіталом та свідомою політичною культурою.

Як вдало зауважив П.Шевчук – однією з важливих функцій політичної культури є соціальна, яка містить в собі індивідуальні потреби, оптимальні умови економічної безпеки людини, особистісні цінності [5; 458].

Важливим фактором у розв'язанні аналізованого питання, залишається й те, що сучасні політичні партії та коаліції лише декларативно відстоюють інтереси молоді і найчастіше згадують про нагальні проблеми лише у період передвиборчої кампанії. Проте й молодь не контролює політичних обіцянок, а це є вимога щодо плекання культури політичної культури – бути соціально відповідальним перед громадянами. Якщо аналізувати передвиборчі обіцянки – 2007 року, то проблема молоді там навіть і не згадується. Основні „гравці” зробили ставку на соціальні питання, особливо доплату матерям при народженні дитини. Проте цікавинкою стало галасливе повідомлення у виборчій програмі Блоку В.Литвина, про введення 20% квоти для молоді у всіх державних установах та органах влади [4].

Отже, як вже було зазначено, однією із характерних ознак сучасного історичного розвитку України

є політизація усіх сторін життя нашого суспільства. Тому важливим постає питання політичної культури особистості та й усього населення нашої держави, як фактора, здатного вливати на подальший розвиток нашої держави, для розбудови демократії та формування громадянського суспільства.

Політична культура української молоді після „помаранчевої революції” набрала нових рис. Загалом молодь стурбована станом суспільно-політичного життя в Україні, цікавиться проблемами політики, але простежується поверховість, епізодичність звернення до політичних проблем, недооцінка політичного фактора, як чинника виникнення і розв’язання соціально-політичних конфліктів;

– політична культура молоді як органічна складова її загальної культури, є виявом її індивідуальної спрямованості на участь (або ігнорування) у політичному житті суспільства, яка базується на певному рівні політичної самосвідомості, духовності й цілеспрямованості;

– важливу роль у становленні політичної культури молоді відіграють політична освіта ті виховання. Освіта є важливою основою фахового, політичного рівня та процесу духовного формування молоді людини, її світогляду, а також показником рівня суспільно-політичного розвитку суспільства.

Джерельні приписи

1. *Брегедда А.Ю.* Основи політології: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.:КНЕУ, 2000. – 312 с.
2. *Галактіонова І.* Фактор освіти у формуванні політичної культури громадянина України. – <http://www.ekpu.lublin.pl/naukidni/galaktionowa/galaktionowa.html>.
3. *Соскін О.* Формування національної буржуазії – основа розбудови ефективної української держави // Економічний часопис. – К., 2007. – №6.
4. *Булгак П., П’єцух М.* Слова на вітер // Новинар. – №2 (серпень). – 2007. – С. 20-21.
5. *Основи політичної науки.* Політична свідомість і культура. Ч. 3. – Л., 1998. – С. 455-463.
6. *Кучма Л.* Маніпулювання чи антиманіпулювання: уроки помаранчевої революції: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції „Україна після президентських виборів. Становлення демократії та розвиток громадянського суспільства.” – Львів. – 24 вересня 2005 року. – С. 56-58.

УДК 324(477)
при

Глодя К.В. - аспірант ЛРІДУ НАДУ
Президентіві України

Специфіка використання виборчих технологій в умовах українського суспільства

Демократичні зміни, прагнення до побудови громадянського суспільства, формування правової держави в Україні зумовлюють необхідність з’ясування ролі і значущості виборчих технологій у політичних процесах, які нині відбуваються в державі.

Важливою проблемою, що обумовлює актуальність дослідження, є питання розроблення і застосування виборчих технологій, що визначається специфікою ситуації в Україні, яка вимагає як творчого осмислення світового досвіду, так і (що найважливіше) застосування технологій сучасного розвитку. Без цього ефективність політичної діяльності не буде високою. Необхідним є налагодження процесу створення більш дієвого парламенту, реальної демократії. Якщо ж говорити про діяльність політичних партій, лідерів, взагалі політичних структур сучасної України, то, на жаль, ми не можемо стверджувати, що вони приділяють увагу розробленню і застосуванню технологій як системи послідовних дій, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату, працюють над створенням власного іміджу, який би відповідав очікуванням громадськості. А без цього досягти сучасного рівня професіоналізму в політиці практично неможливо. Професор Л.Шкляр слушно зауважив: „Ефективність технологічних винаходів у політиці, як правило, тісно пов’язана з її ідеологічною складовою, ціннісними позиціями кандидата, світоглядними принципами. Тоді технології посилюють ті чи інші сторони претендента і його команди, показують переваги однієї сторони і недоліки протилежної. Зовсім по-іншому виглядає ситуація, коли технології починають жити своїм власним життям, безвідносно до ідейних позицій кандидата, працюючи за принципом: „переможців не судять” [15].

Виборчі технології – поняття, яке не так давно увійшло до наукового обігу в політичній сфері в

Україні. Однак воно існувало з давніх-давен як невід’ємне явище політичного життя, хоча й не мало сучасної назви.

Виборчі технології – це мистецтво та вивчення електоральної мотивації, розроблення механізмів, які базуються на певних психологічних підходах, з метою побудувати вдалу виборчу кампанію [10; 8].

Сучасні вітчизняні дослідження відповідно до їхнього предмета певною мірою розкривають зміст окремих характеристик виборчих технологій, але не дають цілісного уявлення про їх сутність та еволюцію. Лише окремі праці, зокрема Л.Кочубей, А.Пойченка, Р.Павленка, О.Кордуна, Д.Наріжного, Ю.Сурміна, М.Головатого та деяких інших дослідників, висвітлюють певні аспекти розроблення зазначеної проблеми.

Аналізуючи питання теоретичного опрацювання зазначеної проблеми, слід згадати праці представників західної політичної науки. Зокрема загальні уявлення про сутність виборчих технологій та їх місце в структурі демократичних політичних відносин представлено в працях Є.Вятра, Л.Гонсалеса, Р.Даля, Д.Істона, М.Кроз’є, Дж.С.Мілля, Дж.А.Паломбара, Дж.Сарторі, Х.Томаса, С.Хантінгтона та інших. Праці закордонних дослідників Ф.Котлера, М.Мескона, М.Альберта, Ф.Хедуорі з проблем маркетингу та менеджменту є необхідними в процесі розкриття особливостей виборчих технологій. Дослідженню проблем організації та проведення виборчих кампаній присвячено роботи таких учених, як Р.Абрамсон, Дж.Алдріх, Д.Роде, А.Ковлер, Ф.Ліпсет, Д.Стокме, Т.Уайт.

Більшість вітчизняних і зарубіжних учених вважає широке застосування технологій аксіомою розвитку суспільства. До числа соціальних технологій належать і виборчі.

Одним із перших у сучасній українській політології визначення політичних технологій подав Д.Видрін у праці „Нариси практичної політології” [6]. Згідно з цим визначенням політичні технології є системою способів і шляхів досягнення бажаних результатів у політиці.

Мистецтво виборів народжується тоді, коли виборчі технології перетворюються на сплав соціології, політології, психології, нових інформаційних технологій, PR, лідерської комунікації. „Виборче мистецтво – це виборчі технології майбутнього, що створюють політику реалій та ілюзій, якими живе суспільство” [1; 19].

З кожним новим виборчим циклом виборчі кампанії в Україні поступово деідеологізуються й стають технологічнішими. Змінюються й акценти застосування різних ресурсів виборчих технологій: електорально-географічного, економічного, політичного, адміністративного, іміджевого та інформаційного. Залежно від рівня опанування того чи іншого ресурсу учасники виборчого процесу застосовують різні види виборчих технологій.

Говорити про використання політтехнологій у виборчому процесі в Україні, мабуть, можна, починаючи з виборчої кампанії до Верховної Ради України 1998 р. І в подальшому спостерігається проведення інформаційних кампаній, в основі яких – уміння так подати партію чи лідера, використовуючи весь позитив, щоб суб’єкти виборчого процесу стали більш відомими і досягали кінцевого результату.

Вибори до Верховної Ради 2002 р. в Україні вперше засвідчили дуже високу роль політика не тільки як лідера, а й як стилю та бренду партії. Усі партії, що перемогли, представлені харизматичними та стильними лідерами – В.Ющенко, Ю.Тимошенко, О.Мороз, В.Литвин, П.Симоненко. Окрім того, слід зауважити, що після виборчої кампанії 2002 р. громадяни почали впізнавати політиків, а ще в 1998 р. виборці в переважній своїй більшості не змогли б пригадати прізвищ політиків, крім Президента та Прем’єра. У цьому полягає головна відмінність виборчого процесу 2002 р. від попередніх: суспільство підійшло до нього більш підготовленим.

Формування стратегічного образу кандидатів у виборчій кампанії має враховувати певні чинники: співвіднесення з даним періодом історичного часу, специфіку політичної ситуації в країні, регіональну та ситуативну обумовленість, демографічні та етнопсихологічні чинники; інноваційність політичного лідера, тобто здатність постійно продукувати нові ідеї. Для створення вдалого іміджу реальним є посилення та розвиток комунікативних навичок, зокрема: оволодіння мистецтвом слова, уміле публічне виголошування промов тощо.

Важливим для виборчого процесу в Україні є розроблення та впровадження прозорих технологій на противагу „чорним” або „брудним”, які досить поширені. Без якісної зміни насамперед свідомості населення, а також суспільних норм і пріоритетів в Україні неможливе було б вдосконалення виборчих технологій.

Використання технологій маніпулятивного впливу на свідомість електорату набули особливого поширення в парламентській виборчій кампанії 2002 р. та президентській 2004 р., коли відбувалася

підміна результатів народного волевиявлення за допомогою адміністративного тиску, прямих і прихованих погроз, політичних спекуляцій та необ'єктивного висвітлення подій у ЗМІ.

Якщо перед парламентською кампанією 2002 р. провідні політологи пророкували домінування адміністративного ресурсу над виборчим процесом, то пізніше важко було знайти оглядача, який би сумнівався у засиллі маніпулятивних (брудних) технологій під час майбутніх президентських виборів 2004 року.

Президентські вибори 2004 року не лише продемонстрували помилковість багатьох політичних технологій, але й намітили шляхи ефективного ведення виборчої кампанії. Важливо відзначити такі заходи, які вже довели свою ефективність і, напевно, будуть надалі розвиватися на вітчизняному політичному полі:

– *event-marketing* (івент-маркетинг, створення подій) від створення інформаційних приводів поступово виростає до рівня створення нового дискурсу. Іншими словами – це пропозиція виборцям такої ситуації, у якій єдиний вихід пов'язуватиметься з конкретним кандидатом. Найкраще ілюструється фавбулою і розвитком сюжету фільму „Хвіст виляє собакою”;

– *люстрації як технології майбутнього*. Люстрації (заборони на певні види професії і державної служби для членів окремих партій, зокрема КПРС) використовувалися різною мірою в країнах Центральної і Східної Європи;

– *задіяння судів* – вибори-2004 показали, наскільки важливим є юридичний компонент виборчої кампанії.

Можна відзначити дві основні тенденції в розвитку українських політтехнологій:

– повторення помилок минулих років;

– інтуїтивний пошук нових ефективних шляхів до перемоги.

Очевидно, з кожною виборчою кампанією буде зменшуватися вплив обох цих тенденцій і зростатиме значення теоретичної (у першу чергу юридичної) підготовки виборів, джерелом якої стане у тому числі й досвід президентських виборів 2004 року. Адже найважливішим завданням демократичних виборів у будь-якій країні є забезпечення рівних можливостей для всіх кандидатів, яке досягається неухильним дотриманням Конституції, виборчого законодавства країни.

2006 рік пройшов під знаком нової політичної технології, що прийшла з маркетингу і яка вже встигла стати фантастично популярною – ребрендингу. Цей прийом повинен внести елемент новизни, без якої жодна політична кампанія більше не може вважатися успішною. Як правило, політики й політичні партії використовують ребрендинг перед виборами для того, щоб розставити нові акценти, викликані потребами електорату. Практично всі основні учасники виборчої компанії, за винятком нових брендів, що з'явилися напередодні виборів, тією чи іншою мірою використовували цей комерційний хід.

Для розуміння глобальності тенденції зупинімося на трійці лідерів парламентської гонки й проаналізуємо формат трансформації відомих політичних брендів.

Партія регіонів до 2006 року востаннє йшла на вибори як самостійний суб'єкт у 1998. Тоді вона стала новим політичним проектом „під вибори” – партія зареєстрована в Мін'юсті у 1997 році, однак отримала повне фіаско, набравши 0,9% голосів. Згодом у її структурі відбулися кількаразові зміни лідерів, гасел, але політична сила продовжувала жити й нарощувати свою міць. Апогеєм і точкою відліку нової ери в житті партії стали президентські вибори 2004 року, завдяки яким партія отримала і нове обличчя, і динамічного лідера в особі Віктора Януковича, котрий, по суті, і став брендом партії. На початку 2005 року, коли парламентська кампанія тільки починала набирати оберти, багато хто в партії пропонував при ребрендингу зробити ставку на імені лідера, назвавши об'єднання на базі Партії регіонів Блоком Віктора Януковича – так „регіонали” пішли на виборах у ВР Криму. Однак восени 2005 р. було прийняте рішення йти під старим брендом „Партія регіонів”, змінивши тільки символіку і гасло. Як показав час, таке рішення повністю виправдало себе. Якби партія пішла під брендом „Блок Віктора Януковича”, вона ризикувала б у майбутньому де-факто зникнути з політичної арени з причини „перемелення” старого бренду новим і довгою відсутністю на виборах як самостійного суб'єкта, на той час і саму назву з легкої руки літературної братії встигли охрестити немилозвучною аббревіатурою „БлЯ”.

Розглянемо, яким конкретним змінам піддалася ця партія під час ребрендингу. По-перше, це зміна партійного кольору з малинового на синій, як данина біло-синім кольорам президентської кампанії Януковича, а жовто-блакитні прапори змінили на жовто-блакитні контури України для підкреслення всеукраїнського статусу та єдності регіонів країни. По-друге, досить вдалим було й головне гасло кампанії „Покращення Вашого життя вже сьогодні!”, котре не тільки адекватно відповідало потребам виборців, але й логічно лягло в загальне спрямування кампанії Януковича 2004 року, де робили ставку на те, що

саме завдяки йому були досягнуті стабільність і підвищення рівня життя населення.

Ребрендинг „регіоналів” став наочним зразком успішного пов’язання як бренду партії, так і її лідера, що певною мірою і дозволило їй у 35 разів поліпшити свій результат порівняно з останніми виборами, набравши 32,14 % голосів і зайнявши перше місце.

Блок Юлії Тимошенко. У 2006 році Юлія Тимошенко та її партія „Батьківщина” вдруге йшли на вибори під брендом „Блок Юлії Тимошенко”. Однак на відміну від кампанії 2002 року, коли, власне, брендом було ім’я лідера, а окремої символіки самого блоку не існувало, у 2006 році БЮТ отримав усі зовнішні атрибути у вигляді білого прапора з зображенням червоного серця. Це, по суті, і стало головним ребрендинговим прийомом цієї політичної сили. Змінилося й головне гасло кампанії з „Вихід є!” на „Справедливість є. За неї варто боротися!”. Як бачимо, ребрендинг БЮТ був спрямованим на встановлення ірраціонального контакту з виборцем і розрахованим на людей, котрі підтримали помаранчеву революцію. Варто відзначити, що ребрендинг БЮТ є найбільш послідовним: як у першому, так і в другому випадку бренд підкреслює винятково лідера й орієнтований на ірраціональну мотивацію електорату. Бренд вдало наклався на стратегію блоку, ключовим меседжем якого були „Вибори народного прем’єра”, що багато в чому дозволило блоку вирвати срібло в „Нашої України” у парламентській гонці. У 2002 році блок отримав 7,26% голосів, а в 2006 – 22,29%.

Блок „Наша Україна”. Вдруге під однойменним брендом виступив і блок „Наша Україна”. У той же час у другу виборчу кампанію блок уже вступив після ґрунтовного ребрендингу. Місце зображення жовтого сонця, що виходить з-за хмар на білому тлі, з накладенням кольорів національного прапора, зайняв помаранчевий прапор із зображенням сіро-чорної підкови і червоним знаком оклику на ній. При цьому підкова, на відміну від її хрестоматійного розташування кінцями вгору – до неба, дивилася вниз – на землю. Це багато в чому визначило долю блоку, „приземливши” його рейтинг в обох випадках. Тут ребрендинг, як і у випадку з Партією регіонів, був спрямований на демонстрацію спадкоємності блоку з президентською виборчою кампанією 2004 року і Віктором Ющенком. Це дозволило позиціонувати політичну силу як блок президента, чого ще не було в історії виборчих кампаній – при Кучмі пропрезидентські партії й блоки позиціонували себе просто як „партії влади”. Однак неучасть Ющенка в списку блоку призвела до того, що, на відміну від Партії регіонів і БЮТ, прив’язка до лідера не спрацювала як у випадку з брендом, так і з самою кампанією, повторивши результат блоку „За єдину Україну!” зразка 2002. Також змінили й головне гасло кампанії: „Не словом, а ділом!” змінилося на „Не зрадь Майдан!”, що, за задумом авторів ребрендингу мало позиціонувати блок як головну політичну силу Майдану, а також апелювати, як і у випадку з БЮТ, до ірраціональної мотивації виборців. Однак у силу стратегічних і тактичних помилок у ході виборчої кампанії, а також більш агресивної кампанії з боку БЮТ бренд, розрахований на більшу частину електорату Ющенка 2004 року, зайняв лише почесне третє місце, погіршивши власний результат 2002-го року на 10% – з 23,57% голосів до 13,95%.

З аналізу ребрендингу вітчизняних політичних сил напрошуються певні висновки. Спільним у них є:

– акцент на лідера, що був представлений як у гаслах, так і в кольорах, а у випадку БЮТ – і в назві;

– незмінність автентичної назви бренду.

Це пов’язано з відсутністю реальних, з погляду теоретичної політології, партій в Україні і, по суті, з продовженням президентської кампанії, де основним носієм бренду є персоналії, а не політичні організації.

На відміну від Партії регіонів, що зверталася до раціональної мотивації виборців (як „Наша Україна” у 2002 році), БЮТ і „Наша Україна” зробили ставку на ірраціональне, де БЮТ істотно переграв „нашоукраїнців”, оскільки перебував у звичній для блоку Тимошенко ніші.

У цілому ж, як засвідчили результати виборів, постреволюційна емоційна втома виборців уплинула на більш раціональне сприйняття політичних сил і оцінку їхніх дій. Це позначилося не тільки на високому рейтингу Партії регіонів, але й визначило третє місце „Нашої України”, чії дії призвели до високих показників БЮТ.

Нова політична реальність, зокрема проведення виборів – 2007, дозволяє зробити прогноз основних тенденцій у подальшому ребрендингу політичних сил. Найбільшим змінам піддасться бренд „Нашої України” – не стільки блоку, скільки однойменної партії. Це пов’язано з падінням рейтингу блоку після виборів і пошуком свого місця в новому форматі по лінії влада-опозиція (і події останніх місяців це підтвердили).

„Блок Юлії Тимошенко” буде продовжувати ребрендинг із акцентом не на блоці, а на його лідері.

Логіку цього процесу диктують президентські вибори, що наближаються.

Що стосується Партії регіонів, то її партійний бренд може поступово відійти від прив'язки до лідера і сконцентруватися, власне, на партії.

Отже, політичні вибори як механізм демократії спираються на відповідні технології діяльності, покликані забезпечити найважливішу сферу взаємодії громадянського суспільства й держави – передачу владних повноважень представникам суспільства шляхом процедури виборів.

Перспективним напрямом розвитку виборчих технологій мають бути дослідження виборчих кампаній. Дослідження виконує функцію „очей” у виборчій кампанії. До його завдань як правило належить доведення до громадськості наступних індикаторів:

1) кандидат (біографія, його особові дані, життєва філософія та громадсько-політична позиція, заняття, яке його годує, освіта, чи проживав у селі до вступу до ВНЗ та ін.);

2) опонент (збирається максимум інформації; чи можуть сильні сторони кандидата протистояти слабким сторонам опонента?);

3) середовище (географічні межі округу; кількість громадян, які мають право голосу, головні населені пункти, основні види виробництва та джерела інформації, якими користуються виборці округу).

4) електорат (виборці, у яких ідеї кандидата знайдуть позитивний відгук, чи навіть навпаки: що повинен озвучити кандидат, щоб знайти порозуміння у більшості виборців округу. У ході дослідження проводиться грамотна стратифікація населення на групи за віковою, статевою, професійною і релігійною ознаками, намагаючись встановити контакт і розуміння шляхом поважного ставлення до співрозмовника, демонструючи зацікавлене ставлення до його проблем);

5) предметний ґрунт розгортання публічної полеміки (проблеми, що турбують людей; ставлення до особистостей);

6) ресурси (час, гроші та люди, потреба у додаткових ресурсах. Не виявляйте зайвої довірливості. Як правило, грандіозні обіцянки про підтримку не відповідають реальності).

Практика більшості виборчих кампаній, і зокрема виборчої кампанії 2007 р., зводиться переважно, на жаль, до маніпуляцій – фінансами, інформацією, громадською думкою і основне – довірою виборців. А провідними темами українських виборчих кампаній стабільно залишаються геополітичний вибір, набір загроз й обіцянка соціальних благ. На думку доктора філософії І.Рожкової, „... політики є не провайдерами, генераторами нових соціальних значень і реалістичних програм, а просто політичними експлуататорами соціальних стереотипів” [14; 4].

На сьогодні існує підміна необхідності створення виразного плацу подальшого розвитку країни певними обіцянками.

Таким чином, передвиборча діяльність має на меті досягнення такого впливу на психіку людей, який сформував би прихильне ставлення електорату до певних політиків та їхніх ідей. Саме для цього використовуються методи психологічного впливу на підсвідомість виборців задля зниження рівня критичності їх мислення.

Досвід останніх парламентських виборів 2006 та 2007 років засвідчив, що деякі з учасників виборчих змагань вдаються до прийомів, що суперечать правилам політичної боротьби в демократичному суспільстві. Монополізація мас-медіа та перетворення їх на рупор політичної пропаганди обмежує соціальні функції, які вони повинні виконувати у демократичному суспільстві.

За допомогою ЗМІ політик демонструє власну політичну рекламу, яка не відтворює його справжньої сутності, а тільки те, що потрібно виборцям, тільки ті „факти і коментарі”, що сприяють перемозі.

Кожен кандидат намагається „вкласти” у свідомість електорату тільки йому вигідні ідеї, погляди, цінності, переконання тощо. Це важко зробити, бо, як правило, поле виборчої боротьби настільки насичене інформацією, різною за змістом і характером, що на свідомому рівні вона вже сприймається з малою ефективністю. Це спонукає політтехнологів вдаватися до впливу на підсвідомість, а для цього необхідно володіти відповідними механізмами. НЛП є ефективним засобом, спроможним суттєво вплинути на ставлення виборців до політика та його ідей. Цінність НЛП полягає в тому, що воно природним чином та непомітно включається у виступ кандидата і здатне не лише привернути увагу слухачів, а й прихильність аудиторії.

Соціально-психологічний підхід в Україні ще не став складовою частиною політичних досліджень, і це ускладнює адекватне сприйняття причинно-наслідкових зв'язків політичних процесів.

Інструментарний арсенал виборчих кампаній постійно збагачується. А методи і техніки, які

використовуються в них, за своєю складністю і скоординованістю наближаються до психологічних операцій. Найпоширенішими виборчими технологіями, які використовуються останнім часом у всьому світі, стали технології маніпулювання масовою свідомістю. В Україні, правда, вони ще не набули значного застосування. Та все ж і в нас спостерігається перехід від традиційних виборчих технологій до більш витончених – мікротехнологій, які використовують психологічний вплив на свідомість виборців.

Пересічний виборець заклопотаний передусім побутовою сферою свого життя, а політичні процеси в суспільстві перебувають на периферії його інтересів. Він не схильний брати активну участь у політичних акціях, вникати у їхню суть, але, спостерігаючи за ними, сподівається мати від них якусь вигоду. Сьогодні деякі лідери продовжують експлуатувати казково-ритуальний імідж, а виборець поступово вчиться ігнорувати нав'язливі образи і міфи. Деякі дослідники виборчих технологій в Україні доводять, що сьогодні український виборець настільки знеособлений у своїй масі, що домовлятися з ним дуже складно, а тому простіше взаємодіяти з його підсвідомістю за допомогою навіювання.

Характерними ознаками українського електорального поля залишаються абсентеїзм та голосування „проти всіх”. Однак відсоток громадян, які бажають взяти участь у виборах, перебуває на рівні, притаманному більшості європейських країн. Проте залишається інша проблема, зокрема: певна кількість громадян, які мали бажання проголосувати, але не змогли це зробити через технічні непорозуміння (на це вказувало більшість іноземних спостерігачів під час останньої виборчої кампанії до парламенту).

Здійснивши аналіз виборчих технологій психологічного спрямування, можна твердити, що в майбутніх виборчих кампаніях в Україні вони дедалі більше застосовуватимуться, хоча, на думку деяких дослідників, український виборець ще досить незначною мірою відчуває їх вплив. Необхідно розуміти, що для позитивного результату на виборах потрібно у ході виборчої кампанії поєднати в одну систему і електоральний аспект, і особливості політичного розвитку країни, і особисті ресурси. Лише при дотриманні всіх цих складових можна досягти позитивного результату. Прихильники ж соціально-психологічного підходу недооцінюють зв'язок між політичним контекстом, у якому відбувалися передвиборчі кампанії, та політичними установками, позиціями і поведінкою виборців.

Нині досить часто лунають висловлювання про кризу системи демократичних виборів, про політичну апатію населення. Рішення цієї проблеми на сьогодні можна певним чином розглядати також у застосуванні новітніх технологій, зокрема електронного мережевого голосування (e-vote), що прискорить процес голосування та надасть більш точні результати голосування.

За кордоном для проведення виборчої кампанії використовуються ЕОМ. Комп'ютери прогнозують і спрямовують „хитким” виборцям індивідуальні „персоналізовані” листи. ЕОМ вимірює ефективність кампанії, з'ясовує причини зростання чи зниження симпатій виборців до кандидата і визначає характер поправок для внесення до іміджу кандидата.

Використання різноманітних технологій інформаційно-психологічного впливу ЗМІ з метою маніпулювання громадською думкою – доволі поширене явище у світі, особливо в „інформаційному суспільстві”. Тому слід розробити стратегію інформаційної політики, яка містила б механізми запобігання маніпулятивному впливу на суспільну свідомість.

Слід також пам'ятати, що виборча кампанія – процес творчий, який відбувається не лише за якимись стандартними правилами та абетковими рекомендаціями. Нестандартність, новизна, пошук нових рішень – ось далеко не повний перелік того, що може мати суттєвий вплив на успіх виборчої кампанії.

Проведене наукове дослідження дає можливість прогнозувати, що у найближчому майбутньому широко використовуватимуться різнопланові технології впливу на підсвідомість виборців. Багато новинок у сфері виборчих технологій надходить до нас із-за кордону. В Україні зокрема деким охоче використовувалися російські виборчі технології. Однак досвід виборів народних депутатів 2002 та 2006 рр. засвідчив, що механічне перенесення застосовуваних в іншій країні технологій на наш ґрунт через психологічні особливості українського електорату не дає позитивних результатів. Переймаючи зарубіжний досвід, варто враховувати „українське сприйняття” його.

Під час розроблення виборчих технологій слід враховувати уподобання громадськістю певних архетипів української нації, зокрема культ господаря – образ політичного лідера, який знає, як навести лад у власному домі. Ми повинні звільнитися від прихованого нехтування своїми істинними цінностями і можливостями, виявлення пріоритетів розвитку країни. Політичний розвиток України характеризується таким станом, коли держава знаходиться між ще незабутим авторитарним минулим та давно задекларованою, але поки що не сформованою демократією.

Отже, ефективність виборчих технологій у сучасних умовах українського суспільства залежить від наявності: команди професіоналів; матеріально-фінансових ресурсів; організаційної структури;

доступу до засобів масової інформації, особливо електронних; підтримки впливових людей; морально-вольових якостей політичного лідера.

У цілому ж для вдосконалення виборчих технологій в Україні необхідно, щоб відбулися якісні зміни у свідомості населення України, а також зміни суспільних норм і пріоритетів.

Джерельні приписи

1. *Амелин В.Н., Устименко С.В.* Технология избирательной кампании. – М., 1993. – С. 19.
2. *Бекешкіна І.* Акції Помаранчевої революції: що спонукало людей вийти на вулицю? // Політичний портрет України. – 2005. – № 32.
3. *Биденко А.* НЛП от управления к манипулированию // BUSINESS communication. – 2003. – № 11-12.
4. *Варій М.Й.* Політико-психологічні передвиборчі технології: Навч. метод. посіб. – К.: Ельга Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
5. *Верман О.* Нейролінгвістичні засоби впливу у виборчій кампанії // Політична психологія: Наук. зб. – Л.: Ліга-Прес, 2003.
6. *Вьдрин Д.* Очерки практической политологии. – К., 1991. – С. 72-93.
7. *Кара-Мурза С.Г.* Манипуляция сознанием. – К.: Оріяни, 2000.
8. *Колодій А.* Від „Сірої зони” до кольору сонця: помаранчева революція і демократичний перехід в Україні // Агора. Випуск 1. Україна – нові перспективи. – К.: Стилос, 2005. – С. 9-23.
9. *Колодій А.Ф.* Нація як суб’єкт політики. – Львів: Кальварія, 1997.
10. *Кочубей Л.О.* Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України): Монографія / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: Юридична думка, 2006. – 280 с.
11. *Лукашов А.В., Пониделко А.В.* Черный PR как способ овладения властью, или Бомба для имиджмейкера. – 3-е изд., испр. и доп. – СПб.: Бизнес-Пресса, 2002.
12. *Методи соціально-психологічного впливу на електорат.* – <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php?m=1&n=22&c=225>
13. *Поляков В.* Що в твоєму імені? Особливості національного політичного ребрендингу. – http://www.pravda.com.ua/news_print/2006/11/9/50469.htm
14. *Рожкова І.* Час жонглерів ілюзіями // День. – 2006. – 15 лют.
15. *Шкляр Л.* Вибір координат: Проблема наступництва // Україна дипломатична. – 2005. – Вип. 5. – С. 55.

УДК [316+008]-057.875

Ковалюк В.В., Ковальчук Т.Г., Романюк С.К. -
викладачі РДГУ

Соціокультурні проблеми студентської молоді та основні напрями пошуків соціальної ідентичності

Становлення духовного світу української молоді має вирішальне значення для життя не тільки молодого покоління, але й усього суспільства в цілому. Роль духовного чинника різко зростає в кризових, екстремальних ситуаціях. Стійкі життєві орієнтації – це необхідна умова адаптації молоді в складному сучасному світі. Духовна культура визначає можливості усвідомлення того, що відбувається, діалогового спілкування соціальних груп, зниження вірогідності маніпулювання.

У політичних відносинах провідна роль належить ідеології, що є духовним феноменом суспільного життя. Ідеологія – поняття, в основу якого закладена мінливість і варіативність; підкреслюється і схожість ідеології з наукою, і водночас ідеологія виявляється в суспільній і груповій психології і може виступати як „помилкова свідомість”. У реальному житті будь-яка соціальна група, і аналізоване в цій роботі студентство, у зв’язку з тими або іншими подіями завжди щось випробує, переживає, оцінює, тобто її свідомість набуває певного стану. Ідеологічне оціночне ставлення, втілюючись у громадській думці, морально-психологічній атмосфері та інших соціально-психологічних явищах, набуває своєї дієвості.

Вага і значущість молоді як суб’єкта політичних змін (що далеко не завжди пов’язано з реальною

участю в цих змінах) усвідомлюється представниками різних політичних сил – від правлячих кіл до опозиції. І цей інтерес спонукає до вивчення проблеми „молодь і політика”. У світі виділення вивчення молоді в окремий напрям було викликано політичними причинами і початок цього процесу – 60-ті рр. ХХ століття. Наприкінці 60-х років по багатьох країнах прокотилася хвиля „бунтів молодих”, гострої конфронтації студентів із владою, акцій протесту, і стихійних, і якоюсь мірою організованих.

Україна не пережила цього досвіду, але наприкінці 60-х років відчувалося соціальне піднесення молоді, зміна ролі молодого покоління, і у вивченні суспільних масових явищ почала формуватися традиція лонгитюдних досліджень молоді в рамках радянської емпіричної соціології. Хоча багато в чому дослідницька практика повторювала ідеологічні штампи свого часу, відпрацьовувалися методики опитувань, збору даних у різних соціокультурних галузях. Радянському ладу не був чужий і облік, і боротьба з настроями молоді, і, до певної міри, гра. Але головна відмінність полягає в тому, що молодіжні рухи й акції на Заході багато в чому змінили світ, багато в чому переродилися самі. Україна зараз стикається з абсолютно різнорівневими проблемами молодіжної субкультури, у тому числі й політичної, із проблемами молодіжної агресії. Певні явища молодіжної політичної культури перейшли в стадію загнивання, не пройшовши повною мірою стадії розвитку, залишаючи після себе розчарування й індиферентність. Як в індивідуальному розвитку тільки той досвід навчає, який вдалося інтегрувати у свідомість, так і в колективних процесах продуктивно усвідомлене, що увійшло до культури, виявляється не тільки на рівні вербальних реакцій і рефлексії, але й у способі життя.

Соціокультурні аспекти модерну на рівні професійної і загальнокультурної реалізації молоді характеризуються подоланням відчуження, у політичному житті суспільства, у формуванні політичної культури молоді, зокрема наростають зворотні процеси – збільшується відчуження.

Глобалізація, будучи об’єктивним процесом формування єдиного фінансово-інформаційного простору, посилює деструктивний характер соціокультурних змін у всьому світі і в Україні зокрема. Відомий той факт, що підтверджується історією світової науки, що вчені й мислителі, які знаходяться на порозі тієї або іншої рішучої епохи, часто бачать її значення і результат більш ясно, ніж подальші покоління. Перебуваючи на порозі глобального відчуження, Е. Фромм побачив одну з основних небезпек у політичній культурі – розвиток технологій формування масової свідомості. Несамостійність сучасної людини по відношенню до суспільства набуває такого характеру, що вона вже майже перестає жити власним духовним життям, надзвичайна організованість суспільного життя закономірно переходить в організацію божевілья. Е. Фромм говорить про необхідність перетворення „пасивної демократії – демократії спостерігачів, в активну – демократію участі”.

Тож оцінка Е.Фроммом молодіжних рухів 60-х рр. і молодіжної субкультури не втратила своєї актуальності й донині. На його думку, багатьом бунтарям так і не „вдалося піднятися із ступеня свободи „від” на ступінь свободи „для”. У молодих людей розвинулася майже хвороблива огида до всіх без розбору традицій, у тому числі й до ідей „найбільшого розуму людства”. Будучи спочатку ідеалістами і мрійниками, проте, не маючи за плечима ні традицій, ні досвіду, ні політичної мудрості, вони стають тими, що зневірилися, схильними до переоцінки власних здібностей і можливостей, і намагаються досягнути неможливого за допомогою сили або наркотиків. У своєму відчаї бачать вихід у деструктивних діях [1].

Сучасні західні політичні рухи антиглобалістів, що борються проти негативних наслідків глобалізації, включають і молодіжні організації, які істотно відрізняються від інших антиглобалістських структур своєю неформальністю і радикальними акціями. Показовий приклад – анархісти. Саме вони б’ють вітрини і перевертають машини. Більшість організацій засуджує їхню тактику, намагаючись від них відмежуватися, щоб уникнути дискредитації руху.

Сучасні організації без внутрішніх регламентуючих документів і чіткої структури, що включають молодих людей з високим освітнім рівнем, прийшли й до України. Вони не просто друкують екологічні бюлетені, а й діють. Але чи ці організації визначають майбутнє молодіжного політичного руху? Напевно, ні. Вони нечисленні, піддаються серйозним гонінням, звинувачуються протидіючою стороною, що має владу і ресурси, у всіх смертних гріхах. Але навіть не це головна причина. В українському суспільстві інший радикалізм має більший потенціал і соціальну базу, що визначається політичним мисленням або його відсутністю.

Відчуженість сучасної української молоді від процесів активного перетворення суспільства на основі наявних форм демократичної участі обумовлена не тільки загальними для всіх соціальних верств причинами, але й віковими особливостями групи. З одного боку, форми сприйняття для всіх

груп населення стають приватними (скорочуються сфери, де власне життя визначають колективні дії) і одночасно – позаісторичними. Тимчасові обрії життєсприйняття звужуються.

З іншого боку, учні старших класів школи і студенти проходять стадію зміни тимчасової перспективи, що тісно пов'язано з переорієнтацією юнацької свідомості із зовнішнього контролю на самоконтроль і зростанням потреби в досягненні конкретних результатів.

Розширення тимчасової перспективи означає також зближення особистого та історичного часу. Дитина історичний час сприймає як щось безособове, об'єктивне, знаючи хронологічну послідовність подій і тривалість епох, сприймаючи їх однаково далекими. Те, що було 30 років тому, для неї така ж давнина, як події, що відбувалися на початку нашої ери. Щоб підліток або юнак справді усвідомив історичне минуле і свій зв'язок із ним, воно повинно стати фактом його особистого досвіду. Інтерес і входження в політичне життя проходять поступово. Для сьогоденної України індикатором первинного входження до сфери політичних переконань є ставлення до важливих змін в історичному розвитку України, до перетворень у соціально-політичній сфері, формування особисто обґрунтованої оцінки стану справ у країні.

Слід зазначити, що молоді властива така характерна риса, як переоцінка власного благополуччя, а для студентства – своїх професійних перспектив. Студенти ж, хоча й виявляють турботу з приводу свого майбутнього працевлаштування після закінчення ВНЗ, сподіваються переважно на успішний варіант професійної кар'єри. Сучасна вища освіта відтворює диспропорції на ринку праці, який є сегментованим, і важко піддається регулюванню.

На думку багатьох дослідників у галузі соціології молоді, соціокультурна особливість студентства – відсутність власного, у повному розумінні слова, статусу, що характеризується або соціальним станом сім'ї, або своїм майбутнім статусом, пов'язаним із професійною підготовкою.

На формування духовної культури студентства впливає демографічний чинник. Сучасна міська молодіжна сім'я з одним-двома бажаними дітьми виховує високі вимоги у молодих людей, нетерпимість до критики, звичку вирішувати складні проблеми спрощеними вольовими прийомами. Це теж накладає свій відбиток на політичні погляди молоді і бачення політичного поля.

Існує думка, що для студентів, і молоді в цілому, політика не є пріоритетною сферою інтересів, хоча вони й відчують певний вплив політичних подій у країні на своє життя. Політична зацікавленість молодих людей має „вибірковий характер” і виявляється від випадку до випадку.

Про відсутність змістовного інтересу до політики свідчать заяви молодих людей, що їх інтерес до політики зводиться до того, щоб іноді послухати по радіо або подивитися по ТБ політичну інформацію. За даними соціологічних опитувань, близько 90% молоді щодня дивляться телепередачі, які містять політичної інформації не менше, ніж реклами. Частіше люди сприймають цю інформацію не тому, що хочуть, а тому, що вимушені. На цьому принципі ефективно працює реклама, яку лише небагато людей дивляться спеціально. Пасивний інтерес до політики залежить передусім, від доступності тих або інших каналів, від телевізійних уподобань молоді.

Пасивні споживачі інформації мають загальні уявлення про політичне життя країни, про основних учасників політичного процесу. Якщо якісь обставини примусять їх обернутися обличчям до політики, їм не доведеться починати з нуля.

Процеси політичної соціалізації багато в чому відбуваються приховано. Причин декілька. Найголовніша – що ці процеси включаються у формування світогляду покоління. Друга, але не менш значуща, що ряд політичних організацій, які займаються агітацією і залученням у свої ряди молоді, діють на „горизонтальному рівні”, центральні ЗМІ помічають їх лише зрідка. Прослідкувати окремі аспекти політичної соціалізації студентів можна за електоральною поведінкою або намірами. Процеси формування політичної культури нового покоління можна виявити, аналізуючи електоральну поведінку і реальні політичні акції нечисленних молодіжних рухів. Як правило, ідеологічні принципи студентства розмиті й еkleктичні, стереотипи поведінки яскравіше проявляють приховані структури групової свідомості та соціокультурних спільностей.

Структура молодіжного електорату в основних своїх елементах збігається зі структурою електорату в цілому: тут є своє „болото”, група „проти всіх” і власне електорат. „Болото” складають люди, які абсолютно не цікавляться політикою. Вони не можуть сформулювати ставлення до відомих політичних постатей і не хочуть мати справи з політикою. Представники групи „проти всіх” не довіряють жодному з відомих їм політиків. Близько 60% студентів мають свої політичні уподобання.

Цікаво, що серед усіх електоральних груп молоді, і тих, що мають досить стійкі політичні уподобання, і тих, що не цікавляться політикою, домінує думка, що політика – брудна справа, вид високоприбуткового

бізнесу. Політики і керівники дбають лише про свої інтереси. Більшість представників студентської молоді вважає політику сферою, де діють жорстокі кримінальні правила. І коли вони дізнаються про щось непривабливе або навіть відверто злочинне щодо різних політичних персонажів, це не викликає у них здивування. Власне, нічого іншого від влади або політиків вони не очікували. Студентська молодь висловлює думку, що її участь у політичному житті зводиться тільки до виборів.

Протестне голосування є певною мірою віддзеркаленням не тільки протестних настроїв, але й індикатором наявності соціальної бази протестних рухів. Як не парадоксально, криза соціальних взаємозв'язків може знайти своє розв'язання у формуванні нових соціокультурних спільностей, що утворюються в протестних формах і проявах. Адміністративне та індустріальне втручання в приватну сферу, в „особисте життя” можуть спровокувати демонстрацію молодіжної агресивності. У цьому плані нові соціальні рухи (включаючи різні цивільні ініціативи, рух зелених, маргінальні партії та організації) є, з одного боку, виразом нових небезпечних ситуацій у суспільстві і суперечностей, що загострилися. З іншого боку, форми політизації і проблеми стабілізації випливають із процесів складання соціальної ідентичності, у звільненому від традицій життєвому просторі. Зіткнення цих процесів із суспільними й політичними обмеженнями і протидіями породжують нові напрями пошуків.

Різні форми альтернативної молодіжної субкультури – це свого роду експеримент, що дозволяє виробити нові форми поведінки із соціальними умовами і шляхи формування соціокультурних спільностей. Можливі тенденції майбутнього розвитку цих спільностей можна виявити на прикладі напівлегальних, офіційно не зареєстрованих радикальних екологічних організацій, що намагаються перешкодити будівництву шкідливих виробництв. Для них характерні відсутність регламентуючих документів і чіткої структури. Зв'язуючою ланкою може бути сайт у мережі Internet. Як правило, в акціях радикальних екологів беруть участь представники різних соціальних верств: студенти, професійні екологи, бізнесмени-невдахи. Освітній рівень – вище середнього. В організаціях такого типу відбувається природна для розмитой структури постійна зміна учасників (тривалість участі теж може бути різною), окрім тих, хто є організаційним ядром. Незважаючи на виявлену в більшості випадків марність зусиль, нечисленність і утопічність багатьох акцій цих рухів, за допомогою нових інформаційних технологій можуть формуватися соціокультурні спільноти, відмінною рисою яких є їх лабільність, мережева структура і водночас спрямованість на розв'язання конкретних проблем. Домінуюча логіка соціокультурних спільностей з мережевою структурою призводить до розвитку „самобутності опору” як культурного феномену [2].

Намагання брати участь у політиці у формах нової політичної культури (цивільні ініціативи, суспільні рухи) призводять до розмивання меж політики, але, поки що, в українських умовах у незначній мірі. У політичній культурі молоді України дослідники знаходять паралелі із змінами напрямів політичної активності молоді у світі. Так, соціологами наголошується, що, як приклад зниження ролі традиційних цінностей у суспільстві, часто наводиться аполітичність молоді, її пасивність і відчуженість від соціально-політичних процесів. Проте більш глибокий аналіз свідчить, що так звана аполітичність молоді пов'язана з відсутністю на політичній арені сил, здатних виразити її інтереси, які виходять за межі пропонованого політиками асортименту ідеологічних доктрин.

Опинившись, як і властиво молоді, на крок попереду старших вікових груп і вступивши в епоху постмодернізму, вона сповідає постматеріалістичні гуманістичні цінності, серед яких домінують егалітарні й „зелені” орієнтації. Тобто сучасна молодь у багатьох країнах світу має чіткі ціннісні уявлення, але при цьому не висунула зі свого середовища якогось соціального лідера, здатного конвертувати ці переконання в політичну програму.

Нарешті, в умовах масового маніпулювання свідомістю людей, сама політична участь змінила для молоді своє значення. Класичні форми соціально-політичної активності втратили для неї інтерес. Так, наприклад, на сьогоднішній день привабливішими для молодих європейців є глобальні наднаціональні проекти на зразок охорони навколишнього середовища, боротьби за права людини, допомоги країнам, що розвиваються [3].

Фундаментальне значення в змінах ролі й значенні політичного має виникнення корпоративно організованих владних і впливових груп. На думку сучасного соціолога і політолога М. Кастельса, трагедія і фарс полягають у тому, що в той момент, коли більшість країн світу, нарешті, завоювали доступ до інститутів ліберальної демократії, ці інститути виявилися такі далекі від структур і процесів, що відіграють сьогодні реальну роль, що більшості вони уявляються знущальною усмішкою на новому обличчі історії [2].

Духовна культура – це в першу чергу просторово-часові структури. Філософи, які аналізують українську культуру, бачать дезорганізацію простору і часу, що позбавлені всякої фундаментальної теми або концепції, здатної згуртувати людей. Безладність подій тільки посилює надії на деяке рішення, яке зупинить розкладання існуючих структур, задовольнить потребу в співтоваристві.

Зараз потребу у впорядкуванні часу певною мірою задовольняють демократичні процедури. Майбутнє розбивається на послідовні події схемою виборів. Демократія в такому організаційному розумінні робить можливим прогнозування майбутнього.

Проте така передбачуваність припускає змістовне розуміння і бачення свого майбутнього. Розклад виборів сам по собі не дає перспективи розвитку або проекту майбутньої соціальної інтеграції і самовизначення суспільства. У таких умовах від людей не можна вимагати послідовної і раціональної стратегії поведінки ні в політиці, ні в економіці. Спрацьовує тільки рефлекс миттєвого пристосування, який нас відводить ще далі від інтеграції в суспільстві [4].

Молодь відрізняється не тільки потенційною активністю і можливістю агресивних дій.

„Технологічність” сучасного політичного процесу призводить до того, що розігруються найефективніші карти, вони ж – найнебезпечніші. Національно-патріотичні гасла використовують продавці пива і сигарет, політтехнологи різних рівнів, влада й опозиція, консерватори й екстремісти.

Е. Фромм пов’язував агресивність стадіону з войовничістю націоналізму: „Який божевільний націоналізм об’єднує людей, що стежать за ходом сучасних Олімпійських ігор, які ніби служать справі миру. Варто пригадати той дикий, божевільний ентузіазм, з яким люди брали участь в різних війнах ХХ століття – цю готовність до самознищення, щоб зберегти репутацію „найсильнішої держави, честь або прибутки” [1].

Маргіналізація молоді, маніпулювання, гра на агресивних настроях – тупиковий шлях. Молоді потрібна школа політичного життя, реальна участь і реальний вплив. Українські студенти хотіли б брати більш активну участь у суспільному житті, майбутнє молодіжних організацій може бути кращим, ніж це здається зараз. В усякому разі молодіжні рухи, хочби й організовані зверху, краще за квоти для молоді. Молодіжні організації стимулюють реальну участь у виборчому процесі, у політичному змаганні, а квоти змінюють „правила суддівства” цього змагання. Відчуття служіння суспільству, пережите в молоді роки, може допомогти сучасним хлопцям і дівчатам зберегти етичні, духовні основи існування і відродження України.

Джерельні приписи

1. *Фромм Э.* Быть или иметь? – М.: Прогресс, 1990. – С. 80-82, 110-112, 148.
2. *Кастельс М.* Могущество самобытности // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М.: Academia, 1999. – С. 297, 300.
3. *Чупров В.И., Зубок Ю.А., Уильямс К.* Молодежь в области риска. – М.: Наука, 2001. – С. 94-98.
4. *Сильвестров С.* Самоопределение общества в условиях глобальной модернизации // Социально-экономические проблемы переходного общества: Опыт стран СНГ. – М.: Наука, 2000. – С. 74-76.

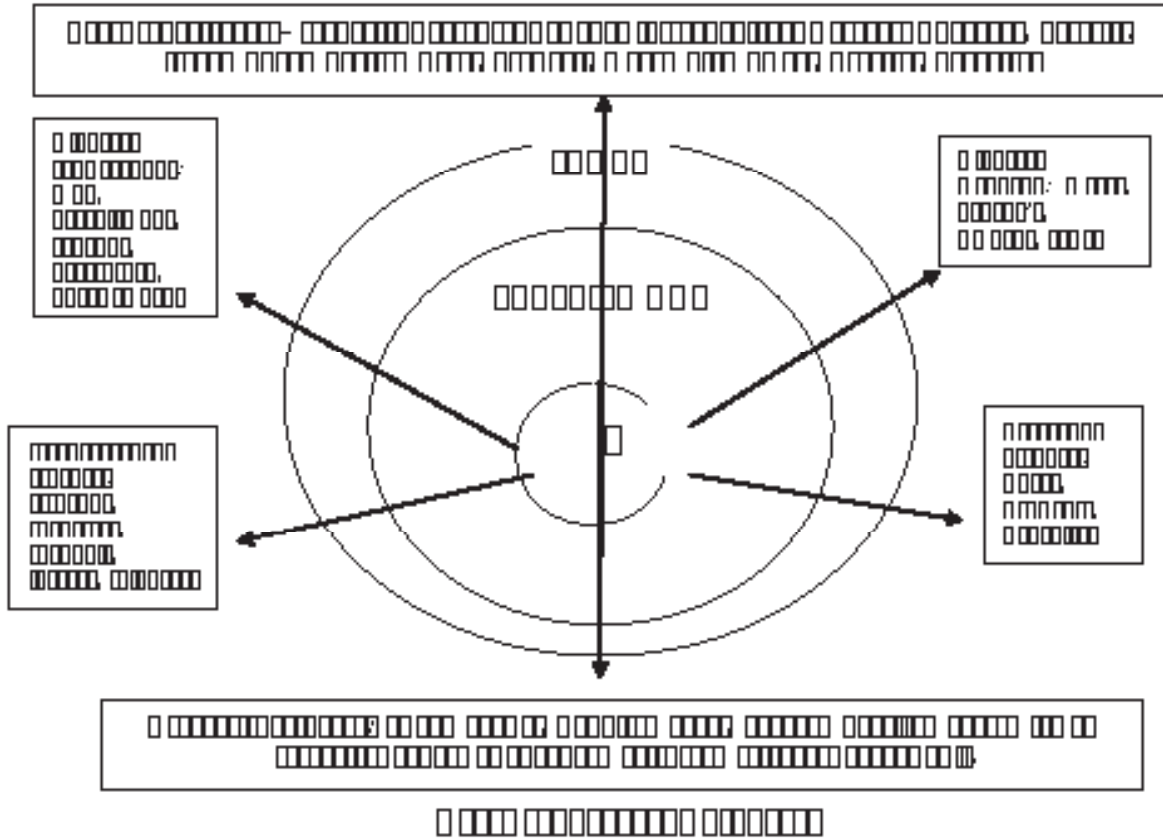
УДК 37.034:504

Нечипорук Л.І. - викладач РДГУ

Ноосферні цінності як засіб формування

духовної особистості

Людство вийшло на новий етап цивілізаційного розвитку, що вимагає досить глибоких світоглядних змін. Суспільство потребує духовно спрямованої особистості, яка творчо перетворює природу відповідно до вищих цілей, культурних і духовних цінностей [7]. Найбільш адекватно відображають сучасну соціоприродну динаміку, майбутнє нашої цивілізації моделі педагогічних учень, які будуються на основі вчення В.Вернадського про біосферу і його ідей про ноосферу та спрямовані на формування ноосферної особистості. Така особистість має всі якості духовної особистості, оскільки поняття „духовність” належить до характеристики людини, означає рівень її морального розвитку і проявляється в її людині на трансцендентальні цінності, у прагненні до творчої самореалізації, свободи, краси і гармонії, – вважає Бурцева О. [2]. Ноосферність буття духовної особистості виражається в орієнтації на глобальні еволюційні процеси, які відбуваються на планетарно-космічному, універсальному рівні життя, пов’язані із формуванням нових, ноосферних реалій сучасності.

На думку доктора філософських наук, академіка АПН України В.Андрущенка, „... людство, зрештою, підійшло до усвідомлення себе не лише як частини природи, соціальних відносин чи культури, а й як продукту універсальної ноосферної цілісності з домінуючим духовним началом... Шлях до людини...проходить через її духовне зростання, результатом якого має стати внутрішнє розуміння її духовної totoжності з Великим Космосом, Людством у всіх його цивілізаційних вимірах” [1].

Ноосферна педагогіка забезпечує усвідомлення людиною своєї „вселюдськості” й „всесвітності”, невіддільності власного існування (і лише завдяки цьому можливого) від існування людства і Космосу, як педагогіка духовності, вона є засобом духовного зростання особистості. Тому *метою* нашої роботи є вирізнєння засобів ноосферної педагогіки, що сприяють формуванню духовної людини ноосфери.

Оскільки визначальною якістю ноосферної особистості є прагнення до творення, утвердження гармонії з Універсумом, до втілення і реалізації у світі вищих ноосферних цінностей, то ми вирізняємо *ноосферні, загальнолюдські цінності* як систему соціальних і природних умов життя людей, що забезпечують збереження і розвиток кожного окремого індивіда в ім’я збереження і розвитку всього людського роду як біологічного виду і суб’єкта історичного процесу (див. рис.).

У процесі формування моральної культури старшокласника особливе значення ми надаємо процесу трансформації (інтеріоризації) загальнолюдських, ноосферних цінностей в особистісні моральні переконання на основі психологічних механізмів катарсису.

Катарсис – це цілісний, насичений, динамічний стан особистості, який є вираженням вищого рівня її духовної організації і виникає в результаті очищення, ускладнення і вивищення її цінностей та ідеалів до рівня соціально значимих, національних, загальнолюдських [3]. Духовний катарсис, за Н.Сергеевою, як педагогічна умова має на меті: входження особистості у сферу трансцендентного, в область найглибших ідей і широких зв’язків зі всім світом і людством; будується на особистісному пізнанні й переживанні особистості; готує особистість до багатьох варіантів, програм життя і діяльності у ноосферному соціумі; розвиває самостійність і нестандартність у кожній людині, готовність бути справжнім суб’єктом свого життя і діяльності [6].

Етапи катарсичного сприйняття старшокласниками ноосферних духовних цінностей можна

прослідкувати на основі запропонованої REAL-методики (автор – академік РАН Н.Маслова) [4; 12]. Це – біоадекватна релаксаційно-активна технологія, у якій етапи релаксації (накопичення інформації, робота правої творчої півкулі) чергуються з етапами активності (тренування лівої півкулі: логіка, аналіз, структурування інформації). Вона уможливило цілісне усвідомлення і прийняття моральної цінності в процесі пізнання Людини і Світу та самоусвідомлення себе в цьому контексті.

Структура таких занять: на початку заняття пропонується цитата (дібрана класним керівником, учнями) – позитивне твердження, у якій коротко, яскраво і зрозуміло подається головна думка теми (вислови відомих людей, афоризми, „крилаті вислови”, прислів'я та ін.) – **етап репрезентації інформації**. Мета цього етапу – введення нового матеріалу на основі особистого досвіду і вибору (сенсорно-моторний етап).

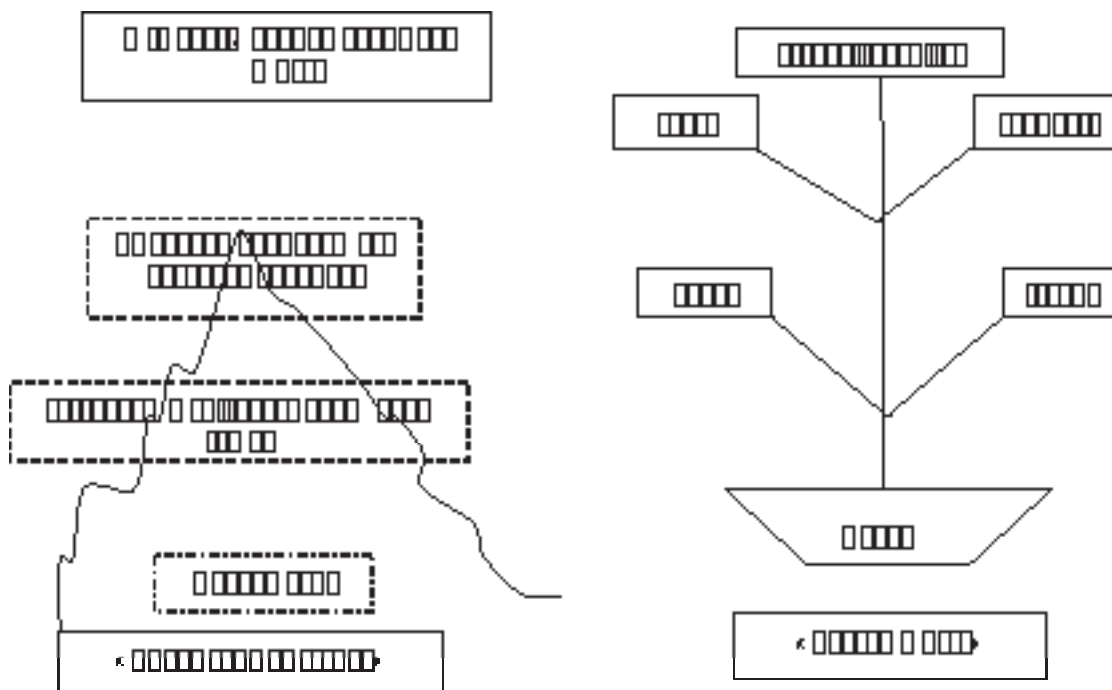
II етап – сприйняття інформації – забезпечується ознайомлення з історією моральної цінності, яка в образній формі показує її суть, ієрархію в моральній свідомості людей. Катарсичний вплив на старшокласників мають сюжети із історії життя історичних осіб, цитування літературних творів, міфи, легенди та ін. (символьний етап). Мета етапу – залучення до роботи різноманітних центрів мозку.

III етап – переробка осмислення інформації (логічний етап) – розуміння і прийняття моральної цінності, катарсичне „переживання” її посилюється і закріплюється у загальногруповій діяльності: драмогерменетика, рольові ігри, малювання, ліплення, тести з набором декількох ситуаційних варіантів поведінки, що дозволяє провести експрес-перевірку засвоєння і прийняття такої моральної цінності. Мета етапу: розуміння інформації через її логічне осмислення.

IV етап – представлення в слові (лінгвістичний етап) – творення казок, віршів, музики. Мета етапу – володіння матеріалом.

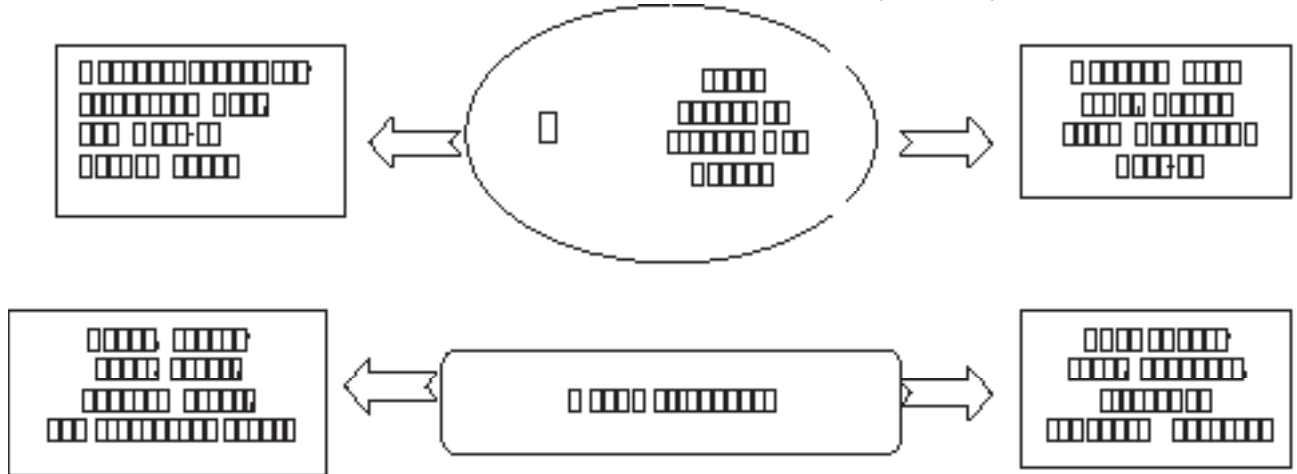
V етап – архівування інформації: учням пропонувалося „посидіти в тиші” – коротка практика розслаблення із перенесенням уваги на внутрішні моральні переживання чи придумані картини і відчуття, які певним чином стосуються теми заняття. Ця „хвилинка” допомагає глибокому сприйняттю почутого і „присвоєнню” отриманого досвіду.

REAL-методика сприяла досить високій ефективності прийняття моральної цінності як „своєї”. Якщо до проведення таких занять старшокласники писали: „Добро – це хороша справа” (Олег М.), „Краса – це те, що приємне для очей, приваблює” (Віктор П.), то згодом уявлення про ці поняття змінилися,

поглибилося їх бачення, вони почали поєднуватися із моральними діями людини. „Добро – це допомога і підтримка тих, хто цього потребує, це хороше слово, хороший вчинок” (Олег М.), „Краса – це гармонійне поєднання таких рис людини, які показують її внутрішню привабливість, це краса слів, вчинків. Зовнішня привабливість не є справжньою красою” (Віктор П.), „Краса – гармонія світу, людських стосунків, прояву внутрішнього і зовнішнього в людині” (Сергій С.).

Оскільки ця біоадекватна методика є холістичним (синтез активізуючих і сугестопедичних методів)

методом, спрямованим на візуалізацію інформації, роботу із знаковими системами, то увага акцентується на етапі візуалізації знань - символному етапі заняття, коли у школяра відбувається „згортання” чуттєво-логічної інформації шляхом поєднання з певним образом. Ми підводили старшокласників до використання в якості символів архетипічні образи-символи загальнолюдської моральної пам’яті як генетично близьких людині, адже якраз архетипи лежать в основі загальнолюдської символіки – дерево життя, камінь, гора, зерна пшениці, сонце, дорога та ін. Використання такої символізації сприяло усвідомленню єдності і вічності загальнолюдських моральних цінностей, їх значення для морального розвитку людства, необхідності орієнтації на них у період становлення ноосферного суспільства. Пропонуємо малюнки Наталії Д. (11 кл.) „Мій шлях до розуміння і прийняття ноосферних цінностей”, яка у символах передала свій непростий шлях розуміння і прийняття таких моральних цінностей, як добро і життя.

У якості засобів, що сприяють формуванню духовного рівня моральної культури особистості, ми вирізняємо красу та гармонію. Форми і методи залучення старшокласників до естетичного освоєння світу і творче використання його в повсякденному житті різноманітні: театральна педагогіка, заняття у фольклорному ансамблі, студії бальних танців, лекції, концерти, конкурси малюнків, презентація пісень, авторська пісня, літературні студії, творчі виставки тощо (див. мал.).

Гармонізація є стратегією систем у ноосфері (В.Сагатовський, Ю.Запесоцький) (гармонія – від грецьк. *harmonia* – зв’язок, стрункість, співрозмірність частин, протилежність хаосу, злиття різних компонентів у єдине органічне ціле, відповідність, співзвуччя, логічність, рівновага, взаємність, погодженість) – установка культури, яка орієнтує на осмислення світу і людини з позиції їх внутрішнього зв’язку, упорядкованості, комплементарності, взаємодії).

Ми акцентуємо увагу на формах і методах спеціальному навчанню усвідомлення і відчуття гармонії, а це досягається завдяки осмисленню старшокласниками наслідків різного роду взаємодії його з іншими людьми, природою, умінню побудувати конструктивний діалог, спроектувати наслідки своїх слів, вчинків на оточуючий світ.

Як засіб формування гармонійного сприйняття себе, інших, природи, ми вирізнили діалог культур (за Бахтіним) як універсальний принцип, що забезпечує духовний саморозвиток, самовдосконалення через взаємовідносини із собою, соціумом, Універсумом. У діалогічному спілкуванні старшокласник перебуває на рівні співпричетності найбільш важливим проблемам людства, вступає з ними в діалог, що сприяє становленню його внутрішнього світу, забезпечує можливість цілісного, високодуховного сприйняття дійсності і проявляються у комунікативній взаємодії із собою, іншими, Природою, Світом через почуття емпатії, толерантності.

Як один із найбільш ефективних засобів формування діалогічної культури ми вирізнили соціально-психологічний тренінг, спрямований на розвиток навиків ведення позитивного діалогу із самим собою, іншими, природою, соціального їх сприйняття, емоційної стійкості і гнучкості, усвідомлення багатоманітності світу і проявів особистості. Заняття тренінгу має такі етапи:

1. Діалог Я – Я інший. Результат – образ себе, осмислений у своїй неповторності, унікальності і суперечностях, особистісних духовних переживаннях, усвідомлення себе як унікальної частинки живої природи, відповідальної за подальший розвиток людства, формування здатності до внутрішнього

діалогу.

2. Діалог Я – Інші. Результат - становлення у свідомості морального образу інших людей, осмисленого як своє, власне бачення світу, забарвленого власними емоціями, усвідомлення цінності іншої людини.

3. Діалог Я – Природа. Результат – формування морального ставлення до природи як рівноправного партнера зі спілкування.

4. Діалог Я – Культури – відбувається співвіднесення нового морального сприйняття себе, інших, природи з моральними нормами, які існують у культурах світу, з ноосферними моральними вимогами. У процесі цього співвіднесення визначається їх духовна цінність і новизна для особистості.

5. Діалог Я – Всесвіт – філософський, духовний рівень спілкування з Універсумом на основі погодженості із законами Всесвіту. Результатом є сформована духовна спрямованість та ноосферна моральна позиція – „універсумний діалог” (діалог в Універсумі є діалогом із самим собою, природою, іншими в ноосферній реальності і є категорією для означення співзв'язаної форми обміну інформацією, створює простір Всеєдності) [5].

Результатом є таке процентне вираження старшокласниками їх розуміння та „присвоєння” духовних цінностей: на питання „Чи розмірковуєте Ви над духовними, вічними питаннями (життя і смерть, добро і зло, істина, Бог, краса і гармонія світу, будова Космосу, роль людини на планеті тощо)” „так” відповіли 67% опитуваних. Про відчуття внутрішньої єдності зі своєю нацією – 61% відповіли ствердно, з країною, у якій живете – 60%, зі всім людством – 70% опитуваних, з усією живою природою – 73%, з нашою планетою – 59%, з усім світом, Космосом – 58% старшокласників. Як бачимо, духовні цінності є не тільки предметом розмірковування старшокласників, а й завдяки проведенню занять, психотренінгів стали основою гармонізації ставлення до себе, природи, інших, світу в цілому.

Ноосферне буття людства – це буття людей у їх духовній єдності, забезпечити яку здатна лише педагогіка духовності шляхом виховання кожної особистості в контексті єдності загальнолюдських і національних цінностей, традицій та пріоритетів [1]. Ноосферна педагогіка готує людину до ноосферного буття у Всесвіті, до розуміння сенсу і сутності свого життя в природному, соціальному і культурному середовищі. Духовні ноосферні цінності є основою формування коеволюційного світогляду і ноосферного мислення, відповідальності за долю не тільки нинішніх, але й майбутніх поколінь.

Джерельні приписи

1. **Андрущенко В.** Вища освіта в пост-болонському просторі: (спроба прогностичного аналізу)//AFES 2006/Davos Forum Switzerland/ july 4-10, 2006.
2. **Бурцева Е.А.** Проблема духовного бытия: экзистенциально-феноменологический поход: Автореферат дис... канд. филос. наук.-Иваново, 2007. – 21 с.
3. **Карпенко И.М.** Катарсическая теория формирования духовной культуры учащейся молодежи //Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе. – Луганск-Женева, 2000. – С. 127-142.
4. **Маслова Н.В.** Ноосферное образование. Научные основы. Концепция. Методология. – М., 2002.
5. **Смирнов Г.С.** Універсумний діалог в ноосферному освітанні //Філософія освіти: Збірник матеріалів конференції. Серія „Symposium”. Вып. 23. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С. 379-382.
6. **Сергеева Н.С.** Духовный катарсис как педагогическое условие в формировании общечеловеческих ценностей у подростков в процессе изучения иностранного языка. – Автореферат дис... канд. пед. наук. – М., 2002. – С. 3.
7. **Шванева И.Н.** Ноосферная психология – психология единого человечества как космического явления. – www.soliris.ru.

УДК 37.064.2

Потапчук Т.В. – кандидат педагогічних наук, старший викладач РДГУ

Взаємодія особистісного розвитку викладача та студента – основа

гуманістичної педагогіки

Процеси, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, посилюють нестабільність самопочуття людей, насамперед молоді, актуалізуючи пошуки засобів, за допомогою яких можна створити сприятливі умови для формування в кожного індивіда внутрішньої стійкості перед реальністю, духовно-моральну готовність вдумливо аналізувати виникаючі особистісні ситуації в контексті соціальних колізій і вибудовувати стратегію власного життя з орієнтацією на загальнолюдські цінності. Вагомі потенції в цьому плані має система освіти, зокрема така її складова, як вища педагогічна освіта.

Вища педагогічна освіта безпосередньо пов'язана з розвитком суспільства, із входженням у сучасний освітній простір нової педагогічної парадигми – упорядкованої сукупності переконань, ідеалів, теорій у галузі виховання і навчання молодого покоління, сукупності, базованої на зміні ставлення до людини. З огляду на це мета вбачається сьогодні не у підготовці фахівця, а у вихованні професіонала, тобто насамперед людини в усій повноті її особистісного духовного багатства та індивідуальної своєрідності, суб'єктного досвіду, компетентності в галузі людинознавства і спілкування, з розвиненим комунікативним ядром – здібністю адекватно віддзеркалювати реальність, формувати і виявляти власне ставлення до явищ, поводитися відповідно до не тільки і не стільки зовнішніх регуляторів, скільки до внутрішніх – совісті, моральності, честі, людської і професійної відповідальності.

Вирішити це завдання за допомогою традиційно усталених педагогічних засобів, що ґрунтуються на примусі, беззаперечному підпорядкуванні владі вчителя, викладача, як свідчить досвід, неможливо.

Осягнувши безперспективність насильницького навчання і виховання молодого покоління, сучасна освіта, у тому числі й вища педагогічна, відмовляється від старої парадигми, прямує до парадигми нової, яка передбачає ґрунтовні, принципові зміни як у взаєминах студента і викладача, так і в позиції освіти в цілісному педагогічному процесі. Можливість таких змін тісно пов'язана з укоріненням у навчально-виховних закладах ідей гуманістичної педагогіки на теоретичному і практичному рівнях.

Ці питання набули широкого висвітлення в працях науковців (С.Гончаренко, В.Кремень, Ю.Мальований, А.Сбруєва, В.Стрельников, З.Таратайцев та ін.).

Отож мета статті – розгляд сутності та основних характеристик взаємодії викладачів та студентів на засадах гуманістичної педагогіки як передумови підготовки майбутнього вчителя в контексті сучасної освітньої парадигми.

В основу тлумачення сутності гуманізації освіти покладено філософський принцип гуманізму, під яким розуміється „змінювана з історією розвитку суспільства система поглядів, яка визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності нормою стосунків між людьми” [3]. Відповідно до цього гуманізацію освіти в широкому значенні слід розуміти як її переорієнтацію на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самоактуалізації), відкрита для сприймання нового досвіду, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях. Одночасно гуманізація вищої школи означає створення найсприятливіших умов для усвідомлення й реалізації майбутніми вчителями своїх потреб та інтересів. Гуманізація – це процес і результат пріоритетного розвитку загальної культури і самоствердження особистості, формування особистісної соціальної зрілості студентів.

Гуманістична педагогіка не є даниною сьогодення. Протягом тривалого часу вона визрівала в надрах традиційної педагогіки як її особлива, автономна, альтернативна течія, що культивує взаємодію вихователя й вихованця на засадах взаєморозуміння.

Провідною сенсоутворювальною ідеєю гуманістичної педагогіки є ставлення до особистості як до цілісності, головної цінності в системі загальнолюдських цінностей і до виховання як засобу збереження й розвитку її унікальності. Розвиток цієї цілісності індивіда відбувається (або не відбувається) з дитинства, в умовах сім'ї і школи, інших навчальних і виховних закладів, і водночас під впливом засобів навколишнього середовища, яке постійно „доторкається” до зростаючої особистості. Унаслідок цього відбувається складне переплетення зовнішніх і внутрішніх механізмів її соціального розвитку, насамперед у плані духовності, які ґрунтуються на наявних у людини на конкретний момент вихідних даних: активності, спрямованості, гідності, життєвого досвіду, емоцій, почуттів, інтересів, потреб, здібностей тощо [6].

Усе це виступає в ролі своєрідного рушія наступного зростання індивіда, переходу його на більш

високий рівень самостановлення і ставлення до оточуючих людей, до навколишнього світу. Однак цей процес значною мірою зумовлений характером наявного в особистості внутрішнього ціннісного стрижня, який регулює її соціальний розвиток у позитивному чи негативному напрямі.

Зважаючи на це, основний сенс гуманістичної педагогіки як „допоміжної” (К.Роджерс, А.Адлер), як „педагогіки співпраці” полягає в тому, щоб посилити власні прагнення людини до багатогранного розвитку [1; 5].

Важливий щабель, на якому відбувається активізація означених процесів, – юнацький вік, до якого належить і студентство. Потреба юнацтва в активному саморозвитку обумовлена, як стверджують психологи, усвідомленою необхідністю соціальної адаптації (В.Петровський), зайняттям тієї чи іншої соціальної ніші, самовизначенням і вибудовою власної стратегії життєдіяльності (К.Абульханова-Славська), що забезпечується певною особистісною зрілістю молодого людини: досвідом соціальної взаємодії, розвиненістю практичного й теоретичного інтелекту, наявною системою внутрішніх регуляторів – цінностей та ціннісних орієнтацій, рефлексією, моральними принципами, життєвими цілями, „Я-концепцією”. Однак, як уже зазначалося, усе це не обов’язково має соціально схвалювану спрямованість, а залежить від попереднього виховання. Ось чому в юнацькому віці особливої значущості набуває поміркований і ненав’язливий педагогічний вплив, який сприяв би як зміцненню, так і „розхитуванню” (у випадку негативної спрямованості) системи цінностей особистості та її розумній, самозберігаючій самодобудові, саморозвитку.

Саморозвиток – це вияв вільної волі особи, вибір нею способів життєдіяльності у світі (чи за мінімумом геномного розгортання і випадкових впливів, чи за максимального самопрограмування) [4]. Вищий навчальний заклад, куди юнак чи дівчина приходять, зазвичай усвідомлено, з метою соціально-особистісного і професійного самовизначення, спроможний, за умов педагогічно грамотного ставлення до студента, забезпечити узгодженість його соціальних і особистісних інтересів. Співвідносячи психологічні процеси особистісного й професійного становлення молодого людини з наявними, реальними або поки що потенційними можливостями ВНЗ, можна виявити резерви стимулювання процесу діяльності студента як суб’єкта власного розвитку. Як справедливо зазначали представники зарубіжної гуманістичної психології К.Роджерс і А.Адлер [1; 5], збіг основних зовнішніх (комплекс соціальних вимог і завдань вищого педагогічного навчального закладу, спеціальна підготовленість викладацького колективу до їх вирішення) і внутрішніх (вікової сенситивності до самовизначення й саморозвитку) чинників створює вагомі передумови для особистісно-професійного становлення студента.

Саморозвиток особистості в юнацькому віці – складний, інтенсивний процес, який включає значну кількість спонтанних і, при бажанні, вольових зусиль самої особистості, моментів. Такими, на нашу думку, є самопізнання, вольова саморегуляція, самовиховання і самовдосконалення, підвищення власної продуктивності, духовного розвитку, самоактуалізації і самореалізації.

У контексті заявленої проблеми вважаємо за необхідне зупинитися на тих можливостях, які існують у вищій педагогічній школі в плані взаємодії студентів з гуманістично налаштованими викладачами.

Відомо, що одним із провідних процесів розвитку особистості є самопізнання. У кожний момент життя індивіда його свідомість має двовекторну спрямованість – на самого себе і на зовнішній світ. Основними складовими самопізнання є самоспостереження, самоаналіз, самооцінка. З метою забезпечення адекватного перебігу цих процесів, спрямування їх у позитивне рідше викладачі мають допомогти кожному студенту сформувати в себе так звану авансуючу самооцінку і підтримувати її належний розвиток у спілкуванні та діяльності. Таке завдання може бути вирішене лише за умов гуманістичної взаємодії педагогів ВНЗ і студентів. І, навпаки, дотримання позицій авторитарної або маніпулятивної педагогіки значною мірою гальмує цей процес, адже примус, формуючий вплив нівелює внутрішні інтенції до самопізнання і саморозвитку [4].

Які засоби можуть стати тут у нагоді?

Насамперед це перебудова навчального процесу в плані усвідомлення кожним студентом своєї професійної освіти як однієї з провідних цінностей. Характерними рисами методики роботи викладача зі студентами повинні стати її спрямованість на самостійну дослідницьку діяльність, моделювання процесів і явищ, орієнтація на розвиток здібностей вибудови дискурсу (цілісної системи аргументацій), формування вмінь не лише вивчати різноманітні технології і прийоми професійної діяльності, а й „дискредитувати” їх [7], виявляти слабкі місця і, розклавши на складові, конструювати дещо своє, самобутнє.

Не меншу значущість має такий засіб налаштування на самопізнання, як спосіб педагогічного і взагалі міжособистісного спілкування у ВНЗ. Його характерними ознаками, які мають повсякчас продукуватися викладачами, повинні стати відкритість, готовність іти на зближення один з одним,

спроможність не випитувати особистісне, а помічати те, що хочуть висловити студенти, терплячість, відмова від нав'язування порад, які не є затребуваними, безперервне зняття напруги, а не її „плекання”, організація довготривалих контактів викладача і студентів на основі спільної творчості, занять наукою і мистецтвом, спортом, позанавчальною діяльністю.

Винятково важливим є також відмова від „права на оцінку” як на вирок викладача студентів. Натомість слід перевести останнього на позицію суб'єкта власної оцінки. З цією метою необхідно запровадити на кожному занятті, як його обов'язковий компонент, індивідуальну й колективну рефлексію на предмет якості виконання завдання, ставлення до навчання, міри залученості до роботи. Тим самим викладачі зможуть стимулювати розвиток рефлексивності особистості – найважливішої якості, що забезпечує гуманізм відносин і творчість як у діяльності, так і в спілкуванні.

Студенти, які повірили в добру волю своїх викладачів, починають непомітно для них і для самих себе активізувати свій саморозвиток, справляючи значний вплив і на особистісне зростання викладачів. Як наслідок, у педагогів посилюється самопізнання, розвивається загальна рефлексивність – інтелектуальна, діяльнісна, на самих себе та на іншого, що робить їх чутливішими в педагогічній взаємодії, спонукає до розвитку особистісних якостей, спроможних зміцнювати і підтримувати гуманістичні взаємовідносини зі студентами, що базуються на толерантності, емпатійності, відкритості, щирості тощо. Тобто педагоги під впливом інтенсивного саморозвитку своїх студентів поступово зростають особистісно й професійно, починають більш усвідомлено прагнути цього.

Крім того, викладачі починають відповідальніше ставитися до своїх обов'язків, розширюючи їх від функціонального виконавства до духовно-моральної відповідальності за педагогічні засоби і дії, які вони використовують, усвідомлюючи їхній вплив на студентів, поглиблюючи тим самим цілепокладання, вибір педагогічних засобів і методів, плануючи очікуваний результат. Іншими словами, вони змінюють, гуманізують власне професійне та особистісне зростання.

Проведені нами дослідження засвідчили існування кореляційного зв'язку між феноменами, які характеризують гуманістичну педагогічну практику у вищій школі:

- чим вищим є взаєморозуміння між викладачами і студентами у взаємодії, тим імовірнішим виявляється збіг взаємних оцінок і якостей один одного;
- чим вищі показники особистісного саморозвитку студентів, тим вище вони оцінюють показники особистісного зростання викладачів;
- чим більше викладачі налаштовані на неформальне спілкування із студентами, взаємодіють з ними в предметно-практичній діяльності на засадах гуманізму й співпраці, тим інтенсивніше відбувається самовдосконалення викладачів;
- чим вищим є рівень позитивної самоідентичності педагогів, тим успішнішим є їхній вплив на становлення позитивної ідентичності студентів.

Окреслені залежності виявляються повною мірою лише за таких педагогічних умов, коли викладачі визнають самоцінність студентів і мету своєї діяльності вбачають у зміцненні особистості кожного з них.

Можливості гуманістичної педагогіки й полягають у тому, що вона звернена до кожної окремої людини, до її свідомості, душі, відкриває глибинні резерви кожного студента і викладача. Однак ці можливості педагогіки співпраці як узагалі, так і в умовах вищої педагогічної школи сьогодні все ще очікують свого всебічного запровадження.

Отже, можна зробити висновки:

1. В умовах сьогодення з особливою актуальністю постає проблема переведення вищої педагогічної освіти на нову парадигму, в основу якої покладаються гуманістичні принципи – емпатія, полівалентність, рівність суб'єктів навчального процесу, справедливість, людяність.

2. Гуманізація вищої педагогічної освіти передбачає переорієнтацію професійної підготовки майбутніх учителів на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне до самоактуалізації, відкрита для сприймання нового досвіду, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях і справляти відповідний вплив на становлення особистості учня.

3. Важливим засобом реалізації ідей гуманістичної педагогіки є характер взаємодії між викладачами і студентами. У розглядуваному нами контексті така взаємодія повинна забезпечувати реалізацію студентами самостійної дослідницької діяльності, самопізнання. Важливим елементом цього процесу має стати індивідуальна й колективна рефлексія.

4. Запровадження в навчально-виховний процес вищої педагогічної школи гуманістичних засад взаємодії студентів і викладачів позитивно впливає не лише на особистісне становлення майбутніх учителів, а й на професійно-викладацькі якості педагогів.

Джерельні приписи

1. *Адлер А.* Практика и теория индивидуальной психологии. – М., 1996. – 178 с.
2. *Анциферова Л.И.* Психология повседневности: жизненный мир личности в работах Абрагама Маслоу // Вопросы психологии. – 1973. – № 4. – С. 15-18.
3. *Гончаренко С., Мальований Ю.* Гуманізація і гуманітаризація освіти // Шлях освіти. – 2001. – №2. – С. 4-8.
4. *Куликова Л.Н.* Проблемы саморазвития личности. – Хабаровск: Изд-во ХГПУ, 1997. – С. 222-225.
5. *Роджерс К.* Взгляд на психотерапию. Становление человека / Пер. с англ. М.М. Исениной. – М.: Издательская группа „Прогресс”, „Универс”, 1994.
6. *Шердаков В.Н.* О познавательном, нравственном и эстетическом отношении человека к действительности // Вопросы философии. – 1996. – № 2. – С. 32-35.
7. *Щедровицкий П.Г.* Педагогика свободы // Очерки по философии образования. – М., 1993. – С. 78-81.

УДК 314.5

Яценко Л.В. – кандидат педагогічних наук, доцент Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Г.Сковороди

Проблема гендерного виховання студентів ВНЗ: теоретичний аспект

Соціально-економічні й політичні процеси, характерні для сучасного українського суспільства, обумовили підвищення вимог до формування моральної життєтворчої мотивації особистості, навчання її основним навичкам поведінки в сім'ї, колективі й суспільстві, системі соціальних відносин. Одним з ефективних чинників вирішення цих завдань є освіта. Як зазначається в Національній доктрині, сьогодні необхідно забезпечити „рівний доступ до якісної освіти для всіх громадян України, незалежно від національності, статі, соціального походження і майнового стану, ставлення до релігії, місця проживання і здоров'я” [7; 3].

У цьому контексті актуалізується увага до гендерної проблематики, зокрема до гендерної рівності/нерівності, яку можна розглядати з точки зору особливостей сприйняття індивідами різної статі відмінностей між чоловіками і жінками, а також оцінки цих відмінностей, які обумовлені не лише біологічним фактором, а й соціокультурним середовищем.

Теоретико-методологічні основи гендерних досліджень були закладені в роботах західних дослідників: П.Бергера, Р.Бейлза, Г.Гарфінкеля, І.Гоффмана, Д.Зіммермана, Л.Колберга, Дж.Лорбера, Т.Лукмана, Т.Парсонса, В.Уеста, Д.Фаррелла, З.Фрейда.

У російській та українській науковій традиції гендер стає предметом дослідження цілої когорти сучасних учених. Проблеми гендерних відносин та статево-рольової поведінки, культурних стереотипів соціалізації хлопців та дівчат, конструювання маскуліності та фемінності розглядається в роботах Л.Булатової, О.Вороніної, Є.Здравомислової, О.Здравомислової, І.Кльоциної, І.Кона, Н.Лавриненко, В.Левицького, Є.Мещеркіної, Н.Пушкарьової, Л.Попової, Л.Столярчук, І.Тартаковської, Є.Ярської-Смірної.

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури визначити сутність гендерного виховання, основні його аспекти, що потребують урахування в процесі формування та розвитку особистості студентів.

Проблема гендерної рівності безпосередньо пов'язана із взаємовідносинами між соціальними гендерними групами, обумовленими різними установками особистостей стосовно статі і криється в „дисгармонійності процесу статево-рольової соціалізації, у відхиленнях гендерної ідентичності”, під

якою розуміється чітке внутрішнє відчуття своєї належності до певної статі [1; 48].

Згідно з визначенням Е.Еріксона, гендерна ідентичність – це усвідомлення індивідом своєї статевої належності, суб'єктивне осмислення, переживання статевої ролі, яке виявляється в єдності статевого усвідомлення і поведінки [4; 73].

Вітчизняні дослідники розглядають гендерну ідентичність як:

- адаптаційну статево-рольову ідентичність (усвідомлення особистістю співвідношення своєї реальної поведінки та поведінки інших жінок і чоловіків);
- цільову концепцію „Я” (набір індивідуальних настановлень чоловіка або жінки щодо того, якими вони мають бути);
- персональну ідентичність (особистісне співвіднесення себе з іншими людьми);
- еґо-ідентичність (глибокий психологічний стрижень того, що саме особистість як представник статі означає для самої себе) [6; 109].

Гендерна ідентичність формується в процесі статево-рольової соціалізації (і гендерного виховання як її невід'ємної складової, що забезпечує цілеспрямований вплив на особистість) і передбачає, з одного боку, засвоєння цінностей гендерної культури, а з іншого – трансформацію цих цінностей, яка виявляється через реалізацію молоддю потреби в новаціях.

У процесі свого розвитку особистість засвоює моделі гендерної поведінки, які є позитивними для чоловічої і жіночої статі. Вступаючи в міжособистісні взаємини на рівні мікро- та макросоціуму, люди демонструють оточуючим, наскільки вони по відношенню до суспільства займають чоловічу, жіночу чи кроссгендерну позицію своїми висловлюваннями на цю тему, реальною статевою поведінкою. Термін „статева поведінка” має два значення. Перше з них розкривається через поняття „сексуальна”, тобто поведінка в репродуктивно значущій ситуації. Другий аспект – поведінка в ситуації, яка не має репродуктивного значення. Чоловіки і жінки поводять себе в кожній ситуації відповідно, по-перше, до своєї загальнолюдської суті, а по-друге – до своєї статевої належності. Немає такої ситуації, як справедливо стверджує В.Москаленко, „в якій чоловіки і жінки виступали б як якісь безстатеві істоти” [6; 112].

Це положення має всебічно враховуватися в процесі організації та проведення гендерного виховання студентів, яке передбачає засвоєння індивідом гендерних ролей і навчання статево-рольовій поведінці. Поведінку, яка узгоджується з прийнятим у суспільстві розподілом статевих ролей, називають статево типізованою і визначають як „генералізоване, узагальнене уявлення індивіда про „типово” жіночу або „типово” чоловічу рольову поведінку. В узагальненому вигляді вони існують як маскуліні та феміні риси” [3; 25].

Механізм гендерної ідентифікації в юнацькому віці, до якого належать студенти, ґрунтується на принципах „ми – вони” та принципі більшої схильності відповідати прикладу, схожому на нас. Завдяки цим принципам гендерна поведінка стає одним із провідних параметрів оцінки особистості, що є вирішальною умовою досягнення гендерної ідентичності. За визначенням психологів, зріла гендерна ідентичність – це „статус людини, яка на основі самостійного рішення й висновків досягла стабільного визначення й усвідомлення себе як чоловіка або жінки, прийняла себе цілком через гендерну поведінку, яка відповідає її біологічній статі” [6; 109].

Досліджуючи сутність та особливості прояву гендерної ідентичності, В.Москаленко і В.Романова визначають фактори, які негативно впливають на формування цього особистісного утворення. До таких факторів вони відносять:

- 1) порушення ідентифікації з образом батьків у результаті засвоєння дисгармонійних настановлень маскуліності – фемінності в сім'ї;
- 2) розрив між поколіннями у сфері професійної діяльності, що особливо впливає на виховання юнаків, у яких можуть виникати труднощі щодо вибору ідеалу-зразка-образу чоловіка, якого можна було б наслідувати;
- 3) формування емансипаційних установок у дівчат засобами масової інформації, у яких акцентується на досягненнях жінок у традиційно чоловічих видах праці або спорту, що може спричинити маскулінізацію поведінки дівчат;
- 4) помилки батьків у сфері соціально-статевого контролю за поведінкою дітей, що виявляється в різних формах обмежень спілкування, яке в юнацькому віці, як правило, має своїм наслідком „ефект бумерангу” [6; 109].

Важливою ознакою зрілої гендерної ідентичності є наявність гетеросоціальності. Одна з умов її досягнення полягає у формуванні в юнаків і дівчат адекватності гендерних образів протилежної статі в процесі спілкування, що забезпечує позитивне сприймання ними одне одного. Значущість гендерної

ідентичності зумовлена тим, що наявні між юнаками і дівчатами відмінності в сприйнятті гендерних образів можуть створювати перешкоди у формуванні гетеросоціальності, що, у свою чергу, негативно впливає на становлення в них зрілої гендерної ідентичності.

Гендерні образи являють собою стандартизовані уявлення про моделі поведінки і риси характеру, які напрацьовані в суспільстві, і базуються на відповідному тлумаченні понять „маскулінності” й „фемінності”. Це сприйняття, оцінка людини як статі „через поширення на неї характеристик певної статевої групи, завдяки приписуванню загальних протилежних характеристик усім представникам чоловічої або жіночої статі без достатнього усвідомлення можливих відмінностей між ними” [5; 25].

Абсолютизація маскулінності або фемінності може завдати невиправданої шкоди розвитку особистості, проте існування стереотипів має і позитивний аспект, який полягає в тому, що засвоєння індивідом певного зразка полегшує її входження в нову соціальну позицію, сприяє засвоєнню нових відносин й утворенню нових особистісних структур.

За допомогою образів людина має можливість організувати і структурувати інформацію про найкращий тип статево-рольової поведінки, яка закріплюється в гендерних ролях як очікувана суспільством. Спрощеність, схематичність та емоційне забарвлення гендерних образів надають їм особливої діючої сили, котра тісно поєднується з консервативністю в трансляції гендерних схем від покоління до покоління.

Дослідники (С.Бем, Л.Колберг, Н.Лавриненко, О.Сапелкіна, Н.Смелзер) виділяють три умовні групи гендерних образів. Перша група базується на відповідних уявленнях про психологічні риси та якості особистості чоловіків та жінок – образи „маскулінності – фемінності”, згідно з якими образи чоловіка та жінки є протилежностями: чоловікам приписується активне творче начало, здатність вирішувати проблеми, застосовувати розвинуте логічне мислення та власну компетентність. Щодо жіночого начала, то воно природно-репродуктивне і передбачає, що жінка має бути покійною, залежною, емоційною.

В основу другої групи стереотипів покладені соціальні чинники, які закріплюють сімейні ролі чоловіків і жінок (для жінки – дружина, мати, господарка, для чоловіка – професійні) і мають значний вплив на сімейну життєдіяльність. Зміст сімейних ролей детермінується „не лише історичним і культурним контекстом, а й значною мірою гендерними образами, які панують у соціальному середовищі тієї чи іншої людини” [2; 217].

Третя група базується на уявленнях, пов’язаних із відмінностями в праці чоловіків і жінок.

Усі три групи тісно переплетені між собою і мають міцні позиції в суспільстві.

Трансформації, притаманні сучасному українському суспільству, вносять свої зміни в систему гендерних образів, що спричинює відповідні зміни в реалізації гендерних ролей. Їх сутність полягає в радикальній ломці традиційної гендерної стратифікації, послабленні поляризації чоловічих і жіночих ролей. Проведені В.Москаленко дослідження засвідчили, що реальна модель маскулінності – фемінності набуває сьогодні рис континуальності, яка передбачає, що чоловік може бути сильним та енергійним, але не обов’язково грубим і агресивним, а жіноча ніжність – не обов’язково пасивна. „Континуальна модель припускає варіації, переходить навіть у широких межах. Більшість соціальних ролей взагалі не диференціюються за статевою ознакою. Загальна трудова діяльність і спільне навчання значною мірою нівелюють відмінності в нормах поведінки і психології чоловіків та жінок” [2; 263].

Характерною рисою сьогодення є втрата полярності нормативних сукупностей соціально-позитивних рис чоловіка і жінки. Індивід може виявляти високу маскулінність в одних обставинах і бути фемінним в інших. Процес набуття нових соціальних ролей юнаками і дівчатами, розширення спектра їхньої діяльності відбувається паралельно з їхнім особистісним зростанням, набуттям тих психологічних властивостей, які допомагають їм краще адаптуватися до сучасних умов суспільства [2; 265].

Гендерні ролі, як очікування суспільства, тісно пов’язані з вимогами соціально-економічної сфери. Вони швидше, ніж гендерні образи, досягають суспільні трансформації і є більш динамічними порівняно з ними.

Така суперечність між гендерними ролями та гендерними образами може з часом перерости в конфлікт, який на рівні індивідів виявляється в дисгармонійності щодо формування гендерної ідентичності.

Відомо, що отримані в дитинстві досвід і пов’язані з ним переживання визначають майбутнє доросле життя людини. Набутий досвід формує її уявлення, очікування, установки щодо можливих подій, які, будучи глибоко неусвідомленими й не укоріненими в свідомості особистості, впливають на її поведінку. Здебільшого такі очікування та уявлення формуються батьками і досить часто „цей інтроційований досвід стає перешкодою для побудови зрілих, справді дорослих відносин з людьми”

[2; 48]. Особливо це стосується відносин із протилежною статтю. Чимало проблем у шлюбі виникає внаслідок надто завищених, нереалістичних очікувань і вимог юнаків і дівчат стосовно дружини або чоловіка, сформованих батьками, почерпнутих із батьківських родин і засвоєних як непорушні вимоги, які, власне кажучи, є соціальними стереотипами, що організують життя кожного з подружжя і визначають їхнє ставлення до світу.

Сімейні очікування – це система установок, уявлень і вимог, що їх юнак або дівчина спрямовують на свого партнера. Це образ, модель сімейного життя, неусвідомлений сценарій, який визначає особливості шлюбних взаємин. Відповідно до теорії К.Юнга, сімейні очікування є своєрідною „бібліотекою” знань з колективного несвідомого попередніх поколінь, їхніх нереалізованих можливостей і бажань, котрі змушують кожного з подружжя здійснювати ті чи інші вчинки. Усі ці якості проєктуються ними на партнера, „створюючи певний образ ідеального чоловіка чи дружини, і заважаючи внаслідок цього побачити реальну людину” [8; 45].

Проте неадекватні сімейні очікування не є раз і назавжди визначеними; вони піддаються корегуванню. Це має важливе значення, адже в юнацькому віці процес формування шлюбно-сімейних настановлень переходить із латентної фази до активної, коли засвоєне в батьківській сім’ї починає активно перевірятися, уточнюватися, зіставлятися. Студентство є одним із найважливіших періодів розвитку особистості; це процес індивідуалізації, що завершується особистісним самовизначенням; актуальною стає проблема власного сімейного життя, сенсожиттєвої спрямованості.

Отож проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу визначити основні теоретичні положення, що мають покладатися в основу гендерного виховання студентської молоді:

- 1) відновлення та збагачення взірців чоловічої і жіночої поведінки, сфер їх реалізації як основного джерела статевої ідентифікації, формування гендерної свідомості юнаків і дівчат;
- 2) урізноманітнення механізмів засвоєння статевої моделі чоловічої і жіночої поведінки, посилення мотивації до соціально-схвальних її стандартів у навчально-виховному процесі ВНЗ;
- 3) збагачення практичного досвіду юнаків і дівчат щодо оволодіння культурою гендерної поведінки, розширення можливостей змісту, форм і методів навчання і виховання для забезпечення їхнього самовизначення в системі міжособистісних відносин.

Означені теоретичні положення розглядаються нами як вихідні принципи для розробки змісту, визначення провідних напрямів, форм і методів роботи з гендерного виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Джерельні приписи

1. *Аникеева Н.П.* Гендерные отношения в воспитательном пространстве // Педагогическое образование и наука. – 2002. – №4. – С. 46-50.
2. *Берн Шон.* Гендерная психология. – СПб.: Пройм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 320 с.
3. *Булатова Л.О.* Гендерна освіта в ВУЗі: В 2-х ч. Ч.ІІ: Гендерна педагогіка: Навчально-методичний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Суми: СумДПУ, 2003. – 68 с.
4. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1996. – 341 с.
5. *Кобелянская Л.* Гендерное образование в Украине: реалии и перспективы // Gender studies in modern universities: international experience July 6, 2002, Kyev, Ukraine. – С. 22-28.
6. *Москаленко В., Романова В.* Особливості статево-рольової соціалізації в умовах трансформації суспільства // Соціальна психологія. – 2003. – №1. – С. 107-115.
7. *Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті* // Освіта. – 2001. – №60-61, 24-31 жовтня. – С. 2-4.
8. *Юнг К.Г.* Метаморфозы и символы либидо. – СПб., 1994. – 327 с.

УДК 21.01.01

державного педагогічного ун-ту

Шевель А.О. – аспірантка Київського національного ін-ту стратегічних досліджень, асистент Глухівського

Врахування національних культурних цінностей –

як умова розвитку

духовної культури молоді

У наш час світова спільнота, й Україна зокрема, переживають етап глобалізації, яка охопила всі сфери суспільного життя (технологічну, економічну, політичну, культурну та ін.), що тягне за собою переоцінку всіх цінностей, кризи культури, повернення до варварства, занепад традицій, глобальну антропологічну кризу, маргіналізацію населення тощо.

Усе це спонукає ставити перед собою запитання: чи призведе новітня сучасність до остаточного занепаду та смерті культури? Ми ніби спостерігаємо як розвіюється давня мрія про одухотворене і творче життя в гармонії зі світом та індивідуальною сутністю нашого „Я”. Поки ми про це мріяли, поки тішилися цією надією, народився інший світ, запровадились нові умови існування людей. Люди привчаються інакше мислити, інакше жити, інакше розважатися в новому суспільстві, де вже править нещадний закон грошей, прибутків і споживання, де тотальна комп’ютеризація спричинила якісно нову інформаційну ситуацію, а так звані глобальні проблеми досягли найвищої межі загострення.

В епоху глобалізації дедалі складніше захистити національну культуру від впливів домінуючої західної культури. Із втратою певного елемента національної культури (традицій, мови тощо) руйнується унікальна, єдина у світі соціальна система і цю втрату можна порівняти із втратою певного біологічного виду. Тож збереження культурного розмаїття (як і біологічного та ландшафтного) є необхідною умовою збалансованого розвитку.

За останній десяток років відбулася духовна трансмутація свідомості українського суспільства. Усі традиційні цінності роз’їдені, знято усі культурні табу. Нормальним явищем стала одночасна пропаганда ідеалів і цінностей Нового заповіту, споживацького суспільства, масової культури, культури насилля. Зараз в Україні спостерігається інвазія західної (американської) культури, починаючи з фільмів і закінчуючи нормами поведінки і мовою. Після аскетизму більшовицької ідеології, який зобов’язував населення до тривалого самообмеження, громадяни посткомуністичних країн поспішають надолужити втрачене. Агресивне всеохоплююче споживання стало для багатьох головною формою самореалізації особистості, способом життя, її головним сенсом. Подібний розгул споживацької демократії (втрата соціально значимих цілей, соціальної солідарності, зведення надмірного індивідуального споживання і культури жадібності у чесноту) набув повсюдного характеру. Саме в бажанні споживати якомога більше сучасна Україна мало чим відрізняється від країн Заходу. Разом із тим споживацька філософія життя є головною перешкодою на шляху до збалансованого розвитку.

Суспільна свідомість, як системна характеристика, залежить, насамперед, від ідеологічної роботи в суспільстві, яку цілеспрямовано проводить влада. Залишена напризволяще, сама по собі свідомість може лише еволюціонувати у напрямі до егоцентризму, споживацтва, гедонізму, або в суспільстві виникатимуть окремі групи людей, які будуть локально формувати, проголошувати і дотримуватися своїх корпоративних цінностей. В Україні відсутнє інформаційне поле, яке може формувати життєздатну національну свідомість, зокрема немає такої газети або журналу, яку читає вся нація. Навпаки, держава робить усе для того, щоб відвернути увагу населення від важливих проблем, осмислення ситуації, використовуючи відповідний стиль викладу новин, добір і коментар фактів, а також усі засоби поп-культури (бойовики, культ сексу, „мільні опери”, шоу моди і краси, музику тощо). Унаслідок цього формується населення, свідомістю якого легко маніпулювати.

Для України залишається актуальним формулювання ідеологічних цілей суспільного розвитку, адекватних новим реаліям. В основі нової ідеології, нової парадигми розвитку може бути використана парадигма збалансованого розвитку, що має ґрунтуватися на таких найголовніших ідеях: ідеї відродження України як соціо-природної цілісності, ідеї історичної тягlosti культури, екологічній ідеї як ідеї незалежності України, антимілітарній ідеї, ідеї єдності національного і вселюдського.

Порушення еколого-етнічної цілісності України за період російського самодержавства та радянської історії закінчилось її занепадом та нищенням культури, цілою низкою екологічних катастроф, насамперед Чорнобильською трагедією, і відіграло вирішальну роль у створенні тяжких реалій сьогодення. Розпад природної цілісності веде за собою і розпад етнічного підґрунтя національної цілісності. Як наслідок, відбувається масова маргіналізація населення. Соціум перетворюється на конгломерат осіб, котрі тимчасово мешкають на даній території і є глибоко байдужими до проблем духовної єдності культури і до майбутнього своєї країни. Відтворення рідного ландшафту, відродження традиційних зв’язків людей і природного довкілля, вирішення найактуальніших соціальних, політичних, економічних, соціокультурних проблем дасть змогу й створити умови для екологічного відродження України [4; 27].

В умовах крайнього загострення екологічної ситуації, що залишається характерною для України, вирішення проблеми гармонізації відносин суспільства і природи є однією з головних передумов національного відродження і зміцнення національної державності. Нерозривний зв'язок екологічних проблем із питаннями фізичного і духовного відродження українського народу зумовлює гостру актуальність соціокультурної проблематики і насамперед вивчення соціально-політичного і філософського аспекту взаємозв'язків у системі „суспільство-природа” в рамках екологічної культури.

Ця проблема вже давно вийшла за регіональні, національні рамки і стала складовою частиною економічної, соціальної, культурної і зовнішньої політики кожної держави. Це й зрозуміло, адже екологія впливає на темпи нарощування економічного потенціалу, науково-технічний і духовно-культурний прогрес, комфортність життя і здоров'я людей. Вона є причиною загострення соціально-політичної напруженості в суспільстві, міжнародної конфронтації і міжнародних чвар.

Екологічний стан навколишнього природного середовища перебуває у центрі підвищеної уваги політичних, наукових, державних і релігійних діячів незалежно від їх світогляду і життєвих позицій, політичних поглядів та ідеалів. Особливого значення цим питанням надають міжнародні організації, рухи, політичні партії та засоби масової інформації. Необхідне виконання політичних інтересів для вирішення екологічних проблем, тиск екологічної ситуації на внутрішню і зовнішню політичну обстановку зумовили політизацію екології, зростання її впливу на діяльність різних суспільно-політичних сил.

Перетворення в політичній, економічній, соціальній сферах не матимуть сенсу, якщо громадяни України будуть позбавлені здорового навколишнього природного середовища. До недавнього часу рух за збереження довкілля був тісно пов'язаний із боротьбою за демократію та національну незалежність. Сьогодні ж у зв'язку із здобуттям Україною незалежності й певних демократичних свобод ставлення держави, громадськості, різних політичних організацій та рухів до екологічних проблем повинно зазнати суттєвих змін.

Виникає необхідність кардинальної зміни управління і політичною, й економічною сферами, і науково-технічним прогресом. Управління цими сферами, згідно з екологічними імперативами, потребує екологізації всієї соціальної діяльності, її орієнтації на фундаментальні, довгочасні еколого-гуманістичні цілі.

Разом із тим не можна не звертати уваги на відносно низький рівень культури більшої частини нашого суспільства, а особливо недостатніх знань екологічних проблем, відповідності інтересу до них. Не зовсім позитивним фактором, крім цього, була й орієнтація в минулому (та й подекуди сьогодні) на формування технократичного вирішення багатьох природоперетворюючих проектів. На сьогоднішній день стає очевидним, що успішна реалізація різноманітних екологічних проблем можлива тільки тоді, коли людина усвідомить об'єктивну необхідність раціонального і високоморального ставлення до природи.

Основне завдання держави, яка поставила собі за мету організацію своєї внутрішньої і зовнішньої діяльності, на засадах використання екологічної культури, – у створенні такого матеріалу, який гарантував би людині реальну свободу поведінки в соціально-політичному середовищі у поєднанні з відповідальністю за це середовище [1; 15].

Розвиток духовної культури молоді повинен ґрунтуватися на національних цінностях і традиціях, що формуватиме людину з такими поведінковими нормами та етикою, коли пріоритети споживання, отримування будуть замінюватися пріоритетами відновлювання, збагачення, облагороджування. Адже культура – це сукупність прогресу людини й людства в усіх галузях і напрямках за умови, що цей прогрес слугує духовному вдосконаленню індивіда. Прагнення до прогресу людина черпає в оптимістичному світогляді, коли світ і життя є самоцінним, що веде до духовного вдосконалення людини і суспільства.

Лише оптимістичний і життєстверджувальний світогляд здатен спричинити мотиваційні дії людини в ім'я культури, тільки етичний світогляд спроможний силою утримати людину в цій дії, змушуючи її позбутися егоїстичних інтересів і постійно орієнтуватися на духовне й моральне вдосконалення індивіда як на вирішальну мету культури.

Підсумовуючи все сказане, можна зробити певні висновки:

1. Екологічні катаклізми прямо пов'язані з рівнем культури, її історичними властивостями, особливостями культурних традицій, рівнем розвитку громадянського суспільства.
2. Етнокультурна спадщина завжди була добрим підґрунтям для опанування необхідного досвіду у відносинах із природою наступними поколіннями.
3. Світовий розвиток, глобалізація не здатні уніфікувати й універсалізувати культурні надбання, тому подальше нарощування кризового потенціалу в екологічній сфері потребуватиме знань, рішень і дій, які базуватимуться не лише на науково-технічних, екологічних, правових, політичних, соціальних,

а й етнокультурних досягненнях і традиціях.

4. Екологія дедалі більше впливатиме на суспільну й індивідуальну політику, а етика, культура ставатимуть обов'язковою закономірністю для аналізу й розв'язання екологічних проблем як парадигма сталого розвитку світу.

5. Відповідальність перед майбутніми поколіннями є одним із головних принципів збалансованого розвитку.

6. Глобальні проблеми, їх вирішення вимагають, з одного боку, інтеграції зусиль, знань, потенціалів народів світу, загальнолюдської гармонії, а з іншого – максимально враховувати регіональні, етнічні характеристики й здатності кожного етносу, нації у системі відносин з природою.

7. Громадянська свідомість, економіка, загальна етика національного та загальнолюдського повинна проектуватися у такому руслі, щоб природа могла стати і співбесідником, і помічником, і нашим учителем.

Таким чином, лише врахування національних культурних цінностей при формуванні суспільної свідомості створює сприятливі передумови для успішної програми збалансованого екологічного розвитку в Україні.

Джерельні приписи

1. *Дмитроца О.С.* Екологічна культура як політичне явище: суть і проблеми формування: Дис. ...канд. пол.наук.: 23.00.03. – Львів, 1995. – 186 с.
2. *Ліпкан В.А.* Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення. – К.: Текст, 2003.
3. *Нельга О.В.* Теорія етносу. – К.: Тандем, 1997.
4. *Пріоритети національної стратегії збалансованого (сталого) розвитку України: погляд НУО.* – К. 2003.
5. *Толстоухов А.В., Хилько М.І.* Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем. – К.: Знання України, 2001.

УДК 7.035... 9:316.32
історико-
РДГУ

Желізняк В.М. - студ. V курсу
соціологічного факультету

Національні культури в умовах глобальних трансформацій

Процес глобалізації став незаперечною характеристикою суспільства ХХІ століття. Тому існує багато характерних виявів глобалізації, якими є стрімке розповсюдження по всьому світу торгових марок (брендів), глобальне панування популярних культурних зразків та артефактів, а також трансляція подій засобами супутникового телебачення, котрі водночас сприймаються сотнями мільйонів людей на всіх континентах. До найпопулярніших символів глобалізації належать Кока – Кола, Мадонна і новини від CNN. Хоч би якими були причини та практичне значення цих явищ, поза сумнівом залишається те, що культурна форма глобалізації є однією із безпосередніх і поширених. Попри складність культурних взаємин між суспільствами впродовж попередніх трьох тисячоліть нині прискорений рух образів і символів та надзвичайне поширення способів мислення і засобів спілкування утворюють неповторні риси ХХ століття та нового тисячоліття. Не існує історичних аналогів глобалізації та масштабів культурних взаємодій на базі сучасних засобів телекомунікації, трансляції та транспортних інфраструктур.

Глобалізації та глобалізаційним процесам присвячено десятки монографій, тисячі наукових і публіцистичних статей. Проте саме у цьому випадку слід зазначити, що „кількість” ще не переросла в „якість”.

Розробка поставленого проблемного завдання знайшло відображення у фундаментальних та прикладних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема таких, як: А.Панарін, О.Білорус, М.Шепелєв, А.Скаленко, Жан-Люк Мецжер, Д.Гелд та інших.

Питання взаємовпливу культур різного типу, як проблема теорії культури, була поставлена ще культурною антропологією початку ХХ ст., а саме у вигляді „культурного обміну”, який визначає процеси безпосереднього і тривалого контакту різних культурних груп, у результаті якого зазнають змін культурні парадигми обох цих груп [2; 315].

Світогляд європейців, як правило, виходив із розмежування „примітивних” і „розвинутих” культур. Свого часу, особливо від епохи Великих географічних відкриттів, представники європейських країн – місіонери, службовці та чиновники були щиро переконані у справедливості й навіть благочинності своїх дій, спрямованих на підвищення „цивілізованості” аборигенів. Вважалося, що, використовуючи „примітивні” вірування, ритуали, звичаї та традиції і намагаючись замінити їх „істинною” релігією, „прогресивними” соціальними відносинами і т. ін., долучаючи туземців до результатів досягнень сучасної (європейської) науки і технології, європейці тим самим об’єктивно сприяють прогресові культури тубільних народів. Малося на увазі, що всі народи з огляду на загальні закони культурної еволюції все одно йдуть тим самим шляхом розвитку, що і європейці, але встигли пройти ним менше. Тому такий культурний вплив розумівся як „підтягування” „відсталих” народів і країн [4; 205-206].

З руйнацією колоніальної системи постала проблема подальшого розвитку колишніх колоній. Оскільки владні верхівки цих країн часто вже були представлені людьми, що дістали європейську освіту і тією чи іншою мірою засвоїли європейські культурні цінності (принаймні прийняли їх хоча б на зовнішньому, „ритуальному” рівні), то вибір шляху розвитку нерідко робився на користь способу життя західної цивілізації. Процеси, що відбувалися в культурі країн, які отримали політичну незалежність і прагнули набути сучасних рис, згодом дістали назву модернізації, а їх наукове обґрунтування, відповідно, – теорії модернізації.

Перш ніж звернутися безпосередньо до висвітлення суті теорії модернізації, слід зауважити, що в цій культурологічній концепції досить значне місце належить поняттям „традиційне” і „сучасне”. Треба сказати, що поняття традиційності й сучасності в останні десятиліття ХХ ст. взагалі набули надзвичайної популярності, у тому числі й за межами спеціально-наукового культурологічного контексту. Соціолог і політолог Семюель Гантінгтон зазначає, що вже на початку 70-х років ХХ ст. такі категорії суспільного життя, як олігархія, диктатура і демократія, лібералізм і консерватизм, тоталітаризм і конституціоналізм, соціалізм, комунізм і капіталізм, націоналізм та інтернаціоналізм, почали поступатися категоріям „традиційність” і „сучасність”, які вийшли на передній план теоретичного мислення [4; 21].

Узагальнюючи позиції найбільш авторитетних науковців, що позитивно ставляться до ідеї модернізації, директор центру стратегічних досліджень при Гарвардському університеті С.Гантінгтон виокремив дев’ять параметрів-характеристик модернізаційного процесу, які визнають майже всі дослідники.

1. Модернізація – революційний процес, оскільки він передбачає кардинальні культурні зміни, радикальну і тотальну заміну всіх інститутів, систем, структур суспільства та трансформацію людського життя.

2. Модернізація – комплексний процес, який не зводиться до якогось одного аспекту, однієї сторони, одного виміру життя, а охоплює суспільство повністю.

3. Модернізація – системний процес, оскільки зміни одного чинника, одного фрагмента системи зумовлюють зміни в інших чинниках і фрагментах, у результаті чого відбуваються цілісні й системні перетворення.

4. Модернізація – глобальний процес. Розпочавшись у Європі, вона набула тепер глобального масштабу. Колись усі країни мали традиційну культуру, нині ж усі вони або вже стали країнами сучасної культури, або перебувають у процесі руху до культурної сучасності.

5. Модернізація – тривалий процес. Хоча вона й революційна за масштабами змін, але не робиться одномоментно. Темпи модернізації сьогодні помітно зростають, проте вона все ж таки потребує часу, сумірного з життям кількох поколінь.

6. Модернізація – стадійний процес. Усі культури, модернізуючись, повинні пройти одні й ті самі стадії. Скільки кожному суспільству залишилося йти шляхом модернізації, залежить від того, на якій стадії воно перебувало, коли модернізація розпочалася.

7. Модернізація – гомогенізувальний процес. Традиційних суспільств багато, і всі вони різні. Власне, об’єднує їх тільки те, що вони не сучасні. Сучасні ж суспільства в основних своїх структурах і виявах однакові.

8. Модернізація – необоротний процес. На її шляху можливі уповільнення темпів, зупинки та навіть часткові відступи. Проте це тільки особливості процесу. Головне ж полягає в тому, що, розпочавшись, модернізація не може не завершитись успіхом.

9. Модернізація – прогресивний процес. Хоча на її шляху може бути багато зла і страждань, але в кінцевому підсумку все це окупиться, оскільки в модернізованому сучасному суспільстві незмірно

вищим є культурне і матеріальне благополуччя людини [3].

Для розуміння специфіки модернізації потрібно дослідити сутність „культурного шоку”, який виникає у людини, що потрапляє в нове для неї культурне середовище, де для людини існує п’ять варіантів, запропонованих Ф. Боком, розв’язання такого конфлікту двох культур на рівні індивідуальної свідомості: геттоїзація, асиміляція, часткова асиміляція, проміжний спосіб та культурна колонізація [3; 115-123]. З незначними застереженнями запропонована систематизація в основному може бути використана і для характеристики процесів, які виникають при безпосередньому контакті двох культур і в більш значних, ніж індивідуальна свідомість, масштабах:

Геттоїзація. Відбувається в тих випадках, коли більш „сильна” культура, тобто культура, представники якої мають реальну владу над ситуацією, не йде на контакт зі „слабшою” культурою, або представники „слабшої” культури через ті чи інші причини намагаються або змушені уникати контактів із панівною культурою (тут можна використати також такі терміни, як „домінантна культура” і „субкультура”). У таких випадках поруч, а то й майже на одній території, існують дві окремі культури, представники яких майже не спілкуються між собою. Приклади – негритянські гетто або резервації індіанців у Північній Америці. Доволі замкнуті райони в сучасних великих західних містах заселені представниками інших (неєвропейських) культур: так звані китайські, індійські, арабські квартали. Наприклад, район Кройцберг у Берліні – своєрідне турецьке гетто, де більшість населення турки; вулиці мають типовий турецький вигляд; реклама, преса, оголошення – майже винятково турецькою мовою; існують представництва турецьких політичних партій; ресторани, банки і т.д. – усе турецьке. Як стверджує Л.Іонін, у Кройцберзі можна прожити все життя, не сказавши ані слова німецькою мовою. До речі, у подібних іншопольованих районах Торонто (Канада) дуже часто знімаються фільми, події яких відбуваються за сценарієм в індійських, китайських, тайландських та інших азійських містах. Слід зазначити також, що геттоїзації можуть бути піддані представники як місцевої культури (як-от американські індіанці), так і прибулої.

Часткова асиміляція. Варіант, коли представники непанівної культури жертвують своєю культурною традицією в якійсь обмеженій сфері – найчастіше це робота або навчання, але зберігають власну культурну традицію в родинних зв’язках, віросповіданні.

Асиміляція. Представники непанівної культури цілком і найчастіше за власним бажанням відмовляються від своєї культурної традиції, своїх культурних норм і намагаються повною мірою засвоїти іншу (панівну) культуру. Слід зазначити, що повна асиміляція далеко не завжди відбувається легко і швидко, оскільки на заваді може стати як недостатня пластичність, здатність до пристосування самих асимільованих (опанування нової мови і т. ін.), так і спротив панівного культурного середовища. Такий спротив панівної культури спостерігається, наприклад, у багатьох західноєвропейських країнах щодо емігрантів з інших регіонів.

Культурний обмін (або – „проміжний спосіб”). Фактично найкраща форма міжкультурних контактів, але реально трапляється дуже рідко. Ідеться про те, коли поруч, майже разом існують і взаємно збагачуються дві доброзичливо налаштовані одна до одної культури. Історія все ж таки знала такі випадки. Така ситуація, наприклад, виникла, коли після Варфоломійської ночі до Німеччини масово переселилися французькі гугеноти і на тлі релігійної спільності дістали там доброзичливу підтримку і допомогу. У той час було багато зроблено з обох сторін для зближення і взаєморозуміння між французькою і німецькою культурою.

Культурна колонізація. Ситуація, коли інша, чужа культура активно поширюється серед представників корінної культури, змінюючи при цьому їх тип світосприйняття, цінності, суспільні норми, моделі поведінки тощо. Культурну колонізацію не слід плутати з колонізацією політичною. Тут не йдеться про захоплення влади, а відбувається добровільне, принаймні зовні (свідоме або несвідоме), прийняття носіями однієї культури інших, чужих культурних норм і традицій. Під час політичної (насильницької, владної) колонізації частіше відбувається геттоїзація або часткова асиміляція місцевого населення, яке негативно ставиться до загарбників. Для культурної ж колонізації характернішою є, наприклад, допомога менш розвинутих країнам, тобто своєрідне „захоплення” інформаційного простору, формування в ментальності носіїв місцевої культури уявлення про норми, традиції, символіку і т.д. колонізуючої культури як про „модне”, „сучасне”, „прогресивне”. Сам механізм культурної колонізації у вигляді допомоги вибудовується приблизно таким чином. Уявімо, що розвинута західна країна споруджує промисловий об’єкт для потреб якоїсь економічно слабозрозвинутої країни. У такому разі спонсори проекту завозять не тільки свою технологічну документацію, матеріали тощо, а й, хоча б частково, представників своєї культури, які демонструють місцевому населенню свою манеру (власне культурну традицію) працювати, спілкуватись, одягатись, харчуватись, відпочивати тощо. Причому місцеве населення за аналогією сприйняття як прогресивного і значущого самого будівництва починає

позитивно (як загалом дещо сучасне, прогресивне) оцінювати і культурні норми прибульців. Виникає своєрідний асоціативний зв'язок між вищим рівнем життя і певною культурною традицією. Іншими словами, представники тієї культури, яка надає допомогу, сприймаються як більш заможні, більш освічені, тобто взагалі більш успішні люди, і тому вони (власне, їхня культура) стають об'єктом наслідування для представників автохтонної культури.

Фактично те саме відбувається і під час поширення інформації: кінофільмів, у яких зображено „краще” життя, музики, різноманітних культурних проєктів – усього, що так чи інакше здатне змінювати стереотипи масової та індивідуальної поведінки.

Порівнявши основні положення теорії модернізації з наведеними варіантами міжкультурних контактів, можна побачити, що культурна модернізація є дуже близькою до варіанта культурної колонізації, бо також передбачає перенесення, поширення норм і стереотипів однієї культури на простір іншої. Дуже часто модернізацію асоціюють із глобалізацією, хоча останній має більш виразне інформаційно-економічне контекстуальне забарвлення. Така думка є наслідком того, що, справді, модернізаційні процеси сучасності здійснюються за допомогою глобалізації, а саме її засобами комунікації, які є загальносвітовими.

Фундаментальні проблеми, що виникають унаслідок глобалізаційних процесів, це проблеми розвитку культури, нації та збереження ідентичності особи. Ці проблеми також тісно переплітаються як одне з одним, так і зі state-nations [1]. Незаперечна істина – те, що в процесі глобалізації відбувається взаємозбагачення культур. Однак таке зближення жодною мірою не означає формування якихось уніфікованих, кимось нав'язаних стандартів. Немає і не може бути культури всіх культур. Це – смерть культури. Це – глобально культурологічний імперіалізм, який безрозсудно насаджується логікою вестернізації і, фактично, як це щодня доводить світова практика, зазнає цілковитого краху. Формула постновітньої сучасності базується на протилежному – зближення культур не шляхом їх універсалізації, а, навпаки, на основі саморозвитку і самозбагачення.

Джерельні приписи

1. *Гальчинський А.* Кінець єврофедералізму//Дзеркало тижня. – 2007. – №41 (670). – 3 листопада.
2. *Гелд Д., Мак Грю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж.* Глобальні трансформації. Політика, культура, економіка. – К.: Фенікс, 2003.
3. *Метаморфози світу: Соціологія глобалізації / Домінік Мартен, Жан-Люк Мещжер, Філіп П'єр; Пер. з фр. Є. Марічева.* – К.: Академія, 2005. – 302 с.
4. *Новейший философский словарь.* – Минск, 2001.
5. *Панарин А.С.* Вызов глобализма. – М., 2000.

УДК 130.2

Гуменюк С.М. – асистент кафедри
філософії національного ун-ту водного
господарства та природокористування

Філософські пошуки острозького традиціоналізму як взірць високоморального сенсотворення

Ідея світоглядної спрямованості філософування ставала предметом ретельного аналізу тих вітчизняних дослідників, у чиїх творчих доробках акупунктурою дискурсу є середньовічна релігійно-філософська думка, а саме: В.Горського, М.Поповича, В.Конотоп, В.Вандишева Т.Чайки, А.Бичко, С.Бондара, С.Хорунжого, О.Сирцової та багатьох інших. Однак скарбниця мудрості, яку справді любили наші співвітчизники, поіменовані любомудрами киеворуські книжники та їх правонаступники – острозькі традиціоналісти, не просто залишається відкритою темою, а й актуалізується на сучасному етапі оновлення суспільства, адже наше суспільство повстало на благодатному ґрунті української православної богословської традиції.

Морально-релігійний образ філософування представників полемічної творчості Острозького культурно-освітнього центру був логічним продовженням розвитку християнського „христоцентричного” світогляду, що формувався під впливом беззаперечного авторитету книжних повчань та православного церковного передання книжниками Давньої Русі.

Вілен Горський зазначає, що саме культура Київської Русі була тим природним ґрунтом, на

якому зростала українська філософська традиція [1; 68]. Цей же дослідник, простежуючи семантику давньоруського сприйняття слів „філософ” та „філософія” робить висновок про те, що ці терміни, які народилися в античній культурі, не обмежувалися для давньоруської свідомості лише ототожненням з „еллінською мудрістю”, а формували ширше розуміння філософії як любовмудрія. Тобто аби удостоїтись від сучасників звання „філософ”, претендент обов’язково повинен був володіти книжною премудрістю, уміти передати цю премудрість іншим, істину уявляти такою, що вже проголошена і сформульована у Святому Письмі, а завдання розуму обмежуються „службовою функцією щодо віри” [2]. Показовим є не лише проголошення любовмудрія, а й демонстрація його своїм життям.

Коло острозьких традиціоналістів, котрі мали духовний сан, настільки широке, що можна зробити лише деякі винятки. Серед відомих нам полемістів – світських осіб традиційного табору – ім’я Герасима Смотрицького та, можливо, Василя Андрійовича Малюшицького – управителя „шпиталю острозького і всіх іменій, до того шпиталю належачих”, хоча і він, як автор „Книжиці у восьми розділах”, названий Копержинським „славним острозьким теологом” [3; 100]. Решта імен, що творили історію української філософської думки на морально-релігійних засадах православної традиційної платформи, супроводжуються вказівкою на „іноцество”, тобто чернецтво, або ж на вищий чи нижчий духовний сан. Тобто, на відміну від європейського теоретичного способу філософування, що неминуче призводить до десакралізації культури в цілому, любов до мудрості за часів Давньої Русі, а також для представників острозького традиціоналізму мислилась як практична мораль.

„Тако же и неслышателеє закону праведні пред Богом, но творцы закону си оправдятся. И паки бываити творцы закону, а не точно слышателеє; сих бо токмо Христос блаженством почте, иже слышат слово Божее и хранят є” [4; 209], – проголошує і закликає ректор Острозької греко-слов’яно-латинської академії Герасим Смотрицький. Адже специфіка розуміння філософії як любові до істинної мудрості спонукає тих, хто хоче осягнути її, наближуватися в першу чергу до уособлення цієї істини – Христа Спасителя, котрий проголошує євангельськими словами: *„Азь есмь Путь, и Истина, и Жизнь”*. А шлях наближення до Бога є не що інше, як придбання Богоподібності, тобто освячення. Ось чому такою важливою для давньоруських любовмудрів, як і для продовжувачів їх традицій, стає концепція святості, яка уособлює зміст морально-релігійних пошуків православ’я.

Основоположною щодо пошуку й утвердження істинного вчення для репрезентантів острозького традиціоналізму стає також концепція укоріненості у святоотцівському та церковному переданні. Роль священного передання була належно поцінована острозькими книжниками, на відміну від прихильників реформаційних перетворень, котрі намагались якщо не заперечити, то принаймні не надавати пріоритетного значення цій концепції. Так, у творі Василя Суразького „О единой вѣрѣ” автор для того, аби не піддатись на принадність та підступність „лукавством” і „сує мудрієм” розбещених латинян, за непорушне правило для правовірних християн вважає необхідність твердо і непохитно триматись Христом через Святий Дух (тобто через рішення Вселенських соборів) узаконеного богослов’я *„водлугъ самовидцовъ божественныхъ апостоль его и богоносныхъ отецъ преданія”* [5; 3]. Отже, святоотцівське передання для мислителя-традиціоналіста є однією з найважливіших заборук збереження чистоти „отеческія вѣры”.

Подібні міркування, що обстоюють необхідність церковного передання для збереження чистоти віри, трапляються також і в заключному розділі книги „О единой вѣрѣ”, де острозький священник провадить полеміку не з католиками, а з протестантами. Книжник-традиціоналіст рішуче засуджує лютеранські, кальвіністські та інші реформаційні тенденції (у прихильності до яких, очевидно, уже не раз було звинувачено християн православного табору), називаючи їх представників не інакше як „еретикове”, „христіанохулници, пачеже христіаноненависници” [4]. Василій Суразький знову підкреслює значення святоотцівського передання, опираючись на апостольські послання Іакова, котрий хвалить братію, тобто перших християн, за те, що вони дотримуються „преданія”. Тому острозький полеміст висловлює повне несприйняття соцініанства – тих, хто „Жидовская мудръствующе”, адже вони *„не могути явне запретиися и отврециися Христа, тогда въ облудности лукавства своего съкрываючи яд, не явнѣ ні҃како подступуют, всякымъ способомъ церковное преданіе и весь порядокъ попсовати и безъ ведомости учинити стараються”* [5].

Про непересічну роль церковного передання для острозьких книжників-традиціоналістів йде мова й у творчій спадщині інших представників острозького культурно-освітнього центру. Герасим Смотрицький, автор двох передмов до Острозької Біблії та полемічного твору „Ключ царства небесного”, звертаючись до православного читача, наголошує на тому, що церковне передання зобов’язує православних християн бути випробуваними у вірі та добрих справах, що, на думку автора, підтверджує апостольське слово про

невідворотність ересей, які лише виявлять „іскусних”, тобто досконалих захисників істинної віри. *„Нам подобаєт явитися искусным в вѣрѣ и добродѣтели по преданію церковному”* [6; 208].

Герасим Смотрицький як найперший острозький книжник православного крила, що вступає у полеміку з єзуїтами П.Скаргою та Б.Гербестом, продовжуючи давньоруську морально-релігійну традицію вшанування святоотцівських настанов, неодноразово проголошує визначальне значення церковного передання. У відповіді письменника на брошуру Бенедикта Гербеста „Висновки віри римської церкви” острозький традиціоналіст, звертаючись до прихильників старої руської віри, закликає їх боятися Господа Бога, а не страхів, якими лякає той, *„который отступивше право старожитное спасающее вѣры ... ни на чом старом не хотячи приставати”*, *адже слід би мати більший страх там, „где апостолове и их последователе святыє богоносные отцеве, укрепляючи и увеняючи уставы и порядки церковные без нарушенья, анафемою страшно загрозили того ся стеречи”* [7; 226].

Про важливість церковного передання та святоотцівської традиції наголошує також і Клірик Острозький – автор двох антиуніатських відповідей на листи Іпатія Потія, уніатського єпископа. Цей анонімний автор називає себе „кліриком”, тобто найменшим служителем церкви, що дозволяє йому відверто висловити позицію представників цієї церкви, яка на той час у володіннях польської корони переслідувалась „законними” латинниками та уніатами. Звертаючись до них через „Описи” на листи, адресовані князеві Костянтину Костянтинівичу Острозькому, полеміст традиційного табору не просто заперечує новопроголошену унію, а й з великою майстерністю змальовує наслідки порушення церковного святоотцівського передання: *„Переступили есте отеческіє граници, нарушили есте старожитною вѣру. Стратили есте прадѣдній жребій, поваріовали есте отеческій тестамент. Порозкопывали есте гробы продков, порушили есте кости отец, взгордили есте их вѣру, поганьбили есте их честные и святыє sprawy, затоптали есте их стежки, затмили есте их пресвѣтлую славу”* [8; 260].

Високоморальнісне сенсотворення острозьких полемістів не мислиме ще без однієї ідеї – ідеї „смиреномудрія”. Саме смиренна мудрість є тією з „пантеону” моральних чеснот, яка найбільш наближається до любові, тому *„воздержаніє”, „смирѣние”* і насамперед *„Божественная любовь”* ґрунтується на ігноруванні мирської суєти, смиренному визнанні власної гріховності та благоговінні перед Богом та його святими угодниками і возвеличується острозькими традиціоналістами як якість, без якої не можливо закласти фундамент для побудови спасіння. *„Возри со страхом Божиим и смиренною мудростию...”*, – закликає „многогрешный и недостойный” Герасим Данилович, демонструючи приклад особистого смиренномудрія – *„образ благ”* і нагадуючи читачеві про те, що словами пророка сам Христос названий *„Князь смиренія”* [9; 47].

Не гірший приклад цієї ж моральної чесноти пропонує своїм читачам І. Вишенський, який у передмові до „Книжки”, адресованої зі святої Афонської гори для всіх православних християн, смиренно називає себе першим серед грішників, проте й у покаянні не останнім, а своїм учителем („даскалом”) Вишенський називає Того, хто і безкнижних робить мудрими, Хто риболовів перетворює на ловців людських душ, того, хто простотою і смиренням гордість присоромлює, тобто самого винуватця християнського світорозуміння – Христа Спасителя, що показав приклад смиренія Отцю Небесному *„аж до смерті хресної”* [10; 309].

Інок з Вишні розкриває своє розуміння смиренія, як найважливішої, першої якості, котра допомогла навіть багатим, але благочестивим царям отримати „плоди християнства”. Що ж до шляху придбання богоподібності задля особистого спасіння, то полеміст дає недвозначну пораду, як пройти цей „хрестоносний шлях”, виокремлюючи для долаючих його наступні моральні чесноти: *„Смирение, - розуміючи то о собѣ, иж не маш ся чим гордिति;... меншост и последност, - розуміючи то о собѣ, если и высоко сѣдит и вышше всех глядит, але земля и прах с низкими ровно ест...; безхваліе, - розсуждаючи в собѣ, иж нѣмаш ся чим хвалити, што во веки не пребывает и скоро не отмѣняет, и вконец исчезает и погибает...; милост, щедрост, добронравіе и добродетел; ...благоговенство, – то ест: учтивост, боязнь и встыд заховати и всѣгда при собѣ имѣти к Богу и святым”* [11; 322]. Не важко помітити, що саме такі якості морального самовдосконалення були пропаговані і давньоруською аґіографічною літературою.

Окрім важливості вищезазначених аспектів, варто виокремити ще одну характерну позицію представників острозького традиціоналізму, а саме - ревний захист православної віри. Даміан Наливайко – автор барокових за формою, але традиціоналістських за змістом віршів – *„такъ былъ преданъ православію, что умирая, завѣщаль похоронитъ себя въ полѣ. „Знаю, говорилъ онъ, что со временемъ въ Острогѣ утвердится латинство и не хочу, чтобы кости мои сблизились съ латинскою церковцю”* [12; 643]. Подібний „тестамент”

залишив після себе і редактор острозьких стародруків та перекладач із грецької на старослов'янську мову, а також автор негативної рецензії на твір К.- Т. Ставровецького „Перло многоцінне” – Іов Княгиницький.

Острозьким книжникам доводилось ревно обстоювати свою апологетичну відносно обраної віри позицію, проте не оминемо нагадати, що острожани-традиціоналісти часто завершували свої полемічні твори, на зразок давньоруських, молитвою, а не погрозами та висміюваннями, що дозволяли собі їхні ідеологічні супротивники, такі, як П.Скарга чи Б.Гербест. Наприклад, Клірик Острозький – талановитий представник епістолярного жанру – завершує свого листа, який був адресований уніатському митрополитові, зверненням не до Іпатія Потія, а до Владики і Творця „всяческих” зі слізним проханням: „...*подай мир церкви твоєй, собери сокрушеноє, взыщи заблуждыеє, подай единомыслиє, всели любовь, милость, згodu, утверди православієм церков свою, наверни отступников в ограду...*” [13; 264].

Неможливо не помітити, що, на відміну від раціоналістичних та антропоцентричних тенденцій, що панували в той час у Західній Європі, острозькі традиціоналісти, як і їх попередники – давньоруські книжники, опертям для своїх філософських пошуків мають феномен віри, причому в її східнохристиянському вияві. Ні ті, ні інші не схвалюють жодних нововведень стосовно „*Единой истинной православной ...из Иерусалима плынучей вѣры*”, що, власне, і дозволяє нам не без підстав говорити про спільну традиціоналістську морально-релігійну платформу філософування киево-руських любомудрів та острозьких традиціоналістів, як пошуку відповідей на граничні питання людської екзистенції.

Не забудемо підкреслити, що розгортання антропологічної проблематики на Заході відбувається на тлі процесів секуляризації, яка дедалі поглиблюється й у зв'язку з чим людина постає істотою насильно відлученою від божественного світу. Острозькі книжники плекають іншу модель людини, а саме ту, що стверджує її богословсько-персоналістську цінність, і ця модель у їх творчості є найбільш продуктивна. Якщо у своїх антропологічних пошуках західні мислителі керуються фаустівським духом, то острожани – традиціоналісти вперто боронять те, що є осердям їх антропологічного світу – божественний лик смиренної мудрості, котра єднає людину з Богом. У цьому контексті зрозумілими є зусилля книжників Острога, скеровані на збереження внутрішнього світу людини в тому вияві, який дозволяє повсякчасно відчувати присутність Бога у собі.

Отже, острозькими традиціоналістами було збережено такі визначальні риси киево-руського книжництва, як пріоритетність святоотцівського та церковного передання, ідею спадкоємництва, концепцію „смиреномудрія” як основи для хрестоносного життя заради наближення до істини, а також сприйняття філософії не як абстрактного теоретизування, а як практичної моралі.

На завершення хотілося б і ще раз нагадати, що духовна ситуація сьогодення провокує кризові явища, пов'язані із втратою сучасною людиною віками усталених традицій, і що саме морально-релігійні засади філософування наших співвітчизників можуть стати тим позитивом, котрий спроможеться наповнити наше сучасне життя високою моральнісною домінантою.

Джерельні приписи

1. *Горський В.* Біля джерел: Нариси з історії філософської культури України. – К.: Києво-Могилянська акад., 2006.
2. *Никоновская летопись* // Полное собрание русских летописей. – СПб., 1908. – Т. II. – С. 77, 79.
3. *Цит. за: Мицько І.З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ: Наукова думка, 1990.
4. *Смотрицький Г.* Предисловие... // Українська література XIV-XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988.
5. *О единой вѣрѣ...* // Памятники полемической литературы въ Западной Руси // Русская историческая библиотека. – Т. VII. – Петербург: Археографическая комиссия, 1882. – Стб. 727.
6. *Смотрицький Г.* Ключ Царства Небесного // Українська література XIV-XVI ст., – К.: Наукова думка, 1988. – С. 208.
7. *Смотрицький Г.* Календар римский новый... // Українська література XIV-XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988.
8. *Острозький Клірик.* Отпис на лист в Бозѣ велебного отца Ипатия... // Українська література XIV-XVI ст. – К.: Наук. думка, 1988.
9. *Предисловие къ Библии, изданной въ Острогѣ 1581 г.* // Архив Юго-Западной России. Ч. 1. – Т. 8. – Вып. 1 – К., 1914.
10. *Вишенський І.* Книжка // Українська література XIV-XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988.

11. *Там само.*
12. *Теодоровичь Н.И.* // Историко-статистическое описание церквей и приходов волынской епархии // Т. II, Почаевъ. Типография Почаево-Успенской Лавры, 1889.
13. *Клірик Острозький.* Отпис на лист... // Українська література XIV-XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988.

УДК: 008(477)

Герасименко О.А. - аспірант
Київського національного ун-ту
культури і мистецтв

Вплив традицій міської культури Волині на становлення української національної ідентичності: погляд молоді

Поступове вивчення багатьох сторін історико-культурного процесу Волині визначає розуміння формування території, політичних і культурних зв'язків, становлення і розвиток галузей господарства, притаманних регіону, виникнення і розвиток міст – центрів освіти, науки, культури, промисловості, економіки та їх вплив на життя суспільства.

Не підлягає сумніву той факт, що визначальну роль у житті людського соціуму відводять містам. Міста були результатом розвитку продуктивних сил суспільства, а їхня економіка, у свою чергу, – важливим елементом останніх. Поява міст суттєво впливала на утворення і формування як локальних (національних), так і транснаціональних ринків, а самі вони ставали акумуляторами того прогресивного, що народжувалося у надрах феодальної епохи [1; 3].

Місто – це певний, відмінний від села, тип соціальної організації (спільності), жителям якого властиві риси, поєднані поняттям міського способу життя. Для міста характерні концентрація й інтенсивність різних форм соціального спілкування, специфічна (порівнянно із селом) демографічна, професійна й організаційна структура.

Міський спосіб життя відрізняється більшою розмаїтістю життєвих укладів, потреб, смаків, звичок. Міста, особливо великі, притягаючи населення з великих ареалів, стають вогнищами змішання різних етнічних груп й їхньої взаємної асиміляції.

Вивчення різноманітних аспектів розвитку української історії та культури періоду Литовсько-Польської доби XVI – XVIII століть є особливо цікавим у контексті розкриття чинників становлення української національної ідентичності. Одним із таких чинників був розвиток міської культури, як соціокультурного феномену на теренах Волинського воєводства.

Найбільш характерними компонентами міської культури залишалися:

- торги та ярмарки;
- промисли, ремесла та цехові організації;
- освітні та духовні заклади;
- соціальні інститути;
- фортифікаційні, палацові і садово-паркові комплекси.

Вивченням аспектів міської культури в Україні, та Волині зокрема, у XVI – XVIII століттях займалася значна плеяда відомих учених: П.Батюшков, Н.Теодорович, В.Антонович, М.Владимирсько-Буданов, М.Грушевський, Я.Головацький, І.Огієнко, І.Франко, О.Єфименко, С.Голубева, К.Харлампович, Є.Мединський, К.Лазаревська, П.Клименко, А.Баранович, О.Компан, Ю.Сіцінський, Я.Кісь, П.Жолтовський, В.Голубицький, Д.Щербаківський, В.Інкін, В.Гавриленко, М.Ковальський, О.Михайлюк та ін.

Розробка подібних досліджень із зазначеної проблематики є актуальною і нині, свідченням чого є поява монографій та окремих публікацій у різних виданнях. Згадаємо хоча б праці Я.Ісаєвича, П.Саса, Н.Яковенко, П.Троневи́ча, В.Тхора, В.Балушка, В.Бачинського, В.Грома, В.Цибульського, В.Марочкина, Т.Шевченка, М.Киричука, О.Карліна, М.Кучінка, А.Заця, О.Михайлишин та ін.

У цій роботі розглянемо окремі аспекти та фактори впливу традицій міської культури Волині на становлення української національної ідентичності.

Після занепаду Київської Русі та Галицько-Волинського князівства розвиток міст залежав не тільки від економічних, але й значною мірою політичних факторів. Для України це мало особливе

значення, бо основна частина її земель з XIV ст. була насильно включена до складу сусідніх держав, зокрема Речі Посполитої.

У культуру українських теренів, унаслідок поступової перемоги Польщі з її розвиненою культурою, вносився й певний польський елемент, через який і почалася духовна та національно-визвольна боротьба.

Уже наприкінці XIV ст. поляки з'являються по центральних містах і дістають найбільші земельні маєтки на Самбірщині, Ярославщині та ін. Українські шляхетські роди поставлені були перед дилемою: втратити будь-яке політичне значення або перейти до католицизму. Згодом у містах і селах України починають з'являтися німці і поляки.

У XVI ст. вже не залишається на Галичині українців із верхніх прошарків, які трималися б своєї культури. Лише дрібна шляхта зберігала національне обличчя. Подібними є тенденції й на інших землях: Белзькій, Холмській, Підляській, які протягом XVI ст. втратили українську шляхту. Польська колонізація знищила нечисленну й до того українську шляхту на Поділлі. На всій Київщині та Брацлавщині в XVI ст. не залишилося жодного заможного українського роду [3; 374; 4; 235-247].

Інше становище було на Волині. Волинь, як спадкоємиця Галицько-Волинської держави, зуміла зберегти свою політичну й правову самобутність. У сприятливому кліматі після Свидригайлової епохи волинські нащадки Любарта і Свидригайла в умовах звичних для них феодальних порядків сміливо вступили до нового політичного життя. Суспільний лад Волині з усією своєю відособленістю і винятковістю базувався на можновладстві феодальних князів. Волиняни завжди були з князями і князь залишався їх звичаєвим правовим інститутом [5; 97].

Давні затяжні суперечки Литви з Польщею про поділ спадку Галицько-Волинського князівства забезпечили Волині збереження її індивідуальності. Волинь була окремим краєм, серединною землею, і цю окремішність вона поширила на всю Русь-Україну.

Волинь залишилася головним вогнищем Русі у військовому, політичному, адміністративному, господарському і правовому відношеннях. Волинське воєводство в територіальному плані було найбільшим із-поміж інших і до того ж продовжувало зберігати за собою давню назву Волині або Волинської землі, як краю індивідуального і самобутнього. Незважаючи на татарські напади, Волинь була землею міст, найчисленніша населенням, маєтками, селянами, містечками, містами й замками. Серед 148 міст і містечок, що налічувалася у воєводствах Волині, Київщини та Брацлавщини, 121 розташовувалося на Волині, лише 21 – на Київщині і тільки 6 – у Брацлавщині. Причому значна частина із цієї невеликої кількості міст Київщини і Брацлавщини належала родині Острозьких [5; 101-102; 6; 212-215].

Не дивно, що саме при волинських храмах-цитаделях ранньої української духовності виникли перші українські братські школи. Маємо знати і пишатися з того, що українська володарка із сучасної Верби на Дубенщині Марія не тільки щедро фінансувала перші братські школи в Україні – Львівську і Луцьку, але й була фундатором школи у Кременеці, Вербі, організатором книгописання.

Волинська земля пробудила до активного утвердження української ідеї таких сподвижників українства, як І.Вишенський, який тривалий час жив в Острозі і Дермані, так і українських патріотів князів – Острозьких, Корецьких, Вишневецьких, Радзивилів. На цій землі в Пересопниці у 1555-1561 рр. було написане перше в українському перекладі Пересопницьке Євангеліє. У стародавньому Острозі нашими земляками-волинянами, батьком і сином Герасимом і Мелетієм Смотрицькими, у першій на всій Русі вищій школі – Острозькій слов'яно-греко-латинській академії був створений перший давньоруський буквар і граматики. Острозька академія дала освітньо-духовний гарт одному з найперших прославлених на всю Європу козацьких лицарів і організаторів регулярного українського козацького війська і морського флоту (майже на 200 років раніше від російського флоту Петра I) гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. У стінах цієї духовної цитаделі українства пробудилась українська ментальність легендарного Северина Наливайка і багатьох інших лицарів, загальновідомих діячів української науки, культури, українського духовного відродження. Не дарма стародавній Остріг, як відомий центр освіти і книгодрукування, Європа називала волинськими Афінами.

У ході історичного розвитку одні міста втрачали своє значення, інші підсилювали його, здобуваючи дедалі більше поле тяжіння. Величина останнього залежить і від розвитку системи транспортних зв'язків; прогрес транспорту сприяє розвитку більших міст, залишаючи за дрібними роль лише місцевих центрів. У цілому історичний розвиток веде до все більшої урбанізації населення й укрупнення міст. Ступінь урбанізації країни – важливий показник рівня її економічного розвитку.

Дослідники стверджують, що у XVI – XVIII ст. Волинь перетинали щонайменше шість важливих торгових шляхів, сприяючи розвитку не лише місцевої, а й міжнародної торгівлі. Зокрема

до Польщі через Волинь проходив Київський шлях, північна частина якого тягнулася через Звягель – Корець – Гощу – Дорогобуж – Рівне – Олику – Луцьк – Володимир – Устилуг або Луцьк – Ковель – Ратно, а південна вела через Чуднів – Романів – Полонне – Остріг – Дубно – Берестечко – Горохів – Володимир.

Із Володимира через Грубешів їздили до Любліна, а до Бреста (Берестя) добиралися через Любомль. Окрема дорога пролягала на Пінськ і Дорогочин (через Рожище і Любешів). У Львів – найбільший торговий центр західноукраїнських земель – можна було проїхати через Луцьк – Дубно – Броди – Олеськ – Глиняни [8; 21]. У західному і північно-західному напрямі торгіві зв'язки Волині сягали Вроцлава і Кракова, Праги і Кельна, Авсбурга і Нюрнберга, Гданська і Торуня. Із західних міст на Волинь і далі в Україну поставлялися голландські та англійські сукна, різні металеві і ювелірні вироби, прикраси, посуд, сільськогосподарський і ремісничий інвентар, зброя, мідь, вина, медикаменти, книги тощо. Натомість з України везли шкіру, віск, лій, сало, олію, вовну, горілку, тютюн, коноплі, рибу, збіжжя, сіль, селітру, поташ, смолу та ін., вивозили великі партії волів.

Добре знаними і популярними були дороги на південні ринки – у Молдавію, Причорномор'я, Крим, Балкани. У цьому напрямі виділимо шляхи на Дубно – Кременець, Вишневець і Кам'янець-Подільський та Дубно – Остріг – Старокостянтинів – Вінницю – Брацлав. Через Кам'янець на волинські ярмарки поступала найбільша кількість східних товарів (тканини, килими, парча, оксамит, пояси, зброя, ліки, прянощі), а через Брацлавщину у Волинь і далі в Білорусію чумаки привозили знамениту кримську сіль. Через Волинь сіль транспортували також із Галичини. Для цього Крем'янцю, Луцьку, Слауті, Колкам було надано право соляних складів на торговельних шляхах, що вели до Білорусії та Литви.

Середньовічні міста – осередки товарного виробництва – впливали на всі сторони життя феодального суспільства.

Волинським містам, шляхам і ярмаркам належала виняткова роль у зростанні товарообміну між українськими землями, що були штучно розділені кордонами різних держав. Значення Волині, як активного торгового агента й незмінного посередника між Галичиною, Холмщиною, Підляшшям, Поділлям, Лівобережжям і Гетьманщиною, безсумнівне. Цьому сприяли як саме географічне розміщення із давніми сухопутними та водними шляхами, так і достатньою мірою розвинуті ремесла й товарне виробництво. Торговельна спеціалізація визначила волинські торги і ярмарки як центри продажу й купівлі збіжжя, худоби, риби, деревини, місцевих і привозних товарів. У свою чергу, певний розподіл (враховуючи насамперед етнічну приналежність) існував і серед самих волинських купців. Так, Дубно, Заслав, Слаута, Бердичів виділялися як центри єврейської торгівлі; натомість вірменські купці із Луцька, Ямполь та ін. тримали у своїх руках транзитну торгівлю „східними” товарами. Таким чином, Волинь органічно була пов'язана із процесами становлення і консолідації як внутрішнього, так і міжнародного ринку. У зв'язку з питанням про єдність українських земель відзначимо торгівні контакти і тяжіння Волині до Києва – „матері міст Руських”, з яким існувало як сухопутне, так і водне сполучення по річках Стир, Прип'ять, Дніпро. Поряд із Києвом у документах залишилося чимало свідчень таких контактів з містами Лівобережної України, що входили до складу козацької держави – Гетьманщини та Російської імперії. Волинські купці з „польської сторони” закупляли на Лівобережжі тютюн, килими, хутра, книги, різну мануфактуру, інколи збіжжя, „московські речі” тощо. Так, у 1725 р. через київські форпости приїжджали, щоб побувати „за Дніпром для купецтва”, торговці із Полонного, Межирича, Острога, Рівного, а в 1739 р. дубнівські та межирицькі євреї торгували у Ніжині [9; 397-398]. Окремі купці їхали далі, аж у Московію, де закупляли у значній кількості хутра лисиць, горностаїв, куніць, білок, соболів та інший крим.

Через Волинь проходила певна частина товарообороту Гетьманщини із Польщею та Австрією. З цією метою в 1727р. у Луцьку встановлювалась особлива митна комора [10; 403].

На протизвагу відносній стабільності середньовічних міст, соціальна організація сучасних міст відрізняється високою динамічністю структури, множинністю й розмаїтістю зовнішніх і внутрішніх зв'язків, відсутністю замкнутих соціальних „осередків” (громада, цех).

У різні періоди середньовіччя кількість професій, які існували в багатьох країнах, різнилась. За даними П.Лященка, у Росії XVI ст. налічувалося 210 ремісничих міських професій [19; 267]. У Західній Європі їх було більше. Тут навіть в окремих містах були численні спеціальності; так, у Франкфурті-на-Майні уже в другій половині XIV ст. існувало 579 професій [34; 174], у Базелі – 120, у Кракові в 1653 р. – 51 ремісничих спеціальностей; очевидно, не менше було в той час професій і у Варшаві та в добре розвинутих економічно приморських містах. Крім Львова, де налічується 120 професій, такої кількості професій в Україні в окремих містах відомі нам джерела не засвідчують. Це цілком зрозуміло, оскільки

українські міста не були ні такі багатолюдні, як названі міста Західної Європи і Польщі, ні настільки розвинуті в промисловому відношенні. Б.Рибаков нараховує в домонгольській Русі 42 професії [19; 173-174]. Наприкінці XVII – початку XVIII ст., за даними О.Компан, в Україні було близько 300 професій, що існували в ремеслі і промислах, проте цю цифру не можна вважати точною [18; 42].

Розвиток товарного обміну призвів до того, що виготовлення виробів на продаж стало основним заняттям окремих ремісників, посилювалися процеси відокремлення ремесла від землеробства. На основі домашніх ремесел виникли ремісничі організації. Натуральне господарство, вузькість внутрішнього ринку, утиски з боку державної адміністрації зумовили необхідність єднання міських ремісників. у містах Західної Європи, а також Київської Русі поступово виникали і поширювалися їхні корпорації – цехи [1; 19].

Наявність власне цехів в українських містах уперше документально засвідчено, починаючи з кінця XIV століття. Збереглася грамота 1386 року, якою староста Андрій від імені угорського намісника в Галичині Владислава Опольського дарував шевцям Перемишля права, які вже мало об'єднання шевців Львова [19; 67-68]. Протягом XV століття цехова організація ремісничого виробництва поширюється в багатьох волинських містах, а перша половина XVI століття ознаменувалася створенням цехових організацій у більшості великих міст Волині.

Спочатку кількість цехів у містах була невеликою і об'єднували вони здебільшого ремісників не однієї, а кількох спеціальностей. У міру розвитку ремесла й поглиблення спеціалізації всередині ремісничих галузей майстри окремих вузьких спеціальностей виділялись у самостійні цехи.

Наприклад, на початку XVII ст. в Острозі було 16 ремісничих цехів, Володимирі-Волинському – 10, Луцьку – 5, Кременці – 6 [20; 143].

Цеховий уклад німецького типу в містах із магдебурзьким правом природно сприймався на слов'янському ґрунті, де мав власну традицію [7; 72].

У першу чергу цехи були об'єднаннями економічного характеру, які виконували завдання організації виробництва і збуту продукції, а також охорони економічних інтересів ремісників. Ремісничі цехи вели боротьбу за встановлення так званого цехового примусу, тобто визнання за їх членами монопольного права на виготовлення і збут даного виду ремісничих виробів у межах міста або його округи, що зумовлювалося в основному вузькістю ринку, характерного для економіки феодального суспільства, й обмеженістю попиту на ремісничі вироби [2; 4].

Цехи були важливою ланкою міського самоврядування. З одного боку, вони позитивно впливали на його становлення і розвиток, завоювання правового імунітету, з іншого – цехи багато почерпнули для себе зі структури, юридичних канонів міського самоуправління. Важливо підкреслити, що ремісники брали участь у суспільно-політичному житті міста і поза його межами, як правило, через свої фахові організації [6; 12].

Цех був військовою організацією, що брала участь в охороні й обороні міста, і виступав окремою бойовою одиницею міського ополчення. Він мав свою церкву, каплицю чи ікону в церкві, будучи своєрідною релігійною організацією. Кожне ремісниче об'єднання мало свою атрибутику й символіку: емблеми із зображеннями знарядь праці, прапори, цехову печатку, скриньку, де зберігалися документи й гроші. Ці інстинції відігравали важливу роль під час обрядових дій.

Цехові звичаї мали певну специфіку, що відрізняє їх від обрядовості інших соціальних груп середньовіччя. Ця специфіка пов'язана з особливостями господарської діяльності й побуту цехових ремісників і відображає їх виробничо-господарський, станovo-правовий та морально-престижний статус. Особливо чітко вона виявляється у звичаях і обрядах життєвого циклу, що мали яскраво виражений ремісничо-цеховий характер. Адже соціалізація ремісника, його подальший соціальний розвиток, просування сходінками цехової ієрархії, оформлені відповідними обрядами, відбувалися саме як члена міського ремісничого цеху. У річному обрядовому циклі на перший план виступила професійна реміснича обрядовість. Для ритуалів ремісничої технології вже характерний більший ступінь оказійності порівняно із сільськими ремісниками, а також їх відрив від обрядів, які супроводжували добування й первинну обробку сировини. Природні стихії, що вшановувалися ремісниками, виступали в цій якості вже як основи відповідних ремесел. Обрядовість, пов'язана з культом покровителів корпорації, присвячувалася саме патронам цехів, тобто ремісничих колективів. А в календарній звичасвості головну роль відігравали не аграрні обряди й звичаї, а загальноцехові й загальноміські святково-обрядові дії, що вже відображали специфіку українських міст як самокерованих феодальних комун [2; 5].

Усе життя українського цехового ремісника, як ремісника епохи феодалізму в Європі взагалі, було нерозривно пов'язане з корпорацією. До цього слід додати, що в середні віки панував історичний тип

свідомості, відмінний від сучасного, відповідно до якого людина не виділяла себе з колективу, не мислила себе окремо від нього, хоча, на відміну від первісності, уже чітко розрізняла себе і групу [2; 4].

Урбанізація Волинської землі XVI-XVIII ст. вплинула на суспільний розвиток. Міста стали організованими центрами державної влади й центрами розвитку культури, а розповсюдження торгів, ярмарків, промислів, ремесел та цехів-корпорацій у їх найбільш розвинених формах було однією з головних умов швидкого економічного підйому.

Отже, традиції та культура міст Волині, особливо XVI-XVII ст., у часи політичних, військових та релігійних перипетій відіграли значну роль у збереженні історичної пам'яті про власний народ і віру; розвитку мови, письма, ремісничих та мистецьких традицій; акумуляції та трансформації нових культурних, технологічних, адміністративних і економічних впливів розвиненої Західної Європи з урахуванням особливостей нашого етносу, що позитивно вплинуло на подальше становлення української національної ідентичності.

Джерельні приписи

1. **Заяць А.** Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів: Добра справа, 2003. – 206 с.
2. **Гошко Т.** Проблеми надання магдебурзького права містам України (історіографія питання) // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія та сучасність): Тези міжнародної науково-практичної конференції. – Рівне, 1993. – С. 3-5.
3. **Полонська-Василенко Н.** Історія України: У 2т. Т.1. До середини XVII століття. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1993. – 640 с.
4. **Грушевський М.С.** Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань та ін. – К.: Наук. думка, – 1995. – 680 с. – Т.6.
5. **Троневиц П.О.** Волинь в сутінках української історії XIV-XVI ст. – Луцьк: Християнське життя, 2001. – 110 с.
6. **Сас П.** Феодалные города Украины в конце XV – 60-х г. XVI в. / АН УССР. Ин-т истории; Отв. ред. В.А. Смолий. – К.: Наук. думка, 1989. – 232 с.
7. **Гайбонюк В.Д.** Пам'ять кличе. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996. – 102 с.
8. **Тхор В.І.** Міська торгівля на Волині у другій половині XVII – XVIII ст. // Волинь незабуття: Тези V регіон. наук.-практ. конф. – Рівне, 1994.
9. **Пришляк В.В.** Волинь у міжрегіональній торгівлі українських земель першої половини XVIII ст. // Шоста всеукр. наук. конф. з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993.
10. **Дорошенко Д.І.** Нарис історії України. – Львів, 1991.
11. **Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є.** Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.
12. **Балушок В.Г.** Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. – К.: Наукова думка, 1993. – 137 с.
13. **Минуле і сучасне Волині:** літописні міста і середньовічна культура. Матеріали VIII Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції 27-28 лист. 1995р. / Відп. редактор Г.В. Бондаренко. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 134 с.
14. **Попович М.В.** Нарис історії культури України. – 2-е вид., випр. – К.: АртЕк, 2001. – 728 с.
15. **Akta grodzkie i ziemski z czasow Rzeczypospoliti Polskiej z archiwum tak zwanego bernardinskiego we Lwowe w skutek fundacyi sp. Alexandra hr. Stadnickiego.** Wyd. star. Galicyjskiego Wydziału krajowego. – Lwow, 1876. – Т. 6. – S. 1-2.
16. **Новосілецький А.** Острог на Волині. Науково-популярний нарис з найдавніших часів до початку XX століття. – Острог: Острозька академія, 1999. – 161 с.
17. **Баранович А.И.** Украина накануне освободительной войны середины XVII в. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959.
18. **Компан О.С.** Міста України в другій половині XVII ст. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963.
19. **Лященко П.И.** История народного хозяйства СССР: Учеб. пособие для студ. экон. и инж.-экон. вузов и фак.: В 3 т. Т.1. Докапиталистические формации. – 4-е изд. – М.: Госполитиздат, 1956. – 647 с.
20. **Столлицкая-Терешкович В.В.** Основные проблемы истории средневекового города X – XV веков.

– М., 1960.

УДК [371.83(477.82)]:37.03

Найда Р.Г. - аспірантка кафедри педагогіки та історії педагогіки РДГУ

Молодіжні товариства Волині у 20-30 роках ХХ століття: етико-педагогічні основи формування особистості

Зміни, що відбуваються сьогодні й учасниками яких ми є, потребують проведення реформ у формуванні духовності, зокрема у сфері моралі. Без подолання окремих стереотипів у підході до формування морального обличчя громадянина Української держави досягти вагомих зрушень у побудові справді гуманістичного, високоцивілізованого суспільства неможливо. Необхідні реформи з метою урізноманітнення методів протиборства добра й зла, як і необхідність переглянути чимало важливих аспектів і рис моральної культури суспільства.

Метою дослідження є вивчення участі молодіжних організацій та товариств у громадському, суспільно-політичному житті. Активний, сповнений зовнішньої динаміки і внутрішньої експресії спосіб життя, що живиться притаманними лише цій частині суспільства аксіологічними категоріями – ставлення до справедливості, добра й зла, – диктує жваве реагування на ті процеси, що відбуваються у навколишньому середовищі і що прямо чи опосередковано зачіпають їх інтереси. Такий підхід до суспільної ролі молоді, і зокрема до молодіжних товариств, реалізується на сучасному етапі певного рівня розвитку демократичних інституцій на засадах вільного вибору. Уже сама поява перших молодіжних товариств засвідчила якісні суспільно-економічні, психолого-ідеологічні, політичні зрушення, що торкнулися сфери виробництва, управління, культури. У період становлення сучасної моделі демократичного суспільства молодіжні товариства та організації можуть розглядатися як перехідні форми до більш функціонально складних суспільних інституцій, які діють у царині ідеолого-політичної самоорганізації людей незалежно від віку.

Український молодіжний рух на Волині у своєму розвитку пройшов усі найважливіші етапи соціального становлення та правової зрілості. Не підлягає сумніву і той факт, що досвід і традиції минулих років стануть надійною опорою розвитку молодіжних організацій і товариств сучасності.

Етико-педагогічні основи формування особистості в молодіжних товариствах на Волині в 20-30 роках нас цікавить як явище, що займає важливе місце в системі соціальних зв'язків і впливів під дією об'єктивних і суспільних факторів, з якими індивід перебуває в контакті.

Особливу увагу заслуговують філософські міркування освітніх діячів початку ХХ століття А.Волошина, М.Галущинського, О.Макарушка, згідно з якими кожна людина перш за все повинна намагатися перебороти саму себе, стати сильною особистістю, цілеспрямовано йти до здійснення мети, відстоювати свої погляди та інтереси, виборювати право на життя. Тобто реалізовувати відомий вислів Й.В.Гете, який устами свого героя Фауста зазначив, що лише той життя і волі гідний, хто б'ється кожен день за них. Відповідно до цього, всю історію людського суспільства можна вважати історією безперервної боротьби за суспільно-політичні, духовно-моральні, національно-культурні цінності, про що яскраво свідчить приклад з історії українського молодіжного руху початку ХХ ст.

На нашу думку, в аспекті розв'язання поставленого завдання найбільший інтерес мають зміст національного виховання молоді в молодіжних товариствах в умовах політичного становища початку ХХ століття.

Сьогоднішня доба вимагає цього, як ніколи. Адже у 20-30 роках у суспільстві назріла потреба докорінно перебудувати життя, гостро постало національне питання. Суспільно-політичні та культурні зміни в суспільстві несли за собою істотні зміни у відносинах між різними прошарками суспільства, що у свою чергу вели до відповідних змін у розхожих моральних поняттях [13; 3]. Не випадково особистість української молоді людини в 20-30 роках ХХ століття, її свідомість та самосвідомість, як здатність людського духу осягати самого себе, включаючи моральні форми її прояву, стала об'єктом нашого дослідження. Так, у статутах і програмах молодіжних товариств 20-30-х років провідну роль надавали передусім формуванню морально-стійкої особистості з притаманними тільки їй сутнісними та специфічними ознаками. Ідейна конфронтація з питань морального ставлення особистості до себе та суспільства з новою силою спалахує під час полонізації України, у тому числі й Волині (Волинське воеводство).

Окремим аспектом цієї проблеми є і той факт, що активізація ролі молоді у політичних та культурних процесах Волині в 20-30 роках ХХ століття народжує індивідуальну, класову, а згодом загальнолюдську моральну свідомість та самосвідомість. На суспільну арену виходить молодіжна конфронтація в пошуках сутності особистості, її моральної самосвідомості.

У сучасну епоху, коли в нашому суспільстві набрали розмаху державотворчі процеси, коли відбувається перегляд моральних орієнтирів, педагогічних основ формування особистості та підвищення активності свідомості й самосвідомості особистості, зрозуміло, що високий ступінь зрілості суспільної й індивідуальної моральної свідомості стає обов'язковою, суб'єктивною умовою, критерієм різнобічного прогресивного розвитку кожної особистості, суспільства в цілому.

Чим складніші й об'ємніші завдання, що стоять перед особистістю, суспільством, тим глибше останні повинні осмислювати, самокритичніше оцінювати, ефективніше удосконалювати свою життєдіяльність. На особливу увагу заслуговує історія розвитку педагогічної думки і позашкільної освіти на західноукраїнських землях у 1919-1939 рр., оскільки саме тут в умовах іноземної окупації вдалося виробити теоретичні основи національної освіти та втілити основні її положення у практику виховання української молоді. У той період пошквалилися пошуки нового змісту освіти, новітніх методів, форм і засобів виховання. Педагоги та громадсько-просвітницькі діячі регіону намагалися зберегти національні виховні традиції, а також використовували багатий досвід у галузі теорії і практики виховання, нагромаджений на Заході й Сході.

Характерною особливістю діяльності західноукраїнських громадських, культурно-освітніх діячів у досліджуваній період стало те, що вони, відстоюючи позиції відродження української нації, особливу увагу приділяли розвитку національно-патріотичного виховання як важливого чиннику формування нового покоління освічених, свідомих, самовідданих патріотів народу. Вони були переконані, що виховання має відповідати віковим і національним потребам. Важливим, із педагогічної точки зору, є твердження А. Волошина, що дитина приносить із своїм народженням тільки перші початки нахилів, які передбачають розвиток. Тому виховник повинен систематично привносити свої компоненти у річище еволюції виховного процесу. При цьому важливо враховувати природні властивості дитини, вплив природи й навколишнього середовища, міцність і слабкість виховання з урахуванням недоліків, допущених у виховному процесі [2; 3].

І тому ми не випадково звертаємося до історії становлення та розвитку етико-педагогічних основ формування особистості в молодіжних товариствах на Волині зазначеного періоду, її морального самоусвідомлення, ставлення до цінностей, справедливо сподіваючись дослідити ту духовну силу, котра утримувала українську молодь від зневіри у вільне майбутнє. Саме тому такий інтерес до феномену особистості, особистості моральної зокрема.

Отже, можна з упевненістю констатувати, що українська освіта Західної України, у тому числі й Волині, мала цілісну систему виховання, яка відповідала розвитку суспільства у міжвоєнний період. Досвід, набутий освітніми діячами в процесі наукової, педагогічної та просвітницької діяльності в міжвоєнний період, став основою для розробки в подальшому концептуальних засад розбудови національної системи освіти і виховання в Українській державі.

Науково-педагогічний доробок західноукраїнських діячів освіти міжвоєнного періоду є вагомою теоретичною підвалиною для розбудови національної системи позашкільного навчання і виховання як рівноправного інституту в загальній системі безперервної освіти, що покликана забезпечити кожній дитині можливість у вільний час усебічно розвинути свої здібності, цілеспрямовано й повноцінно організувати формування нової людини.

Джерельні приписи

1. *Бобнева М.И.* Социальные нормы и регуляция поведения. – М.: Наука, 1990. – 311 с.
2. *Волошин А.* Педагогічна психологія. – Ужгород: Накл. пед. т-ва Підкарпатської Русі, 1933. – 109 с.
3. *Галуцинський М.* Національне виховання. – Львів, 1920. – 32 с.
4. *Гнатенко П.Р., Руденко Ю.Р.* Національна система виховання – спроба концепції. – К.: Наук. думка, 1987. – 209 с.
5. *Дробницький О.Г.* Проблемы нравственности. – М.: Наука, 1977. – 333 с.
6. *Левицький В.* Історія виховання і навчання: Підручник для шкільного та загального вжитку. – Львів: Нова Українська Школа, 1925. – 90 с.
7. *Мацюк Я.* Ідеал національного виховання // Шлях виховання і навчання. – 1935. – №5. – С. 163-165.

8. *Макарушка О.* Наука виховання. Підручник для шкіл і родин. – Львів: Накл. автора, 1922. – 152 с.
9. *Сохань Л.В., Єрмакова І.Г.* Психологія і педагогіка життєтворчості. – К.: Либідь, 1996. – 407 с.

УДК 94:008 (477.81)

Мулявка О.Є. - студ. VI курсу кафедри
культурології РДГУ

Культурні традиції Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. як фактор генези сучасного українського суспільства

Геополітичні й історичні особливості зумовили відкритий характер культурних процесів на всьому обширі нинішніх українських земель. Вони характеризуються вельми виразними, регіональними відмінностями, зумовленими різною історичною долею, тривалим і болісним шляхом, який довелося пройти під час формування сучасної національної території.

Кінець XVI – перша половина XVII ст. займають на цьому шляху унікальне місце. Недарма М.Грушевський назвав цей період першим українським культурно – національним відродженням, а Д.Чижевський відніс його до великих блискучих епох в історії України.

В історичному часі культура Волині досліджувалась і вивчалась із різних сторін, з використанням літописних джерел, писань іноземців-візантійців, арабів, греків, римлян, німців, поляків тощо, а також на підставі археологічних матеріалів, пам'яток матеріальної і духовної культури. Особлива увага приділялася друкованому слову першодрукарів з Острога, Кременця, Луцька, духовних пастирів із Почаївського, Зимнівського, Жидичинського та інших монастирів [2].

Століттями українська культура, зокрема Волинська, розвивалася в лоні литовського, польського, російського простору. Тому й оцінювалася деякими дослідниками як похідна та „провінційна”. На її розвиток негативно впливала відсутність власної державності, єдиної національної політики в галузі культури. За таких умов колоніальної залежності сковувався творчий дух і самобутність нації, гальмувались культурні процеси. Але й за подібних умов він у певні історичні періоди досягав надзвичайних висот, що ставило його поруч із видатними зразками світового культурного руху.

Саме таким періодом на волинських землях було XVI – початок XVII ст., коли пошвавлення суспільно-політичного життя сприяло розвитку зокрема освіти. Так, у писемних джерелах того часу згадується, що княгиня Олена Чорторійська – Горностай зорганізувала, наприклад, школу в Пересопницькому монастирі в 1596 році. Функціонували навчальні заклади і в Дубні, Городку, Гощі, Бересті тощо. Підтримували освітню справу також родини Гойських, Загаєвських, Ярмолинських та інші [3; 93-95].

Згадаймо про Острозький культурно – освітній осередок як національно – культурне явище, який заснував князь Василь Костянтинович Острозький у 70-ті роки XVI ст.

Найбільшого розвитку шкільництво досягло на зламі XVI – XVII століть, коли на арену політичної діяльності виходять братства. Так, у 1616 році при Луцькому братстві була відкрита школа, що стала освітнім осередком на Волині. Вона сприяла підвищенню рівня навчально-виховної роботи численних початкових шкіл, які були у віданні братства, міських та сільських громад. Чимало характерних рис школи луцьких братчиків знайшло своє відображення у „Великій дидактиці” Я.Коменського особливо в його „Законах добре організованої школи”. Цей заклад був борцем за віру й освіту проти колонізації та окатоличення населення [5; 100-102].

Крім Острога та Луцька, братські школи існували у Кременці, Володимирі-Волинському, Дермані та інших містах Волині.

Острог і Львів зробили першу заявку на прилучення православного шкільництва до європейських освітніх комунікацій, де від середини XVI століття остаточно утвердився тип школи, згодом названої істориками „гуманістичною”.

Братства своєю організацією сприяли об'єднанню українського громадянства і піднесли його культурний рівень. Зокрема Богоявленське братство у Кременці (1636 р.), Володимиро-Волинське та Луцьке Хрестовоздвиженське братство (1617р.) відіграли значну роль не лише як церковно-політичні організації, що захищали православ'я та українство проти католицизму, уніатства і спольщення, але й як культурно-освітні установи, як світоч нездоланності, навколо якого гуртувалися видатні особистості.

У розвитку освіти і культури на Волині важлива роль належала книгодрукуванню. Саме друкарні стали осередками культурного життя. Навколо них об'єднувалися письменники, науковці, митці. У друкарні Богоявленського монастиря, 1638 року видруковано рідкісну нині Граматику, що дістала назву

Кременецької, а також „Синод... в церкві кафедральній Луцькій оправований” Афанасія Пузини та „О мистиріях или тайнах в посполитості” Сильвестра Косова [7; 111-115]. Продукція Острозької друкарні, що діяла між 1578 і 1612 роками, видаючи літургійну й патрологічну літературу, та друкарня, що функціонувала завдяки матеріальній допомозі Луцького братства в 1618-1620 роках у с. Четвертні, що біля Луцька, зробили вагомий внесок у видавничу справу.

Таким чином, своїми святинями, освітніми закладами Волинь виховувала віру народу, утверджувала його дух, підтримувала в ньому початки православ'я і народності. Волиняни віками творили самобутню культуру, успадковуючи культурні цінності своїх предків, переймаючи і творчо осмислюючи надбання інших народів. Цим самим вони розвивали не лише національну культуру, але й робили вагомий внесок у скарбницю світової. Характерною особливістю волинської культури є її відкритість і стабільність, здатність сприймати й українізувати різні культурні впливи.

Волинь залишається одним із тих регіонів, який найбільше зберіг самобутність. Особливість його культури полягає в тому, що вона характеризується інтегральними моментами життя, які складають основу цілої української нації і забезпечують подальший національно – культурний процес. До них належить мова, звичаї, традиції регіону, релігія, художня культура, національний характер, національна свідомість та почуття національної гідності.

Джерельні приписи

1. **Батюшков П.М.** Волинь. Історичні долі південно-західного краю. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 424 с.
2. **Бачинський В.М., Гром В.М., Цибульський В.І.** Волинь у XVI-XVIII століттях: Навч. посібник. – Рівне, 1997. – 111 с.
3. **Дмитрук В.Г.** Освіта та культура Волині литовсько-польської доби: Матеріали VIII Волинської історико – краєзнавчої конференції, 27-29 листопада 1995 року. – Луцьк, Надстир'я, 1998.
4. **Левкович І.** Нарис історії Волинської землі (до 1914 року). – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 1992. – 110 с.
5. **Нікітчина С.О.** Розвиток освіти, писемності та культурні зв'язки Волині в XIV–XVI століттях: Матеріали VIII Волинської історико-краєзнавчої конференції, 27-29 листопада 1995 року. – Луцьк: Надстир'я, 1998.
6. **Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М.** Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI –початок XVII ст.). – К.: Наукова думка, 1990. – 120 с.
7. **Омельчук В.** Сподвижники культурно-освітніх ініціатив на Волині: [Кн. Острозькі, Четвертинські, Хоткевичі, Гойські, Корецькі, Чорторийські, Курбські, Слуцькі та ін.] // Нова пед. думка. – 2000. – №1.

УДК 316.346.32

Пігольчук В.П. – магістрантка
кафедри культурології РДГУ

„Віртуальний андеграунд” як новий етап розвитку молодіжних субкультур

У XXI столітті помітно зросла кількість молодіжних субкультур. Нинішнє покоління активно користується кіберпростором, що надає змогу самовиражатися таким способом, якого були позбавлені попередні генерації.

Слід зауважити, що нинішня молодь соціалізується на хвилі популярності „реального телебачення”, в ігрових програмах якого зазвичай молоді учасники борються за виживання та перемогу. Безумовно, такі шоу популяризують нарцисизм та садизм, пропагують дарвіністичну боротьбу за виживання „найстрункіших” та „найвродливіших”, тоді як „невдахи” вибувають із цієї гри.

Під кібер- (або віртуальним) суспільством мається на увазі спільнота, у якій виробництво, збут і комунікація значною мірою відбувається у віртуальному просторі. У віртуальному суспільстві віртуальність нашаровується на реальність, створюючи з нею нові різнобічні асоціативні форми, поступово її витісняє та заміщує, та все-таки ніколи не зможе цілком замінити [3].

Про забезпечення демократичного майбутнього можна говорити тоді, коли підрастаюче покоління різної статі, усіх прошарків суспільства, рас та регіонів матиме доступ до нових технологій. Знання комп'ютера та засобів інформації їм потрібні для того, щоб у вік високих технологій мати шанси на професійному ринку і знайти своє місце у майбутньому. Тільки так ми можемо попередити загострення

класових, статевих та расових різниць. У кібервік, характерними прикметами якого є праця з текстом, накопичення інформації та електронне спілкування, необхідними стануть зовсім нові інтелектуальні навички. Щораз важливішою стає традиційна писемна освіта. Необхіднішими, ніж будь-коли, стають знання з філософії, етики та гуманітарних наук. Від того, чи отримали молоді люди широку освіту і як вони поєднують свої здібності та інтереси з новими технологіями, залежить майбутнє кожної держави.

Андеграунд – це контркультурне середовище, до якого належать не тільки молодіжні субкультури, але й специфічні спільноти людей, які за віком не підпадають під поняття „молодь”. Окрім того, андеграунд – це не тільки середовище культурних ініціатив, але явище як соціальне, так і політичне. Він відображає ту суспільну активність, що не вписується в загальну соціальну і політичну систему. Молодіжні субкультури є передовими спільнотами андеграунду. Фактично вони визначають характер і напрям андеграунду [8; 128].

У другій половині 1990-х рр. у середовищі молодіжного андеграунду посилюються та чітко окреслюються тенденції, притаманні попередньому періоду розвитку субкультур. Означений період характеризується своєрідним вибухом гедоністично-розважальних молодіжних субкультур.

Гедоністично-розважальні субкультури ще називають музичними молодіжними субкультурами, здебільшого їхні адепти складаються з підлітків, їх об'єднують спільні музичні смаки, легке, безтурботне ставлення до життя, прагнення жити сьогоднішнім, „прикид” (особливості зовнішнього вигляду, одягу та рухів). Зазвичай ці люди не надто добре розуміються на тому, що вони слухають, для цього існують лідери тусовок, які знаються не лише на нюансах музики даного напрямку, але й на ідеологічних положеннях руху. Переважно це діджеї та власники великих аудіотек [8; 132].

Необхідно зазначити, що такі молодіжні об'єднання нестійкі і залежать від популярності тих чи інших музичних напрямів.

Нині гедонізм молодіжного середовища отримав нове соціальне значення та забарвлення. Кінець 90-х відзначається також зародженням і формуванням нової молодіжної субкультури, пов'язаної з інформатизацією суспільства та інтеграцією України у світовий інформаційний простір.

Психоделічна тусовка в Україні була чітко прив'язана до розвитку „кислотної культури” на пострадянському просторі. З розпадом Системи та виокремленням з неї прихильників „психоделічної концепції визволення” поширився і культурницький психоделічний рух. До фетишизації творів У.Берроуза, Т.Лірі та К.Кізі додалася потужна хвиля фетишизації творчості та ідей письменника К. Кастанеди. Саме його твори на зламі 90-х рр. спричинилися до вибуху в Україні психоделічної хвилі в андеграундному середовищі [7].

У цей період популярними стали нові музичні стилі „реп” та „рейв”. Друге „видання” переживає танцювальний напрям „брейк”. Саме навколо цих напрямів і виникли молодіжні субкультури. Переважно тусовки реперів та рейверів складаються з підлітків віком від 12 до 18 років. Аналізуючи ці субкультури, доходимо висновку, що їх масове поширення в Україні замовлене могутньою хвилею гедоністичних настроїв у молодіжному середовищі.

Гедонізм нових молодіжних субкультур має подвійну сутність. З одного боку, він означає своєрідний протест проти суспільної дійсності, з іншого – є продуктом суспільства масового споживання. Соціально-критичний підтекст руху прихований та нерозвинений. Лише „просунуті” адепти рейву, репу чи брейку мають уявлення про соціальну основу субкультури. Більшість із учасників субкультур зорієнтовані на сам гедонізм як такий і повністю ігнорують соціальний бік справи. Жити заради сьогоднішнього дня, бути вдягненим за останньою тусовочною модою, відчувати ейфорію ритму, танцю, клубної атмосфери – ось їхня мета. Новітні субкультури вибудовують окремий світ для молоді, де всі проблеми буденності залишаються за межами клубу (дискотеки).

Реп як музичний напрям з'явився ще в середині 80-х і був переважно музикою молоді „чорних” кварталів міст США. Він виник на основі етнічних ритмів, реггі та суміші різних напрямів. Деякі музичні критики назвали реп – „що бачу, про те і співаю”. На початку реп розділювався на комерційний, що відразу зробило його популярним по всьому світі, та андеграундний. Андеграундний реп мав чіткі соціально-критичні мотиви, а тексти – відповідну політичну спрямованість. Деякі реп-групи перейшли на відкрито расистські позиції, інші – на лівацькі. На сьогодні андеграундний реп – це музика чорного андеграунду Америки, яка не має значного поширення у світі.

Репери поділяються на ортодоксальних та поміркованих. Ортодоксальні слухають винятково реп-групи та виконавців („Coolio”, „Shaggy”, „Rapsooliy”, „Rap”, „Black Attack”). Відхилення та інтеграція в інші тусовки вважаються неприпустимими. Вони мають власні тусовки і намагаються якомога менше контактувати з навколишнім світом та іншими субкультурами.

Помірковані репери не обмежуються суто реп-музикою і слухають різноманітну швидку музику

(„Speed”, „Prodigy”, „Sash”, „ONIX” тощо). Як і ортодокси, помірковані репери мають внутрішньотусовочні правила. Зокрема справжній репер має знати напам’ять близько 40 реп-груп та вміти розпізнавати їх за мелодіями. Репери уникають людних місць і збираються переважно в клубах. Так, у Києві центрами реперів є клуби „Торнадо” (Теремки II) та „Загреб”. Для реперів не характерне вживання „тяжких” наркотиків та великої кількості алкоголю. Виняток становлять маріхуана та деякі різновиди екстазі (у розумних розмірах). Крім того, характерною особливістю поміркованих реперів є інтегрованість у спільну тусовку з брейкерами. Новітній брейк-данс відродився на базі спід-репу та швидкісної музики. Найбільш популярними групами серед брейкерів є „Breck beet”, „FatBoy Slim”. На відміну від перших українських брейкерів кінця 80-х, новітні брейкери не визнають музики „техно” та техно-року. Новий брейк увібрав деякі особливості брейк-дансу 80-х (стиль „я робот”), однак перевага віддається „нижньому брейку”, який містить елементи акробатики та спортивного танцю. Значною мірою така „спортивна” специфіка нового брейку стримує поширення „тяжких” наркотиків у цьому молодіжному середовищі.

На сьогодні тусовки поміркованих реперів та брейкерів є одним цілим. Фактично різниця між ними полягає у вмінні одних танцювати брейк, а інших – упізнавати реп-групи за текстовками чи мелодіями. Атрибутика тусовок також інтегрована, а символіка (на рівні „графіті”) уніфікована. У цьому плані є характерною реперсько-брейкерська тусовка Московського району м. Києва. На рівні міста це найпотужніша субкультурна молодіжна тусовка, яка гнітила більшість інших субкультур. Для реперів характерні підвищена корпоративність і психологічна потреба в постійному спілкуванні з однолітками. Деякою мірою ця риса пояснюється своєрідним протестом проти усамітнювання людини інформаційної епохи, обмеження „чотирма стінами” окремої квартири в будинку, де не всі сусіди знають один одного, класом у школі, що нівелює індивідуальність. Репери найвище цінують саме індивідуальність.

Загалом реперські та брейкерські тусовки наявні в усіх великих містах України. Вони мають ті ж особливості, що й київські репери та брейкери. Єдина відмінність полягає в ступені агресивності щодо представників інших субкультур.

Окремою гедоністично-розважальною молодіжною субкультурою є рейвери. Рейв виник у середині 80-х рр. у Великобританії. Коріння нового стилю лежало в поєднанні хаус-, есід- і техномузики. По суті, британський рейв – це симбіоз чиказького „хауса” та детройтського „техно”. Вибух „есід-хауса” припадає на 1988 рік, коли „жертвами” перших рейвів стали переважно залишки гіппі, панк-тусовки та різного роду клубні андеграундні групи Великобританії. Головним популяризатором рейву став відомий діяч психоделічної лондонської тусовки Ф.Кларк, який видавав „Encyclopedia Psychedelica International”, відвідував шаманські тусовки в Уельсі та був засновником руху ZIPPI (zen inspired professional ragans), що у вільному перекладі означає „професійні язичники, натхненні дзеном”.

В Україну рейв потрапив у середині 90-х. Значною мірою український рейв-рух зобов’язаний російським впливам. Масові московські та пітерські рейв-party надихнули представників вітчизняної когорти „яппі від андеграунду”. Перші рейв-party засвідчили, що рейв має значні перспективи в Україні. За короткий час (1995-1997 рр.) рейв-рух охопив значну молодіжну аудиторію.

Рейв за своєю суттю є музикою диск-жокеїв і створюється безпосередньо на рейв-party. У той же час ритміка рейву значною мірою нагадує ритуальні племінні танці, які приводили людину до стану трансу. У поєднанні подібної ритміки з наркотичними препаратами і досягається трансівний стан. Рейв має ще назву „кислотної тусовки”. У деяких країнах Європи рейв-party і заборонені саме через пропаганду наркотиків. Рейвери схильні вживати різні „напівтяжки” наркотики: екстазі та ЛСД. Слід зазначити, що в середовищі рейверів існує певна градація. Виділяють інтелектуальний рейв та масовий, комерціалізований. Так, один із російських діячів контркультури С.Корнев визначає „інтелектуальну музику” стилю рейв як таку, що розрахована на „дешифровку” інтелектом. Тобто перед тим, як подіяти на почуття й емоції, музика повинна бути розшифрована, наповнена самим слухачем (у випадку рейва має бути розшифрованим саме звуковий ряд). Масовий рейв є „емоційною” музикою, розрахованою передовсім на почуття та емоції слухача [9].

Власне, за такою схемою можна класифікувати і самих рейверів. Інтелектуальний рейв – це музика контркультури, ідеологів рейв-руху. Саме на основі інтелектуального рейву вітчизняні зіппі мають намір будувати культуру майбутнього. „Хаус/техно/рейв-культура – це не жанр і не сума жанрів, а цілий автономний культурний світ, за подобою якого буде організоване все культурне життя майбутнього” [9]. Інтелектуальний рейв задає тон у рейв-русі, і це чітко простежується за значною „просунутістю” більшості діджеїв рейв-клубів та лідерів підліткових тусовок.

Комерціалізація рейву принесла з собою, окрім популярності, ще й відчутний конфлікт між протестним потенціалом рейв-руху та його підлітковими адептами. Втягнення підлітків в атмосферу

ритміки рейву та наркотичної стимуляції не підкріплюється достатньою ідеологічною „прогрузкою” неофітів. З часом інтелектуали рейв-культури можуть взагалі втратити контроль за рейверами як субкультурою. Молодь іде до рейв-клубів, оскільки знаходить там стан трансу та духовного відпочинку. Часом рейв взагалі заволодіває молодістю людиною, узалежнюючи її від наркотиків та транс-музики.

Підлітки йдуть до рейв-тусовок через кілька причин. По-перше, через захоплення зовнішньою атрибутикою рейв-культури. „Прикид” пересічного рейвера вирізняється синтетичністю та яскравістю кольорів одягу, наявністю різних додаткових речей. Рейвери схильні до „шок-протесту”, практикують „пірсинг” (проколювання різних частин тіла сережками) і взагалі прагнуть яскравого самовираження в атрибутиці та символіці. По-друге, до рейв-тусовки підлітка штовхає потреба у розумінні та сприйнятті в середовищі однолітків.

На сьогодні рейв-клуби поширені в усіх містах України. Саму рейв-музику слухають як безпосередньо рейвери, так і яппі, напівкримінальні елементи і взагалі різноманітний молодіжний загал. Рейв-тусовки намагаються контактувати між собою та створювати своє місце у віртуальному світі. Взагалі слід підкреслити роль, яку відіграє в рейв-культурі віртуальний світ. Поєднання віртуального простору з ритмікою рейву та психоделікою створює потужний енергетичний імпульс для рейверів як субкультури. „Це новий світ з перманентним трансом та чуттєвим задоволенням”, – проголошують західні кібер-рейвери [4]. В Україні, через нерозвиненість Інтернету та недосконалість технологій, кібер-рейвери не мають значного поширення. Однак цілком імовірно, що з часом вони стануть проміжною ланкою між музичними субкультурами та новітньою комп’ютерною молодіжною субкультурою.

Нова інформаційна доба принесла з собою і нову молодіжну субкультуру, джерелом якої став віртуальний світ. Виникла субкультура „хакерів”. Термін „хакер” внутрішньо суперечливий. Його неможливо адекватно перекласти українською мовою. Крім того, завдяки пресі слово „хакер” отримало два протилежні значення. З одного боку, під „хакером” ми розуміємо фахівця з комп’ютерних технологій, з іншого – злочинця, який, розуміючись на комп’ютерних технологіях, здатний „зламати” будь-які захисні системи.

Іноді західні дослідники намагаються розвести ці два значення. Спеців називають „хакерами”, а злочинців – „кракерами”. Однак чистих хакерів та кракерів не існує. „Існують реальні люди, які грають з комп’ютерами в різні ігри” [2]. У термінології вітчизняних adeptів „віртуального світу” термін „кракер” має зворотний сенс. Так, „кракери” – це ті, які роблять світ Інтернету та комп’ютерних ігор відкритим для всіх. А „хакерами” називають загальну масу комп’ютерних спеців, не роблячи позначок „мінус” чи „плюс”.

1984 року С.Леві у своїй книзі „Хакери: герої комп’ютерної революції” визначив принципи „хакерської етики”: „Доступ до комп’ютерів має бути необмеженим та повним. Вся інформація має бути безкоштовною. Не вірити владі – боротися за децентралізацію. Ти можеш творити на комп’ютері мистецтво та красу. Комп’ютери можуть змінити твоє життя на краще” [5; 36].

С.Леві говорить про три покоління хакерів. Перше виникло в 60-х – на початку 70-х рр. на відділеннях кібернетики в університетах. Використовуючи техніку „розподілу часу”, ці перші хакери перетворили „комп’ютери загального користування” на віртуальні персональні комп’ютери, істотно розширивши до них доступ. Наприкінці 70-х друге покоління хакерів винаходить та випускає у виробництво персональні комп’ютери. Фактично друге покоління хакерів являло собою потужну контркультурну хвилю. Третє покоління хакерів початку 80-х створило величезну кількість прикладних, навчальних та ігрових програм для персональних комп’ютерів.

За роки, які минули після публікації книги С.Леві, з’явилося четверте покоління хакерів. Саме вони перетворили фінансовану Міністерством оборони США, мілітаристську ARPAnet-мережу в те, що ми звикли називати Інтернетом. Біля витоків „всесвітньої інформаційної мережі” стояв і засновник психоделіки Т.Лірі, який під кінець свого життя побачив у кібер-просторі те, чого не зміг знайти в ЛСД. До досягнень останнього покоління хакерів належить і створення неієрархізованої системи комунікацій – Usenet та „дошок оголошень” (BBS). Керуючись принципами хакерів, вони чинять опір комерціалізації Інтернету, створюючи безкоштовні програми (freeware, shareware).

Віртуальна реальність – комп’ютеризоване сенсорне занурення – отримала свою назву та первинну технологічну базу від нью-йоркського растафарі Д.Ланьє.

Віртуальна реальність – це штучний простір, створений комп’ютерами, який володіє всіма ознаками реальності та піддається проникненню і трансформації ззовні. При цьому в віртуальній реальності можливі комунікації не тільки з іншими людьми, але й з віртуальними, штучними персонажами [1;

39].

Перша хвиля українських хакерів з'явилася також у 60-70-х рр. Це була в основному молодь, яка захоплювалася популярною на той час кібернетикою. Під керівництвом академіка В.Глушкова в напівзакритих НДІ виховувалося кілька поколінь українських кібернетиків. Однак закритість науки, її орієнтація на військові проблеми не припускала можливості контркультурних впливів. Пріоритет надавався комп'ютерам загального користування. Персональні комп'ютери не були поширені, більшість населення до середини 80-х рр. взагалі не мала уявлення про комп'ютерну техніку.

Злам у свідомості професіоналів відбувся разом із початком „перебудови”. Виявилося, що на Заході комп'ютерні технології на десятки років випереджають вітчизняні. Поширення наприкінці 80-х перших радянських ПК викликало другу потужну хвилю українських хакерів. Примітивність програмного забезпечення ДВК чи „Електроніки”, вивчення в загальноосвітніх закладах „печерних” комп'ютерних мов („бейсик” тощо) не лише не стримували, а навпаки, стимулювали серед молоді інтерес до комп'ютерів. З появою в Україні перших зразків західних ПК та програмного забезпечення процес втягнення молоді у віртуальний світ активізувався з неймовірною силою.

„Вибух” хакерської субкультури припадає на середину 90-х років ХХ століття, коли в Україні поширився Інтернет, а ПК стали більш доступними для пересічного міського підлітка [6; 19].

На сьогодні в Україні вже існує певна напівсубкультура хакерів, яка також відчуває на собі вплив контркультури. Значна частина сучасних хакерів опосередковано чи безпосередньо належить до андеграундних тусовок. Отже, етика хакерства, описана С.Леві, є для більшості з них зрозумілою та прийнятною. На відміну від західних колег, деякі українські „хакери” вважають себе саме „кракерами”. Молоді професіонали створюють „дірки” в захисних системах, зламують платні програми, захисні коди програмного ліцензійного забезпечення, ігор, платні сайти Інтернету і т.ін., однак чіткого поділу в середовищі хакерів та чітких визначень поки що немає.

У той же час хакери виділяють з-поміж себе „ламерів”. Це негативна оцінка професіоналами здібностей та знання ПК частини тих, хто вважає себе знавцем справи. „Ламер” — це користувач ПК, який, незважаючи на те, що увесь свій час проводить біля комп'ютерів, не має широких знань про них і не є дотичним до цінностей хакерства (етики).

Окремо можна виділити напівкібер-субкультуру „геймерів”. „Геймери” – це прихильники певних „екшн-ігор” чи „стратегій”, які вбачають у них сенс свого життя. Комп'ютерні ігри є потужним симулятором реальності і сприяють закріпленню залежності молоді людини від віртуального світу. Фактично гра у підлітка займає увесь вільний від навчання час. Найбільш організованим різновидом „геймерів” є „квاکери”, прихильники комп'ютерної гри „Quake”. В Україні „геймерами” є переважно підлітки із сімей з середнім матеріальним достатком. Оскільки переважна більшість „геймерів” віддає перевагу інтер-активній грі (проти людини, а не проти комп'ютера), то місцем їхніх тусовок є комп'ютерні клуби, де треба платити за гру.

Із загальної маси хакерів виділяються різні кібер-варіанти контркультурних рухів. Так, можна говорити про кібер-культури різних неоязичників, неотехнократів тощо. Своєрідний напрям репрезентований т.зв. „гірпі мереж”, які закликають перенести у віртуальний світ усю сферу андеграунду [10]. Цей напрям набирає дедалі більшого поширення. Існують внутрішньотусовочні інтернет-видання, окремі культурні сайти і т.ін. Якщо раніше гіппі не сприймали віртуальний світ як породження технологічного прогресу та суспільства споживання, то в 90-х рр. андеграунд почав експансію на кібер-простір, тим самим увібравши в себе ціннісні орієнтації хакерів.

Звичайно, життя в кіберпросторі – це лише одна площина виміру, і потрібно знати, як поводитися у „реальному світі” зі школою, освітою, стосунками, політикою та іншими людьми. Сучасній молоді слід вчитися орієнтуватися у вимірах соціальної реальності. Потрібно засвоїти безліч навичок і форм освіти, які дадуть змогу розкрити власну особистість, встановлювати стосунки і створювати спілки для реалізації своїх можливостей та задоволення потреб. Сьогодення багатомірініше, ніж будь-коли, а тому є потреба вчитися жити у розмаїтті соціальних сфер і пристосовуватися до глибоких змін та трансформацій. Такі вимоги має ставити перед собою виховання, а саме запроваджувати і розвивати нові стратегії із залучення нових технологій задля творення демократичного, багатокультурного суспільства.

Джерельні приписи

1. *Альтернативная культура*. Энциклопедия. – Екатеринбург: Ультра культура, 2005. – 240 с.
2. *Бабаев М.* От спутника до Митника, или Типология хакеров. – <http://www.zhurnal.ru/hac-zone/hackers/html>.

3. *Кельнер Д.* Перша кібергенерація. – <http://www.ji.lviv.ua/n38texts/kellner.htm>.
4. *Климовицкий С.* Рейв на краю света, но не в России // <http://www.zabriski.ru>.
5. *Кулик В., Голобуцька Т., Голобуцький А.* Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива. – К., 2000.
6. *Ракитов А.И.* Философия компьютерной революции. – М.: Изд-во политической литературы, 1991.
7. *Стенг И.* Психоделическая революция и упразднение труда. – <http://www.imperium.lenin.ru/~verdit/effects/extremism/extremism-koi.htm>.
8. *Якуба О.* Молодіжні рухи та їх базова типологізація // «І». – 2002. – № 24.
9. <http://www.chat.ru/kornev/>.
10. <http://www.imperium.lenin.ru/verbit/effects/gornyj-koi.html>.

УДК 061.213:316.723

Одолінська І.С. - *магістрантка*
кафедри культурології РДГУ

Молодіжні субкультури в Україні ретроспективи

в історико-культурній

Субкультурна активність серед молоді, як явище соціальне і культурне, набула свого поширення по всьому світу, у тому числі й в Україні. Тому метою цієї розвідки є дослідження розвитку, поширення, сучасного стану та різновидів молодіжних субкультур. Треба зазначити, що молодіжна субкультура була предметом дослідження багатьох учених, як вітчизняних, так і зарубіжних. Так, у праці С.Левикової „Молодєжная субкультура” систематизовані всі види молодіжних субкультур, а також проаналізовано історію їх розвитку [6].

В.Бочелюк і А.Воловик вивчали молодіжну субкультуру, як одну із форм дозвілля молоді [1].

Є.Омельченко своєю розвідкою представив загальну „картину” молодіжних субкультур [9]. С.Мартос досліджував проблему молодіжного сленгу, як складової субкультури [7].

Серед молодих дослідників цього феномену можна назвати: Т.Смагу, яка вивчала причини виникнення і проблеми становлення та розвитку молодіжних субкультур; Л.Купець, що подала загальну характеристику хіпі, готів, вампірів і цей ряд можна легко продовжити [11], [5]. Проте усі вони торкалися окремих зрізів зазначеної проблеми. Наше ж завдання – дослідити її комплексно.

Перш за все зауважимо, що молодь завжди виділялася серед інших суспільних груп. Ця аудиторія є багатогранною. Установленою є думка, що аналізована категорія – це люди віком від 14 до 35 років, а від так їх можна поділити на такі підгрупи: старшокласники, студенти, працююча молодь, молоді сім'ї. Серед них ті, що мають дітей, і ті, що їх не мають. У кожній з цих підгруп, зрозуміло свої потреби, інтереси. Вони є прихильниками як традиційної культури, так і субкультури. З іншого боку, будь-яке сучасне явище не існує поза своєю історією. Це стосується і молодіжних субкультур.

Генеza цього явища в Україні веде свої початки ще з радянських часів. Передумовами появи і розвитку стали дві події в історико-культурному житті СРСР: хрущовська „відлига” і Всесвітній фестиваль молоді і студентів, що проходив у Москві 1957 року. Стимулювали поширення молодіжних субкультур й такі чинники, як:

- поява дисидентського руху, представниками якого були саме молоді інтелігенти, інтелектуали, письменники, творчі особистості, які критично висловлювались щодо існуючого режиму;
- зацікавленість молоді технічними новинками, а саме апаратурою, що з'являлась у культурному середовищі (магнітофони, колонки, електрогітари, синтезатори, барабанні установки тощо);
- інтерес до радіостанції „Радіо Свобода”, що транслювала композиції гуртів „Бітлз”, „Ролінг Стоунз”, „Пінк Флойд” та інших (крім того, платівки цих гуртів та інших виконавців привозили нелегально з за кордону).

Другий сплеск субкультурної активності молоді відбувся у 80-х роках ХХ століття. Сприяли цьому Олімпійські ігри в Москві у 1980-му році, Всесвітній фестиваль молоді і студентів (Москва в 1985 р.).

Згодом, у часи перебудови, молодіжні субкультури виходять із підпілля. Про них починають говорити в пресі, знімати телепередачі, фільми. Яскравим прикладом цього є кінострічки „Голка”, „Аварія – дочка мента”. Вони відкрито демонструють субкультурні уподобання молоді й ті проблеми,

що пов'язані з ними [3; 23-25].

Найбільш активно заявляють про себе музичні субкультури, на яких більш детально ми і зупинимось.

У 80-х роках на українських теренах з'являються гурти „Мертвий півень”, „ВВ”, „Океан Ельзи”, „Брати Карамазови”. Чи не єдиною можливістю реалізації творчості для виконавців, що грали неформальну музику, став фестиваль „Червона Рута”. За декілька років свого існування фестиваль став традиційним і набув широкої популярності серед молоді. Учасниками фестивалю були такі гурти і виконавці: „Брати Гадюкіни”, „ВВ”, „Плач Єремії”, „Табула Раса”, Катя Chilly, Юлія Лорд, „Танок на майдані Конго”, „Тартак”, „Вій”, „Кому вниз” та інші [4]. Він продукував нову українську музику, яка у своїй більшості була андеграудною. До П'ятого фестивалю з'явився навіть професійний підхід до продюсерства і менеджменту. Відбувалася серйозна робота над іміджем, аранжуванням, хореографією та дизайном, щоб довести матеріал конкурсантів до належного звучання і сценічного вигляду. На жаль, в останні роки він перестав бути високоякісним, професійним фестивалем, яким відзначався на початку свого існування. Фестиваль поступово почав постачати на український естрадний ринок виконавців низького рівня, які не досягають тих вершин, що їх попередники [4]. Але в руслі проблеми, яку розглядаємо, він був знаковим і давав можливість заявити про себе молодіжним субкультурам. Нині через брак фінансування фестиваль проводиться раз на два роки.

У добу незалежності набирають обертів численні напрями молодіжної субкультури: рок, панк, метал, реп, хіп-хоп. У свою чергу з'являються нові, зокрема готи й емо. Значною мірою сприяло їх розвитку відкриття сайтів в інтернеті, нічних клубів у великих містах, проведення фестивалів.

Теоретичним підґрунтям до розгляду цього питання є класифікація молодіжних субкультур. На сьогодні маємо декілька її варіантів. Вони не є сталими, оскільки це явище має динамічний характер і постійно з'являються нові нетрадиційні форми молодіжної культури.

У зрізі нашої проблематики доцільніше використати класифікацію С.Фролова, який подає такі види молодіжних субкультур:

1. Романтико-ескапістські – орієнтовані на відхід від реального життя, побудову власних філософських систем (хіпі, токієністи, байкери);
2. Анархо-нігілістські – відмова від загальноприйнятих стандартів, критичне ставлення до багатьох явищ життя (анархісти, панки);
3. Розважально-гедоністичні – орієнтовані на забезпечення дозвілля („золота молодь”, рейвери, сноубордисти, репери);
4. Кримінальна субкультура – орієнтована на протистояння закону і правопорядку (готи, скінхеди, банди, гопники, люгери) [6; 40-43].

Як бачимо, така класифікація демонструє наявні у сучасному суспільстві види субкультур. Певні моменти, з якими можна не погодитись, – це те, що готів було віднесено до кримінальних субкультур. Оскільки цей вид субкультур не має кримінального характеру, на нашу думку, їх доцільніше позиціонувати з романтико-ескапістськими. У них є своя філософія, завдяки якій вони відходять від реального життя, а це притаманно першому виду класифікації субкультур (за С.Фроловим).

В Україні тією чи іншою мірою існують майже всі види молодіжних субкультур, що зазначені вище. Найпопулярнішими є хіпі, байкери, панки, репери, скінхеди, гопники й ін. З аналізу сучасної ситуації можна констатувати, що найбільше скупчення неформально налаштованої молоді знаходиться саме в містах. Тому і молодіжні субкультури позиціонуються як складова міської культури.

Досить цікавим є субкультура хіпі. Вона виникла у США наприкінці 60-х років ХХ ст. і втратила свого впливу й до сьогодні. Її представники живуть в Америці, Великобританії, а також Україні. Прикладом об'єднання українських хіпі є фестиваль „Хіпі в місті”, що проходить у Києві, під час якого до столиці України з'їжджаються хіпі зі всіх куточків нашої країни і Росії. Триває це дійство 8 днів. Його особливістю є те, що він не комерційний. Метою фестивалю було відродження руху хіпі в Україні. Якщо хіпі 60-х років ХХ ст. (Дж. Ленон, Джек Керкуак) були необхідні суспільству і вони стали провідниками нової культури свого часу, то, за висновком Є.Махно, „сьогодні вони потрібні лише собі і нікому більше” [8; 36-39].

Ще одним не менш цікавим видом субкультур є байкери. На теренах колишнього СРСР, а отже, і в Україні, з'явилися вони наприкінці 70-х. Найбільшого поширення набули в середині 80-х. Існували байкерські угруповання у Львові, Рівному, Донецьку та Києві. Одним із найпопулярніших байкерських клубів України є мотоклуб „Silver Bullets”, у якому впродовж останнього часу проводять новітні українські

байк-шоу, фестивалі [3].

Детальніше зупинимось на фестивалі, що проходить в Ужгороді.

Міжнародний фестиваль байкерської музики „Musik Bike Ukraine” збирає музикантів зі всіх куточків Європи: України, Польщі, Німеччини, Словаччини, Чехії, Бельгії, Фінляндії, Росії, Угорщини, серед яких – зірки рок-музики І.Купріянов, „Арія” (Росія), DVS (Великобританія). У рамках фестивалю відбувся конкурс „Mіc Bike Ukraine” для подружок байкерів чи самодостатніх байкерниць, байкерський парад і шоу каскадерів. Призи отримали найстарший байкер, байкер із найбільшим мотопробігом та найчисельніший мотоклуб. У цьому році фестиваль пройшов уперше, і його організатори сподіваються, що він може стати візитівкою культурного потенціалу Закарпаття та України на міждержавному рівні, як фестивалі „Sziget” в Угорщині, „Крылья” в Росії та „Bike fest Baltic Rand” в Естонії [14].

Новою, порівняно з іншими, є готична субкультура. В Україні ще у 80-х роках були гурти, які грали музику, близьку до готичної: „Цукор Біла Смерть”, „Пан Кифарет” та інші.

У 90-х з’явилися „Кому Вниз”, „Вій”, „Мертвий Півень”. У текстах пісень цих гуртів відчувався певний філософський зміст. Перші готичні формації з’являються в Києві (Київський Готичний Клан), а також у Тернополі (Готичний Клуб “Гамадіон”).

На сучасному етапі столицею готичної субкультури в Україні є Львів. Місцем найчастішого зібрання представників львівської готичної субкультури залишається Личаківське кладовище. А в Києві в середині вересня уже вчетверте проходить міжнародний фестиваль „Діти ночі: Чорна Рада”. Відбувалося дійство у київському нічному клубі „Бінго”. Його організатором став Український Готичний Портал (www.gothic.com.ua). Учасниками фестивалю були виконавці, гурти, а також ді-джеї, які представляли Західну і Східну Європи, Японію та інші країни світу [13].

Великого поширення в сучасній Україні набуло таке явище, як рок-культура, що з’явилося ще у 80-х роках ХХ ст. Першими рок-гуртами, які прийшли до нас із Заходу, були „Ролінгс Стоунс”, „Пінк Флойд”, „Нірвана”, „Металіка” й інші. В Україні сьогодні виконавці і гурти працюють у різних напрямках рок-музики (панк-рок, метал, хард-рок). Особливістю української рок-культури є вплив на неї з двох сторін: із заходу і з Росії [3].

На Рівненщині зокрема великої популярності набув фестиваль „Тарас Бульба”, що проходить у Дубно. Це всеукраїнський фестиваль, на який з’їжджаються учасники з усієї країни. Найбільшими фаворитами є представники Львова, а призерами різних років були гурти „Анна”, „Полинове поле”, „Карка”, „Da Bitt” та ін. [12; 10-11].

Ще одним видом молодіжної субкультури є скінхеди. В Україні вони з’явилися наприкінці 90-х років ХХ ст. Спочатку це були невеликі угруповання, та за кілька років стали більшими. У середині 90-х рр. створились подібні об’єднання в Києві, Харкові, Львові, Полтаві, Житомирі й інших містах [10]. Вони стояли на засадах національної держави і сповідували ідеї інтегрального націоналізму Дмитра Донцова (крайня форма націоналізму, близька до нацизму). Разом із тим можна констатувати, що рух скінхедів в Україні не є масовим та не набув такого розмаху, як, скажімо, у Німеччині, Росії чи у Великій Британії. В Україні він базується радше на моді, ніж на ідеології. “Порівнюючи російських скінів з українськими, варто зазначити, що українські праві, – за висловом А.Сичевського, – мають власну думку, а не підкоряються фанатичній сліпій вірі” [10; 36]. Основними музичними групами українських скінів є „Сокира Перуна” (перша назва – „Бульдог”, Київ), „Сейтар” (Київ), „Цирюльня ім. Косовського” (Миколаїв), „White’s Load” (Київ), „Білий шквал” (Львів), „Nachtigall” (Львів). Як зауважує дослідник цього явища А.Сичевський: „Про расову чи національну нетерпимість серед нашої молоді (крім, можливо, поодиноких випадків, які траплялись навіть і в радянські часи) говорити не варто. Однак, слід не забувати, що цей рух таїть у собі величезну небезпеку для суспільства, а його вибух може відбутися у будь-який час” [10; 36].

З наведених прикладів видно, що це явище не є однозначним. Молодіжні субкультури творяться і паралелізуються із сьогоденням. Упродовж своєї історії воно мало і позитивні, і негативні нашарування та й розмаїття груп свідчить про це. Виникали вони спонтанно, загадково, вписували свій розділ в історію, відчутно на неї впливали і „відходили в небуття, щоб дати слово наступному” [8; 39].

Важливо на досвіді минулих років вивчити проблеми молоді й пов’язані з ними субкультури, адже саме неформальна молодь чи не найяскравіше реагує на суспільно-політичні та культурні події і постійно включається у трансформаційні процеси.

Джерельні приписи

1. *Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В.* Дозвіллєзнавство: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.

2. **Воловик А.Ф., Воловик В.А.** Педагогіка дозвілля. – Х.: Б.В., 1999.
3. **Давиденко П.** Молодіжні субкультури в Україні // *Ї*. – 2007. – №16.
4. **Интернет-сайт** фестивалю „Червона Рута”. – www.ruta.com.ua.
5. **Купець Л.М.** Молодіжні субкультури: гіпі, готи, вампіри // Актуальні питання культурології: Матеріали І Всеукр. студ. наук.-практ. конф. „Молодь і проблеми входження України у світовий простір” / Гол. ред. – проф. В.Г. Виткалов. – Рівне: РДГУ, 2006. – Випуск 1.
6. **Левикова С.И.** Молодёжная культура. – М.: Вузовская книга, 2002.
7. **Мартос С.А.** Сленг як складова молодіжної субкультури // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск ХХІ. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003.
8. **Махно Є.** Хіпі у місті // *ПіК*. – 2003. – №49.
9. **Омельченко Е.** Молодёжные культуры и субкультуры. – М.: Издательство „Институт социологии РАН”, 2000.
10. **Сичевський А.** Скінгеди. ХХІ століття під знаком свастики? // *Ї*. – 2007. – №16.
11. **Смага Т.С.** Молодіжна субкультура: причини виникнення та проблеми функціонування // Актуальні проблеми культурології: Зб. наук. праць: Наук. зап. студ. товариства „Афіна” / Гол. ред. – проф. В.Г. Виткалов. – Рівне: РДГУ, 2003. – Випуск 1. – С. 96-99.
12. **Тарас Бульба у стилі хард-рок** // *VIP*. – 2005. – № 27. – 29 липня.
13. **Український Готичний Портал** (www.gothic.com.ua).
14. www.nbb.com.ua.

УДК: 37.018

Бондарчук А.Я. - аспірантка кафедри педагогіки РДГУ

Особливості розвитку культури сімейних взаємин студентської молоді на сучасному етапі

Останнім часом значно зросла увага до проблем шлюбу та сім'ї. Актуальними стають питання „що відбувається в сучасній сім'ї?”, „чому так часто молоді пари звертаються до розлучення?”, „чому сім'я, як правило, обмежується народженням однієї дитини?”, „які причини того, що багато чоловіків і жінок, які відчувають необхідність у коханні і турботі та прагнуть віддати своє тепло близькій людині, залишаються самотніми?” та багато інших.

Проблеми розвитку інституту сім'ї, особливостей реалізації його основних функцій набули висвітлення у працях І.Андреєвої, Ю.Давидова, С.Голод, О.Гусейнова, Д.Зубенко, І.Кона, В.Костіна, В.Кравця, Т.Кравченко, Л.Повалій, В.Постового, А.Харчева, О.Хромової та ін. Дослідники аналізують стан сучасної сім'ї, характеризують різні складові (соціальну, психологічну, антропологічну) подружньої сумісності, роблять спроби визначити основний зміст підготовки молоді до подружнього життя, виховання дітей.

Особливий прошарок української молоді, що є потенційним утворювачем молоді сім'ї, становить студентство, зокрема те, що навчається у вищих навчальних закладах.

Питання виховання студентської молоді сьогодні можна вважати чи не одним із найбільш актуальних. Студенти – це специфічне угруповання, члени якого – активні учасники суспільного життя з усіма його складнощами, неоднозначними явищами. Різні аспекти, пов'язані з формуванням та розвитком особистості студента, набули висвітлення у працях В.Колечко, В.Тинного, І.Терещенко, Ю.Сухарнікова та ін. Досліджуючи особливості виховного процесу у вищих навчальних закладах, фахівці звертаються до виявлення його недоліків, визначають основні напрями, які потребують опрацювання та реорганізації. Надаючи увагу важливості посилення роботи, спрямованої на розвиток моральної сфери студентської молоді, автори водночас залишають поза увагою такий важливий її компонент, як виховання культури сімейних взаємин, особливостей реалізації цього завдання в сучасних умовах.

Культура сімейних взаємин містить різноманітні за характером та змістом компоненти: психологічні, господарчо-економічні, правові, моральні, психогігієнічні. Структурні компоненти формуються залежно від статі, віку, освіти і особистих якостей людей.

Показниками культури сімейних взаємин є, з одного боку, духовні цінності: уявлення та ідеали про шлюб і сім'ю, знання норм сімейного життя, психологічні установки та взаємовідносини статей,

– а з іншого – матеріально-духовні взаємини: навички і вміння, відповідні стереотипи поведінки, що реалізуються у взаємовідношенні статей у процесі становлення і функціонування сім'ї.

На рівень культури сімейних взаємин впливають різні об'єктивні та суб'єктивні фактори. Їх вплив проявляється по-різному, у залежності від соціально-демографічних характеристик і психологічних особливостей людини. Більше того, не всі вони піддаються достатньо результативному контролю і регулюванню.

Шлюб це складний механізм взаємин, який виконує свою функцію за умови, що точно дотримуються писані й неписані правила. Спільне життя базується на встановлених формах розподілу праці, взаємодопомозі, рівномірному розподілі доходів і значною мірою на тому, чи вміють партнери бути стриманими, обмежувати себе в чомусь. Без емоційних основ і, що особливо важливо, без морально-етичних принципів сім'я навряд чи може бути здоровою.

Однією з найважливіших рис людського характеру є почуття відповідальності, усвідомлення того, що обов'язки необхідно виконувати. З цим моментом пов'язана дисципліна, здатність до самообмеження, у вміння миритися з труднощами, жертвувати своїми інтересами заради іншого [2; 128].

Звідси випливає, що підготовка молоді до шлюбу повинна охоплювати усі компоненти культури шлюбно-сімейних взаємин і будуватися з урахуванням специфіки їх засвоєння молоддю залежно від віку, рівня освіти, статті.

Виховання культури сімейних взаємин відбувається під впливом багатьох факторів. Отже, завдання сучасної науки – не лише розкрити механізм їх впливу, але й знайти шляхи і методи наукового управління ними, практично показати, чому вчити, як вчити, де вчити, коли вчити молодих людей, готуючи їх до шлюбу. При цьому засвоєння культури шлюбно-сімейних взаємин повинно відбуватися при активній і зацікавленій участі молоді [4; 8-17].

Враховуючи високу цінність шлюбу в суспільній думці, можна сміливо сказати, що більшість людей прагне до ідеального шлюбу. Звичайно, завжди залишаються суперечності між нашими бажаннями і діями. Але, якщо у подружньої пари буде виникати бажання зробити більш щасливим чи хоча б психологічно комфортним їхнє сімейне життя, якщо вони, познайомившись із результатами дослідів сексуального життя, задумуються над тим, чи зможе отримана інформація оптимізувати цю важливу сторону подружніх взаємин, якщо вони розуміють, що заборони й обмеження – це не ті основи, на яких будується щастя, тоді задоволення, отримане від шлюбу, у кожного із партнерів буде очевидним [2; 5-13].

У шлюбі важливим є все, оскільки недооцінка будь-яких дрібниць може дати негативні наслідки. Стабільність подружнього союзу – це проблема багатогранна, яка не вкладається у рамки однієї наукової спеціальності. Наука про шлюб створюється на основі багатьох дисциплін – таких, як соціологія, психологія, медицина, право, педагогіка та ін.

Найважливішим у процесі загальної стабілізації шлюбу є ставлення суспільства в цілому до питань сім'ї та шлюбу. Мається на увазі суспільна підтримка шлюбу та сім'ї, організація профілактики розлучень і систематичної всебічної підготовки молоді до виконання обов'язків подружжя та батьків.

Отже, безпосередніми факторами, які визначають успіх чи невдачу у шлюбі, є особисті якості подружжя і у вміння вирішувати різноманітні проблеми в подружньому мікрокліматі. Гармонія, з точки зору особистих параметрів, визначається декількома основними елементами. Це, по-перше, емоційний бік подружніх взаємин, ступінь прив'язаності партнерів один до одного, по-друге, загальний культурний рівень подружжя, ступінь їх психічної і соціальної зрілості, по-третє, сексуальна спільність партнерів. За відсутності будь-якої з цих ознак не відбувається оптимальної адаптації і гармонія логічно порушується.

Проте можна сказати, що ні створення сприятливого суспільного клімату для життєдіяльності сім'ї, ні характер партнерів ще самі собою не є закономірністю гармонійної взаємодії між чоловіком та дружиною й основою стабільної щасливої сім'ї. І тому є важливим комплекс умов, одні з яких актуальні на дошлюбній стадії, інші набувають важливого значення вже пізніше, часом лише після багатьох років спільного життя [4].

У період вибору партнера іноді переважає емоційна поведінка, яка важко виявляється і не піддається вимірюванню. Це деякий внутрішній комплекс уявлень, що базуються на естетичних елементах, які підлягають в основному ірраціональним почуттям людини. Привабливість чи неприязнь – величини, які важко визначаються і мають досить відносно наповнення, хоча загальне уявлення про те, що має естетичну цінність, існує об'єктивно. З точки зору інтимної привабливості, сталення до особи протилежної статі може бути абсолютно позитивним або абсолютно негативним, можуть бути і взаємини сумнівні,

нерозділені. Не варто акцентувати на тому, що ідеальним є перший варіант, хоча саме він створює найкращі умови для довготривалого шлюбу. Помітні розходження в психосексуальній сфері можуть означати непереборну перешкоду, і тоді шлюб не врятують ні особисті якості, ні мистецтво тактики. Шлюб без взаємо впливової емоційної і сексуальної прив'язаності, побудованої лише на раціональній основі, ймовірно, зазнає невдачі.

Фактором подружньої гармонії є також збіг систем цінностей. партнерів. Тут важливо, із одного боку, дещо різні їх оцінні критерії, а з іншої – дещо індивідуальні критерії, що відповідають загальноприйнятим цінностям. Відомий чеський соціолог, спеціаліст із проблем сім'ї та шлюбу, К.Щтек виділяє чотири варіанти:

1. „Подвійна гармонія”, тобто коли ціннісні установки подружжя збігаються між собою і одночасно із загальноприйнятою системою цінностей.
2. Збіг інтересів лише одного з партнерів із загальноприйнятим рівнем цінностей.
3. Відповідність ціннісних критеріїв обох партнерів при одночасній диференціації їх точок зору по відношенню до загально визначених цінностей.
4. „Подвійна диференціація”, тобто коли системи цінностей партнерів розходяться між собою і при цьому інтереси обох не ототожнюються з загально визначеними критеріями [2; 125-127].

До сфери діяльності повинні входити як навчання, так і науково-дослідна робота з узагальнення теоретичних знань. Особливої уваги у сфері дослідів заслуговують такі питання, як вплив суспільства на сім'ю і шлюб, критерії вибору партнера, тактичні стабілізатори гармонії, методи попередження конфліктів і їх вирішення, причини розпаду сім'ї, значення сім'ї в соціально-патологічних явищах тощо.

Ми вважаємо, що зміцненню шлюбно-сімейних взаємин сприятиме комплекс активних заходів, направлених на допомогу сім'ї, які виконуватимуть виховні, допоміжні та профілактичні функції, такі як дошлюбне і шлюбне консультування, удосконалення законодавчого врегулювання сімейно-правових відносин, зростаюча соціальна допомога сім'ям, матерям і дітям. Адже молодих людей необхідно готувати до сімейного життя так само добре, як і до будь-якої іншої діяльності. Передусім потрібно пояснити їм незамінність сім'ї для людини, застерігати від легковажного підходу до створення сім'ї. Важливо нічого не приховувати, про негаразди подружнього життя і про умови успіху в шлюбі говорити абсолютно відверто.

Отже, цілеспрямоване виховання не повинно обмежуватися рамками школи. Сімейні проблеми виникають у людей на усіх вікових етапах. Тому з'являється потреба в постійній допомозі подружнім парам через систему педагогіко-психологічних консультацій. Введення дошлюбного виховання вимагає відповідної підготовки спеціально дібраних для цієї роботи кадрів. Недостатні успіхи у справі профілактики розлучень спонукають до пошуків ефективних шляхів у справі зміцнення шлюбно-сімейних взаємин. Перш за все маєтись на увазі активізація сфери вузівського виховання з метою цілеспрямованої підготовки спеціалістів, відпрацювання наукових критеріїв і накопичення досвіду. Адже мета дошлюбного виховання – дати молоді знання про життя, спираючись на досвід дорослих, обґрунтований професійними порадами психологів і соціологів, лікарів і педагогів, економістів і юристів [2; 129-132].

Джерельні приписи

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і гол. ред. І.Т. Бусал. – К.: Перун, 2001. – 1440 с.
2. *Витек К.* Проблеми супружеского благополучия: Пер. с чешск. / Общ. ред. предисл. М.С. Мацковского. – М: Прогресе, 1988. – 144 с.
3. *Греченко В., Чорний І., Кушнерук В., Режко В.* Історія світової та української культури: Підручник для вищ. закл. освіти. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 646 с.
4. *Панкова Л.М.* Для будущих супругов / Редкол.: З.К. Васильева и др. – М.: Мысль, 1988. – 174 [2] с.

УДК 316.614.5

Крамаренко С.В. – студ. II курсу спец.
„Соціологія” ХНУ ім. В.Н. Каразіна

Соціалізація дітей-сиріт у контексті проблеми готовності до самостійного життя

Зазначена проблема є предметом уваги науковців різних країн і шляхи її розв'язання є також різними. Чимало конференцій проведено з цієї проблематики в Україні [1]. Так само є чимало методичних розробок працівникам відповідних служб [6], [7].

Виховання неповнолітніх у дитячому інтернатному закладі має серйозні недоліки. Виходячи з його стін, діти не мають адекватного уявлення про реальні складнощі життя, що очікують попереду, не можуть адаптуватися до умов, що їх оточують. Колишні та сьгоднішні випускники інтернатних закладів для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, визнають, що більшість із них не підготовлені до сучасних умов життя. Вони переважно не мають референтних прикладів подружньої поведінки та сімейних відносин, зазнають складнощів у повсякденному спілкуванні із тими, хто не має і не уявляє екстремального життєвого досвіду дітей-сиріт.

Для вихованців дитячих будинків і шкіл-інтернатів перехідний вік ускладнюється ще й відчуттям себе невдахами вже за обставинами свого народження. Вони не досягають достатнього успіху в процесі навчання і спілкування і зрештою можуть опинитися в групі ризику – серед тих, хто поповнює колонії та в'язниці.

У сиріт нерозвинена вольова саморегуляція, тобто здатність керувати своєю емоційною сферою, поведінкою, спілкуванням, діяльністю. Дитина, що інтуїтивно відчуває свою занедбаність, незахищеність, прагне до спілкування з будь-якою людиною, проте часто не здатна до співпереживання, адекватної оцінки емоційного стану співрозмовника. Саморегуляція пов'язана й зі сферою свідомості, яка формується під впливом життєвого та комунікативного досвіду, у процесі засвоєння будь-якої інформації, що надходить іззовні.

У цьому контексті варто нагадати, що процес соціалізації дитини – один із найважливіших чинників формування особистості, і його наслідки мають безпосередній вплив на подальше життя індивіда та особливості його відносин з суспільством. Цей процес містить чимало аспектів, істотних із погляду взаємодії дитини з оточуючими:

1. Соціальне пізнання:

- знання про самого себе;
- знання про взаємини з іншими людьми;
- засвоєння соціальних і культурних цінностей;
- знання про структуру суспільства і ролі окремих соціальних інститутів тощо.

2. Оволодіння певними навичками практичної діяльності, включаючи як предметний світ, так і сферу соціальної діяльності.

3. Інтеріоризація норм, цінностей, ролей та інших соціальних регуляторів, які забезпечують відповідність поведінки індивіда загальному зразку, що задається вимогами конкретного соціального оточення.

4. Вироблення на основі отриманих знань власної системи ціннісних орієнтацій, уявлень, установок, поглядів та ін.[1].

У результаті цього процесу в індивіда складається система внутрішніх регуляторів поведінки і соціальної орієнтації. Соціалізація на цьому етапі розвитку особистості має сприяти формуванню здатності робити свідомий вибір життєвої стратегії, визначати майбутню професію, організовувати власне дозвілля, особисте життя і налагоджувати взаємини з членами тих соціальних груп, з якими доводиться стикатися після закінчення школи-інтернату.

Діти вважають, що в інтернатному закладі, школі-інтернаті необхідно більше виявляти батьківського тепла, довіри, поваги, доброти, милосердя, турботи; вчити практичним навичкам (готувати їжу, робити заготовки на зиму, шити, плести, витратити та заощаджувати гроші тощо), висловлюють думку щодо введення в інтернаті викладання курсу про сім'ю та сімейні стосунки; випускники переконані, що в інтернатному закладі обов'язково треба знайомити вихованців із різними спеціальностями та навчити однієї з них, щоб була можливість уже зразу після випуску заробляти собі на життя.

Підлітки досить стурбовані та невпевнені напередодні нового етапу свого життя. Майже третина „дуже боїться” виходу в самостійне „доросле” життя, відчувають певний неспокій, але не мають почуття страху. Є й такі, які зовсім не бояться цього. Важливо зазначити, що дівчата вдвічі більше бояться цього кроку порівняно з хлопцями. Можливо, це зумовлено природною потребою представниць жіночої статі у захисті, а можливо, більш реальною оцінкою того, наскільки непростим стане їхнє життя поза інтернатом. Дівчата не лише потребують додаткової уваги, а й спеціальних програм психологічної адаптації до зміни життєвих умов.

Крім того, дівчата гостріше сприймають усі можливі проблеми самостійного життя порівняно з

хлопцями. Найбільше це стосується проблеми житла, працевлаштування, побоювання негативного ставлення з боку оточення, невідомого нового життя, самотності, шлюбу. Проблеми житла гостріше сприймаються учнями 11-х, ніж 10-х класів. 11-класники також більшою мірою побоюються невідомого життя, необхідності контролювати свою поведінку та пристосовуватися до нових умов. А от 10-класників хвилюють проблеми опинитися у небезпечній компанії та необхідність шукати нових друзів серед „домашніх” дітей.

Учні випускних класів шкіл-інтернатів мають знайомих серед тих, хто вже закінчив школу та розпочав самостійне життя, і досить обізнані з їх проблемами. Більшість випускників шкіл-інтернатів зазначають загальну проблему складнощів із влаштуванням у нових умовах, організацію нового способу життя без нормативної регламентації, що потребує самоконтролю, пристосування і адаптації. На другому місці – проблеми нестачі грошей і далі – проблема місця проживання. Для багатьох складно вирішувати питання харчування, забезпечення одягом. Кожний десятий усвідомлює як проблему здобуття професії та продовження навчання. Крім того існує багато інших питань і проблем повсякденного життя – від ремонту приміщення до слабкості духу, стосунків з керівництвом тощо. Привертає увагу занепокоєння ризиком потрапити до поганої компанії і навіть до в'язниці. Виникають також проблеми у зв'язку із створенням власної сім'ї та раннім народженням дітей.

Для вихованців шкіл-інтернатів досить важко уявити шляхи вирішення життєвих проблем. Багато хто з них навіть не зміг відповісти на запитання, яким чином їхні знайомі, які вже розпочали самостійне життя, долають свої проблеми. З одного боку, під час опитування вони продемонстрували досить високий рівень обізнаності щодо того, які питання вирішують різні державні установи. А з іншого, лише одиниці вказали, що їхні знайомі зверталися до будь-яких з них. Разом із тим багато хто розуміє, що лише власними зусиллями можна позитивно вирішувати проблеми. В окремих випадках допомагають родичі, опікуни, знайомі, друзі. Дехто звертається по допомогу до шкіл-інтернатів, де вони навчались. Більшість випускників намагаються знайти роботу або можливість підробляти. Поодинокі відповіді свідчать про те, що декотрі випускники стають на шлях криміналу, при нагоді – вдаються до фіктивних шлюбів.

Серед найбільш важливих побутових питань основними є такі:

- невирішеність житлового питання;
- труднощі працевлаштування, заробляння грошей;
- придбання побутових речей, апаратури, меблів;
- сплата комунальних послуг;
- відсутність побутових навичок;
- отримання подальшої чи додаткової освіти;
- загальне відчуття тривожності.

Усього нараховується 33 побутові питання, з якими можуть виникнути труднощі у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [4].

Можна припустити, що по закінченні інтернатного закладу, при входженні у самостійне життя, діти не отримують навіть елементарних знань про особисту гігієну, профілактику розповсюдження захворювань та санітарні норми, користування побутовими приладами, що у родині зазвичай робиться природним шляхом - у процесі виховання та накопичення інформації.

Отже, подолати у вихованців недовіру і боязнь зовнішнього світу можна, як вважають педагоги, тільки через людську участь, інтенсифікацію комунікативних зв'язків з дітьми, що були виховані у сім'ях, навчання їх у звичайних школах, а також через співпрацю з виробничими підприємствами, організаціями, установами, які сприяли б адаптації дітей у суспільстві і дали б можливість працевлаштування.

Крім того, щоб підготувати вихованців до майбутнього самостійного життя, варто відмовитися від методів виховання і навчання, що формують людину, повністю залежну від суспільної та державної опіки, і орієнтувати їх на прояв самостійності, вироблення практичних навичок соціального співіснування. Вони потребують певного рівня побутових знань і навичок для соціальної адаптації та безболісного входження вихованців до „дорослого” життя.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема неадаптованості вихованців шкіл-інтернатів до самостійного життя є вкрай болючою та актуальною. Складність цього питання полягає в тому, що необхідно паралельно вирішувати дві складові: 1) створення умов та можливостей для нормального самостійного „дорослого” життя та 2) надання підліткам необхідних знань і навичок шляхом спеціальної теоретичної підготовки (уроки, бесіди, гуртки тощо) та створенням практичних експериментальних майданчиків (тимчасове проживання у повноцінній сім'ї, тимчасове самостійне проживання під наглядом соціальних працівників, відвідування загальних шкіл тощо).

Важливо зазначити, що ці проблеми трапляються у дітей-сиріт, які виховуються в умовах традиційних форм системи державної опіки, на відміну від дітей, що ростуть у сім'ях.

Формами устрою та утримання дитини, позбавленої батьківського опікування, в Україні були усиновлення (удочеріння) й опіка (опікування). В останнє десятиліття розвиваються нові соціальні інститути виховання, такі, як приймальна сім'я і дитячий будинок сімейного типу.

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді і спорту за станом на 01.11.2005 р. приймальних сімей було 131, а ДБСТ – 127 [4; 44].

Метою створення цих інноваційних форм державної опіки є забезпечення належних умов для виховання в сімейному середовищі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Аналізуючи наукові роботи з проблем сімейного виховання, можна виділити деякі його переваги над вихованням в інтернаті:

- безумовна батьківська любов до дитини;
- духовна близькість членів сім'ї;
- позитивне сімейне спілкування;
- відчуття безпеки, затишку членів сім'ї;
- формування активної життєвої позиції дітей через приклад батьків;
- можливість адекватної полорольової ідентифікації дітей;
- соціалізація дітей відбувається в морально здоровому сімейному середовищі, яке сприяє інтеграції їх у суспільство.

Приймальна сім'я вирішує питання корекції поведінки, подолання наслідків психічних травм, підтримки здоров'я, подолання психічної затримки розвитку дитини тощо. Як правило, більшість дітей-сиріт у приймальних сім'ях – це діти з інтернатних установ.

Слід зазначити, що особливості розвитку і поведінки дітей формуються під впливом життєвих обставин. Аналізуючи досвід функціонування приймальних сімей і ДБСТ, можна зробити висновок, що чим раніше дитина потрапила в нормальне сімейне оточення, тим процес соціалізації буде успішніший. Становлення особи проходитиме в нормальних сімейних умовах, тому що кожна дитина вимагає індивідуального підходу, розуміння, любові, толерантного ставлення з боку дорослих.

Таким чином, можна зробити висновок, досліджувана нами соціальна група у період переходу до стандартів та норм „дорослого” і самостійного життя є досить вразливою і потребує особливої уваги з боку соціальних служб. Існуюча система державної опіки і підтримки дітей-сиріт уже принципами свого устрою обумовлює виникнення певних психологічних особливостей у цих дітей, часто негативного характеру. Система інтернатних установ потребує реформування і трансформації. Альтернативними ж формами державної опіки є приймальні сім'ї і дитячі будинки сімейного типу. Ці інноваційні форми опіки виконують соціальне замовлення держави по адаптації і інтеграції дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського опікування.

Джерельні приписи

1. *Соціальне сирітство в Україні*: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримування та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. – К., 1998.
2. *Сиротство как социальная проблема*. – Минск, 1999.
3. *Прихожан А.М., Толстых Н.Н.* Дети без семьи. – М., 1990.
4. *Сирітство як соціокультурний феномен*. – К., 2000.
5. *Лишенные родительского попечительства*. – М., 1991.
6. *Методичні рекомендації* щодо сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. – К., 2005.
7. *Соціальні служби – родині: розвиток нових підходів в Україні*. – К., 2003.

УДК 2:[130.122+316.3]

Парфенюк В.І. - викладач РДГУ;
Грицак Т.І. - декан РФ ДАКККіМ

Релігія як феномен духовного та суспільного життя

Упродовж багатьох століть релігія передавалася від покоління до покоління як елемент традиції. Атеїстична пропаганда радянської влади перервала тяглість релігійної традиції в Україні, унаслідок чого

вона (традиція) втратила свій авторитет.

Сьогодні широкий доступ до інформації про різні релігії дає змогу людині порівнювати і вибирати те, що найбільше відповідає її духовним запитам. Незважаючи на значну кількість різних віровизнань, християнство залишається домінуючою релігією в Україні. Наукові дослідження свідчать, що основні ідеї християнського гуманізму, глибока християнська духовність здатні допомогти людині бути і залишатися Людиною, гуманізувати її.

Досвід багатьох країн світу переконливо свідчить, що запорукою процвітання будь-якої нації є її здорова духовна сфера. Адже саме висока духовність, домінуюча роль у якій належить релігії, формує людину. Позбавлення народу його духовності, відхід від релігії, знищення, плюндрування та зневажання релігійних святинь і обрядів поширює зневіру, бездуховність, аморальність, зростання злочинності, підлості та підступності, ненависті. Без релігії люди відчужуються, стають ворогами, руйнуються родини.

Релігія – це найважливіше добро в житті людини, Боже світло для її розуму. Завдяки їй пізнаємо мету нашого життя і дорогу, яка веде до цієї мети. Хто живе без релігії, той блукає в темноті. Вона дає нашій волі надлюдську силу для здійснення добрих справ і подолання грішних пожадань, полегшує біль і гоїть рани.

В усі часи релігія була важливим чинником національного об'єднання та державотворення, піднесення національної самосвідомості, чинила опір спробам нищення і поневолення народу. Вона – чинник нашої національної історії [2; 55].

Найголовнішою проблемою та особливістю XXI століття можна вважати те, що людина забула Бога, оскільки перестала надавати у своєму житті й думках пріоритет Добру, Чуйності, Милосердю, Доброчинності. Здебільшого до Бога нині звертаються тоді, коли вже скоїли гріх і шукають пом'якшення у невідворотній карі, у якихось особливих життєвих ситуаціях або з проханням допомогти у невідкладних справах чи в задоволенні своїх меркантильних інтересів. Не спокою душевного, не любові до ближніх, не благочестя в ділах і помислах, а вигоди у всіх її проявах, навіть за рахунок інших.

Така деформація людських потреб і стосунків торкнулась усіх сфер життя і стала характерною ознакою представників різних вікових груп населення та окремих соціальних структур, зокрема сучасних сімей, що значно вплинуло і на цінності сімейного життя.

Сучасна молодь, особливо діти, у своїх думках і вчинках відтворюють те, що бачать і чують навколо себе, з легкістю сприймають таку філософію буття, яка забезпечує реалізацію принципу „негайно і побільше”. На їхню особистісну систему цінностей на свідомому і підсвідомому рівні великий вплив справляє різноманітний світ фактів і подій, які часто несуть негативну інформацію і формують негативний досвід. Саме діти, які є безпосередніми у своїх думках і вчинках, відтворюють реальний стан життя суспільства та уявлення про його цінності. Проілюструємо це на конкретних прикладах.

Вчителька школи №75 м.Києва Марина Вікторівна Каравасєва запропонувала учням 3-го класу написати твір „Лист до Бога”. Наведемо окремі рядки з цих творів:

1. „Я хочу стати відмінником. А ще хочу, щоб мої батьки розлучились, щоб мама стала щасливою. Щоб наша сім'я теж нарешті стала щасливою і щоб все стало на свої місця...”.
2. „Боже, я все зроблю, що ти забажаєш, тільки зроби так, щоб мій батько більше не пив”.
3. „Моя мама заробляє гроші, щоб прогодувати сім'ю, а батько додому грошей приносить мало, бо третину з них пропиває. Інколи мама дає мені пару копійок, коли вони у неї є...”.
4. „Боже, я хочу гарно вчитися, але у мене не виходить – ну не можу я, тому що вчусь на одні трійки. А ще я хочу, щоб мама мені на наступний рік купила ролики, а ще я дуже-дуже хочу в село, бо там мені добре...”.
5. „Господи, зроби так, щоб не тільки в день маминої зарплати, а й на кожний день в домі було щось смачне. А ще, щоб мій тато згадав про мене і прислав хоч би 20 гривень, а я б звернулась до ветлікаря, щоб нашому котуку зробили операцію. Амінь...”.
6. „Коли я виросту, хочу стати бізнесменом з прекрасною машиною “Мерседес...”.
7. „Я дуже хочу, щоб я була багатою. Я хочу жити в палаці...”.
8. „Я хочу гарно закінчити школу і хочу бути президентом...”.
9. „Я хочу квартиру, багато грошей, щоб я закінчила школу із золотою медаллю...”.
10. „Допоможи, Господи, моїй мамі вилікуватись. Допоможи їй з роботою. Дай, Боже, щоб я став краще вчитися, зроби так, щоб у нас був хороший дім і хороший телевізор...” тощо [1; 278].

По-дитячому, але з конкретними проханнями, які відображають сімейну атмосферу, сімейні можливості і рівень претензій. За своєю суттю вони не можуть залишати байдужими, адже деякі

суперечать християнським цінностям, а в цілому свідчать про сімейне неблагополуччя та про певний егоїзм діток, бо в 9 із наведених 10 фрагментів творів діти думають про себе і в центр уваги ставлять своє „Я”, власні потреби, у яких немає нічого духовного – перевага надається матеріальному.

Особливу тривогу викликає і прохання дитини того, щоб її батьки розлучились. Неважко здогадатися, що стоїть за таким проханням, але не можна не звернути уваги і на той факт, що християнська мораль ніколи не допускала того, щоб діти засуджували своїх батьків. Біблія неодноразово нагадує про це: „Шануй батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, які Господь, Бог твій, дає тобі” (2 книга Мойсея, 20, 12). Серед численних настанов є й така: “Хто кляне свого батька чи матір свою – погасне світильник йому серед темряви” (книга Мойсея, 20, 20). Передбачалось, що дотримання цих заповідей дозволить зберегти лад у сім’ї і духовну єдність поколінь. Окрім того, найбільшою цінністю для дитини завжди була і залишається все ж таки сім’я. Хоча, за даними статистики, сім’я втратила свою стабільність – близько 50% шлюбів розпадається і здебільшого в перші 5 років подружнього життя, а в деяких регіонах цей показник наближається до 70%-90%. Церква перестала бути оплотом сім’ї, оскільки переважно реєструються цивільні шлюби, і не всі ті пари, що вінчаються в церкві, є справжніми віруючими, а роблять це формально, віддаючи данину моді. Майже 1,5 млн. дітей віком до 16 років виховуються у неповних сім’ях і майже 12,8% дітей народжується сьогодні у матерів-одиначок [1; 279].

Нині увага людей звернена до майбутнього планети. Усе людство стурбоване її екологічним станом, виснаженням природних скарбів. Прогресують голод, захворювання, злочинність, особливо серед дітей, про що свідчать цифри, обнародовані МВС України:

- 95% підлітків не мають чим зайнятися;

- 20% засуджених підлітків (за крадіжки) виховувалися в родинах, які формально вважалися благополучними [14; 368].

А в Англії викликав стурбованість той факт, що лише 14% дітей, молодших п’ятнадцяти років, відвідують церкву. Виникла тривога за решту 86% дітей, що не підпадають під вплив християнського виховання.

Статистичні дані у різних країнах різні, але істина в тому, що щороку мільйони дітей помирають, ніколи не чувши імені Ісуса. Часто ці діти багато знають про інші різні речі: у зонах військових дій діти вміють користуватися зброєю, у Північній Ірландії „граються у терористів”, на Філіппінах чи в Колумбії – живуть у коробках і смітниках; відомо, що в Бразилії вісім мільйонів бездомних дітей; ...а в Англії та Америці діти божеволіють від комп’ютерів. Сучасні діти вже занадто вишколені життям, хоч залишаються дітьми у фізичному, розумовому та емоційному відношенні” [3; 6].

Певною мірою все це характерно і для українських дітей. Разом з цим наростає бажання дорослих спрямувати виховання молоді у християнському руслі.

Традиційно найвищою цінністю сім’ї вважається дитина та її здоров’я. Але так було не завжди. У давні часи існував варварський звичай: оскільки дитину вважали витвором диявола, зачатим у гріхопадінні, дорослі били дітей за кожну провину. І виправдовували це побиття бажанням „вигнати диявола з їхніх душ”. Навіть у XVIII столітті припустимою мірою дисциплінарного впливу в Європі визнавалось таке покарання, коли дитину тримали в холодній воді до посиніння.

В українській же виховній традиції завжди засуджувалось рукоприкладство. Якщо вже була така необхідність – дитину виховували різкою. А роль „регулятора” дитячих помислів і вчинків виконували образи на стінах, які супроводжували сім’ю та її членів від народження до смерті, у свята і в будні. Батьки повчали дітей: „Не роби цього, он Бозя дивиться”. Церква осуджує жорстоке ставлення батьків до дітей та накладення на них важких фізичних покарань. Святий Іоанн Золотоуст говорив, що батькам більше личить карати своїх дітей строгим голосом і попередженням, ніж фізично [13; 364].

Виховуючи дитину, українці завжди орієнтувались на розвиток її душі. Моральні правила подавались не у вигляді обов’язкових інструкцій, а способом підказування, тим самим створювались сприятливі умови дитині для їх осмислення та свідомого прийняття.

У сучасних батьків здебільшого для цього не вистачає терпіння. Фактором зростання жорстокості й насилля в стосунках останнім часом, поряд з іншими причинами, є ворожість, із якою люди нині реагують на відчуття особистої неповноцінності в суспільстві. Принижені в чомусь, вони шукають вихід цьому почуттю в приниженні інших, та як не прикро, доводиться констатувати, що об’єктом насилля стає дитина, яка не може відстояти свою гідність у конфлікті з дорослим.

У сучасних батьків не тільки не вистачає часу й терпіння на повноцінне спілкування, а й

певною мірою і педагогічної культури, щоб зрозуміти свою дитину. Збідненню спілкування сприяє зниження рівня духовності сучасних сімей, в основі якого знаходяться причини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Виховну функцію сім'ї не можна розглядати у відриві від його контексту. Виховна діяльність батьків завжди відбувається на фоні сімейного життя – вона її частина і регулюється життєвими умовами сім'ї та іншими індивідуальними факторами, різними в конкретних сім'ях, у тому числі й системою цінностей самих батьків і їх поглядами на проблеми сім'ї та сімейне життя. Разом з тим сім'я є не тільки окремою педагогічною системою, а й підсистемою суспільства, його компонентом. Вона залежна від політики держави щодо охорони сім'ї та охорони материнства і дитинства, взаємодіє з різними соціальними інститутами, які впливають на її життєдіяльність. Окрім того, сучасна сім'я функціонує в надзвичайно насиченому інформаційному оточенні, яке потребує педагогічної експертизи. Таким чином, виховний процес продовжується і поза колом сім'ї. У реаліях життя він далекий від християнської моралі, а в свідомості підростаючих поколінь формує культ жорстокості, агресивності і зла [1; 280].

Християнство здатне гуманізувати особу в сучасному українському суспільстві за тієї умови, що вона (особа) здійснить глибоке внутрішнє навернення до Христа, яке дасть їй силу протистояти тим тенденціям (індивідуалізм, матеріалізм) сучасного світу, які нищать духовність людини; дасть їй силу перш за все „бути, а не мати” і мужньо жити своїм християнством, даючи оточенню свідчення віри, надії та любові.

Християнські цінності, на яких ґрунтується виховання в усіх європейських країнах, є фундаментом педагогічної теорії багатьох українських педагогів-демократів. З вибором традиційно-християнської системи цінностей пов'язаний поступ суспільства, прогрес людства. Усвідомлення християнських засад виховання, визнання абсолютних ідеалів добра – основа духовного відродження суспільства і школи, гуманізації навчально-виховного процесу.

Для духовного життя у світському суспільстві дуже важливо, щоб воно розпочиналося *з середини людського Я* як особиста відповідь на внутрішнє покликання, а не виводилося з успадкованих звичаїв чи суспільного тиску. „Християни спроможні будуть відродити духовність в світі, якщо звернуть увагу на особисте життя. Не треба зазіхати на велике, треба починати з малого – з окремої особи” [27; 28].

Нині віра вимагає глибокого духовного життя, постійного діалогу з Богом і праці над собою. На протидію до цього сучасні українські мас-медіа популяризують спосіб життя, у якому перше місце посідають матеріальні цінності. Герої сучасних фільмів – це сильні, красиві, заможні люди, які легко долають перешкоди, часто тому, що використовують силу і для досягнення поставленої мети вважають виправданими будь-які засоби.

Натомість християнство вимагає від людини іншого героїзму – героїзму, заснованого на любові до Бога і ближнього, на смиренні, милосерді, терпеливості, чесності.

Анрі де Любак, на нашу думку, був правий, коли говорив, що „...ніжність і доброта, співучасть у справах малих світу цього, жалість – так, жалість до тих, хто терпить, відмова від спотворених шляхів, захист пригноблених, просвічення темряви, спротив брехні, відвага називати зло злом, любов до справедливості, дух миру та згоди, відкрите серце, думки про небо – ось що значить справжнє християнське подвижництво” [16; 96].

Великий педагог К.Ушинський зазначав, що з найбільшою освітньою силою впливає на простий народ церква, оскільки вона підносить людину на вищий ступінь самосвідомості, звертається безпосередньо до почуттів людини, зачіпає її духовні сили. Педагог сам відчув, як Євангеліє впливає на дитину, як відправа, свята й обряди зміцнюють релігійне прагнення. Учений застерігає, що не слід глумитися з релігії, бо всяке релігійне почуття вище від усіх інших і само по собі заслуговує поваги. Слід виховувати дітей у повазі до релігії [25; 392-393].

Підкреслюючи значення християнської релігії для виховання молоді, К.Ушинський писав: „Є тільки один ідеал довершеності, перед яким схилиються всі народності, це ідеал, що його дає нам християнство. Усе, чим людина може і повинна бути, виражено цілком у Божественному вченні, і вихованню залишається тільки, раніше всього і в основу всього, вкоренити вічні істини християнства. Воно дає життя і вказує вищу мету всякому вихованню, воно ж і повинно служити для виховання кожного християнського народу джерелом усякого світла і всякої істини” [24; 102].

Важливим засобом релігійного виховання видатний педагог вважав вивчення основ наук, яке впливає не лише на розум, а й на душу. Особливу роль він відводив рідному слову, завдяки якому діти прилучаються до духовного життя народу, бо кожне слово мови, кожна її форма, кожний вислів, як зазначав учений, є результатом думки і почуття людини.

На прикладі уроків релігії у малолітній школі Фреліха К.Ушинський доводить, що моральний зміст мають і розповіді про дитяче життя та участь у них самих дітей: „Та хіба релігія тільки в катехізисі й у священній історії, хіба її немає в житті людини, а для маленьких дітей цього віку значно більше релігії в дитячому оповіданні з їхнього життя, ніж у цілій сторінці катехізису, яку визубрили напам'ять, але яка не лишила будь-якого сліду в серці” [24; 102].

У навчанні не повинно бути, як стверджує педагог, нічого аморального. Не знаходять виправдання натуралісти, які привчають дітей байдуже дивитися на страждання тварин (під час дослідів над ними). Розповіді про аморальні вчинки окремих осіб повинні викликати обурення, огиду, презирство. К.Ушинський писав: „Бог знає, якої величезної шкоди заподіяли людству картини війни, розказані дітям із захопленням, де розповідалося про торжество переможців, а не страждання переможених, або про картини пустої величі, що коштувала людям стількох сліз, зусиль, крові й жертв. Щодо цього слід було переробити не одну сторінку в наших історичних підручниках” [22; 287].

Ідеал добра, який очолює християнську систему вартостей, веде до гармонії в стосунках між людьми, ошляхетнює їх, забезпечує умови захищеності людини, атмосферу взаємодопомоги. Сили зла ніколи не повинні переважати в людині. У вихованні молоді мусимо орієнтуватися на християнські вартості. Вихователь повинен привчатися, за К.Ушинським, вникати в душевний стан інших людей, ставити себе на місце скривдженого й почувати те, що він має почувати, розвивати в дитини здатність самооцінки і природжене прагнення до справжньої, а не до уявної тільки досконалості, підшукувати засоби, вкорінювати в дітях і розвивати справедливість.

Почуття доброти, так само, як почуття гніву чи почуття любові, само по собі ні добре, ні погане в моральному відношенні, але воно може бути джерелом як моральних, так і аморальних психічних явищ. Воно може вести до щедрості, а також веде й до нерозумного марнотратства, воно може сприяти розвитку людських стосунків, може спричиняти поблажливість до всього поганого. К.Ушинський робить висновок, що вихователь повинен дбати про те, щоб не зробити душу „гнівною”, але щоб і не виховати душі безглуздо доброї, яка виливає свою доброту на що попало й частіше на зло, ніж на добро. Зло хитріше від добра, і вихователь повинен подбати, щоб не виховати в дитині „тієї пряничної душі”, у якій також немає жодної моральної цінності.

Людина, роблячи добро, повинна бути готовою до невдач і вміти їх переносити без розчарувань, тільки виносячи для себе урок, уміти попросити вибачення, подякувати, не мстити, розділяючи те, що зроблено мимоволі, від того, що робиться навмисне.

Християнський гуманізм світогляду К.Ушинського виявляється у закликах до гуманного ставлення до навколишніх людей (тобто такого ставлення, у якому ми визнаємо себе рівними їм за загальною над усім людською гідністю). За допомогою спілкування, що ґрунтується на духовному контакті, в основі якого лежить спільність прагнень і спорідненість душ, можна домогтися розвитку добрих прагнень душі. Постійне спілкування з добром сприяє розквіту в душі добра.

Педагог відрізняв справжню людину від тих натур, у яких викривлені погляди на життя, на труд і які б хотіли прожити своє життя в неробстві. Таких людей він називав пустоцвітами. Виховання, підкреслював учений, повинно дбати про те, щоб людина знаходила більше насолоди у праці, ніж у бездіяльності. Треба сформувати у неї переконання, що вона живе і працює для свого народу, а не для власної втіхи і задоволення, і що вона не може брати від праці більше, ніж дає іншим.

Прагнення до одного й того ж ідеалу людини і людського життя у вихованні К.Ушинський пов'язував з орієнтацією на добро. Він наголошував, що такий ідеал зображений в особі Спасителя [23; 145]. А шлях до ідеалу, досягнення абсолютної досконалості вбачав у тому, що життя повинно бути наповнене високим змістом. Тільки цілковита свідомість необхідності досягти високої мети змусить людину по-справжньому жити і працювати.

Кожна людина у будь-яку хвилину свого життя, у тяжкі години, у момент великої небезпеки, сильного болю, важкої хвороби, втрати великого щастя, радості, величі... яким би матеріалістом вона не була, відчуває релігійний потяг. Бо при створенні людини Бог заклав природне прагнення її до нього. Річ у тому, що людина потайки відчуває (часто не признаючись у тому сама собі), що її існування на землі не має сенсу, що вона виконує план, суть якого не доступний для її розуму. Це – роздумування душі людини. Людина завжди відчуває духовну порожнечу, коли не знайде Бога.

Особливого значення релігійне почуття набуває в доленосні (трагічні) хвилини, коли над народом або окремою людиною нависає реальна загроза.

Усі аспекти буття людини на землі – від народження до смерті – охоплює Свята Біблія як твір Духа

Святого. Узагальнюючи біблійний та життєвий досвід засад виховання, слід визнати, що найвагоміший внесок у визначення можливих напрямів формування нової особистості робить стан духу батьків та більш далеких предків дитини – духовний взаємозв’язок династій взагалі та духовний стан засновників цих династій зокрема.

Дуже важливим фактором, безумовно, є також і виховання у його традиційному розумінні – вплив батьків та навколишнього середовища. Біблія, наводячи хроніку царів юдейських та ізраїльських, обов’язково зауважує, хто були батько і мати намісника престолу, оскільки вплив обох батьків на виховання дитини є незаперечно великим. Апостол Павло говорить, що матері за добродієне виховання своїх дітей отримують нагороду в Царстві Небеснім, підкреслюючи тим самим важливість виховання [13; 363].

Св. Іоанн Золотоуст зауважував, що немає вищого мистецтва, ніж мистецтво виховання. Живописець та скульптор творять тільки неживі фігури, а мудрий вихователь створює живий образ.

Святе Письмо говорить про величезне значення виховання. „Хто сина виховує добре – матиме з нього користь, а й серед знайомих пишатись ним буде. Хто сина повчає, тому заздритиме ворог, перед друзями ж буде ним радіти. Такий батько, померши, наче й не вмер: по собі бо лишив подібного до себе. За життя свого побачивши, милувався він з нього, тож при смерті своїй не зазнав він смутку... Хто ж випещує сина – той і рани його перев’яже, ще й над кожним його зойком здригатиметься. Необ’їжджений кінь стає норовистим, а син свавільний стає зухвалим. Випестиш сина, – а він тебе розчарує, гратимешся з ним, – а він тебе засмутить. З ним не пересміхайся, щоб з ним не сумував ти та врешті-решт не скреготав зубами. За юності його не давай йому волі й очей не заплюшуй, як поводить по-дурному. Виховуй свого сина, ходи коло нього так, щоб ти не зазнав на собі його зухвальства” (Сир. 30, 2-6, 8-13).

Однак сучасна молодь вважає Біблію несучасною. Утім, Десять заповідей, „золоте правило”, приповіді Соломона та вся Біблія загалом пережили колосальні „перевірки на виживання” за останні дві тисячі років, відколи були завершені останні книги Нового Завіту. Відтак перед закидом у несучасності Біблії молодим людям варто замислитися над питанням, чи відомі їм книги, які пройшли такі ж суворі випробування часом, пережили сотні критиків і ворогів, що намагалися фізично знищити їх, як це трапилося з Біблією? Один лише факт не просто існування Біблії як літературного чи історичного феномену, а як Книги, що займає перші місця у світових рейтингах за кількістю перекладів, тиражів видання, за популярністю та попитом, неспростовно свідчить про те, що за самою природою ця книга є невіддільна часу, а тому питання сучасності просто втрачає свій сенс. Погодьтеся, що такі теми людського буття, як добро і зло, справедливість і страждання, таємниці життя та смерті, стосунки чоловіка і жінки, взаємини батьків і дітей, питання багатства і бідності, влади й залежності від неї, завжди і скрізь були у фокусі уваги і навряд чи коли втратять свою значущість.

Отож „несучасна” Біблія „несучасно” стверджує любов і пошану до ближнього, говорить, що „на початку було Слово”, кладучи край образливим, непристойним, зневажливо-принизливим словам з „ненормативної лексики” (якими останнім часом бравують навіть політичні діячі парламентського виміру). Та ж Біблія „несучасно” наголошує, що людина була створена за образом і подобою Божою, а тому відповідальна за погані звички, які псують і паплюжать цей образ (включаючи бруднослов’я, п’янство, куріння, наркотики). Ідучи далі, варто спитати, чи вдалося сучасним людям створити щось досконаліше, ніж Десять заповідей Господніх? І чи не в одвічних біблійних істинах захована вакцина проти морального отруєння сучасного „просунутого” людства [6; 9]?

Як сказав один священнослужитель: „Біблія – це небезпечна книга, тому що вона невпинно змінює життя того, хто наважився її читати” [6; 10]. Слід зауважити, що ця її властивість, впливовість на життя людей, здатність провести грішну людину через метаморфозу духовного відродження і є найкращим доказом сучасності й актуальності Божого Слова в сучасному світі.

Будь-яка релігія – це феномен історії. Вона виникає в певних умовах, під впливом тих чи інших причин, стимулюється особистим впливом, особливостями цивілізації. Вона розвивається, її доктрини еволюціонують; вона може і зовсім зникнути, як зник буддизм в Індії або Індонезії, звільнив місце ісламу. Але потреба у вірі у щось Вище, недоступне свідомості людини, очевидно, вічна.

Така потреба, таке світосприйняття може бути у кожної людини або ні, це вже інша справа. Але релігійне почуття, у якій би формі воно не було, заповнює конкретні прогалини в духовному світі людини, які не в змозі заповнити жодні раціональні знання.

Той, хто сіє для духу, пожене життя, а той, хто сіє для плоті, – тління. Кожен, хто піддається своїй слабкості, хто виявляє себелюбство, пожене відповідні плоди. Розумові здібності, фізична сила і довголіття залежать від законів, яких необхідно дотримуватись. Всевишній створив закони, виконання яких може гарантувати нам здоров’я, щастя, повноцінне і довголітнє життя. Саме релігія спонукає до власного

переосмислення, прагнення до самовдосконалення, самоочищення.

Джерельні приписи

1. *Алексєєнко Т.* Християнські цінності і сучасне сімейне виховання // Наукові записки. Т. III. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. – Острог, 2000.
2. *Андрушко В., Огірко О.* Релігія та її розуміння в сучасності // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. Кн. II. – Львів: Логос, 2007.
3. *Батлер П.* Как обращаться с детскими сердцами. – СПб., 1995. – С. 5.
4. *Богущ А.* Дефініції „духовність” і „моральність” в аспекті національного виховання в Україні // Наукові записки. Т. III. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. – Острог, 2000. – С. 285.
5. *Вишневський О.* Людина в концепції традиційно-християнського виховання // Там само. – С. 290.
6. *В'ялов О.* „Вчорашня” Біблія для „сучасної” людини // Слово вчителю. – 2007. – №1. – С. 8.
7. *Дунаєвський Л.* Методологічні основи виховання молодого покоління на принципах християнської моралі // Наукові записки. Т. III. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. – Острог, 2000. – С. 305.
8. *Журба К.* Стан християнських цінностей у родинному вихованні сучасних підлітків // Там само. – С. 321.
9. *Задорожна Л.* Основи християнського виховання: історія педагогіки і сучасність // Там само. – С. 327.
10. *Карпенчук С.* Аспекти християнської моралі в контексті сучасної педагогіки // Там само. – С. 333.
11. *Кобрій О.* Християнські засади виховання у педагогічній теорії К.Ушинського // Там само. – С. 345.
12. *Коваль С.* Виховуємо учнівську молодь на християнських вартостях // Там само. – С. 353.
13. *Ковальчук Д.* Біблійні парадигми виховання // Там само.
14. *Кузьмик В.* Принципи християнської моралі – основа здорового способу життя сучасної людини // Там само. – С. 367.
15. *Лозінська Л.* Християнська етика: предмет чи факультатив? // Там само. – С. 378.
16. *Любак А.* Драма атеистического гуманизма. – Милан-Москва: Христианская Россия, 1997. – 304 с.
17. *Любченко В.* Принципи християнської моралі у сімейних взаєминах // Наукові записки. Т. III. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. – Острог, 2000. – С. 389.
18. *Мосіяшенко В.* Шлях до християнського виховного ідеалу // Там само. – С. 407.
19. *Науковий вісник* Чернівецького університету. Збірник наукових праць. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 240-241. Філософія. – 240 с.
20. *Огірко О.* Про досвід педагогічних колективів Львівської області у впровадженні християнської етики // Наукові записки. Т. III. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. – Острог, 2000. – С. 413.
21. *Петрук Л.* Використання аспектів християнської моралі у викладанні курсу „Історія педагогіки” // Там само. – С. 445.
22. *Ушинський К.Д.* Людина як предмет виховання: Спроба педагогічної антропології // Вибр. пед. тв.: У 2-х т. – К., 1983. – Т.1. – С. 192-471.
23. *Ушинський К.Д.* Педагогічні твори М.І. Пирогова // Вибр. пед. тв.: У 2-х т. – К., 1983. – Т.1. – С. 134-182.
24. *Ушинський К.Д.* Про народність у громадському вихованні // Там само. – Т.1. – С. 43-103.
25. *Ушинський К.Д.* Про релігійно-філософське виховання: Твори в 6-ти т. – К.: Рад. школа, 1955. – Т.6. – С. 392-394.
26. *Фляк М.* Мораль, як сутність людського буття і роль у ній християнських цінностей // Наукові записки. Т. III. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. – Острог, 2000. – С. 249.
27. *Ювілейний Помісний Собор* Української Православної Церкви Київського Патріархату 9-10 січня 2001 року (документи і матеріали). – К.: Вид. відділ УПЦ Київського патріархату, 2001. – 60 с.

УДК 323.2(477)008

Корольчук О.І. - студ. III курсу спец.
„Культурологія” НУ „Острозька
академія”

Проблеми політичної свідомості й політичної культури суспільства на сучасному етапі розвитку

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю теоретичного осмислення процесів утвердження нації як повноправного політичного суб'єкта в усіх сферах суспільного життя в перехідних умовах. У суверенній Українській державі глибинна структурна модернізація передбачає набуття нацією ознак і характеристик головного актора суспільних перетворень, усвідомлене співвідношення інтересів населення України з національними інтересами і цілями. Позитивне вирішення цієї проблеми означатиме завершення формування модерної української нації.

Теоретичну базу роботи становлять дослідження В.Ковалевського [2], В.Комоцької [7], Ю.Пундика [5], В.Конопельського [3] та ін.

Суперечливий розвиток українського суспільства на його перехідному етапі від посттоталітарного стану до демократії виявив неготовність до адекватного сприйняття означених пріоритетів та їхньої реалізації у практичній політиці – як інтелектуальної еліти, політиків, так і пересічних громадян. Нація та її інтереси сприймаються як другорядні, їм протиставляються економічні та соціальні проблеми, котрі тлумачаться як основні й доленосні. У суспільній свідомості не подолано економічний детермінізм. Спостерігається, з одного боку, девальвація основних соціокультурних цінностей, зокрема тих, що є легітимізуючим підґрунтям суспільної злагоди (єдності, злагоди, співпраці, взаємодопомоги), а з іншого – посилена потреба в утвердженні нових соціокультурних норм (релігія, демократія, самоцінність людини, гуманізм). У певному сенсі маргінальними позиціями характеризуються цінності, пов'язані з етнонаціональним буттям людей, що зумовлене переосмисленням сучасних локалізаційних процесів.

Політична свідомість, як макрохарактеристика духовних явищ політичного життя, втілює єдність їхніх гносеологічних, онтологічних і функціональних характеристик. Тим самим вона немов позначає нижчу межу здатностей суб'єкта відображати політичні об'єкти й орієнтуватися у відносинах влади. Адже на практиці відомо, що конкретні індивіди (групи) часто далеко не зразу набувають здатності керуватися поглядами, що відповідають природі їхніх інтересів [1; 375]. Тільки поступово розширюючи і поглиблюючи знання, люди набувають можливості розкривати внутрішні зв'язки і відносини настільки, щоб можна було сформулювати їхні значущі образи та цілі політичної поведінки і сформулювати установки на реалізацію їх інтересів.

Спираючись на концепцію типів політичної культури американських дослідників Г.Алмонда і С.Верби, політичні ідентифікації можна визначити як одну з найсуттєвіших складових політичної свідомості, що відображає зміст і якість ставлення суб'єкта до політичних об'єктів і фіксується за виявами причетності індивідів до нації, держави, міста, тих чи тих соціально-політичних угруповань. Емпіричними показниками виміру політичних ідентифікацій є: оцінювальне ставлення до діяльності різних партій, рухів, організацій; рівень інформованості про партійні програми і ступінь їх підтримки (так звана партійна ідентифікація); відчуття причетності до нації (національна ідентифікація), держави, міста [8].

Національні інтереси на тлі кризи цінностей та ідентичностей якраз виявляються найбільш раціоналізованою та оптимальною системою пріоритетів, прийнятних для переважної більшості громадян. Розуміння нації в такому контексті позначене громадянсько-політичним смислом. Тобто нація постає як політична спільнота.

Які ж чинники сприяють становленню нації в перехідний період? Серед значної кількості виділимо основні, а саме: послідовне проведення кардинальних економічних та соціальних реформ; захист усіх етнічних груп, усунення будь-якої дискримінації за етнічною ознакою; етнокультурна самоорганізація; утвердження української національної ідеї; реалізація принципів національного суверенітету; захист і всебічна послідовна реалізація національних інтересів [3; 424].

Українська політична нація на перехідному етапі суспільного розвитку кваліфікується як така спільнота, основні параметри котрої перебувають у стані становлення, самореалізації сутнісних сил і потенцій. При цьому рівень її зрілості слід зіставляти з рівнем реформування суспільства.

Поступове набуття суб'єктами нової для себе системи політичних координат, що розкриває їх специфіку соціальної взаємодії у сфері державної влади, перешкоджає розгляду політичної свідомості як процесу пристосування логіки мислення до політичних об'єктів. Маємо більше підстав розглядати суспільну свідомість як соціальне мислення людини, властивості та якості для здійснення владних функцій і різних ролей щодо держави [5; 43]. Ці погляди лише частково можуть спиратися на запозичені оцінки і судження, до того ж не тільки раціональні, які людина набуває у взаємодії з економічними, моральними, правовими та іншими об'єктами. У всякому разі пріоритет власне політичних, а не тільки світоглядних, раціональних або інших загальносоціальних поглядів у цьому різновиді людських уявлень незаперечний.

Спираючись на таке розуміння політичної свідомості, і саму політику вже неможливо інтерпретувати як результат перенесення раціональних, загальноколективних та інших неспеціалізованих поглядів зі сфери свідомості у сферу буття.

Якісна визначеність політичних поглядів припускає трактування політики як сфери переважно цілеспрямованих зв'язків і відносин суб'єктів, що усвідомлюють і прагнуть реалізувати свої значущі інтереси за допомогою інститутів політичної влади.

Розуміння політичної свідомості, як сукупності духовних явищ, що відображають внутрішні й зовнішні процеси функціонування держави та інших політичних інститутів і структур суспільства, дає змогу так охарактеризувати її структуру:

- 1) політична психологія і політична ідеологія;
- 2) політична самосвідомість, політичні знання й оцінки суб'єктом політичної діяльності потреб та інтересів різних суспільних груп і об'єднань;
- 3) спеціалізована свідомість (передусім партій) і масова політична свідомість, політична свідомість окремих верств;
- 4) політичні теорії, ідеї, стереотипи мислення, психологічні установки, традиції, переконання і політичні емоції, настрої, почуття, думки.

Слід відзначити можливість, а в деяких випадках і необхідність побудови інших структурних моделей політичної свідомості. Проте для з'ясування взаємозв'язку політичної свідомості і політичної системи саме вказана структура, на наш погляд, більш доцільна [4; 26].

Діалектика взаємозв'язку політичної свідомості й політичної системи складна і своєрідна. Політична система як відображення економічних відносин та соціальної структури формується водночас із політичною свідомістю, справляючи на неї зворотний вплив, який виявляється у трьох основних аспектах. По-перше, політична система культивує ту політичну свідомість, котра забезпечує її функціонування. По-друге, політична система прагне не допустити політичних поглядів, ідей і уявлень, що суперечать їй або розкладають її цільові, структурні й ціннісні елементи. По-третє, вона „задає” саме ту спрямованість розвитку свідомості, яка відповідає її природі і цілям.

Сьогодні в Україні процес формування нової політичної системи відбувається за умов, коли утворюються різноманітні політичні організації, партії, течії і рухи, коли неясні чи розмиті соціально-економічні та політичні орієнтири майбутнього суспільного ладу, типу держави, характеру взаємовідносин суспільства та держави, громадянина і влади, параметри системи світоглядних, ціннісних координат регуляторів людських взаємин та поведінки. Її перехідний характер та „різноманітність” політичної свідомості визначають характер їхньої взаємодії: поглиблюють тенденції до послаблення єдності елементів політичної системи. Разом із тим диференціація і поляризація політичної свідомості веде до інституціонального плюралізму, поширює можливість участі широких мас в управлінні справами держави. Тому можна виділити три основні функціональні рівні політичної свідомості в політичній системі: державний, теоретичний і буденний (масово-політичний).

Взаємовідносини політичної системи і політичної культури залежать від рівня політичної свідомості. Розробка й обґрунтування офіційної політики здійснюється передусім на державному рівні, головною рисою якої є відображення загального інтересу правлячих політичних сил і водночас пристосування інтересів мас, суспільної думки до політики. Державна свідомість регулює політичні відносини шляхом вироблення різних законопроектів, програм, рішень, конституцій, поправок до їхніх статей і т.д. Найбільш повно й послідовно вона виявляється у захисті існуючих політичних порядків і принципів управління.

Теоретична свідомість, що не завжди знаходить практичне застосування, постійно формує ідеали і цінності, потреби й інтереси. За часів колишнього СРСР її сутність полягала в ідеологічному

забезпеченні ефективності функціонування і розвитку політичної системи з метою зміцнення політичної влади партійно-державних структур та вироблення відповідної спрямованості масової політичної свідомості [7].

В умовах державної незалежності й демократизації українського суспільства теоретична політична свідомість зазнала значних позитивних змін: вона перестає обслуговувати (підтримувати) офіційно-державну лінію в політиці. Разом із тим поки що не вистачає наукового теоретичного аналізу багатьох сучасних політичних проблем. Звідси – відсутність виразних і чітких державних програм.

Масова політична свідомість опосередковано виражає рівень і зміст потреб людей, а також характер їхніх знань про політичну систему – як тих, котрі вироблені різними ідеологіями, так і тих, що здобуті практикою масових соціальних груп.

На масову політичну свідомість впливає багато чинників політичної системи. Фактором тієї або іншої її еволюції є політичний курс партій; їхня тактико-стратегічна діяльність; різні соціальні зрушення; зміст конкретно-політичної ситуації тощо.

У житті можливі різні варіанти взаємозв'язку спеціалізованої й масової політичної свідомості. Іноді те, що теоретично й практично в діяльності тієї або іншої партії віджило, може бути актуальним для політичної свідомості мас. Іноколи трапляється й навпаки: політична свідомість мас вимагає тієї чи іншої дії, прийняття відповідного рішення, а спеціалізована свідомість не готова до вироблення та прийняття рішень, що відповідали б політичним обставинам.

Сьогодні в масовій політичній свідомості українського суспільства виявляється нестійка рівновага двох протилежних систем цінностей, які умовно можна визначити як демократичну й авторитарну. З одного боку, є підтримка тих змін, що відбуваються в суспільному житті і які вселяють надію чи навіть упевненість у майбутньому. З іншого – наявність інертності й песимізму, стійке прагнення зберегти хоча б те, що є, і „захистити” себе у невідомому майбутньому.

Наростання тієї чи іншої тенденції в масовій свідомості значною мірою пов'язане з економічною ситуацією в державі. Наша країна, як вважають багато експертів, ще не пододала граничної позначки системної кризи. Тому в найближчі часи можна буде спостерігати прояви спалахів авторитарної тенденції в масовій політичній свідомості, що визрівають на ґрунті економічного хаосу й анархії [2; 109].

У сучасних умовах, коли правлячі сили не знайшли ефективних засобів розв'язання економічних, політичних і соціальних проблем, не можна повністю виключати вірогідність установа (хоча і тимчасової) авторитарної системи влади.

Понад тридцять років тому американські дослідники Г.Алмонд і С.Верба в книзі „Громадянська культура” зазначали, що державні діячі, які прагнуть створити політичну демократію, часто концентрують свої зусилля на заснуванні формального набору демократичних урядових інститутів і написанні конституції. Вони також можуть зосередити зусилля на формуванні політичної партії, щоб стимулювати активність мас. Але для розвитку стабільного та ефективного демократичного правління вимагається щось більше, ніж визначені політичні й управлінські структури. Цей розвиток залежить від політичної культури. Якщо вона не здатна підтримувати демократичну систему, то її шанси на успіх незначні [1; 364].

Політична культура – це система знань, уявлень, цінностей і відносин, що функціонують у суспільстві і відтворюються в процесі зміни поколінь. Її можна визначити як обумовлений історичними, соціально-економічними й політичними умовами якісний стан політичного життя суспільства, що відображає рівень освоєння суб'єктом (суспільством, групою, особою) політичних відносин, цінностей і норм, ступінь соціокультурного розвитку людини та міру її активності у перетворенні політичної дійсності.

Політична культура включає ті елементи і феномени суспільної свідомості, а в більш широкому розумінні духовної культури тієї чи іншої країни, котрі пов'язані з суспільно-політичними інститутами та процесами і впливають на формування, функціонування й розвиток державних та політичних інститутів, визначають напрям політичного процесу в цілому та політичної поведінки широких мас населення зокрема.

Подібно до того, як культура визначає і пропонує ті чи інші норми й правила поведінки в різних сферах життя, політична культура визначає і пропонує норми поведінки в політичній сфері. Вона формує керівні принципи політичної поведінки, політичні норми й ідеали, що забезпечують єдність і взаємодію інститутів та організацій, надає цілісності й інтегрованості політичній сфері так само, як загальнонаціональна культура надає цілісності й інтегрованості суспільному життю в цілому.

Політична система і політична культура перебувають у постійній взаємодії, взаємопереплітаються і не можуть існувати одна без одної.

Наприклад, у ліберально-демократичній політичній системі партійному плюралізму відповідає плюралізм ідейно-політичних орієнтацій і установок, плюралізм ідеології та ідейно-політичних позицій, толерантність у відносинах між прихильниками різних партій; системі розподілу влад відповідає прихильність до принципів компромісу, діалогу, прагматизму [1; 375-376].

Таким чином, якщо на індивідуальному й груповому рівнях політична культура виступає як єдність культури політичного мислення, свідомості й поведінки, то на рівні суспільному вона має бути доповнена таким інтегральним елементом, як культура функціонування політичної системи і складових її інституціональних структур. Іншими словами, політична культура – це свого роду матриця політичного життя, що відображає діапазон, динамізм і суперечливість його розвитку.

При такому підході слід мати на увазі, що рівень розвитку політичної дійсності, як особливої системної якості, і є політичною культурою. Співвідношення політичної свідомості, діяльності, відносин, політичної влади, системи, політичного життя і культури полягає в тому, що остання характеризує рівень розвитку перших. Можна сказати, що політична культура у кожний даний момент часу функціонує в кожній даній точці багатомірного соціального простору політичної дійсності, не збігається з нею повністю, але існує як складова, що здатна виступати у вигляді показника чи характеристики рівня розвитку цієї дійсності [6; 44-45].

До змісту політичної культури належить включати рівень розвитку як позитивних, так і негативних політичних явищ. Політичну культуру не можна зводити тільки до культурності, вона властива кожній державно-організованій людській спільності. Питання тільки у її змісті, рівні, ступені розвинутої. Політична культура може бути низькою, пасивною, демократичною, ліберальною, тоталітарною, авторитарною і т.ін. У протилежному випадку вона позбувається аналітичних ознак [5; 47].

Політико-культурний підхід до аналізу різних політичних систем, інститутів, процесів дає можливість подолати формально юридичне розуміння політики, вийти за межі нормативного уявлення владних відносин у суспільстві. Він дає змогу віднайти глибоко приховане коріння національної самосвідомості, традицій, уявлень, міфів, які супроводжують суспільно-політичну діяльність усіх громадян тієї чи іншої країни.

Джерельні приписи

1. *Гозман Л.Я., Шестопал Е.Б.* Політична психологія. – Ростов-н/Д: Феникс, 1996.
2. *Ковалевский В.* Світова політична культура і Україна: стан, діалектика і перспективи // Історичні та політологічні дослідження. – 2001. – №3 (7). – С. 107-110.
3. *Конопельський В.Я.* Проблеми реалізації національних інтересів в умовах перехідного суспільства // Держава і право. – 2000. – Вип. 6. – С. 423-425.
4. *Охрімович Ю.* Розвиток української національно-політичної думки: - Нью-Йорк: Видавництво Чарторійських, 2007. – С. 26.
5. *Пундик Ю.* Український націоналізм. – Париж, 1956. – С. 43-47.
6. *Руженцева В.І.* Політико-ідеологічні ідентифікації українського студентства: фактори впливу // Український соціум. – 2005. – №1 (6). – С. 44-53.
7. http://www.e-journal.ru/p_bzarub-st3-5.html Комоцкая В.Д. Фактор политической культуры в межэтнических конфликтах на территории бывшего СССР.
8. <http://www.audJtorium.ru/magazines/Social.humanitarian/Sgz98-14.htm> Политическая культура постсоветской России.
9. <http://www.politstudies.ru/archive/authors/12.htm>
10. <http://www.UkrNationalism.org>

XXI ст. ознаменувалася початками глобальних суспільних і природних зрушень. Глобалізація, як форма оновлення „старого” світопорядку, впливає на життя і діяльність не просто окремого регіону чи країни, а кожного землянина, представником якої б із культур він не був.

Україна й українці активно включаються в процеси глобалізації економіки, політики. Найсерйозніші зміни вносять глобалізаційні процеси у сферу культури. Змінюються культурні реалії, руйнуються традиції, створюється нова глобальна система цінностей. Людина перетворюється на носія і споживача інформації. Чим більше інформації зібрано, тим успішніше йдуть справи і в топ-менеджерів, і в учителів, і навіть, в учнів. Глобальна мережа інтернетресурсів за декілька хвилин повідомить усе про всіх і для найширшого користування.

Віртуальна реальність, як високорозвинена форма комп’ютерного моделювання, яка дозволяє користувачеві зануритись у віртуальний світ і безпосередньо діяти в ньому, допоможе відвідати, сидячи в кімнаті, провідні музеї світу, переглянути новини, з’ясувати стосунки з найсильнішим, стати Зогто чи Superman, врешті, опанувати технікою управління „найкрутішим” штурмовиком, „ІЛ-62” [2].

Поступово поняття „Людина” трансформується в „користувача”, потім „хакера” чи „геймера”, чи просто „перса” [5].

Ця стаття є невеличкою спробою осмислити такі трансформації з позицій молодої людини, у життя якої з раннього дитинства увійшов кіберпростір, щоб оцінити перспективи збереження людськості в новому глобальному українському світі.

Актуальності цьому дослідженню додає й те, що, за загальновідомими і незаперечними даними, саме сьогоднішні підлітки є майбутніми творцями і споживачами інформації, саме сьогоднішні молоді українці є будівничими своєї держави, саме вони є найбільш вразливою частиною українства, бо фізіологічно мають підстави найшвидше ставати кібер-залежними.

Нинішні підлітки проходять процес становлення дорослості на тлі соціальних негараздів, збідніння більшості українського населення, сімейної розрухи – майже 80% підлітків виховуються в неповних сім’ях [12], несформованості базових культурних потреб (тільки 9% з 2006 опитаних підлітків, що народилися в 1991 р. і все життя прожили в Київській області, за 14 років життя 1 раз були в театрі, а 2% з усіх опитаних чули чи знають, що таке філармонія) [9]; активної підміни цінностей: любов – це секс, „перс” – ось твій єдиний друг, „книга – це рудимент”, „національний герой – це геймер, досягнення якого занесено в книгу Гіннеса” [12].

Зважаючи на особистий інтерес до комп’ютерних ігор, а також спостерігаючи високий рівень такого інтересу у своїх приятелів і друзів, автор ставить собі за мету з’ясувати взаємозв’язок віртуалізації сучасного життя та виникнення геймеризму, визначити негативи і позитиви такого феномену, як геймерство.

Комп’ютерні технології міцно утвердилися в нашому мобільному суспільстві. Ігри як продукт комп’ютерного середовища теж зайняли відповідне місце в житті людей. Популярність кібер-ігор зростає з кожним днем, кількість людей, що грають у них, зростає в тій же прогресії. Деякі вчені заявляють про новий тип людини – Homo – virtualis, і його підтип- Homo ludense – людина, що грає, або геймер [5].

Гра перетворилася на важливий фактор пізнання оточуючого світу, засвоєння рольових функцій, психічного розвитку особистості, її соціалізації, гра стає відображенням міфа в реальності. З’являється нова форма альтернативного життя – геймеризм, де кожен може грати ту роль, яку захоче. Геймеризм – соціальне явище яке культурологи називають ще субкультурою геймерів [7].

Українські геймери – це люди у віці з 12 по 35 років, 15% з яких – жінки, 85% – чоловіки, учні, студенти або комерційні службовці, неодружені [13] (наприклад, у Кореї вік знижується до 7-8 років, геймери утворюють геймерські сім’ї, в Австралії найстаршому геймеру 84 роки [9]. Середній вік світової дитини-геймера у 2005 р. склав 8,1 рік, а в 2007р. уже 6,7 р.[11]).

Цікаво, що за опитуваннями, проведеними в комп’ютерних клубах Вінниці, найактивніші геймери – це хлопчики з 10 до 16 р. та чоловіки, що мають переважно технічну освіту з 21 до 31 р., серед них 47% – одружені, 11% мають власних дітей, серед яких 1% – „посаджені ґрати” у 2-3 роки. Прогеймерами (професіоналами) визнають себе тільки 12% опитаних.

Наймолодшим прогеймером на Землі є 9-річний Віктор де Леон. Його середній річний дохід – близько 20 000 \$. Уперше сів за комп’ютер у 2 роки, а в 4 роки зайнявся іграми професійно [9].

Заробляють у віртуалі не більше 3-5% геймерів. Зміст їхньої роботи нескладний. Онлайнкові втіхи у своїй масі не мають кінцевої мети та сконцентровані на розвитку альтер еґо – вашого персонажа у світі гри. Заняття це потребує багато копійки праці і, що важливіше, надто повільне. Купівля зброї, обмундирування і навіть окремого персонажа економить десятки годин ігрового часу. По суті, підприємливі геймери

торгують саме часом. При цьому вартість грамотно вирощеного персонажа може досягти тисячі і більше доларів (залежно від популярності гри і сервера).

Процвітає і торгівля „послугами”: Убивство віртуальних ворогів за реальні гроші або, наприклад, сталкерство – супроводження гравця в його мандрівках по найбільш важкодоступних місцях. Сталкер гарантує безпеку клієнтові, страхує його в поєдинку з найбезпечнішими монстрами й отримує за послуги від 5 до 10 доларів на годину. У 2001 році, наприклад, в одному з московських ігрових клубів завсідником був кволій п’ятнадцятирічний підліток, відомий під псевдонімом Vasja. Цей гід проводив за Ever Quest по 15 годин на добу, організовуючи для багатих американців дивовижні екскурсії по еверквестівських місцинах і заробляючи приблизно \$ 800 на місяць [14].

Звичайні кібер-гравці теж можуть заробити реальні гроші: за нашими даними 92% вінницьких геймерів у віці від 6 до 16 років – діти із сімей, що мають дохід, нижчий середнього або середній. Зрозуміло, що гроші на сидіння в салонах не течуть річкою з батьківських кишень. Тому продаж „високого перса” є нормою серед геймерів, що не працюють. Наявність реальних грошей часто провокує створення напівкримінальних стосунків і кримінальних способів їх з’ясувати прямо під клубами або ж і за „машинами”. Якщо раніше епіцентром підліткового криміналу були прохідні двори і парки, то тепер – це зовні пристойні клуби.

І справа навіть не в зайвих грошах. Геймери – це люди з проблемною психікою, бо постійно перебувають у стані напруги і тривоги. Їх дратує все, що може відволікти від гри. Сидіння за монітором більше 10 годин щоденно протягом декількох років, втрата зв’язку із зовнішнім світом призводять до виникнення типового наркотичного „голоду” – дрижання і пітніння, якщо немає змоги грати [14].

За статистикою, в одній із „геймерських” країн – Кореї – щорічно від передозування грою помирає 7 людей. Один випадок, пов’язаний зі смертю 38-річного чоловіка, який 10 днів грав, роблячи короткі перерви на сон. Інший кореєць умер за 2 доби сидіння за грою без перерви.

У м.Сктеринбурзі помер школяр, програвши в клубі 12 годин підряд: причиною став інсульт, хлопчик помирав від закупорки судин і не міг відірватися від гри [13].

Малорухливий спосіб життя може призвести до ожиріння чи фізичної де тренованості, підвищене навантаження на очі й пальці рук зумовлює погіршення зору й артрити. Дякуючи новозеландському підлітку, який зловживав іграми, недавно світ дізнався про нове захворювання - е-тромбоз (за аналогією з e-mail’om). Тромби в ногах відірвалися й закупорили судини легень [3].

Доведено, що від кіберзалежності (а майже всі геймери – залежні) страждають серцево-судинна, імунна, ендокринна і статева системи.

Шкідливість для психіки є дискусійною, хоча російські психологи вже встановили, що говорячи про провокування агресії компіграми, особливо з елементами насильства і самої агресії (відомі випадки убивств підлітками друзів і себе, найчастіше у США), роздумуючи над питанням, чи не дають вони психологічної розрядки, звільняючи природну агресивність, дійшли висновку, що справа тут у „дозі”. До певного моменту така розрядка справді існує, але зомбований багатогодинним щоденним сидінням за монітором мозок не завжди бачить грань між реальністю і віртуальним світом [1; 2].

Слід обов’язково зазначити й те, що майже 98% анкетованих підлітків-геймерів – це особи з поганим рівнем соціалізації, які не мають у реальному світі підтримки сім’ї або друзів, розуміння, можливості для самореалізації в інших формах, 90% із них не планують свого майбутнього, 15% – схильні до суїцидів. Тому проаналізувавши 87 комп’ютерних ігор, які є в міських центрах, було з’ясовано, що тільки 15 із них не мають сцен насильств, як правило, це були ігри на спортивну тематику; 48 – мали сцени різних убивств, 34 – засновані на сценах бійок, 31 – катастроф, 72 – обов’язково вміщували один із видів насильства [6]. Учені – психологи, соціологи, культурологи педагоги – вважають, що вирішення проблеми з негативним впливом на психіку лежить не в забороні таких ігор, а в активному розвитку культури використання медіапростору для медіаосвіти, створення підліткових медіапроектів, можливість отримати про-професійну підготовку.

Говорячи про дорослу частину геймерів, варто взяти до уваги, що проблеми цього середовища відображає наявність сайту „геймерських вдів”, що само собою є дуже показовим. Членів родин, які захворіли на лудоманію, не можна відговорювати чи влаштовувати їм скандали з приводу їх залежності, єдиний спосіб впливу – це медикаментозне і психотерапевтичне лікування. Тим більше, що постійне зростання грошового обігу в онлайн-іграх призвело до появи поняття „економіка віртуальних світів”. Цим відносно новим явищем зацікавилися вчені та економісти.

Віртуальна, причому абсолютно легальна економіка, успішно розвивається в Second Life („Друге життя”) – найреалістичнішому онлайн-світі. Second Life не є грою в точному значенні цього слова, це скоріше симулятор реального життя. У „Другому житті” немає мети і завдань, установлених творцями

світу. Учасники керують своїми віртуальними персонажами в тривимірному просторі, подорожують, знайомляться, спілкуються з іншими мешканцями віртуального всесвіту.

У світі Second Life існує власна валюта – ліндени, які можна обміняти на справжні гроші і навпаки. Багато заповзятливих гравців організовують свій бізнес в ігровому просторі. Гравцям доступна величезна кількість магазинів, агентств, барів, клубів на будь-який смак. Геймери можуть самі створювати нові ігрові предмети для продажу або купувати бажані: від нової зовнішності до цілого острова з будівлями й пляжами. Щодня в „Другому житті” продається товарів і послуг на загальну суму понад 400 тис. реальних доларів. Тільки в січні 2007 року гравці витратили близько \$ 5 млн.

Притчею во язицех стала історія першого мільйонера „Другого життя”. Анші Чанг (Anshe Chung) створила компанію з торгівлі ігровою нерухомістю. Бізнес приніс їй капітал, еквівалентний \$ 1 млн. Мільйонерка стверджує, що всі гроші зароблені винятково під час гри й вона не користувалася можливістю поповнення віртуальних коштів за допомогою реальних.

Успіх перших бізнесменів віртуального всесвіту разом із зростаючою популярністю гри призвели до того, що багато компаній реального світу звернули на неї пильну увагу. Одними з перших у віртуальному світі з’явилися відомі ІТ-компанії – Microsoft і Sun Microsystems. IBM планує інвестувати близько \$ 10 млн. у проекти, пов’язані з віртуальними онлайн-світами, значно розширивши свою присутність в онлайн-світі Second Life.

Також влилися у віртуальний простір інформаційні агентства, побоюючись проспати початок нової епохи. Reuters відкрило в Second Life новинне бюро й активно висвітлює події гри на своєму Інтернет-сайті. Одна з радіостанцій Бі-Бі-Сі орендувала віртуальний острів, який буде використовуватися для проведення концертів. У світі Second Life уже відбувся перший „живий” концерт американської фолк-співачки Сюзан Вегі.

У віртуальному світі, так, як і у звичайному, не обійшлося без банкрутств і скандалів. У Second Life „лопнув” віртуальний банк Second Life Investment Bank. Його операції на ігровій біржі Linde були заморожені. Будинок банку зник, залишився тільки непрацюючий банкомат, за допомогою якого клієнти вже ніколи не зможуть зняти свої гроші з рахунків. Ситуація банальна: ставки по депозитах у банку були дуже високими. У деяких вкладників вони досягали 150% на рік. Наївних людей у віртуальному світі не менше, ніж у реальному. Засновники збанкрутілого банку відомі за своїми віртуальними іменами, але знайти їх не вдалося. Вони зникли разом із грошима вкладників відразу ж після продажу свого острова.

До речі, податкові служби розвинених країн теж звернули свою увагу на віртуальну економіку. Свого часу вони усвідомили, що віртуальні світи ростуть стрімкими темпами (приблизно на 10-15% на місяць) і економічні вкладення у віртуальну нерухомість, банки й виробництво приносять надприбуток. У серпні 2007 року Конгрес США мав намір опублікувати звіт з питання оподаткування віртуальних світів, тобто з проблеми стягнення прибуткового податку з реального прибутку, отриманого від бізнесу в ігровому світі. Незважаючи на те, що багато експертів упевнені в тому, що оподаткування віртуальних світів неминуче, існує велика кількість спірних питань, відповіді на які не можуть бути знайдені сьогодні. Якщо США все-таки ухвалить закон про стягнення прибуткового податку віртуальних світів, то дія такого закону буде поширюватися тільки на мешканців США. Факт реального громадянства віртуального персонажа легко приховати, а відкрити віртуальну офшорну зону дуже просто. Можливо, на розробників онлайн-світів будуть тиснути з метою зміни прави віртуального світу.

Першою і єдиною на сьогодні організацією Росії, яка наважилася розвивати фінансові послуги у віртуальному світі, стало ЗАТ „Центр Інтернет Платежів”. Компанія відкрила сервіс автоматичного поповнення рахунків, що підтримує майже всі види електронних валют. Олег Покровський, директор з розвитку бізнесу ЗАТ „Центр Інтернет Платежів”, говорить: „Ми спостерігаємо зараз вибух популярності Second Life серед російськомовних користувачів і раді, що можемо надати їм можливість поповнювати свої ігрові рахунки звичними способами”. За результатами своєї роботи компанія підрахувала, що активний російський резидент Second Life витрачає близько \$ 100-150 на місяць. Це менше, ніж витрачають на гру представники розвинених країн, але означає, що й російськомовні геймери готові нести гроші в онлайн-світи [9].

Немає сумнівів, що через дуже малий термін Україна теж включиться в он-лайн економіку.

Всеукраїнська федерація комп’ютерного спорту подала заявку на участь в Олімпіаді, оскільки йде світова дискусія про включення кібер-спорту до переліку олімпійських видів спорту. Автори „Книги рекордів Гіннеса”, схоже, усвідомили всю глобальність такої штуки, як комп’ютерні ігри, і вирішили випустити спеціальне видання своєї книги, присвячене цьому явищу. Книга отримає назву

The Guinness World Records – Videogame Edition 2008. На її сторінках можна буде ознайомитися з рецензіями на двадцятку найважливіших ігор року і дізнатися, які рекорди були встановлені різними геймерами з різних країн [12].

От тільки за статистику, зі 100 тис. осіб, які „присіли” на гру, прогеймером (професійним) стає тільки один [14]. Чим закінчується кібер-захоплення для інших – описано вище.

Підсумовуючи всі плюси і мінуси геймерства як способу освоєння світу, слід зазначити, що вирішити питання, чого більше і що конструктивніше для людини, можна лише у випадку, коли в оцінці цього явища лежать критерії суто людського. Бо людина єдина з живих істот здатна бути творцем, реалізуючи саме свою людськість. Якщо говорити про наявність проблеми зіткнення Людини і віртуального світу, творцем якого вона є, то, безперечно, це глобальна проблема. Якщо оцінювати кібер-простір як поле реалізації Homo Ludies, то це, звісно крок в інформаційне майбутнє.

Якщо ви Людина, а не геймер, хакер, перс, то освоєння кібер-ігор має давати матеріал для рефлексії на актуальні теми для розвитку людини.

Геймери будують свою реальність, творять свої світи без тіла, без душі і без Духу. У кожного, очевидно, свій шлях.

Джерельні приписи

1. *Біляцький С.* Ера комп'ютерних задовольень // Віче. – 2005. – №12. – С. 72-75.
2. *Біляцький С.* Світ комп'ютерних ігор // Політика і час. – 2005. – №1. – С. 88-91.
3. *Главник Ю.* Комп'ютерна гра як перетин психічної та технічної віртуальних реальностей // Інформатика. – 2003. – №5. – 17 трав. – С. 3-4.
4. *Клименко В.* Игроструктор // Мой компьютер. – 2006. – №28. – С. 36-37.
5. *Клименко В.* Темнота – друг геймера! // Мой компьютер. – 2006. – №23. – С. 40-41.
6. *Лещенко Л.* Комп'ютерна залежність – це небезпечно // Початкова школа. – 2006. – №3. – С. 42-46.
7. *Прийменко В.* Діти, які грають в ігри, або комп'ютерна залежність // Інформатика. – 2007. – Лютий (№5-7). – С. 16-18.
8. *Шадная О.* Сайтосмотрители // Мой компьютер. – 2007. – №27. – С. 30-32.
9. <http://www.prostobank.com/uk>.
10. <http://school.iatp.by/>.
11. <http://club.fom.ru/>.
12. <http://www.utro.ua/ukr/articles/shtml>.
13. <http://www.Gamerwidow.com>.
14. <http://games.mail.ru/>.

УДК 371.032-053.67

Безкорвайна О.В. - кандидат
педагогічних наук, доцент РДГУ,
докторант

Особистісне самоствердження в умовах глобалізації сучасної освіти

Зміни в політичній та економічній сферах громадянського суспільства висунули ідеї демократизації і свободи, самоуправління, прав і гласності, соціального плюралізму і справедливості. Основною ідеєю реформування є піднесення української спільноти до найвищого рівня цивілізації та інтегрування України до європейського співтовариства. Беручи участь у цьому глобальному процесі, вітчизняна педагогіка має виконати надзвичайно важливу місію – очолити виховання людини громадянського суспільства та формування відповідної цьому суспільству гуманістичної моральної культури особистості, зорієнтованої на найдосконаліші соціокультурні стандарти та загальнолюдські цінності.

Фундаментальні зміни в житті людського співтовариства, які відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства і стосуються життєважливих інтересів усього людства і кожного індивіда, зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник та основний важіль сучасного прогресу, створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати й навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства.

Ґрунтуючись на вітчизняному законодавстві і дотримуючись міжнародних документів, зокрема Декларації ООН про права людини, українська національна система освіти спрямована на загальний розвиток людини.

У доповіді колишнього Міністра освіти і науки України Станіслава Ніколаєнка на Підсумковій колегії МОН України чітко зазначається: „*Освіта в сучасних умовах є могутнім чинником розвитку духовної культури українського народу, відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, запорукою громадянського миру і майбутніх успіхів у зміцненні й утвердженні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави – повноправного члена європейської та світової спільноти*” [9; 1].

На наш погляд, методологічною основою теорії виховання в молодого покоління культури особистісного самоствердження є ідеологія українського державотворення, орієнтована на входження нашої країни в сім'ю цивілізованих народів. Така ідеологія постійно збагачується ідеями гуманітарного розвитку України, новим ідейним світоглядом, політикою державницького життя.

У Національній доктрині розвитку освіти визначається система концептуальних ідей та поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти у першій чверті ХХІ століття. Головною метою державної політики щодо розвитку освіти є створення умов для різнобічного розвитку особистості, самоствердження та творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління, здатного ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти [6; 233].

Перетворення можливості в дійсність перебуває в залежності і від суб'єктивної сторони виховного процесу, від мистецтва управління законами виховання, від майстерності вчителя-вихователя, від його вміння знайти адекватну об'єктивним потребам форму педагогічних впливів, систему засобів і методів виховання. Чим більше школа пов'язана з практикою, чим повніше у змісті діяльності її учнів отримують відображення глибинні процеси політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства, чим ширше участь молоді на ринку праці, у процесі професійної самореалізації, тим повніше і з більшою силою діє об'єктивний фактор, який забезпечує відображення у свідомості й поведінці молоді сучасних норм демократичного способу життя, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України.

Чим глибше і ґрунтовніше пізнають учні закони суспільного розвитку і вправляються в постійному співвідношенні своїх дій із формувальними моральними принципами, тим ширші можливості для вільного вибору поведінки, активної життєвої позиції у напрямі інтересів розвитку суспільства в цілому.

В умовах демократії та відкритості підвищуються вимоги до тих якостей, якими повинні володіти представники нового підрастаючого покоління. Перш за все – це вміння жити в умовах розвитку демократії, плюралізму думок, спілкуватися і взаємодіяти з людьми на правових і демократичних засадах. Це передбачає, з одного боку, здатність визнавати, розуміти, приймати як належне існування різних точок зору, вести дискусії і на висококультурній основі вирішувати розбіжності, які виникають, з іншого – відмова від диктатури і будь-яких засобів здійснення тиску на особистість, визнання її достоїнств і значущості.

Саме освіта розкриває перед цивілізацією нового тисячоліття великі потенційні можливості, що виявляється в розробці педагогічних систем, орієнтованих на розвиток „ноосферного” світогляду нового покоління. Одним із найважливіших завдань реформи загальноосвітньої школи є розробка такого змісту освіти, яке дає учням цілісне уявлення про світ у його діалектичному, історичному, науковому і соціальному розвитку, відображає проблеми, з якими зіштовхнулося людство на зламі тисячоліть, а також взаємозв'язок і взаємозалежність природи, людини і суспільства. Людство повинно розглядатися як невід'ємна частина „ноосфери Землі”, у якій кожен індивід реалізує своє місце і роль у житті. Кожен громадянин світу – реальна сила, яка відіграє активну роль у збереженні довкілля і всієї людської цивілізації.

„Ноосферна” концепція дозволила подивитися на розвиток Всесвіту як на еволюцію єдиної цілісної системи, зробивши тим самим важливий внесок у сучасну „картину світу”. В.Вернадський сформулював тезу про перетворення людини на силу, що несе відповідальність за подальше існування планети. Однак подібна трансформація свідомості не виникає сама по собі. Це може бути лише результатом відповідного процесу цілеспрямованого розвитку особистості, яка володіє почуттям співпричетності, співпереживання і відповідальності за все, що відбувається у світі, тобто такими якостями, які пов'язують окремих членів співтовариства з рештою людства.

Спрямування освітньої системи на становлення ноосферної цивілізації закріплено також і в інших міжнародних документах.

У сучасних умовах особистість має значні досягнення у сфері пізнання та освоєння світу, дедалі більше розуміє обмеженість своїх можливостей, а тому має взаємодіяти зі світом на основі принципів гуманності та взаємоповаги. У сучасних умовах людина більш свідомо й активно впливає на формування умов своєї життєдіяльності та саморозвитку.

ООН проголосила 2000-2010 роки *Декадою Культури ненасилля*, тобто толерантності, визначила 16 листопада *Міжнародним Днем толерантності*.

Толерантність до іншого означає бажання (або принаймні згоду) особистості визнавати самоцінність поглядів, відмінних від її власних, навіть тих, які за змістом є неприйнятними для неї. Принцип толерантності тісно пов'язаний із розвитком почуття власної гідності, поваги до гідності іншого [4; 198]. Толерантність одного індивіда до іншого базується на недискримінації і на такому розумінні людини, як визначної цінності, коли „ніщо не може бути вищим за людину і жодна людина не може бути нижчою від іншої людини” [8; 71].

У Декларації принципів толерантності підкреслюється: „*Виховання є найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості. Виховання в душі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію та зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших*” [3; 75].

У зв'язку з цим самореалізація творчої особистості визначається специфічним для сучасності, але одвічно природним ставленням людини до самої себе, до інших людей, до суспільства і до природи, з уважним ставленням до майбутнього. Це ставлення полягає в дотриманні принципів толерантності, співчуття, гідності, компромісності, помірності тощо. На нашу думку, усі зазначені принципи складають зміст не тільки життєвого інтересу до світу, а й до освіти, культури, до особистості, не матеріально-практичного інтересу, а максимально вільного від прагматичних мотивів чистого інтересу особистості до самої себе, до інших людей, до суспільства в цілому, до природи та до майбутнього.

Така зацікавленість у кожному аспекті буття людини як самоцілі посилює оптимістичне звучання синергетичного бачення світу, згідно з яким поточний період змін у житті українського суспільства надає шанси кожній окремій особистості для максимально масштабної творчої самореалізації на макрорівні й обґрунтовану надію на вихід усього соціуму на новий етап еволюції.

У доповіді ЮНЕСКО „Освіта для ХХІ століття”, підготовленій Міжнародною комісією під керівництвом Жака Делора, закладені важливі підвалини нової парадигми освіти, в основі якої лежать ідеї життєтворчості, підкреслюється вирішальна роль освіти у розвитку особистості, усього суспільства. Головним орієнтиром конструювання нової моделі освіти визнано забезпечення виживання людства, при цьому освіта розглядається як механізм виходу з глобальної кризи, а також підкреслюється тісний зв'язок моделей освіти і цивілізації.

Методологічним принципом нового підходу до розвитку особистості майбутнього може бути тільки визнання цінності індивіда й існування цілого, яке має назву „людство”.

„Найбільш універсальним визначенням освіти, що відображає зміну її функцій у сучасному світі, є визначення освіти як „ділісного феномену”. Саме такою має бути освіта ХХІ століття – вона базується на вищому синтезі наукового гуманізму, розвитку в особистості розуму, творчих здібностей, духу соціальної відповідальності, балансі інтелектуальних, емоційних і фізіологічних компонентів індивіда” [9; 1].

Окрема особистість з її неповторністю постає постійним джерелом стихійності, невпорядкованості і водночас джерелом розвитку не тільки власної структури сутнісних сил, але й ієрархічно вищерозташованих систем. У відкритому нестабільному світі людська індивідуальність є засадою суспільних зв'язків між людьми. Складність і багатоманітність завдань, що постають перед соціумом, вимагають індивідуальної ініціативи, а отже – індивідуальної різноманітності. Тому особистісне самоствердження є не тільки запорукою реалізації власного „Я”, а й умовою розвитку суспільства як цілісної системи.

У системі проблем молодіжної субкультури велике значення належить самореалізації, формуванню в школярів особистісного самоствердження, яке можна вважати точкою опори на все подальше життя. Виховний підхід до зростаючої людини як до „дорогоцінної і найвеличнійшої цінності на землі” в педагогіці, усій системі освіти зроблений акцент на реалізацію потенційних можливостей людини, на розвиток самоцінності особистості в суспільстві.

Результати одиничного акту самореалізації однієї особистості не просто стають надбанням багатьох людей, але й сприяють народженню в них новаторських ідей і нових соціокультурних феноменів, що

підтверджує висновок про „стрімку вдосконалення Універсуму в засобах самопізнання” [5; 151].

Сучасний рівень усвідомлення проблем школи й учня незмінно вимагають нових підходів до розуміння сутності виховної системи саморозвитку і самореалізації особистості, психолого-педагогічних умов її становлення.

Необхідно розвивати в дитини прагнення і потребу усвідомити свою особистісну сутність, своє місце і призначення у виховному середовищі школи, готовність до безперервного самопізнання, самовираження, самовдосконалення й особистісного самоствердження. Учень на сьогодні повинен мати право і бути здатний на власну думку і творчу діяльність.

Згідно з пріоритетом гуманістичних цінностей, значенням індивіда в культурно-духовному розвитку країни цінність людини визначається духовною культурою, якою вона володіє. Процес виховання духовності виступає як відтворення духовної культури, нагромадженої в суспільстві, та стимулювання внутрішнього саморозвитку людини.

Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці в загальноосвітніх навчальних закладах, на нашу думку, має бути цілісною педагогічною системою, структура якої визначає зміст, види і форми особистісно зорієнтованих виховних технологій, які спрямовані на формування власної внутрішньої психологічної позиції зростаючої особистості, її життєвого самовизначення і самовиховання, розвиток стійкої позитивної морально-вольової мотивації. Слід дбати про надання цій системі гуманістичного особистісно орієнтованого, практичного спрямування з метою забезпечення оптимальних умов для інтелектуального розвитку й самореалізації особистості, здатної до всебічного розвитку, удосконалення, самоосвіти, реалізації своїх індивідуальних задатків, здібностей, нахилів та творчого потенціалу.

Весь процес самореалізації та особистісного самоствердження школяра повинен здійснюватися в змістовому, ціле-мотиваційному, технологічному відношенні, щоб стати однією із найважливіших його цінностей.

Дослідження проблеми виховання культури особистісного самоствердження в учнівській молоді ґрунтується на фундаментальному вивченні питань ставлення людини до навколишнього світу, філософсько-культурологічних аспектах соціальної природи особистості, концептуальних положеннях сучасної теорії виховання (А.Алексюк, Ю.Бабанський, І.Бех, О.Бондаревська, В.Вернадський, В.Демиденко, Т.Дем'янюк, І.Зязюн, О.Кононко, О.Корсаков, О.Сухомлинська, С.Подмазін, І.Погоріла, Т.Поніманська, О.Савченко, Г.Селевко, Ю.Сокольніков).

Психолого-педагогічні основи формування здібностей особистості до самоактуалізації, самовиховання та самореалізації охарактеризовано у працях Т.Алексєєвої, Є.Вахрамова, Л.Виготського, О.Главінської, Д.Гришина, Д.Ельконіна, В.Зінченка, С.Карпенчук, О.Киричука, О.Кононко, У.Крейна, О.Леонтєєва, В.Маралова, В.Мухіної, В.Оржеховської, Ю.Орлова, С.Рубінштейна, В.Ситарова, М.Тайчинова, Е.Фрома та інших.

Важливою складовою досліджуваної проблеми є розгляд дитини як суб'єкта життєдіяльності в соціокультурному і соціоприродному середовищі у працях К.Абульханової-Славської, Б.Ананьєва, Г.Балла, І.Беха, Л.Божович, М.Боришевського, П.Блонського, І.Кона, Г.Костюка.

Проблема вивчення процесу виховання культури особистісного самоствердження є винятково актуальною і є одним із фундаментальних напрямів педагогіки, психології, культурології, соціальної психології, соціальної педагогіки, соціології тощо.

Для розуміння механізмів розвитку особистісного самоствердження учня і значення цього процесу нами були проаналізовані різні підходи до суті людини, до місця, яке займає проблема людини в науках про неї і навколишній світ, які використовувались нами як методичний базис.

Згідно з педагогічними закономірностями виховання особистості набуває свого „Я”, своє особистісне достоїнство в процесі діяльності, у конкретних справах та вчинках. Особистість, включаючись у систему суспільних зв'язків, є суб'єктом-носієм свідомості, який формується і розвивається в процесі діяльності.

Найбільше значення має діяльність, яка відзначається результативністю й успіхом, у якій їм вдалося проявити себе, реально побачити результати своїх навчальних та трудових зусиль. Сприяння в досягненні успіхів у навчанні, праці та спорті, у художньо-естетичній, науково-дослідницькій, громадській діяльності відіграє найважливішу роль у формуванні особистісного самоствердження школяра. Успіх у будь-якій діяльності надихає й окрилює людину, підсилює інтерес до цієї діяльності. Поразки, невдачі, непосильні труднощі, навпаки, розчаровують, засмучують, знижують інтерес. Стимулювання активності учнівської молоді в набутті свого достоїнства вимагає розуміння основних проявів цієї якості й усвідомлення

необхідності її розвитку.

„Виховання успіхом є однією з важливих умов розвитку особистості, – як зазначає І.Д. Бех, – неможливо формувати позитивну особистість у діяльності, що приносить їй постійно невдачі. Лише успіх молодшої людини формує у неї достатню віру в себе і на цій основі – прагнення стати кращою. Виховання успіхом, надання допомоги в прагненні вихованця задовольнити потребу в гідному місці в колективі однолітків – шлях створення довірливих взаємин творчої співдружності дорослих і дітей. Тільки за таких умов у підростаючої особистості виробляється готовність до сприйняття виховних впливів і правильного реагування на них” [2; 26].

На нашу думку, *самоствердження* – це такий психічний стан особистості, коли усвідомлений і пережитий людиною життєвий досвід (як особистий, так і узагальнений у формі ідей) виливається в інтелектуально оформлені наукові принципи, які викликають потребу в поведінці, що відповідає цим принципам і виступає як керівництво до дії.

Одним із найважливіших завдань науково-дослідницької роботи є розробка інноваційної моделі виховання особистісного самоствердження в навчально-виховному процесі школи. Основними її напрямками мають стати: організація процесу навчання та виховання на гуманістичних та естетичних засадах; організація психолого-педагогічної допомоги учням в особистісно-орієнтованій технології виховання.

Технологія саморозвитку, самореалізації особистості дозволяє:

- здійснювати перехід від виховання до самовиховання; спонукає прагнення до керівництва собою, озброює вмінням робити це;
- формує стійку мотивацію до учіння як життєво важливого, ціннісно значущого процесу;
- готує учнів до впевненого входження до дорослого життя, до професійного і життєвого самовизначення, до самореалізації [7; 159].

На нашу думку, мотивом самореалізації та особистісного самоствердження є забезпечення моделі суб’єкт-суб’єктивної взаємодії учасників навчально-виховного процесу через розширене демократичне спілкування, створення особистісно орієнтованого виховного середовища, атмосфери психологічного комфорту та позитивного соціально-психологічного статусу в колективі і в соціокультурному просторі загалом. Реалізації зазначених проблем сприяють особистісно зорієнтовані технології у виховному процесі, основною метою яких є „знаходження, підтримка, розвиток в людині механізмів самореалізації: саморозвитку, адаптації, самоствердження, саморегуляції, самозахисту, самовиховання, необхідних для становлення самобутнього образу й діалогічного, безпечного способу взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією” [14; 141-142].

Виховання творчої особистості, формування інтелігента, виховання майбутнього дослідника можливе лише в умовах творчого пошуку і спільної дослідницької діяльності школяра і вчителя. Сучасні загальноосвітні навчальні заклади мають забезпечити дитині всі належні умови для її духовного розвитку, інтелектуально-моральної свободи вибору поведінки, вільної світоглядної позиції, уміння відстоювати свої переконання, створювати сприятливі умови для задоволення її власних інтересів і потреб у самопізнанні та самореалізації, у формуванні позитивних особистісних якостей і високого рівня культури особистісного самоствердження в умовах соціально-ціннісної діяльності.

Виховання – найскладніша з усіх суспільних функцій, які знає людське суспільство. Ефективність виховного впливу не може бути досягнута лише розумінням загальних педагогічних законів та правил, які з них випливають. Така дія, оскільки вона спрямована на людську особистість, яка розвивається, завжди буде обумовлена як індивідуальними особливостями школяра, так і соціальними обставинами.

Джерельні приписи

1. *Алексєєва Т.* Твори себе (реалізація самопізнання-самоствердження в сучасній школі) // Урок української літератури. – 2004. – №10. – С. 42-43.
2. *Бех І.Д.* Виховання особистості: У 2 кн. Кн.2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.:Либідь, 2003.
3. *Декларація принципів толерантності.* Прийнята на XXVIII сесії Генеральної конференції держав членів ЮНЕСКО (25 жовтня – 16 листопада 1995 р.). – Париж: ООН, 1996.
4. *Кошечкина Т.Ю.* Уважение к достоинству личности и толерантность как факторы оптимизации социального взаимодействия // Человек: перестройка мышления и поведения: Сборник научных трудов / Отв. ред. Н.И. Михальченко. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 192-198.

5. *Моисеев Н.Н.* Рациональный гуманизм // *Общественные науки и современность*. – 1992. – №3. – С. 147-151.
6. *Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті* // *Вища освіта в Україні: Нормативно-правове регулювання* / За заг. ред. А.П. Зайця, В.С. Журавського. – К.: Форум, 2003.
7. *Селевко Г.* Воспитательная система саморазвития школьника завоевывает признание практиков: Школа и воспитание: [Опыт России] // *Народное образование*. – 2004. – №8. – С. 155-164.
8. *Удоброе Г.Г.* Угнетение любого человеческого существа это также и угнетение меня // *Общественные науки и современность*. – 1991. – №6. – С. 68-73.
9. *Якісна освіта – запорука самореалізації особистості* // Тези доповідей Міністра освіти і науки України С.Ніколаєнка на Підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 року. – *Освіта України*. – №59. – 35 с.

УДК 001:06.05-057.875

Шевчук М.В. - студ. III курсу
факультету ДКМ РДГУ

Інформаційне забезпечення наукової діяльності студентів

Головним завданням сучасної вищої школи на нинішньому етапі розвитку українського суспільства, основою якісної вищої освіти є нероздільність процесу навчання та наукової діяльності студентів. За даними незалежної міжнародної організації Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), Україна займає 17 місце за доступом до вищої освіти та 47 – за якістю освітньої системи.

Сьогодні на теренах нашої держави в системі вищої освіти функціонує 350 вищих навчальних закладів (III-IV рівня акредитації), з них 236 – державної та комунальної власності, 114 – приватні. Однак, незважаючи на це, якість життя зростає досить повільно. Саме тому гостро постає питання про повернення науки в університети, збереження молодих наукових кадрів та вдосконалення методів заохочення і залучення студентів до ведення наукової роботи. У такому випадку доречно наголосити про надання кращим науковцям університетських грантів можливості наукового стажування та участі в наукових конференціях за кордоном, відзначення переможців всеукраїнських та міжнародних студентських олімпіад.

За даними прес-служби Міністерства освіти і науки України, за минулий рік чисельність студентів, які активно поєднують навчання та наукову діяльність, реалізуючи свої наукові ідеї, беруть участь у фахових олімпіадах та конкурсах студентських наукових робіт, зросла на 20%.

Цього року у всеукраїнських олімпіадах та конкурсах узяли участь близько 190 тисяч студентів. З них майже 1,5 тисячі стали переможцями і лауреатами.

Крім того, за три останні роки кількість студентів, які навчаються за рахунок держави, і зараховані на перший курс, зросла із 40% до 59%. На сьогодні в Україні налічується понад 560 студентів на 10 тис. населення, що є середньоєвропейським показником [4].

Незважаючи на значні успіхи, існують і деякі проблеми в інформаційному забезпеченні навчальної та наукової діяльності студентів. Так, забезпечення студентів навчальними матеріалами у паперовому вигляді, на жаль, сьогодні пов'язано із певними економічними проблемами. Щоб друкувати „навчальні матеріали” для кожного курсу із матеріалами викладача та рідкісними літературними джерелами, необхідно мати відповідну поліграфічну базу та сталу практику застосування авторського права. Альтернативою може бути поширення навчальних матеріалів в електронному вигляді. Це дозволить готуватися до лекції в зручному режимі, хоч і не в дуже зручній формі для тих, хто має упередження стосовно читання з екрана.

Реформи освіти зумовили потребу суспільства в активній, обдарованій, морально-зорієнтованій особистості, яка б змогла стати спадкоємцем і творцем української та зарубіжної культур.

Сучасний студент, як ніхто інший, повинен орієнтуватися в інформаційному просторі, усвідомлювати і формулювати власні інформаційні запити. А успішність навчальної та наукової діяльності студентів дедалі більше залежить від рівня їхньої інформаційної культури, яка виявляється в готовності й умінні оперувати різними джерелами інформації, здійснювати їх свідомий відбір; у знанні та самостійному використанні на практиці алгоритмів роботи з інформацією; у спроможності створювати, зберігати й розповсюджувати інформацію, використовувати її в пізнавальних і життєво-практичних ситуаціях.

Становлення ж інформаційної культури здійснюється в процесі повсякденної діяльності, отримання інформації із засобів масової комунікації та в ході самоосвіти, роль та значення якої стрімко зростає. Інформаційна грамотність, тобто вміння цілеспрямовано працювати з інформацією і використовувати інформаційні технології для роботи з нею, у цьому випадку проявляється в умінні самостійного пошуку літературного матеріалу, оцінюванні його значущості, зіставленні, порівнянні, аналізуванні, самостійності в узагальненні, висновках, у використанні методів пізнання [3; 19].

Неабиякої важливості набуває і самостійна робота студентів. Її ефективність залежить від багатьох факторів, до яких належать: упровадження сучасних освітніх технологій, забезпеченість навчальною, навчально-методичною, довідковою й науковою літературою, достатність робочих місць, обладнаних сучасною електронною технікою. Самостійна робота є однією з важливих і широко обговорюваних проблем у вищих навчальних закладах. Під самостійною роботою студентів розуміють різні види індивідуальної й колективної діяльності на аудиторних і позааудиторних заняттях без участі викладача. Саме в процесі самостійної роботи найкраще набуваються та вдосконалюються навички роботи з різними джерелами інформації та формулювання інформаційних запитів [1].

Професор Кім Вельтман у своїй книзі „Реорганізація знань” пише, що сьогодні людина, яка займається науковою роботою, 90% свого часу витрачає на пошук документів, 5% – на їх вивчення і решту – 5% – на науку. Це свідчить про неефективність підходів до ведення наукової діяльності. Ось чому сучасні науковці, як ніколи, потребують створення універсальної системи пошуку інформації, яка дозволила б зменшити витрати часу на пошук потрібних даних, на формування знайдених матеріалів у єдину цілісну систему знань, дозволила б працювати з ними набагато ефективніше та раціональніше.

Такі установи, як бібліотеки, архіви, музеї надають доступ до інформації на наступних рівнях:

1) достовірні дані в класифікаційних системах, де зберігаються терміни і взаємозв'язки між ними;

2) словники, де дані визначення слів та понять;

3) енциклопедії, які дають більш детальну інформацію до терміна чи слова;

4) каталоги, які пов'язують слова і терміни із заголовками книг;

5) часткові змісти у формі індексів, оглядів, анотацій до повнотекстових ресурсів.

Усе це в комплексі створює ідеальне підґрунтя для ведення наукової роботи [5; 11].

Повертаючись до теми бібліотек, слід відзначити їх важливу роль у підготовці фахівця та молодого науковця. Особливо це стосується бібліотек вищих навчальних закладів. Вони надають студентам необхідні підручники, методичну допомогу й інші навчальні та методичні матеріали. Тут здійснюється підготовка домашніх завдань, практичних і семінарських занять, відбір інформації для рефератів, курсових та дипломних робіт, закладаються підвалини науково-дослідної діяльності, що є свідченням досягнення найвищого рівня самостійної роботи.

Інформаційні технології нині суттєво впливають на всі сфери життя людини. Значною мірою вони змінили й уявлення про роль бібліотеки в навчальному процесі вищого навчального закладу. В основі самостійної роботи завжди лежить новий для студента матеріал, нові пізнавальні завдання. Справді, самостійна робота як самостійна навчальна діяльність може виникнути на основі „інформаційного вакууму”, коли у студента формується потреба дізнатися, освоїти щось нове, необхідне, важливе для себе, а засобів задовольнити таку потребу немає. Тому в самостійній роботі привабливим стає саме оволодіння новим матеріалом.

Самостійна робота студентів вимагає від них знання простих методик роботи з джерелами інформації. Особливо це стосується студентів першого курсу. Певні труднощі в їх адаптації до навчання становить незнання раціональних прийомів розумової діяльності, умов їх найкращого застосування, невміння працювати з книгою, правильно планувати та використовувати час навчальної праці й відпочинку. Значна роль в організації самостійної роботи студентів молодших курсів при цьому відводиться бібліотеці університету, яка може прищепити навички самостійної роботи з книгою через усвідомлене і цілеспрямоване використання книжних фондів бібліотеки і читальних залів, застосування науково-інформаційних рекомендаційних списків, уміння користуватися бібліографічними посібниками і каталогами, довідковими виданнями.

Сучасна бібліотека вищого навчального закладу суттєво відрізняється від традиційного розуміння бібліотеки лише як сховища навчальної літератури. Це можна пояснити активним використанням телекомунікаційних технологій, упровадженням електронних освітніх ресурсів, зокрема повнотекстових навчальних матеріалів, що розміщуються на електронних носіях інформації. Особливу роль у сучасній

бібліотеці ВНЗ має каталог наявних навчальних і наукових матеріалів.

Тобто значення та місце бібліотек у сучасному суспільстві істотно змінилися. До традиційних функцій, закладених у місію бібліотеки, додалися ще й функції інформаційних центрів, що забезпечують вільний доступ до світових інформаційних ресурсів. Ці зміни в пріоритетах діяльності позначилися, перш за все на бібліотеках ВНЗ, що становлять невід'ємну частину розвиненої навчально-педагогічної інфраструктури навчального закладу та мають значний вплив на ефективність усього навчання.

Комп'ютеризація бібліотек розвиває додаткові вміння у користуванні інформаційними технологіями. Інформаційна функція бібліотеки є лише частиною її повсякденної діяльності, у той же час бібліотеки – елемент інформаційної структури ВНЗ, а якщо враховувати їх доступ до Інтернету – то й елемент глобального інформаційного середовища

Освітня функція бібліотек, спрямована на пропаганду власних інформаційних ресурсів або ресурсів Інтернету, може забезпечити студентам необхідну підготовку для раціонального використання існуючих інформаційних продуктів і послуг у самостійній роботі [1].

Інтернет на сьогодні є одним з альтернативних способів пошуку інформації та доступу до знань. Завдяки доступності і простоті використання пошукові машини стали практично основним інструментом молодих науковців для отримання інформації. Такі пошукові системи, як Google та Yandex, концентрують у собі величезні масиви інформації. Проте з-поміж кількох тисяч сторінок, що надаються в якості відповіді на пошуковий запит, користувачу насправді ж потрібно лише кілька. Незважаючи на спроби оптимізувати алгоритм пошуку, проблема пошуку семантично-правильних документів ще не вирішена. Для цього потрібно описувати таким чином, щоб інформаційно-пошукові системи розуміли їх семантику [5; 12].

Інтернет – це сфера, де зосереджені мережа обміну інформацією і структура, у межах якої налагоджуються найрізноманітніші ділові взаємини суб'єктів. Особливо великих обертів набрав розвиток електронного бізнесу, фінансові операції та наукове спілкування. Це глобальне інформаційне середовище безперервної освіти і науки, а також розгляд тенденцій розвитку бібліотек, культури та мистецтв.

Сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву, що повноцінна підготовка майбутніх спеціалістів у вищих навчальних закладах будь-якого профілю не може здійснюватися без використання Інтернет-технологій.

Але ще дуже часто Інтернет у вищій школі є лише засобом представлення й пошуку інформації й забезпечення швидкого та якісного зв'язку за допомогою електронної пошти. Насправді ж сфера застосування Інтернету в закладах освіти має бути значно ширшою. І перш за все вона повинна бути спрямована на формування високого рівня інформаційної культури майбутніх спеціалістів, надання їм практичних навичок не тільки з пошуку, зберігання й обробки інформації, але й з уміння вибору оптимальних форм її представлення й прийняття на її основі ефективних рішень. Дослідження свідчать, що використання мережі Інтернет сприяє розвитку мислення, надає нові засоби для розв'язання творчих завдань, змінює сам й стиль розумової діяльності.

Однак використання Інтернету студентом у процесі навчання не повинно обмежуватися лише пізнавальною складовою. Воно має стати природною технологією роботи з майбутньої спеціальності, самого повсякденного життя. Для цього студентам треба забезпечити вільний доступ до мережі, що надасть їм можливість брати участь у різних проектах, замовляти через Інтернет книги у бібліотеках, продивлятися каталоги періодичних видань, стежити за новинами науки, отримувати інформацію про можливості навчання та працевлаштування тощо. Так, зокрема великою популярністю серед студентської молоді України користується освітній портал (<http://www.osvita.org.ua/>) та офіційний сайт Міністерства освіти і науки України (<http://www.mon.gov.ua/>). Інформація, розміщена на цих сайтах, є актуальною, постійно оновлюваною, а головне – перевіреною та достовірною.

Провідні країни світу вважають саме швидкий перехід від індустріального до інформаційного суспільства запорукою майбутнього світового лідерства.

На жаль, сьогодні ще дуже мало пророблені, з наукової точки зору, психологічні, методологічні, організаційні та інші питання використання Інтернет-технологій в університетському житті. Тому вкрай бажаним є формулювання в цьому напрямку чіткої державної політики, здійснення державної фінансової підтримки комплексних досліджень у межах сумісних проектів українських університетів із залученням до участі в них провідних західних ВНЗ. Швидке науково-обґрунтоване впровадження у вищу освіту інформаційних та телекомунікаційних технологій є необхідною умовою щодо прискорення переходу України до інформаційного суспільства, зайняття нею гідного місця у світовому освітянському просторі [2].

Проте не слід забувати, що світ Інтернету має як незаперечні переваги, так і менш доступні для спостереження негативи, що потребують вивчення: поряд із тим, що в його просторі, який характеризується відкритістю й незалежністю суб'єкта, існують можливості необмеженого спілкування, цей світ нав'язує свої правила.

Зростання темпів використання Інтернету українськими студентами як місця професійного зростання і працевлаштування часто пов'язане зі збільшенням кількості інформації, яку там можна знайти. Нині пошук студентами рефератів і дипломних робіт у мережі ускладнюється через дію онлайнової системи „Антиплагиат”, розробленої співробітниками Московського державного університету. Ця система досить точно вказує відсоток плагіату і джерела матеріалу. Отож використання студентами Інтернету з „мирною” метою вже не за горами, хоча час для цього ще потрібний.

Джерельні приписи

1. **Єпіфанова О.В.** Роль бібліотечно-інформаційного забезпечення в організації самостійної роботи студентів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevntu.com.ua:8000/bibl/templates/static/confer/epif.doc.>, вільний. – Назва з екрану.
2. **Мокін Б.І.** Досвід використання інтернет-технологій у Вінницькому державному технічному університеті: [Електронний ресурс] / Б.І. Мокін, В.В. Грабко, В.І. Месюра, С.В. Юхимчук. – Режим доступу: <http://www.vstu.vinnica.ua/ies2000/doclad/a/a03.html>, вільний. – Назва з екрану.
3. **Рубан А.** Науково-методичне забезпечення формування інформаційної культури учнів // Вісник Кн. палати України. – 2006. – №7. – С. 19-21.
4. **Ніколаєнко С.** „Українські студенти повинні мати якісну освіту, яка забезпечить новий рівень життя, успіх країни в цілому”: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/newstmp/2007/16_11/2.html, вільний. – Назва з екрану.
5. **Чуранов В.С., Чуранов А.С.** Эффективный поиск информации для ведения научной деятельности // Информационные ресурсы России. – 2007. – №3. – С.11-13.

УДК 329.78(471)

**Котяш О.М. - магістрантка
кафедри культурології РДГУ**

Жіночий рух України в історичній ретроспективі: становлення та розгортання

В історії українського народу жінка завжди посідала почесне місце, її становище у родині й суспільстві було вищим і кращим, ніж в інших народів.

Незаперечним є твердження про те, що жінка – це майбутнє нашої нації, адже саме вона несе в собі репродуктивну функцію народу, суспільства і держави цілому, продовжуючи рід.

Загалом жіночий рух є віддзеркаленням процесів трансформації духовної структури суспільства на ґрунті суспільно-політичних змін, що є ознакою духовного відродження. Він дає новаторський принцип підходу до розуміння і виникнення нових напрямів соціально-культурних процесів у суспільстві, їх способів і форм існування; детермінує характер існуючого взаємозв'язку культури і держави, доповнює своїм аспектом започатковані ним процеси і тенденції.

Жіночий рух з еволюційного боку свого розвитку слід розглядати в контексті розвитку жіночого руху на західноукраїнських землях, коріння якого сягає ще XIX століття, де жіночі об'єднання, в основному їх найяскравіші представники, стали одним із чинників започаткування освіти в західному регіоні та формування й розвитку культуротворчих процесів, де головну роль почала відігравати жінка.

Державотворчі процеси XX століття стали поштовхом до виникнення великої кількості жіночих організацій. Багато таких організацій є досить молодими і тому мало вивченими та дослідженими.

Оскільки жіночий рух є, по-перше, одним із засобів вирішення соціальних та культурологічних питань держави, по-друге, своєрідною лабораторією, де формуються нові орієнтири суспільного розвитку, та, по-третє, величезним резервом поліпшення становища жінки в суспільстві, то цей феномен української культури та історії є цікавим матеріалом для наукового дослідження. Інтерес до цієї теми посилюється у зв'язку з тим, що жіночий рух дедалі інтенсивніше входить у життя суспільства і цим зумовлює чимало суперечностей, доволі-таки часто з протилежних позицій, що обумовлено

необізнаністю суспільства з темою в результаті недостатнього вивчення і малочисельністю ґрунтовних праць із досліджуваної проблеми.

Під час роботи над дослідженням, нами була опрацьована джерельна база, що дала змогу дослідити питання, пов'язані із сутністю жіночого руху, його структурою, особливістю функціонування в сучасних умовах розвитку суспільства.

Причини появи „жіночої” проблематики, а також аналіз її теорії і методу стали предметом вивчення М.Рудницької [8]. Жіночий рух розглядається нею як спадкоємник „жіночої історії”, започаткованої науковими студіями минулого століття, присвяченими жінкам [4]. Історія жінок, становлення якої пройшло кілька етапів, пережила швидку трансформацію – від історії видатних жінок, що мали відверто популярний характер і нерідко публіцистично-феміністичний. Друга стадія жіночих студій (30-50 роки) [3] характеризується появою спеціальних досліджень біографічного напрямку. Однак і в цьому аспекті жінка розглядалась хоча і в контексті її громадської діяльності, але переважно як декор на тлі чоловіків.

Жіноча проблематика не була новою для історіографії ХХ століття. Саме жінкам, наголошує Г.Сагач [9], з їх інтересом до приватного життя та культурного процесу, належить пріоритет у соціальній історії та історичному романі.

Розвоєм досліджень, які розкривають тематику ролі жінок у історії та культурі України, стали монографія Людмили Смоляр „Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст.: сторінки історії” [10] та колективна монографія „Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні” [7]. І далі цей процес вивчення проблеми лише набирає розголосу.

Метою статті є дослідження суті й еволюції жіночого руху в Україні. Завданням є опис історії виникнення, становлення та розвитку жіночих громадських об'єднань з часу виникнення і до періоду незалежної України.

Незаперечним є те, що громадянське суспільство формується у вигляді спонтанних рухів, які інституалізуються після перших демократичних виборів у мережу громадських об'єднань. Інституалізація, тобто оформлення організацій, у тому числі жіночих, як суб'єктів суспільного життя, відбулася, як відомо, після виборів 1990 року. Проголошення України незалежною державою сприяло тому, що цей процес набрав особливої інтенсивності. Проте жіночий рух України не є абсолютно новим соціальним явищем в українському соціумі. Українське суспільство має історичний досвід існування жіночого руху другої половини ХІХ – початку ХХ століття, і сьогодні, на етапі становлення сучасного жіночого руху, в умовах пошуку об'єднавчої ідеї та формування ідеології, надзвичайно важливим є знання історичних уроків жіночого руху першої хвилі, усвідомлення традицій самого руху, без яких сучасний розвиток не має перспективи.

„Жіночий рух”, за визначенням голови спілки жінок України М.Орлик, у широкому розумінні означає організовану суспільну активність жінок [5].

Більш повне визначення цього поняття наводить Л.Смоляр: „У вузькому розумінні „жіночий рух” – це рух, який включає ті види діяльності, які мають феміністичний характер, автономний, незалежний від політичних організацій, організацій, змішаних за ознакою статі. У широкому ж значенні до руху відносять різні історичні і сучасні прояви жіночої активності, соціальних потреб і умов в галузі фемінізму і політики, що стосуються жінок. Дослідження жіночого руху в такому значенні буде включати широкий спектр жіночої діяльності” [10; 12-13].

Важливою складовою жіночого руху є процес емансипації жінки, який пов'язаний: а) із звільненням особистості жінки від нашарувань традиціонізму, з усвідомленням власної самооцінки і необхідності самореалізації особистістю творчого та інтелектуального потенціалу; б) актуальним включенням жінки в громадську діяльність нарівні з чоловіком, з постановки питання про гендерну рівноправність.

Жіночий рух формує своєю діяльністю жіночі об'єднання. Особливий інтерес для нашого дослідження становитимуть ті напрями діяльності жіночих організацій, які формували соціально-культурне середовище в історичному аспекті.

Отож жіночий рух в Україні першої хвилі (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) розвивався значною мірою під впливом загальноєвропейського руху, однак мав ще й свої окремі вияви та шляхи розвитку, визначені специфічним становищем української нації під чужим поневоленням. Перші його прояви спостерігаються у Наддніпрянській Україні, що входила до складу Російської імперії. Прагнення до вищої освіти жінок виявилось уже в 50-х роках ХІХ століття, а в 1860 році жінки здобули, хоч і на короткий період, можливість вступу до університетів. У цьому напрямку працювало одне з перших жіночих об'єднань України „Товариство допомоги вищій жіночій освіті”.

Значним здобутком жіночого руху було заснування Вищих жіночих курсів (Київ, 1878 р.), де був заснований і перший український жіночий гурток (1884 р.) Олени Доброграєвої.

Активність жінок виявилася у заснуванні та діяльності недільних шкіл. На цій ділянці багато працювала Х.Алчевська.

Важливим соціальним явищем емансипаційного етапу жіночого руху стала діяльність народниць. Їхня незалежна поведінка, активна життєва позиція, протест проти феодально-кріпосницької системи і патріархальної сім'ї створили ґрунт для зростання авторитету жінки в суспільстві.

У 90-х роках ХІХ століття жінки стали активно залучатися до політичних партій, а початок ХХ століття позначився зростанням чисельності жіночих організацій різного спрямування. Вагому роль у розгортанні жіночого руху відіграла „Жіноча громада” (1901-1905 рр.), „Харківське товариство взаємодопомоги жінок” (1902-1919 рр.), „Київське товариство оборони жінок” (1905-1917 рр.) та „Одеське товариство оборони жінок” (1904-1917 рр.). У 1909 р. формуються організації нового типу – жіночі клуби, що розглядалися як самостійні організації феміністичної орієнтації. До найбільших жіночих організацій того типу належали Київський жіночий клуб та Київське загальне зібрання.

Період 1908-1914 рр. позначився утвердженням феміністичної тенденції в жіночому русі. Представниці жіночих організацій брали участь у всеросійських з'їздах (Перший Всеросійський жіночий з'їзд, (1908 р.); Всеросійський з'їзд по боротьбі з торгівлею жінками, (1910 р.); Всеросійський з'їзд з освіти жінок, (1913 р.), міжнародних конгресах, Всесвітніх виставках, що сприяло залученню жінок України до загальноцивілізаційних процесів, розширювало коло уявлень та понять про механізм боротьби за жіночі права.

На західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, основоположницею жіночого руху була Наталія Кобринська, яка заснувала в Станіславі „Товариство руських женщин”. Хоча товариство існувало не довго, його ініціаторка знайшла інші вияви популяризації жіночого руху, головним чином, через видавничу діяльність (альманах „Перший вінок”, 1887 р.). У 1880 р. українки Галичини вислали петицію до віденського парламенту в справі допущення жінок до вищої освіти, а в 1891 році в Стрию було організоване перше жіноче віче.

У 90-і роки ХІХ століття виникають жіночі організації, зокрема в 1893 р. у Львові був створений „Клуб русинок”, „Жіночий кружок” у Коломиї, у 1894 р. – „Жіноче товариство” в Городенці і москвофільське „Общество русских женщин” на Буковині, у 1896 р. – „Жіночий кружок” у Тернополі, у 1901 р. – „Жіноча читальня” в Долині, „Кружок українських дівчат” у Львові, у 1903 р. – жіночі товариства в Бережанах і Рогатині, у 1909 р. у Львові – „Жіноча громада”. Серед громадсько-доброчинних організацій активними були „Товариство Руська захоронка”, „Товариство опіки над слугами та робітницями”, „Товариство вакаційних осель”, „Товариство опіки над дітьми та молоддю”. Загальнодержавний характер мав громадсько-доброчинний рух проти проституції. Так, наприклад у Львові діяла руська філія загальноавстрійського „Товариства св. Рафаїла”. Доволі активно йшла розбудова жіночих організацій релігійно-доброчинного спрямування „Маріїнське товариство пань” (Львів, 1904 р.), „Мироносиці” (Чернівці, 1904 р.), Товариство православних русинок (Чернівці, 1908) [1].

Одночасно із створенням і кількісним зростанням жіночих організацій на західноукраїнських землях відбулося дедалі ширше залучення жінок до діяльності різноманітних громадських організацій, наприклад, до роботи у „Просвіті”, педагогічному товаристві, „Руській бесіді”, кооперативі „Народна торгівля” та ін. Діяльність жінок у цих товариствах, як правило, не була пов'язана зі специфічно феміністичними завданнями, але об'єктивно сприяла новому психологічному сприйняттю жінки у суспільстві.

Діяльність жіночих організацій періоду Першої світової війни була тісно пов'язана з актуальними національно-суспільними потребами. У воєнні роки жіноцтво взяло активну участь у доброчинній та санітарній роботі. У Києві та інших місцях українські жінки працювали в „Товаристві допомоги біженцям”, допомагаючи втікачам, закладникам та полоненим. Київський український клуб був перетворений на шпиталь, у якому працювали українські жінки, ведучи одночасно національно-виховну роботу серед поранених. Так само активно в харитативній діяльності працювало жіноцтво Західної України. У Відні українські жінки заснували Комітет допомоги пораненим воякам, що опікувався українськими вояками у віденських лікарнях. Молоде жіноцтво входило до складу військових частин. Багато жінок та дівчат працювали як медсестри, служили в армії [2].

Революція 1917 року втягнула жінок до політичної та громадської діяльності. До Української Центральної Ради увійшло 11 жінок, дві стали членами Малої Ради. У вересні 1917 року в Києві відбувся

жіночий з'їзд, на якому заснований Український Жіночий Союз, виходив часопис „Жіночий Вісник”.

У той же час українські жінки вперше вступили до міжнародних жіночих організацій. З цією метою в 1919 році в Кам'янці-Подільському було створено Українську Жіночу Національну Раду. Її делегати брали участь у конгресах Міжнародної Жіночої Ради (Осло, 1920 р.) і Міжнародного Жіночого Союзу (Женева), а 1921 р. у конгресі Міжнародної Ліги Миру і Свободи (Відень). Українська Жіноча Національна Рада стала членом цих міжнародних об'єднань.

Жіночий рух періоду між двома світовими війнами мав можливість розвиватися лише за межами радянських земель. В УРСР було заборонено будь-які форми жіночих чи харитативних організацій під гаслом існуючої рівності жінок із чоловіками. На західноукраїнських землях жіночий рух розвивався далі, незважаючи на несприятливі умови чужого панування. У Галичині найбільшою жіночою організацією став Союз Українок, перетворений із Жіночої Громади 1917 р.

Значну роль у розгортанні жіночого організованого життя відіграла жіноча преса. У 30-роках постало питання спеціалізації жіночого організованого життя, виникли фахові об'єднання, наприклад: секція господинь при „Сільському Господарі” з мережею гуртків по селах, товариство „Будучність”, кооператив „Українське народне мистецтво” та ін. Організовувалися жінки й за політичним чи світоглядно-релігійним принципом. Із 1934 р. почали створюватися жіночі гуртки при Українському Католицькому Союзі. У 1938 р. на місці закритого польською владою Союзу Українок засновано політичну організацію „Дружина Княгині Ольги”.

Виявом сили українського жіночого руху став перший жіночий Конгрес у Станіславі, скликаний 1934 р. з ініціативи Союзу Українок. Участь у ньому взяли представниці жіночих організацій з усіх українських земель поза УРСР та еміграції, які підкреслили своє прагнення до єдності українок. Ініціатива про створення загальноукраїнського об'єднання жіночих організацій у Світовому Союзі Українок (1937 р.) з центром у Львові стала наслідком цього конгресу.

Отже, український жіночий рух на західноукраїнських землях до початку Другої світової війни пройшов шлях цілісного ідейно-теоретичного та організаційного структурування. Найхарактернішими його рисами були домінування концепції ліберального фемінізму, яка тісно поєднувалася із завданням національно-визвольної боротьби, а також формування організаційної структури, типологічно подібної до тогочасних європейських аналогів.

Жіночий рух Наддніпрянської Україні витворив свої особливі риси, сформовані відповідними соціально-економічними умовами та політичною системою Російської імперії. Об'єднання жінок для захисту своїх інтересів стало реакцією на низький правовий статус, небажання влади змінювати феодально-кріпосницьку систему державних і сімейних відносин, відгуком на необхідність нових соціально-економічних взаємин. За півстоліття активної соціально-вагомої діяльності жіночий рух Наддніпрянської України нагромадив багатий досвід боротьби за інтереси жінок та став важливим чинником формування громадянського суспільства. Численні ініціативи організацій і товариств зі внесення змін у правове становище жінки сприяли прийняттю державних рішень. Під їх впливом розширилася можливість загальної освіти жінок, була закладена система вищої освіти, розширився доступ до нових професій, жінки домоглися права займати державні посади. Жіночий рух і його лідери були центром об'єднання і пропаганди серед різних верств ідей рівноправності жінок та чоловіків. За допомогою преси, і зокрема жіночої, публіцистичної діяльності, прогресивних діячів, лідери жіночого руху зуміли створити цілий пласт громадсько-політичної літератури, присвяченої проблемам жінок, сприяли включенню їх у процес демократичних перетворень. Жіночі організації на практиці створили модель ініціативної поведінки жінок як самостійного суб'єкта в різних суспільних сферах. Концепція самозахисту була центральною в жіночому русі України і базувалася на самопомозі у сфері професійної діяльності, взаємопідтримці в процесі отримання знань, опорі на власні сили, самовихованні, самоемансипації, трансформації суспільних поглядів на жінку, вимозі виборчого права тощо.

Від самого початку формування жіночого руху спостерігалось прагнення до єдності жінок обох частин України. І виданням жіночого літературного альманаху „Перший вінок”, у якому взяли участь письменниці з обох частин України під проводом Олени Пчілки та Наталі Кобринської, відкривається історична сторінка єднання галичанок і наддніпрянок. Праця в „Товаристві допомоги населенню Півдня Росії” у часи Першої світової війни знову зблизила українських громадських діячок Києва із західноукраїнськими землями. І ґрунт тієї праці жінок, закладений у часи „Першого вінка”, відроджений у роки війни, уже ніколи не піддавався сумніву. При кожній можливості жінки будуть надавати допомогу одна одній. Створенням Української Національної Жіночої Ради і Союзу Українок у Кам'янці-Подільському (1919 р.) жінки обох частин України

знову продемонстрували єдність, а весь наступний розвій жіночого руху реально показав силу такої співпраці та взаємопідтримки. Плекаючи почуття єдності всіх частин нації, поділеної кордонами, та змагаючись до консолідації національних сил, жінки зібралися в 1934 р. на Перший Всеукраїнський Жіночий Конгрес у Станіславі. А незабаром, у 1937 р., реалізували ідею об'єднання у Всесвітній Союз Українок (ВСУ).

У радянський час єдиними жіночими організаціями в Україні були жіночі ради. Виникли вони в липні 1919 року, і з того часу в різні періоди з різною активністю діяли за місцем роботи і проживання жінок у селах, містах і районах, обласних центрах України. Жіночі ради дбали про те, щоб на виробництві для жінок були створені належні умови праці, щоб був забезпечений необхідний медичний догляд, разом із профспілками вели оздоровлення жінок та дітей, контролювали роботу дитячих дошкільних установ, шкіл, різноманітних клубів і кімнат за місцем проживання, проводили значну культурно-освітню і виховну роботу [6; 12].

На жаль, за роки радянської влади, з огляду на здійснення патерналістської політики, у жіночому середовищі були майже ліквідовані традиції самопомоги й опори на власні сили. Однак вони не зникли безслідно, а чекали свого часу, щоб відродитися на новій основі.

Інституціоналізація, тобто оформлення організацій, у тому числі жіночих, як суб'єктів суспільного життя відбулася після виборів 1990 року. Проголошення України незалежною державою сприяло тому, що цей процес набрав особливої інтенсивності. Так, у вересні 1990 року була заснована „Організація солдатських матерів України”, у грудні 1991 р. на установчому з'їзді створено „Союз Українок”, у грудні 1992 р. – „Жіночу Громаду”. Отже, є всі підстави вважати, що перший етап жіночого руху – як етап його організаційного становлення та оформлення – розпочався у другій половині 80-х років і завершився після проголошення незалежності України (1991 р.).

У роки, що безпосередньо передували проголошенню незалежності, та в перші роки становлення української державності важливого значення набуло усвідомлення людьми власної національно-культурної ідентичності. Ідеї національного відродження, державної незалежності у той час були єдиною альтернативою комуністичній ідеології. Тому перші жіночі організації демократичного спрямування формувалися під загальним впливом національно-визвольних ідей, вбачаючи пріоритетні завдання своєї діяльності в побудові незалежної Української держави, відродженні українських звичаїв та традицій. Згодом національна парадигма вже не відіграла домінуючої ролі у жіночому русі, а створена незабаром мережа жіночих організацій характеризувалася значною плюралістичністю ідеологічних спрямувань, різномисленням і різноманітністю ідеологій, намірів та завдань.

З 1991 р. розпочався другий етап жіночого руху. Головною його особливістю був внутрішній саморозвиток жіночих організованих груп. Вони різнилися теоретичною основою, головними завданнями та методами діяльності. Відсутність у жінок досвіду формування власних ланок у громадянському суспільстві вплинула на структурні характеристики таких організацій. Вони будувалися за принципом централізму, формального залучення до роботи значної кількості жінок у рамках однієї організації, відсутності тісного безпосереднього зв'язку між членами, нав'язливого підкреслювання організаційної незалежності. Це призводило до небажання тісно співпрацювати з іншими жіночими організаціями і

ÇI³NÒ I ÒIÓ

Вітальне слово ректора	3
Виткалов В.Г., Граб О.В. Молодь у соціокультурному просторі XXI століття: за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції „Стан і перспективи розвитку духовної культури особистості в умовах розгортання глобалізаційних процесів”	5
Розділ I.	
Освіта і виховання як основа розвитку культури XXI століття	11
<i>Баранівський В.Ф.</i> Особистість, освіта та культура в умовах глобалізації	11
<i>Чорний В.С.</i> Освіта та виховання на межі століть: пошуки філософсько-методологічного обґрунтування	13
<i>Стеблецька Г.Е.</i> Простір дитинства у добу глобалізації	18
<i>Іванченко Є.А.</i> Інтегративна професійна підготовка. Види інтеграції. Соціокультурна інтеграція	21
<i>Новоселецький М.Ю.</i> Проблеми цінностей в інформаційному суспільстві	25
<i>Білик К.О.</i> Два аспекти розвитку духовності в умовах глобалізації	27
<i>Костенко М.С., Степанюк О.В.</i> Галузеві документні потоки як фактор формування соціокультурного простору України періоду суспільних трансформацій	29
<i>Бучковська О.Ю., Карнюк Д.В.</i> Особливості міжкультурних комунікацій в процесі глобалізації	33
<i>Кучина Н.І.</i> Поширення книги в сучасній Україні: регіональний аспект	35
<i>Грипич С.Н., Семенюк Г.П.</i> Формування інформаційної культури студентів (на прикладі діяльності наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету)	41
<i>Якубовська С.С.</i> Контроль якості знань студентів в умовах кредитно-модульної системи	44
<i>Печенюк Ю.</i> Самостійна робота студентів ВНЗ в умовах КМСОНП	46
<i>Бахомент С.П., Тарасюк А.В.</i> Формування високої духовності особистості, утвердження на національному ґрунті людської моралі – пріоритетний напрям роботи куратора групи	51
<i>Забута Н.В.</i> Економічна свідомість у контексті економічної культури майбутнього фахівця	56
<i>Музичко Л.В.</i> Формування індивідуального стилю учіння – шлях до індивідуалізації навчання студентів у сучасних умовах становлення вищої освіти	60
<i>Зубцова Ю.Є.</i> Соціально-психологічні фактори патріотичного виховання молодших школярів	64
<i>Кречетова В.А.</i> Освіта як чинник конструювання національної ідентичності	68
<i>Возна Т.О.</i> Використання переваг інформаційних комунікацій як передумова підвищення освітньо-культурного рівня студентської молоді	72
<i>Леснякова О.Г.</i> Значення новітніх методів аналізу соціологічних даних у сучасному освітньому процесі (на прикладі методів візуалізації)	75
<i>Коротич А.А.</i> Шляхи формування системи освітніх та культурних цінностей студентської молоді	78
<i>Ткаченко О.О.</i> Протиріччя глобалізаційних процесів у системі гуманітарних цінностей молоді	81
<i>Граб О.В., Колесник С.М.</i> Освітня і виховна роль досліджень вітчизняної культури у добу незалежності	83
<i>Граб О.В., Миркевич О.В.</i> Аспекти вивчення проблем вітчизняної культури другої половини ХХ століття (1960-1980 роки)	88
<i>Граб О.В., Ботан О.В.</i> Вплив „екранної” культури на естетичні смаки молоді у контексті трансформації духовності українців початку ХХІ століття	92
<i>Ткач О.В.</i> Реклама як дзеркало масової культури	96
<i>Маркевич О.В.</i> Мала академія наук (МАН) – як форма реалізації індивідуальних творчих можливостей обдарованих дітей (на базі Гошанської районної державної гімназії)	99
<i>Виткалов С.В.</i> Особливості реалізації модульного навчання в сучасних умовах (на прикладі спеціальності „Економічна кібернетика”)	103

<i>Смирний Д.В.</i> Музей як чинник національної культурної політики	107
<i>Медведєва В.М.</i> Українська книга і книговидавництво в культурно-освітньому просторі України	111
<i>Семерніна І.М.</i> Професійна саморегуляція майбутніх учителів музики як важливий компонент самореалізації особистості	114

Розділ II.

Молодь і культурна динаміка України у контексті глобалізаційних проблем	117

<i>Малафійк І.В.</i> Особистість як соціальна якість людського індивіда	117
<i>Кравченко Т.В.</i> Політична соціалізація студентської молоді: постановка проблеми	119
<i>Кіянка І.Б.</i> Політична культура молоді в контексті демократизації українського суспільства після „Помаранчевої революції“	123
<i>Глодя К.В.</i> Специфіка використання виборчих технологій в умовах українського суспільства	126
<i>Ковалюк В.В., Ковальчук Т.Г., Романюк С.К.</i> Соціокультурні проблеми студентської молоді та основні напрями пошуків соціальної ідентичності	132
<i>Нечипорук Л.І.</i> Ноосферні цінності як засіб формування духовної особистості	136
<i>Потапчук Т.В.</i> Взаємодія особистісного розвитку викладача та студента – основа гуманістичної педагогіки	140
<i>Яценко Л.В.</i> Проблема гендерного виховання студентів ВНЗ: теоретичний аспект	144
<i>Шевель А.О.</i> Врахування національних культурних цінностей – як умова розвитку духовної культури молоді	147
<i>Желізняк В.М.</i> Національні культури в умовах глобальних трансформацій	150
<i>Гуменюк С.М.</i> Філософські пошуки острозького традиціоналізму як взірць високоморального сенсотворення	153
<i>Герасименко О.А.</i> Вплив традицій міської культури Волині на становлення української національної ідентичності: погляд молоді	156
<i>Найда Р.Г.</i> Молодіжні товариства Волині у 20-30 роках ХХ століття: етико-педагогічні основи формування особистості	161
<i>Мулявка О.Є.</i> Культурні традиції Волині кінця ХVI – першої половини ХVII ст. як фактор генези сучасного українського суспільства	163
<i>Пігольчук В.П.</i> „Віртуальний андеграунд“ як новий етап розвитку молодіжних субкультур	165
<i>Одолінська І.С.</i> Молодіжні субкультури в Україні в історико-культурній ретроспективі	169
<i>Бондарчук А.Я.</i> Особливості розвитку культури сімейних взаємин студентської молоді на сучасному етапі	172
<i>Крамаренко С.В.</i> Соціалізація дітей-сиріт у контексті проблеми готовності до самостійного життя	175
<i>Парфенюк В.І., Грицак Т.І.</i> Релігія як феномен духовного та суспільного життя	178
<i>Корольчук О.І.</i> Проблеми політичної свідомості й політичної культури суспільства на сучасному етапі розвитку	184
<i>Стеблецький В.В.</i> Геймерство: проблема чи крок у майбутнє	188
<i>Безкоровайна О.В.</i> Особистісне самоствердження в умовах глобалізації сучасної освіти	191
<i>Шевчук М.В.</i> Інформаційне забезпечення наукової діяльності студентів	196
<i>Котяш О.М.</i> Жіночий рух України в історичній ретроспективі: становлення та розгортання	199

ÇI³NÒ II ÒÏÍ

Розділ III.

Художня діяльність: сутність проблематика, перспективи3

Рудий О.П. Художні процеси і їх роль у дослідженнях археологів кінця XIX – початок XX століттях3

Белова О.С. Міф і реальність у радянському мистецтві 20-х років XX століття6

Сташук О.А. Образотворче мистецтво і духовна культура особистості 11

Артюхова І.Ф. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів музики 15

Козачишина Г.О. Театр як фактор формування цінностей людини інформаційної доби 18

Опанасюк В.А. До питання формування пластичної культури оратора 22

Нагорний В.В. Творчість Юрія Андруховича як спроба захисту української національної ідентичності 26

Ігнатов С.О. Художня діяльність як процес маніфестації протиріч людської природи 31

Дзвінка О.В. Дитяча народна іграшка з Полісся 35

Забута Б.І. Народна мелодія у музичному полотні сучасних хореографічних постановок (з творчого доробку ансамблю народної музики „Наспів” МБК) 38

Тарасенко О.Л. Духовна музика в контексті суспільних реалій 41

Ужисинський М.Ю. Концертне озвучення і звукозапис бандури 43

Смирнова Т.В. Магнатський театр на Волині наприкінці XVIII – початку XIX ст. 49

Губа О.А. Вплив керівника аматорського театрального колективу на формування особистості молодших школярів 54

Сістук О.Г., Черуха А.А. Рівненський обласний академічний музично-драматичний театр в контексті всеукраїнського сценічного мистецтва 60

Москалець Д.О. Аматорське кіно Волині крізь призму соціокультурних реалій II половини XX – початку XXI століття 64

Артюх Г.О., Голіков О.С. Образ молоді в сучасному кінематографі на пострадянському соціокультурному просторі 69

Ковальчук В.В. Кіномистецтво незалежної України: стан, проблеми, перспективи розвитку 71

Заблоцька С.М. Особливості творчого методу абстракціоністів у фокусі практики авангарду 75

Катеринчик О.М., Левенець М.В. Українська вишивка: символи та орнаментальні мотиви 79

Пашковська Л.В. Творча спадщина Федора Вовка в контексті вивчення української культури 82

Гнатюк Е.М. Традиція і новація в західноєвропейській культурі межі XIX-XX ст. 85

Ніколаєва А.О., Гнатюк Е.М. „Політичний салон” 30-х: на матеріалі образотворчого мистецтва Радянського Союзу і Німеччини (порівняльний аспект) 88

Верховенко О.А. Художньо-естетичні принципи танцю-модерн: історико-культурний аспект 93

Ігнатова Л.П., Петлій С.В. Рок-культура як форма самореалізації молодого покоління 94

Мазур Г.Я. Розвиток хорової культури Дрогобиччини другої половини XIX – першої половини XX століть 99

Гаркала І.Й. Театр ім. Марії Заньковецької: етапи становлення 105

Корінь Н.А. Художнє сприйняття мистецтва – провідний фактор естетичного виховання особистості 109

Маркевич О.С. Трансформація трипільської культури у сучасному українському мистецтві 112

Мельник Н.В. Шоу-бізнес як культурний феномен сучасного суспільства 114

Розділ IV.

Самореалізація і самоорганізація молодого покоління в культурному просторі XXI століття 119

Терешко Л.В. Методологічні засади формування культури здоров’я майбутнього педагога 119

Башавець Н.А. Самореалізація та самоорганізація молодого покоління через культуру здоров'язбереження	124
Жук В.М. Актуальні питання підготовки магістрів зі спеціальності „Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія”	126
Грінберг Л.Ф. До проблеми адаптації студентів-заочників молодших курсів до навчання у вищому навчальному закладі	130
Дубовик С.М. Формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів економіки	132
Семенюк-Іванюк Л.Ю. Формування професійної свідомості майбутнього вчителя – основа розвитку синтетичного мислення	136
Борисенко Л.Л. Психолого-дидактичні аспекти активізації пізнавальної діяльності студентів	142
Забута Т.В. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності як основа формування професійної культури	146
Вакульчук М.В. Риторична культура особистості в умовах вищої школи	149
Вітюк В.В. Культура мовлення сучасної молоді в умовах розгортання глобалізаційних процесів	152
Шолудько Н.Г. Студентське самоврядування як форма розвитку громадянської активності молоді	155
Хижняк О.В. Студентське самоврядування як фактор формування європейського освітнього простору ХХІ століття	158
Лукач О.М. Моральна поведінка як складова духовної культури студентської молоді	161
Хондока Р.В. Духовний розвиток сучасної молоді	164
Гордійчук А.М., Зарицька А.А. Педагогічні умови формування духовного потенціалу студентської молоді	166
Гладун Л.О. Нові інформаційні технології навчання як засіб навчальної діяльності студентства ..	170
Кащук М.В. Розвиток інтелектуальних здібностей дитини у дозвіллевому просторі навчально-виховних та соціокультурних закладів	174
Кравченко А.С. Студентське самоврядування як механізм формування нової української еліти	179
Шолудько Н.Г., Качорець Н.В. Учніське самоврядування: структура, функції (на прикладі Франівської та Бочаницької ЗОШ Рівненської області)	182
Лавренчук Я.Ю. Явище перемикування коду як характеристика глобальних процесів	186

Наукове видання

ÀÈÒÓÀËÛ³ ÌÈÒÀÍÛ ÈÓËÛÒÓÐÎËË³;

ÀËÛàìàõ àòéâîâî òâàðèòàà "Àò³à"èàâàðè èóèòóóðîèè³;
Ð³áííñüéîâî äðæàâîâî ãîâîð³ðàðèîâî ó³âðèòàòó

Випуск 6

Том I

Наукове редагування – *проф. Виткалов В.Г.*
Комп'ютерний набір – *Федорук Л.М.*
Комп'ютерна верстка та макет – *Федорук Л.М.*
Упорядкування і коректура – *Виткалов В.Г., Граб О.В.*
Редактор – *Парфенюк В.І.*
Відповідальний за випуск – *Виткалов В.Г.*

Підписано до друку 26.10.2007.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк.19,7. Наклад 300 прим.

Адреса редакції: Рівне, вул. С.Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра культурології. Тел. 8 (0362) 22-20-32
Видавничі роботи: ППДМ
свідоцтво про державну реєстрацію РВ №11 від 12.06.2002 р.
35304, Рівненська обл., Рівненський р-н, с. Корнин, вул. Центральна, 58

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ: Альманах наукового товариства "Афіна" кафедри культурології: Матеріали третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції **"СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ"**: У 2-х т. – Випуск 6. – Рівне: РДГУ, 2008. – Т.1. – 204 с.

ISBN 978-966-8424-77-9

ББК 71.0
УДК 008:168.522

Редакційно-видавничий відділ
Рівненського державного гуманітарного університету
33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12